

ГОРАН МИТИЋ

**Лепа, занимљива и мање позната
места у пиротском крају**

Пирот, 2018.

Горан Митић
**Лепа, занимљива и мање позната места
у пиротском крају**

Издаје и штампа

„Тибет”

Власотинце, 22. дивизије 140
Ниш, Драгише Цветковића 7а
Тел. 016/871-064 и 065/8-073-083
e-mail: tibetnis@gmail.com
<http://tibetnis.ddns.net/>

За издавача

Драган Голубовић

Лектор и коректор

Маријан Мишић

Дизајн корица

Иван Цолић

Тираж

200 примерака

Штампање књиге помогла компанија
„Tigar Tyres”, Пирот

Tigar Tyres

Посвећено породици и мојим Пироћанцима

РЕЦЕНЗИЈА

„Свет је интересантан онолико колико смо ми радознали.“ Ако ову сентенцу повежемо са писцем књиге, онда је у нашем крају на стотине интересантних географских, етнолошких, историјских, верских, демографских и других локалитета, за које можда нисмо ни знали да постоје. Горан их је открио и за себе и за нас, за све оне који буду кренули његовим стопама или буду читали ову књигу.

Нико није до сада на овај начин путописно приказао пиротски крај са свим његовим раритетима, као што је то учинио Горан, уз врло прецизне описе начина посете местима и објектима. За мене је ово „ходољубље“ по нашем крају, кроз који нас он води и упознаје.

Треба бити опчињен оним што нас окружује, а да притом ниси „професионални писац“, како каже аутор, па да обиђеш сва ова места, пређеш хиљаде километара, урадиш безброј фотографија, путујеш и лети и зими, и по снегу и летњој жези. То ме подсећа на Цвијићева путовања у XIX веку по Балканском полуострву, због чега сматрам да је ова књига вредно путописно остварење.

Поред егзактних чињеница о појединим локалитетима, посебан утисак на мене је оставио запис о Горановим личним утисцима у вези са преко стотину посећених места (барем толико их је наведено у садржају, а у самој књизи их је чак и више).

Горан је очигледно најбољи познавалац пиротског краја, јер је прегазио „сваки његов камен“. До сада нисам чуо да је неко обишао и описао све ове локалитете. Ова књига представља изузетан допринос упознавању пиротског краја и његових знаменитости. И сâм сам био фасциниран открићем многих занимљивих места која су ми била „на дохват руке“, а да то нисам ни знао.

За аутора, пиротски крај заузима шири простор од оног који му административно припада, а све у потрази за непознатим, и за већину људи неоткривеним или мало познатим локалитетима. У трагању за необичним, он се обрео и на територији Бугарске.

Посебна вредност овог путописно-истраживачког дела је литерарно јасан стил, када аутор описује поједина места до најситнијих детаља. Ево неких:

„На његовом најистуренијем делу налази се велики дрвени крст, видљив издалека. Од погледа на Звоначку Бању, која се налази неколико стотина метара ниже, застаје дах. Осећај је исти као када се нагнете над бунар и загледате бојажљиво у његову воду.“

„Убрзо се наоблачило и тамни облаци су претили кишом и невременом. На моменте, сунце би успевало некако да пробације тамну ,завесу’ и обасја висораван, па би она засијала са мноштвом нијанса зелене боје.”

Горан поседује изузетан дар за истраживање уз, такође, посебан таленат да то саопшти на јасан и занимљив начин. Сваки локалитет је пропраћен исечком из одговарајуће топографске карте, са прецизном локацијом и уз фотографије које допуњују текст.

Ова књига је водич за упознавање пиротског краја. На мене је посебан утисак оставила брига аутора према културним и историјским вредностима овог простора, где он упућује критику *„како се данашње генерације односе према културно-историјском наслеђу које су добиле ,на поклон’ од својих предака”*.

Гораново географско-путописно дело препоручујем свим наставницима у обради завичајне географије, наставницима историје и уметности, посебно као помоћ при избору и реализацији маршрута излета, с циљем упознавања овог простора.

Ово би могао да буде прелеп сценарио за неку телевизијску репортажу везану за територију која је овде приказана. Можда ће Горан успети и то да оствари - ништа ме не би изненадило после свега. А ја сам, као његов некадашњи професор, срећан због свега што је он овом књигом учинио, пре свега за себе и своју породицу, као и за све нас који је будемо прелиставали и читали.

У Пироту, 20. фебруара 2018.

Миле Костић, професор географије

РЕЧ АУТОРА

Поштовани читаоче, пред тобом је књига о пиротском крају, о његовим лепим, занимљивим и мање познатим местима. Нека добро знана места, како међу самим Пироћанцима, тако и међу људима из других крајева Србије, у њој су само узгред поменута. Детаљно су описана бројна удаљена села, манастири и цркве, планински врхови, језера, водопади и врела, тврђаве и споменици, пећине и јаме. За многа од њих, већина Пироћанаца и не зна да постоје. За нека су и чули, али не знају где се тачно налазе нити како би до њих дошли.

Као аутор књиге, желим да ти кажем да нисам ни професионални писац нити неко са великим списатељским искуством. По занимању сам дипломирани инжењер технологије, од 2000. године стално запослен у компанији „Тigar Тугes“, тако да моја професија нема никаквих додирних тачака са материјом ове књиге. Међутим, ја сам, пре свега, човек који воли природу која га окружује, који обожава своју земљу и град у којем је рођен и у којем живи пуне четрдесет четири године.

Та љубав према природи и завичају траје од најранијих дана и, баш као и свака велика љубав, имала је током мог живота неколико својих преломних момената који су утицали на то да се она изгради и добије облик какав има данас. С друге стране, моје неискуство, али и тежња ка перфекцији, довели су до тога да писање ове књиге потраје пуне четири године. У том периоду било је момената када су писање и сређивање текста, те обрада фотографија и мапа, за мене представљали велику обавезу и оптерећење. На срећу, много су чешћи били периоди када ме тај исти посао усхићивао и испуњавао позитивном енергијом, а књига је „расла светлосном брзином“.

Пошто фигурира у наслову књиге, хтео бих да ти објасним шта је за мене „пиротски крај“. То није ни територија пиротске општине нити територија Пиротског управног округа. Тај појам је за мене мало шири и чини га простор којим Пироћанци свакодневно пролазе и са којим имају сталан и непосредан контакт. Тако ја у својим релацијама (истраживањима или „авантурама“) понекад напуштам територију која административно припада Пироту и истражујем делове њему суседних општина, чак повремено залазећи и на територију Републике Бугарске.

По некој мојој процени, „пиротски крај“ дефинисан на овај начин заузима површину од око 3400 км² у Србији. То донекле одговара величини територије која је у прошлости гравитирала Пироту и била под његовим утицајем. Ако томе додам и поменуту површину на територији Бугарске, долази се до бројке од око 5000 км², што је потенцијално подручје на којем проналазим лепа и занимљива места.

Осећам потребу да ти објасним и да те уверим, поготову ако ниси из Пирота, да оваквим проширивањем територије пиротског краја деловима који свакако нису „пиротски“ и који административно припадају другим градовима и општинама у Србији (Књажевцу, Сврљигу, Нишу, Власотинцу, Црној Трави) или чак другој држави, нисам имао никакву намеру да те територије својатам. Тиме сам хтео да покажем да је територија која има везе са градом у којем живим доста шира од граница његовог административно дефинисаног подручја. „Завиривањем“ у територију суседне Бугарске, желео сам да укажем на неизбежни вековни суживот Пироћанаца и Бугара, и да, без обзира на мрачне догађаје у прошлости, пошаљем снажну поруку мира, усмерену ка развијању пријатељства и добросуседских односа између два блиска народа.

Основна идеја књиге је да сазнаш више о Пироту и његовој лепој околини, и да те можда подстакне да и сам кренеш у неко своје истраживање. Ако живиш у Пироту, у њему имаш драге рођаке и пријатеље, или у Пирот често долазиш, књига има за циљ да ти укаже на многа предивна места за шетње, обиласке, излете са породицом или друштвом, а која се не налазе тако далеко од самог града. Наравно, исто важи и за становнике Бабушнице, Димитровграда и Беле Паланке.

Редослед места описаних у књизи одређен је њиховим географским положајем. Прича почиње са мени драгим местима у западном делу Пиротског поља, а надаље се она ређају пратећи смер супротан кретању казаљке часовника, територијом Пиротског округа, са замишљеним центром у Пироту. Повремено се „скаче“ из једне у неку од преостале три општине округа, углавном пратећи главне путне правце и уз већ поменуте искорак на ободу суседних општина.

Уз детаљан опис сваког места често иде и нека занимљива прича коју сам пронашао у завичајној литератури, на интернету или сам је чуо од локалног становништва. Понекад ме је баш нека од тих прича током припреме релација натерала да одређено место посетим и уверим се лично у њену аутентичност. Из тог разлога сам већину места описаних у књизи посећивао и више пута.

Приликом навођења неких извора информација нисам могао доследно назначити свој однос према цитираним и навођеним текстовима као и елементима текста других аутора. Једноставно, током писања књиге, веза с неким од њих се трајно изгубила. Пошто сам те текстове користио само као основу за своје приче и истраживања, без било какве лоше намере, надам се да ми њихови аутори на томе неће замерити, а ја осећам потребу да им се због тога унапред извиним.

Следи прецизан опис доласка до одређеног места, илустрован најпре положајем у оквиру Пиротског управног округа (црвеном

стрелицом на његовој мапи), а затим и учртаном црвеном путањом на топографској карти, са дефинисаном почетном тачком и крајњим одредиштем. До одређених места описана су и учртана два различита пута - на теби је да изабереш онај који ти више одговара. До неких места до којих сам долазио из различитих праваца, представио сам пут који је по мом мишљењу бољи, бржи или сигурнији.

На крају сваке приче о одређеном месту налази се и нека кратка занимљивост, анегдота или опис другог лепог и занимљивог места које је недалеко од оног наведеног у наслову текста. Намерно, пут до ових „других“ места нисам учртавао у карту. Хтео сам да те подстакнем да их сам пронађеш и боље истражиш.

Наравно, пиротски крај са својом богатом историјом и прелепом природом има да понуди много више него што је могло да стане у ову књигу. Ограничен простором, у њој нисам могао да представим баш све, иако сам обишао сва села у Пиротском округу и својом ногом крочио и у његове најзабитије делове.

Много занимљивих података и прича је засад остало у рукопису. Доста личних доживљаја је остало подељено са тобом, а неке релације су остале неистражене до краја. Рецимо да је ово био мој избор оних најлепших и најзанимљивијих. Све то оставља могућност за неку нову књигу са сличном тематиком, можда већ у блиској будућности.

Уколико те ова књига заинтересује да, попут мене, почнеш да истражујеш Пирот, његову историју и околину, њен циљ је постигнут. Ако ти помогнем да у околини Пирота пронађеш своје омиљено место у природи, знај да нико неће бити срећнији од мене. А тек ако ми се приликом сусрета похвалиш да си пронашао бољи пут до неког од описаних места, знаћу да уложени напор није био узалудан и да има своју праву вредност.

Пре него што те препустим књизи и виртуелној шетњи кроз пиротски крај, хтео бих да захвалим својој породици на неизмерном стрпљењу и разумевању свих ових година за време проведено ван куће. Ова књига је посвећена управо онима које волим и који мене воле. Такође, посвећујем је и онима који више нису са нама, а који су ме волели и који би ми, као и увек, дали снажну и безрезервну подршку.

Наравно, користим прилику да јавно захвалим свима који су учествовали у стварању ове књиге, који су својим критикама и саветима помогли да се моја идеја реализује и да вишегодишњи труд не заврши „у фиоци“ или на некој заборављеној локацији у меморији кућног рачунара. Сигуран сам да ће се те особе лако препознати.

САДРЖАЈ

ПОСВЕТА

РЕЦЕНЗИЈА

РЕЧ АУТОРА

ЛЕПА, ЗАНИМЉИВА И МАЊЕ ПОЗНАТА МЕСТА У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

Гребен Белаве	1
Седлар	4
Маглићка црква	6
Врело Бистар	9
Шљивовички врх	11
Чесма на Ракошу	13
Шанац	16
Манастир Света Петка (Горчинце)	19
Љуберађа	21
Кањон Столске реке	25
Врело у Линову	27
Брестов Дол	29
Велико Боњинце	33
Манастир Свети Ђорђе (Завидинце)	36
Црвена Јабука	38
Раков Дол	40
Споменик на Тумби	43
Црква Светог Николе у Студени	46
Споменик на Таламбасу	49
Столски камен	52
Ћелташ	55
Расничка врела	59
Пасјачко врело и врело Челин	62
Божурато	65
Беровичко језеро	67
Велика пећина	69
Споменик на Падежу	72
Суковско језеро	75
Манастир Свети Никола (Планиница)	77
Ветрена дупка	79

Планина Гребен	83
Свети Јован код Трнских Одороваца	86
Петачинци и Врапча	89
Паница (Влашка планина)	93
Асеново кале и кањон Цедилка	95
Планина Руј	99
Јама Безданка	102
Српска и Бугарска Планиница	105
Јама Пропас	107
Милојковац и Паскашија	111
Боровско поље	114
Горња Невља и Скрвеница	118
Паметник	121
Трн (Бугарска)	124
Петровски крст (Бугарска)	128
Годеч и Разбоишки манастир (Бугарска)	131
Петрлашка пећина	134
Манастир Света Петка (Смиловци)	137
Манастир Свети Кирик и Јулита (Смиловци)	140
Манастир Свети Димитар (Бребевница)	142
Влковија, Доњи и Горњи Криводол, Бољев Дол	144
Браћевци и стари пут за Смиловце	148
Сребрна глава	150
Славињски лонци	154
Росомачки врх	157
Каца-камен	159
Увала Понор	162
Копрен и Три кладенца	165
Арбиње	170
Крваве баре, Браткова страна и Мрамор	174
Паклешки врх	178
Владикине плоче	180
Козји камен	183
Дупни камик	186
Тврђава на Црном врху	189
Басарски камен, Умниште и Чарапана	192
Тепош	196
Крупачко језеро	199
Китка	202
Споменик у месту Врба	205
Правац, Марине ливаде и Голаш	208

Бела	211
Вртибог	213
Белан	217
Ореовица	220
Црква Свете Тројице у Рудињу	224
Стари град Темско	226
Мртвачки мост	230
Топли До	233
Пиљски водопади	235
Водопади Крмољ, Куртул и Чунгуљ	239
Калуђерски водопад	243
Поток Бигар и Манастир Свети Онуфрије	246
Мицор	249
Напуштени рудник у Габровници	253
Бего-мост	256
Црква Свете Петке и напуштена млекара у Станичењу	259
Пет храстових стабала код Осмакова	262
Манастир Свети отац Никола	265
Споменик у Јанкиној падини	267
Велико курило	270
Мокра	273
Дивна горица	275
Дивљана	279
„Мртво” село Дол	283
Пајешки и Орљански камен	286
Понор Пандирало	289
Доњи и Горњи Рињ	292
Шпај	295
Космовац	297
Ветански манастир	300
Плантажа лаванде код Црвене Реке	303
Крупачко врело (Бела Паланка)	306
Градиште и Плеш	308
Манастир Света Петка Иверица	312
Сићевачка клисура и село Сићево	315

ЗАВРШНА РЕЧ

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Гребен Белаве

Положај и опис

Белава је ниска планина која се на истоку надовезује на Суву планину и претежно је кречњачког састава. Пружа се правцем северозапад-југоисток у дужини од око 15 км од Беле Паланке до Пирота. На северу се простире до реке Нишаве, на југозападу је долином Седлар одвојена од Црног врха, а на југу и југоистоку досеже до старог друма Пирот - Бела Паланка. Завршава се у непосредној близини градског језгра Пирота, брдом Сарлах, које се стрмо спушта и задира у дубину Пиротске котлине делећи је на два дела.¹

Лични утисци

Успон на гребен Белаве представља за мене једну од најлепших пешачких релација. Препоручујем је рекреативцима и свима који воде бригу о свом здрављу. За то постоје два разлога. Прво, једна је од ретких релација у пиротском крају на коју се може поћи пешице од куће. Други разлог је што се успут пролази крај неколико веома занимљивих места.

Ова пешачка тура се може реализовати на неколико различитих начина. Ја сам обично за њен почетак бирао успон на Сарлах, његовом јужном страном, користећи стазу која полази изнад тунела на улазу у град. Овај правац омогућава леп поглед на град и Пиротску котлину.

Најчешће ми је прва успутна станица било место Шанчеви, на превоју између Сарлаха и планине Белаве. Оно се налази на око 540 м

¹ <https://sr.wikipedia.org/sr/Белава>

надморске висине и ту су смештени такозвани „казамати“, напуштени војни објекти какви се могу видети на још неколико места у околини, а који су раније служили за смештај војске и наоружања. Са Шанчева се пружа леп поглед на индустријску зону Пирота, планину Видлич, као и на највише делове Старе планине у даљини. Обично ми је за долазак до Шанчева поменути путем било потребно 30-35 минута хода.

Некада су Шанчеви представљали моје омиљено место за одлазак по бадњак за Божић. Знао сам да до њих дођем по снегу и великој хладноћи. Ово је и виноградарски крај где власници бројних викендица и винограда изузетно поштују свог заштитника Светог Трифуна. Своју оданост њему посебно исказују сваког 14. фебруара када се традиционално слави празник Зарезоја. У широј околини налази се неколико оброчних крстова посвећених овом и другим свецима.

До Шанчева се најбрже долази путем од села Гњилан, који води поред сеоске школе и Цркве Свете Тројице. Међутим, овај пут иако краћи, подразумева савладавање приличне висинске разлике.

Од Шанчева до гребена Белаве пут даље води североисточним падинама ове планине. Ту у сплету путељака треба изабрати прави који води до највишег дела. Отежавајућа околност је то што је Белаве у овом делу тешко проходна и што је терен врло незгодан за оријентацију. Не постоје никакве маркиције.

Важан оријентир представља место звано Корита, где се налази *чесма озидана са неколико редова тесаног камена. Испод ње су у давна времена била поређана повећа камена корита како би се вода преливала и стока појила водом. Некад их је било чак 12, а данас их је остало много мање. Наводно је у време Турака овде пролазила једна бочна траса чувеног Цариградског друма, односно пута Via Militaris, у доба Римљана. Вода није добра за пиће и мирише на сумпор.*²

Када сам 29. јануара 2011. до гребена Белаве кренуо из Гњилана, било ми је потребно око пола сата хода да стигнем до ове чесме и нешто више од тог времена да од Корита стигнем до крајњег циља (сл. 1).

Да бисте били сигурни да сте изабрали прави пут до гребена, стално се морате кретати у правцу запада, северном страном Белаве, постепено повећавајући надморску висину. Стаза повремено пролази кроз борову шуму и, у зависности од доба године, зна да буде мање-више непроходна, али непогрешиво води до највишег дела на гребену Белаве. Одатле се са једне чистине може уживати у прелепом погледу на јужни део Пиротске котлине, Влашку планину, Шљивовички врх,

² Снежана Бранковић: „Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји“, прича „Место у Корита“; Пирот, 2012; стр. 50-51

Црни врх и Суву планину. Место се налази тачно насупрот Великом Суводолу, Блату и Костуру. Нешто западније су Мали Суводол и Понор.

После дуже паузе и тачно шест година од последњег одласка на ово мени драго место, на гребену Белаве сам био поново 28. јануара 2017. (сл. 2). Тада сам пешачку релацију од своје куће у Пироту, преко Сарлаха, Шанчева и Корита, савладао по дубоком снегу после скоро два сата хода. Окружен белином снежног покривача и окупан зрацима зубатог јануарског сунца, уживао сам у погледу и прикупљао снагу за повратак по тешком терену.

Сл. 1: На гребену Белаве - поглед на Велики Суводол, Блато и Костур

Сл. 2: Црква изнад Гњилана и планина Белаве са Шанчева

Још неколико занимљивих места у близини

- Изнад чесме у месту Корита, источно од описаног дела гребена Белаве, налази се врх Маркова штрапка (804 м). Ту је смештен и мало познати археолошки локалитет.

Према легенди, место је добило име по удубљењу у једној стени у облику коњског копита где је наводно стао коњ Краљевића Марка.

- На супротну страну, око 3 км западно од гребена Белаве, налази се Кардашница (у картама означена као Кардашица), највиши врх ове планине, висине 946 м. Ваздушном линијом од Пирота удаљена је 9 км. На овом врху се налази познати телевизијски предајник. Крај је због природе терена веома интересантан ловцима на дивље свиње.

До Кардашнице се најлакше стиже из Малог Суводола, уз савладавање висинске разлике од преко 400 м. Као важан оријентир на путу који није обележен може да послужи чесма Братишевац.

Неколико пута сам био на овом врху. Обично ми је било потребно око сат и петнаест минута хода из центра Малог Суводола.

Седлар

Положај и опис

Седлар се налази на граници општина Пирот и Бела Паланка. Удаљен је око 7 км од Малог Суводола и налази се на надморској висини од око 550 м.

Прича се да је у Седлару некада било насеље. Ту је наводно погинуо неки Турчин, па су Турци осудили становнике оближњих села да плате крвнину. Како други нису имали пара, крвнину су платили Суводолци. Тако је Седлар постао део атара њиховог села. Становници оближњег Понора најчешће га називају Мртвина.³

Лични утисци

По мом мишљењу, Седлар је једно од најлепших места у ближој околини Пирота, али до њега није лако доћи. Постоји неколико начина. Ја сам испробао два, а на вама је да одлучите како ћете доћи до ове мистичне долине. Трећи начин доласка у Седлар, из белопаланачког села Теловца, нисам истраживао.

Најбољи пут до Седлара пролази целом својом трасом кроз територију општине Пирот. На око 9 км од Пирота, према Понору, непосредно пре некада велике плантаже вишања, треба скренути десно на земљани пут. Засади вишања (могуће да више не постоје) пролазе се са десне стране, а успут се могу видети ловачке чеке. Након пола сата хода, пут улази у долину потока који тече у правцу Малог Суводола (мештани га називају Долинска река).

³ Др Јован В. Ђирић и Новица Живковић: „Легенде и предања о селима пиротског краја“ - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 135

Слично успону на гребен Белаве, успут има доста одвајања и тешко је оријентисати се. Уз мало упорности и вештине сналажења у непознатом и пустом крају, стално се крећући у правцу северозапада, долази се на превој који се налази између Белаве, са источне, те Црног врха (890 м), са западне стране. Овај превој, кључно место на путу за Седлар, налази се на око 4 км од пута за Понор (стари пут Пирот - Бела Паланка). Одатле се креће право наниже у долину.

Мени је 27. децембра 2011. било потребно око сат и по времена хода од места где сам оставио ауто до велике напуштене појате у Седлару (по мојој процени око 6 км удаљености). Морам да напоменем да је било веома хладно, да сам на појединим местима газио дубок снег, да сам био сâм и да никад раније нисам боравио у овом крају. Тим пре је моје задовољство након доласка на циљ било веће.

У непосредној близини појате налази се чесма из које тече хладна вода. Некада је служила као извор воде за пиће и као појило за стоку. Сада само повремено окрепљује своје ретке посетиоце.

Ако поменутог хладног и магловитог зимског дана нисам могао да уживам на прави начин у лепотама Седлара, то сам учинио 2. маја 2014. (сл. 3 и 4). Тада сам успео да до овог места стигнем долином Седларског потока из села Чифлик у општини Бела Паланка. Пут је нешто краћи, али је изузетно напоран. Не препоручујем га, јер у горњем делу Седларског потока стаза практично више не постоји и терен је веома тешко проходан.

Међутим, тренутак за одлазак до Седлара био је јединствен и непоновљив - дивно пролећно време уз обиље зеленила. Природа је била изузетна - прелепе таласасте ливаде испресецане поточићима који су долазили са свих страна и разнобојно цвеће које као да се купало у ливадској трави. Једино су се чули жубор воде, цвркулт птица и зујање инсеката. Верујем, више него добри разлози да љубитељи природе и авантуристи посете ово мирно и скривено место.

Сл. 3: Прелепа ливада у Седлару

Сл. 4: Напуштена појата

Занимљивости

- Кроз Седлар је за време Другог светског рата пролазила демаркациона линија која је раздвајала Недићеву Србију (под немачком окупацијом) и Бугарску.

- Ако Седлар обилује водом, то се не може рећи за села која се налазе у његовој близини. Тако се *атар села Понор налази на безводном крашком терену (село је донедавно имало великих проблема са водоснабдевањем, прим. аут.). Име му потиче од насеља поред места где наводно понире вода. И оближња села, Мали и Велики Суводол, дугују своје име положају у сувој долини.*⁴

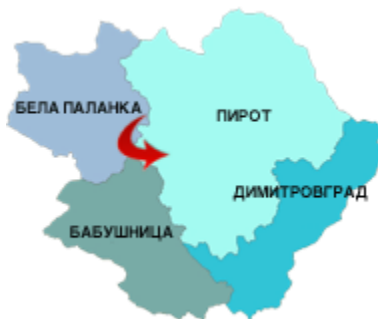
Такође, поменути Седларски поток се губи у долини пре Чифлика и једино се након обилнијих киша може видети испод новог ауто-пута који пролази кроз ово белопаланачко село. У то сам се и сâм уверио у пролеће 2014, када је и поред обиља воде у Седлару корито потока било готово суво на улазу у Чифлик.

Маглићка црква

Положај и опис

Ова већини Пироћанаца непозната црква посвећена је Светом Герману или Џерману (како се овај светац назива у пиротском крају). Налази се између села Понор и Блато, на благом узвишењу на ободу западног дела Пиротског поља.

До ње се може доћи из два правца. Први полази из Блата и прати ток Маглићке реке, која пролази кроз село и улива се нешто ниже у Костурску реку. Други води са пута за Понор, односно старог пута за Белу Паланку. Скретање за цркву је некада било обележено таблом и налазило се мало после скретања за Седлар. Црквица је од овог места била удаљена око 1.5 км.

⁴ Др Јован В. Ђирић: „Старост насеља Горњег Понишаваља и Лужнице” - Пиротски зборник бр. 7, 1975; стр. 26

Маглићка црква је обновљена у лето 2008. Тада је у дну темеља пронађен необичан камен на чијој је једној страни био уклесан трачки коњаник Херос у благом касу. Камен се налазио у темељима старе цркве која потиче из XV или XVI века.

На основу обављених истраживања, камен је донет из оближњег места где се некада налазило велико римско село. Претпоставља се да су тадашњи неимари овај камен пронашли и употребили га за зидање, не знајући о каквој вредној ископини је реч.

У античком свету се веровало да Херос представља посредника између људи и бесмртних богова. Претпоставља се да нађени барелеф потиче с краја II или почетка III века, када је култ Хероса био масовно распрострањен у тадашњој Тракији. Трачани су, наиме, Хероса сматрали херојем, а у његову част су, за време Римског царства, подигли бројне храмове.

Црква је ондашњем православном живљу била храм између сто и двеста година. Затим је највероватније срушена и за њу се није знало до прве половине XX века. Тада је једна жена из Блата на основу предказања, како је својевремено сама рекла, на овом месту почела ископавања и открила темеље старе цркве. У периоду између два светска рата ископала је неколико метара.

После Другог светског рата наставила је копање и открила комплетне темеље цркве. Тада мештани Блата почињу да размишљају о обнови, која се догодила тек 2008. године. Занимљиво је да је реконструкцију старе цркве, са 25000 евра, помогла извесна жена која је желела да остане анонимна.

У близини цркве и некадашњег римског храма налази се јако Магличко врело. То потврђује закључак да је овде заиста постојао храм јер су Трачани имали обичај да своја светилишта граде поред извора воде.⁵

⁵ <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:222208-Gradili-crkvu-otkrili-Rimljane;> текст од 04.09.2008, аутор В. Ћирић

Лични утисци

Маглићку цркву сам први пут посетио 14. новембра 2010, нешто више од две године након што је усталасала ондашњу јавност чињеницом да је приликом њене реконструкције пронађен вредан барелеф трачког коњаника Хероса. Тадашњи пут ме је водио кроз бившу плантажу вишања и после петнаестак минута стајао сам пред непознатом црквицом задивљен њеном лепотом.

Када сам много касније, 17. марта 2017, поново кренуо на ово лепо место, пут за Понор био је у много бољем стању, али велике плантаже вишања више није било, а тиме ни пута који води до цркве (сл. 5 и 6). Тада ми је важан оријентир на терену представљао велики бетонски резервоар за воду. Тако сам нешто спорије него први пут, после 25 минута хода, био на циљу.

Искористио сам лепо пролећно време за фотографисање цркве и силазак до Маглићке реке. Поток је био богат водом. Пратио сам његов ток и након стотинак метара дошао до изворишта. Пошто вода извире на више места, немогуће је било тачно лоцирати Маглићко или Магличко врело (неки ово место називају Маглич). Регионални пут Пирот - Бабушница одавде је удаљен свега један километар.

Сл. 5: Поглед у правцу села Блата са пута за цркву

Сл. 6: Маглићка црква, посвећена Светом Герману

Још једно занимљиво место у близини

- Око километар низводно од Маглића, недалеко од Маглићке реке, налази се још једна црквица, посвећена Светим арханђелима Михаилу и Гаврилу. Подигнута је 2003. године. Удаљена је неколико стотина метара од првих кућа у Блату и прилаз до ње из села је веома лош. Посетио сам је 2. марта 2013.

Занимљивост

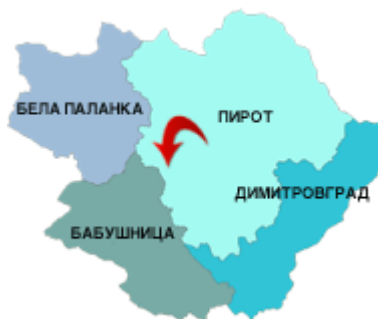
• Село Блато се састоји од три махале, Церовика, Лопашнице и Блата, које су некада биле засебна насеља. На збору сељака 1927. године одлучено је да се сва три села удруже у једно и да оно носи име по мочварном и блатњавом терену где се налазило. Тако и данас мештани за врело Маглић користе назив Лопашничко врело.⁶

Врело Бистар

Положај и опис

Костур, село необичног имена, удаљено је од Пирота око 9 км и непун километар од суседног Блата, на регионалном путу који Пирот повезује са Бабушницом, Власотинцем и Лесковцем. Највећа атракција Костура је врело Бистар, које се налази испод пута на улазу у село.

Бистар представља једно од издашнијих врела у пиротском крају и даје просечно 16 литара воде у секунди. Представља зачетак Костурске реке која се после 7 км тока кроз југозападни део Пиротског поља улива у реку Бистрицу у подножју Сарлаха, непосредно поред Пиротског градића. О издашности овог извора говори и чињеница да Костурска река никада не пресушује, као и да за време

⁶ Др Јован В. Ђирић и Новица Живковић: „Легенде и предања о селима пиротског краја” - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 134

највећих летњих суша има довољно воде. Према неким претпоставкама, врело Бистар је богато водом захваљујући Пасјачкој реци која га храни након понирања у долини јужно од Костура и Блата.

На самом изворишту постоји неколико објеката: црпна станица сеоског водовода, велика чесма са шест шопки (лула) из којих увек истиче хладна вода, као и напуштена зграда млекаре из 1958. године. Један део воде избија практично из темеља млекаре, тако да је Костурска река права речица од самог почетка свог тока.

Лични утисци

Костур сам први пут посетио прилично касно - за време бомбардовања, у пролеће 1999. Касније сам, због нераскидивих веза моје супруге Сашке са овим селом, у њему боравио много пута. Сваку погодну прилику сам користио да обиђем врело Бистар. Поред тога, волео сам да одем и до велике сеоске цркве подигнуте 1864. године, посвећене Светом Харалампију. Црква је добро очувана, има велики звоник и налази се на другом крају села, одмах поред гробља и школе.

Задњи пут сам на врелу Бистар био 18. фебруара 2017. (сл. 7 и 8).

Сл. 7: Врело Бистар се налази на улазу у Костур из правца Блата

Сл. 8: Богато је водом и лети

Занимљивост

• *Костур је једно од најстаријих села у пиротском крају, које се у античко доба налазило на траси пута Via Militaris. Настао је уз мало античко утврђење (на латинском „castellum”, на грчком „kastro”, прим. аут.), па отуда и име селу.⁷*

⁷ Др Јован В. Ђирић: „Старост насеља Горњег Понишавља и Лужнице” - Пиротски зборник бр. 7, 1975; стр. 26

Шљивовички врх

Положај и опис

Шљивовички врх или Шљивовички вис, висине 1258 м, највиши је врх планине Страње, која се правцем северозапад-југоисток простире између старог пута који повезује Белу Паланку са Пиротом и пута Бела Паланка - Дивљана - Коритница - Доњи Стрижевац. Многи ову планину називају и Шљивовичком планином, по белопаланачком селу Шљивовик, које се налази у њеном централном делу и које представља полазну тачку за успон на поменути врх.

По некима ово није засебна планина већ огранак Суве планине, са чијим се венцем простире паралелно и са којим се „среће“ у клисури Мокрањске реке на улазу у Белу Паланку из правца Бабушнице и Дивљане. До висине 600-700 м Страње је

под шумом, после чега следи подручје ниског растиња и голет. Спада у крашке планине са веома мало воде и вегетације.

Удаљеност Шљивовика од Пирота је око 30 км, а од Беле Паланке око 16 км. Из Пирота је за долазак најбоље користити пут преко Блата, Доњег Стрижевца и Бежишта.

Шљивовички врх представља изванредан видиковац. Са њега се пружа изузетан поглед на све значајније планине у пиротском крају: Суву планину, Сврљишке и Стару планину, као и на Белаву, Видлич, Столски камен и Влашку планину.

Успон на овај врх је истовремено подсећање и упозорење на последице НАТО агресије на нашу земљу. Наиме, 28. марта 1999. тешко је оштећена војна релејна станица на њему и од ње је до данас остала полуразрушена зграда.

Лични утисци

На Шљивовичком врху сам био два пута, у различитим околностима и временским приликама. До њега се може доћи на два начина из села Шљивовик. Испробао сам оба.

Први успон сам извео са својим друговима, кумом Марјаном и Диметом, 22. новембра 2009. (сл. 9 и 10). То смо учинили краћим путем, планинском стазом која од центра села Шљивовик води у правцу врха.

Изнад самог села налази се велико појило за стоку, звано Корита, које представља задње место где се планинари могу снабдети водом. Одавде се пружа леп поглед на сам врх, тако да је то и најбољи оријентир за кретање. Овај успон је прилично напоран, како због велике разлике у висини (око 450 м), тако и због саме природе терена. Нама је било потребно око сат и четрдесет минута хода до врха.

Много боља варијанта је војни пут који пролази поред сеоског гробља у Шљивовику и поред поменутог појила води изнад села, а затим у широком луку и са много мањим успоном иде до самог врха. Тај пут смо користили у повратку, а ја сам њиме ишао до врха и назад приликом свог другог освајања Шљивовичког врха, 29. марта 2015. По мојој процени, овај пут је дугачак око 7.5 км и за његово прелажење потребно је отприлике исто време као и за стрми успон од Шљивовика.

Пут је насипан и прилично тврд, после великих киша је сигурно блатњав, а мени је био интересантан по једној својој карактеристици. Наиме, изнад села Шљивовик он креће у супротном смеру у односу на врх па је сасвим нормално да се човеку учини да је кренуо погрешним путем, јер му Шљивовички врх остаје иза леђа и од њега се константно удаљава. Међутим, на отприлике 3 км од села, код пошумљеног брда Момчиловац, пут најпре скреће на север, а убрзо затим завија према западу и води право ка циљу. Имајући у виду кршевиту природу терена испресецаног бројним доловима и дубоким вртачама, јасно је да је приступ војним и теренским возилима самом врху био једино могућ на овакав начин.

Боравак на Шљивовичком врху је занимљив из више разлога. Најпре, налазите се у непосредној близини некадашњег војног објекта који је по причи војника и старешина био тако добро опремљен за боравак да је био у рангу осредњег хотела. Нажалост, од њега је остала само зграда у фази урушавања. Иако се на њој и сада налази више антена, чак и активан репетитор једне регионалне телевизије, сама зграда изазива страх и врло је небезбедно боравити у њој.

Са платоа испред војног објекта пружа се феноменалан поглед на велика пространства у општинама Пирот, Бела Паланка и Бабушница. Због тога и локација самог војног центра везе није случајно изабрана.

Уосталом, када сам у марту 1999. године био мобилисан, током прве ратне ноћи посматрао сам га са осталим резервистима из села Гњилан као важну стратешку тачку и потенцијалну мету бомбардовања. Није прошло дуго, а догодило се оно шта смо слутили - војни објекат на Шљивовичком врху је био на удару авиона НАТО-а.

Фотографије које овде објављујем успомена су на моје прво освајање Шљивовичког врха у друштву најбољих пријатеља.

Сл. 9: Војни објекат на Шљивовичком врху

Сл. 10: Овај вис представља првокласан видиковац

Занимљивост

- Шљивовички врх се изузетно добро види како из Пирота, тако и из Бабушнице. Јединствен је и по томе што је можда једини „забетонирани“ планински врх у Србији, пошто је за потребе некадашњег војног објекта, који се налази тик испод највише тачке, изграђен систем за прикупљање атмосферских вода.

Чесма на Ракошу

Положај и опис

Ракош је висораван која заузима средишњи део Суве планине. Налази се на граници општина Бела Паланка и Гаџин Хан. На Ракошу се налази највећи и најзначајнији извор воде на безводној Сувој планини, на око 1280 м надморске висине, испод врха Трештен (1470 м).

Овде стока слободно пасе, нема пастира. Као некада, истерује се на испашу из околних села у пролеће и ту остаје до касне јесени.

На висоравни Ракош осим пропланака има пуно листопадне и зимзелене шуме. Место је веома пријатно за одмор, а амбијент је подједнако леп и интересантан за време свих годишњих доба.

Лични утисци

За одлазак до чесме на Ракошу вршио сам припреме годинама, читајући текстове на интернету, проучавајући карте и фотографије. На крају се испоставило да ова релација није нарочито тешка, јер се до самог одредишта може стићи сасвим квалитетним путем из Бежишта.

Ово село се налази поред пута који Бабушницу повезује са Белом Паланком и Нишом. Прво је белопаланачко село из правца Бабушнице и пре улаза у Коритничку клисуру. Налази се

на око 27 км од Пирота, на надморској висини од 570 м. Удаљеност од раскрснице у Доњем Стрижевцу је 6 км, а од Беле Паланке око 13 км.

Из Бежишта воде два пута на Ракош. Један је много бољи и њиме се до овог места може стићи теренским возилом. Други пут је доста лошији и на појединим местима то је обична шумска стаза. На њега су ме мештани и упутили 31. августа 2014, када сам се коначно одважио да сам кренем у ову авантуру (сл. 11 и 12). Овај пут води на запад и, на моју срећу, био је препун маркација. Повремено избија на пропланке па се поново враћа у шуму.

После отприлике пола сата хода од села, долази се до Влајиного кладенца, важне успутне тачке. Овде маркација није баш најјаснија па сам се и сам накратко изгубио и кренуо погрешним путем.

Након пола сата хода од Влајиног кладенца, углавном кроз шуму, избија се на Коритничке ливаде. То је доказ да сте на правом путу за Ракош. Ово место чини велика ливада са неколико колиба и викендица. Непосредно изнад Коритничких ливада десно се одваја пут за Доњу Коритницу. На путоказу у селу пише да се до чесме на Ракошу поменутих путем може стићи за два сата и двадесет минута хода.

Последња деоница пута иде кроз букову шуму, а пре изласка на Ракош пролази се између стабала прелепих смрека. Мени је за успон од Бежишта до чесме на Ракошу, као и за савладавање висинске разлике од око 700 м, било потребно сат и четрдесет минута хода.

Ракош-чесма се налази на једном пропланку. Вода је хладна и изузетно питка. У непосредној близини чесме и појила за стоку је споменик партизанима Бабичког одреда који су ту погинули у марту 1942. у борби са четницима.

Пут са Ракоша даље наставља за Смрдан и Пасарело. То су места на гробу Суве планине, где она из правца северозапад-југоисток прави заокрет у правцу севера. До ових места на гробу Суве планине је лакше стићи шумским путем из другог правца, полазећи од Манастира Светог Димитрија код села Дивљане.

Након получасовног одмора кренуо сам назад. Моја ћерка Дуња је сутрадан полазила у трећи разред и требала јој је подршка на крају двоипомесечног летњег распуста. У повратку сам на Коритничким ливадама скренуо десно на бољи и шири, али и дужи пут до Бежишта.

Касније сам сазнао да постоји идеја да се изгради пут до Ракоша са заплањске стране који би полазио из села Мали Крчимир и спајао се са путем који води из Бежишта. То би умногоме олакшало приступ авантуристима и планинарима из Ниша, Гаџиног Хана и Лесковца до овог предивног места у „срцу“ Суве планине.

Сл. 11: Чесма на Ракошу са појилом за стоку

Сл. 12: Најзначајнији извор воде на Сувој планини

Занимљивост

• *На Ракошу се уз мало среће могу видети и полудивљи коњи за које се донедавно веровало да су истребљени. Несумњиво је реч о потомцима дивљих коња сампаса, јер на месту на коме су виђени нема ниједног трага потковице без којих домаћи коњи не могу да се крећу, нарочито не по вртачама и кришу Суве планине. Мало коме је пошло за руком да сними ове коње и раније, када их је било много више и када су углавном долазили на појило на Ракошу.*

Сува планина је некада била позната и атрактивна у читавој Европи управо по крдима ових дивљих коња. Због њих су се до пре десетак година овде врзали разни авантуристи, али и ловокрадице које су их готово истребиле. Белопаланачки ловци су често наилазили на трагове покоља ових племенитих животиња.⁸

На моју велику жалост, када сам посетио Ракош није било полудивљих коња. Успео сам да их видим скоро три године касније на падинама Дивне горице, на другом крају Суве планине.

Шанац

Положај и опис

Шанац или Јеремијино брдо (Јеремија) је узвишење недалеко од Бабушнице које доминира северозападним делом Бабушничке котлине. На њему се налази војно утврђење из 1892/93, које надвисује Бабушницу и околна села. Највиша тачка брда је на 663 м и са врха се лепо виде: Столски камен, Сува планина, Шљивовички врх и Стара планина (прим. аут.).

⁸ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:297546-Sampasi-mudriji-od-lovokradica>; текст од 25.08.2010, аутор В. Ћирић

Утврђење је релативно добро сачувано. Окружује га дубок ров (шанац) по коме је и само место добило име. Састоји се од низа подземних катакомби и тунела, грађених у сврху смештаја опреме и војске, као одбрамбено утврђење. Подигнуто је у исто време када и тврђава на Црном врху изнад Пирота (прим. аут.).

Данас Шанац представља једно од омиљених излетишта Лужничана, посебно 2. маја сваке године, када се овде организује ваишар или сабор. До утврђења воде сеоски путеви и стазе са више страна, а једино је пут из правца Бабушнице проходан за аутомобиле.⁹

Лични утисци

На овом занимљивом месту сам први пут био 16. јануара 2011. (сл. 13). Поново сам га посетио 13. октобра 2016, помало случајно и непланирано, у повратку са друге релације (сл. 14).

Првом приликом до њега сам дошао путем из Бабушнице који пролази поред основне школе и обновљене Цркве Светог Николе. Пешице ми је требало око 40 минута хода из центра Бабушнице, па је по мојој процени Шанац овим путем удаљен око 3.5 км.

Они који долазе из правца Пирота, Беле Паланке или Ниша не морају да иду до центра Бабушнице већ могу да скрену лево на неки од путева који воде узбрдо из њеног приградског насеља Извор. Један од тих краћих путева сам користио у јесен 2016, када ми је за прелажење око 2 км пута од скретања у Извору било потребно око 25 минута. По мом мишљењу, аутомобил није добар избор за долазак до Шанца, јер је пут прилично лош.

Када сам током 2017. године пролазио путем за Бабушницу, у Извору сам видео обележено скретање за излетиште Шанац. Овај потез Туристичке организације општине Бабушница и њен напор да маркира путеве до важнијих туристичких атракција у свом крају, заслужује сваку похвалу.

⁹ https://sr.wikipedia.org/sr/Јеремјино_брдо

Сл. 13: Шанац није далеко од центра Бабушнице

Сл. 14: Утврђење је некада имало одбрамбену улогу

Још једна занимљива прича

• У фебруару 1917. било је покушаја да се чувени Топлички устанак (једини устанак у некој окупираној држави за све време трајања Првог светског рата, прим. аут.) пренесе преко нишког Заплања и у бабушничко Горње Заплање и у саму Лужницу. Најпознатију комитску дружину у овом крају предводио је Милорад Поповић из села Брестов Дол, а дејствовала је у рејону између Богдановца, Свођа и Великог Крчимира.

Пошто нису успели да ухвате устанике, Бугари су своју одмазду усмерили према породицама интернираних из тог краја, знајући да из њих потичу устаници. Нису изостали ни блиски рођаци ни пријатељи за које се претпостављало да су устанички јатаци и да их снабдевају храном и оружјем.

Тако је неколико стотина људи из Заплања и Лужнице, комита и чланова њихових породица, као и обичних људи ухапшених под оптужбом да су војни бегунци, јер нису хтели да се пријаве властима ради регрутације и да буду бугарски војници, окончало свој живот у такозваној бабушничкој „Долини смрти“. Тим именом је касније названа долина која се од Бабушнице пружа на северозапад према брду Јеремија, то јест поред „горњег, краћег пута за Пирот“. Стрелјања су вршена у први сумрак или у сам освит зоре.¹⁰

Током моје друге посете утврђењу на Шанцу, уверио сам се да злогласно место страдања недужних људи ни до дан-данас није достојно обележено.

¹⁰ Предраг М. Видановић: „Пиротски крај у европском вртлогу 1912-1918.“; Пирот, 2015; стр. 160-163

Манастир Света Петка (Горчинце)

Положај и опис

У општини Бабушница постоје само два манастира. Један од њих се налази на око 7.5 км од Бабушнице и 2.5 км од скретања са асфалтног пута у Горчинцу. Ово насеље спада у ред већих лужничких села, које је после Другог светског рата имало више од 1200 становника.

Постоји само један пут којим се може доћи до Манастира Света Петка. До њега се може стићи из различитих праваца. Први се налази на пола пута између Бабушнице и Горчинца, а место је јасно обележено путоказом. Други је мало даље - на истом путу и у самом Горчинцу, на деоници према Љуберађи. Трећи правац води из оближњег Сурачева.

Манастир Света Петка се налази на лепом и романтичном месту, у питомој долини и окружен шумом. Подигнут је 1868. године на месту манастира који су Турци раније порушили због покретања побуне од стране српског становништва и пружања отпора њиховој управи и угњетавању.

Овај манастир представља место окупљања људи из лужничког краја сваког 9. августа, на дан Светог Пантелејмона. У порти манастира се вече уочи општеног сабора организује традиционална седенћа посвећена Светој Петки Трновској. Тада се пали седенћарски огањ, бирају се најбоља баница и ракија, као и најлепша девојка сабора.

На саборни дан у славу Светог Пантелејмона организују се колективна крштења, надметања у скоку из места, бацању камена с рамена, обарању руку и надвлачењу конопца, као и изложбе народних рукотворина. То је леп пример очувања српства и древне традиције који треба неговати и још боље рекламирати.

Лични утисци

Пут до Манастира Света Петка из горњег дела села Горчинце је тврд и прашњав или блатњав (у зависности од временских услова). Његово асфалтирање је одавно у плану и предмет је сваке локалне предизборне кампање. Са пута према манастиру пружа се леп поглед на Бабушничку котлину и њен симбол, Столски камен. Са видиковца на јединој већој кривини, где пут завија у дубину сувопланинског масива, пружа се и поглед на клисуру реке Лужнице и некадашњи центар овог краја - село Љуберађу.

Манастир Свете Петке сам први пут посетио 27. новембра 2011. Тада сам се уверио да тек обновљени манастир својом, али и лепотом окружења, оставља импресиван утисак на посетиоце (сл. 15).

Током друге посете, 30. априла 2016, заједно са члановима своје породице, закључио сам да је изузетно погодан за организацију излета, пре свега због осећаја свежине који пружа у врелим летњим данима (сл. 16). Томе посебно доприносе новоизграђени летњиковац и извор воде у његовој непосредној близини.

Сл. 15: Црква Манастира Света Петка са звоником

Сл. 16: Представља омиљено излетиште Лужничана

Још једна занимљива прича

• У манастирској порти сахрањени су посмртни остаци Хаџи поп Адама Јовановића, дугогодишњег старешине овог манастира и водеће историјске личности у лужничком крају у другој половини XIX века.

То је био човек изузетне енергије, одважан и предузимљив, немирног духа и патриотски настројен, због чега је често био на мети Турака. Био је и свестрано образован - одличан пчелар, баштован, виноградар, трговац и по потреби лекар.

Пошто га је издао неки Крста из села Драгинца (тадашњих Злокућана), Турци су га мучки убили у његовом чувеном хану код Горчинца, септембра 1877, непуна три месеца пре ослобођења.

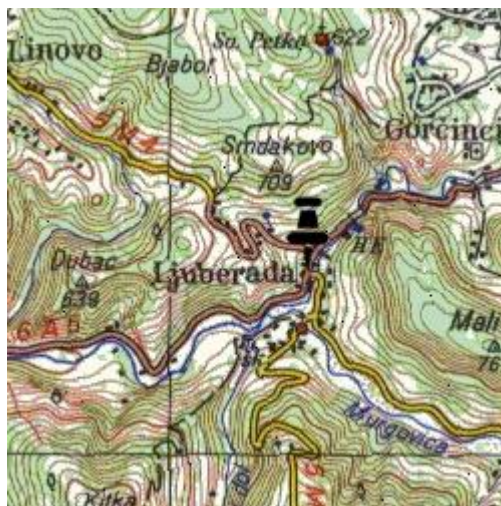
Поп Адамов рад и заслуге нису потпуно истражени и самим тим адекватно вредновани, па је његово име неоправдано пало у заборав.¹¹

Љуберађа

Положај и опис

Љуберађа је село у општини Бабушница. Налази се на излазу из кратке клисуре коју после Горчинца формира река Лужница, на крајњем југу Лужничке котлине. Ова клисура заправо представља завршетак венца Суве планине који се почев од Нишке Бање пружа дужином од око 45 км. Љуберађа је од Бабушнице удаљена око 7 км, а од Пирота око 32 км.

Тек од Љуберађе, речица Лужница, настала спајањем више потока на потезу од Радошевца до Доњег Стрижевца, постаје „права“ река захваљујући води коју добија од извора управо у овом селу. Овде Лужницу „храни“ моћно Љуберашко или Комаричко врело, а овде се у њу улива и највећа притока, Мурговица, која долази са истока. Од Љуберађе до ушћа у Власину код села Свођа, Лужница тече још око 16 км.

¹¹ Векослав Пејчић: „Школа у Драгинцу (Злокућанима) 1840-1880.“ / Из биографија важних личности злокућанске школе у доба Турака / Хаџи поп Адам Јовановић - Пиротски зборник бр. 34, 2009; стр. 153

По легенди, Комаричко врело (Комаричћи вир) нема дно. На том месту, вода истовремено пада са висине и извире из дубине, што узрокује несвакидашње неправилно кретање (ковитлање) водене површине. Осим тога, у том виру има много растиња, тако да се до дна класичним методама не може допрети. Људи су, наводно, покушавали да дођу до дна моткама и конопцем на коме је везан камен, али нису успевали у томе. Прича се да су се ту раније многи купачи удавили због своје луде храбрости и неопрезности.

Комарички водопад, висине 8 м, некада је био права туристичка атракција за путнике на регионалном путу који повезује Пирот и Лесковац. Реализацији водоводног система „Љуберађа - Ниш“ приступило се 1979. године. Коначно, 1988. године водовод је изграђен, а Ниш је добио 800-1450 литара воде у секунди. Од тада је читав простор Комаричког врела ограђен и заштићен, тако да приступ непосредној близини водопада није могућ. Сасвим сам сигуран да мало који становник Ниша зна да добар део пијаће воде највећи град југоисточне Србије добија управо из овог 70 км удаљеног села.

Љуберађа никада није била нарочито велико место, али је у прошлости била значајан административни, занатски и трговачки центар. Први пут се помиње после ослобођења од Турака 1878. године, под именом Љуберажда (претпоставља се да води порекло од Леборажда). Тада почиње да се брзо развија: 1890. постаје општински центар, 1923. проглашена је за пијачно место и постаје најзначајнији пијачни центар у Лужници, а 1927. године добија статус варошице. Од тада, па до почетка Другог светског рата, Љуберађа доживљава своје најсветлије тренутке.

Пре бугарске окупације представљала је главни економски и услужни центар Лужнице, чувен по својој чаршији са бројним занатским и угоститељским радњама, као и по воденицама на истоименој реци. У то време, пијачни дан је била среда и тада би пијацу у Љуберађи посећивали мештани свих околних села. Износили су се земљорадничко-сточарски и занатски производи, као и индустријска роба. Практично, све до трасирања данашње регионалне мреже путева у Лужници, водећи регионални центар овог краја је била Љуберађа, важнији и од тада малене Бабушнице.

Непосредно после Другог светског рата водила се конкурентска борба за примат између Бабушнице (тада административног среског центра и важније саобраћајне раскрснице) и Љуберађе (водећег занатског центра). Тај ривалитет се убрзо пренео и на политички терен. Мештани Љуберађе су сматрали да њихово место треба да буде административни центар Лужнице због своје водеће економске улоге у

крају. Међутим, таквог мишљења нису били комунисти, који одлучују да развијају Бабушницу као општински центар.

За своју несрећну судбину делимично је „крива” и сама Љуберађа, односно њен не баш повољан географски положај. Стешњена у проширењу образованом на ушћу Мургавице у Лужницу, Љуберађа није имала великих могућности за ширење и даљи развој, за разлику од Бабушнице која се налази у широкој Лужничкој котлини, на раскршћу важних саобраћајница, и која је имала свој пут развоја заснован на индустријализацији и модернизацији.

Конечно, централне функције Лужнице дефинитивно су припале Бабушници. Након отварања циглане (1950), Здравственог центра (1956), погона хемијске индустрије (1960) и Гимназије (1962), Љуберађа остаје у њеној сенци, почиње да назадује, а број становника је од тада до данас у сталном опадању. Занатске и угоститељске радње се гасе, пољопривреда се врло тешко развија због недостатка плодне земље, а становници одлазе.

Остаје у сећању по леденој води Комаричког врела, по старој чаршији чије живописне фасаде обојене топлим бојама маме уздахе путника и инспиришу их да свој пролазак кроз село обавезно овековече неком фотографијом, по цркви посвећеној Светом Илији и вашару који се на платоу код цркве традиционално одржава сваког 2. августа.

Лични утисци

Љуберађа је село за које сам емотивно везан, јер представља родно место моје мајке Зоре и њене мајке, нана Десе. Увек јој се радо враћам, а срце ми заигра и закуца брже, чак и када колима само пролазим кроз њу. Од много лепих фотографија, изабрао сам оне најлепше, зимске, настале 21. децембра 2011. (сл. 17-20).

Сл. 17: Комаричко врело на улазу у Љуберађу из правца Бабушнице

Сл. 18: Црква Светог Илије

Сл. 19: Некадашња чаршија
у Љуберађи

Сл. 20: И данас је у готово
неизмењеном облику

Још једна занимљива прича

• Проучавајући завичајну литературу пиротског краја, пронашао сам једну занимљиву причу везану за Љуберађу и поменути Комарички вир. По њој је некада у селу Вава код Бабушнице живео неки чобанин који је новац увек носио са собом, кријући га у лепо изрезбареном штапу.

Једног дана, док су козе брстиле шуму око пећине, која се налази на брду Стрвна изнад Ваве, чобанин је покушавао да штапом помери камење са њеног отвора. Изненада, штап му је исклизнуо из руке и упао у пећину. Није се усуђивао да уђе унутра, јер се о пећини мало знало и међу мештанима је од ње постојао страх, па се чобанин помирио са судбином да је заувек изгубио и штап и дукате.

Две године након овог догађаја, за време сушног лета, када вавске воденице нису радиле, исти чобанин је отерао врећу пшенице у оближњу Љуберађу да му је самелу, јер су воденице у том селу непрекидно радиле. Док је чекао на ред, разгледао је воденицу и у једном ћошку угледао свој стари штап. Питао је воденичара где је пронашао штап, а овај му рече:

„У Комаричком виру испод воденице.”

Чобанин је испричао да је то његов штап, како му је он упао у пећину изнад Ваве и додао да у штапу има дуката. Отворио је штап, видео да су сви дукати на броју, наградио је једним дукатом воденичара, а штап са осталим дукатима понео са собом.¹²

¹² Станоје Петровић, Томислав Митић, Радомир Ђирић: „Село Вава (монографија)”; Београд, Бабушница, 2012.

Кањон Столске реке

Положај и опис

Столска река настаје спајањем више поточића у подножју Столског камена. Пресеца регионални пут који спаја Бабушницу са југоисточним делом општине и Звоначком Бањом, а након проласка кроз село Камбелевац улази у кратак кањон, непосредно пре ушћа у Мургавицу код села Радињинца.

Лични утисци

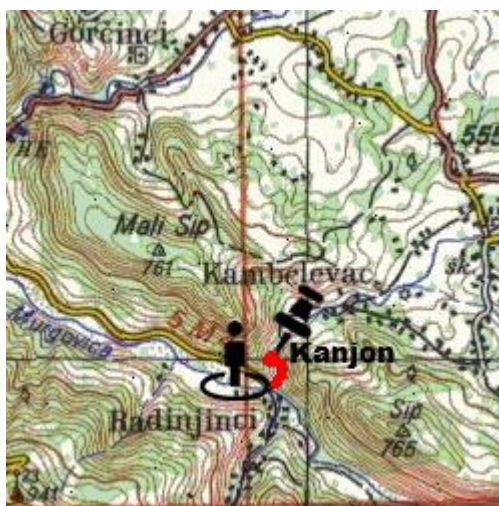
Неколико пута сам обишао ово лепо место које сам случајно открио 12. августа 2004. Тада сам након обиласка Љуберађе, Линова и Радињинца, спас од велике врућине и одмор у току напорне релације пронашао у хладу његових стена. Кањон ми се изузетно допао, па сам пожелео да га чешће посећујем.

Жеља ми се остварила још неколико пута. Најпре сам ово место обишао 20. марта 2010, након Љуберађе и Радињинца.

Овог пута, Столска река је била много богатија водом него у лето шест година раније, па нисам могао да прођем кроз кањон до Камбелевца.

У томе сам успео 2. јануара 2014, по лепом и необично топлом и сувом зимском времену (сл. 21 и 22). Друштво ми је правила ћерка Дуња, па нам је обома ова релација остала у предивној успомени.

Колима смо дошли из Љуберађе до улаза у око 3 км удаљено Радињинце. Овде је корито Мургавице регулисано након велике поплаве 1990. године и тада је на улазу у село изграђен велики бетонски мост. За кањон Столске реке пре моста треба скренути лево. Ту се примећује речица која долази из правца севера.

Дуњи је посебно било интересно ушће Столске реке у Мургавицу са старом напуштеном воденицом. Кроз сам кањон води камена стаза. На појединим местима пролаз захтева већу пажњу и умешност, а река прави пар окука, нагло мењајући свој правац.

Кањон је дугачак неколико стотина метара и у њему се налази пар лепих вирова за купање. Неодољиво подсећа на једно добро познато место у непосредној близини Пирота - кањон Градашничке реке на путу за Даг бањицу, али је од њега неупоредиво краћи. На излазу из кањона према Камбелевцу, с десне стране, слива се ледено хладна вода неколико оближњих извора формирајући велике наслаге бигра.

Да је кањон Столске реке доступан и из села Камбелевца, потврдио сам 19. новембра 2017. Успут се прелази преко занимљивог моста управо на Столској реци који је, према натпису на плочи поред њега, даривала држава Словачка. Ипак, пошто се пут до удаљене махале у јужном делу овог поприлично великог лужничког села, после сеоског гробља, своди на необележену стазу до улаза у кањон, мој савет је да се за долазак користи правац из Радињинца.

Топло препоручујем посету овом мало познатом кањону који је подједнако леп током целе године. Ја сам имао прилике да се у то уверим у рано пролеће, лето, касну јесен и зиму.

Сл. 21: Улаз у кањон Столске реке из правца Радињинца

Сл. 22: Један од неколико вирова погодних за купање

Занимљивост

- У општини Бабушница је 2008. године неколико села преименовано. Село Радињинце се некада звало Радињинци, а Камбелевац - Камбелевци. Слично се десило и са називима неколико суседних села: Радосињ је постао Радосин, Масуровци - Масуровац, а Горчинци - Горчинце. Међутим, у свакодневној употреби задржала су се стара имена ових насељених места.

Врело у Линову

Положај и опис

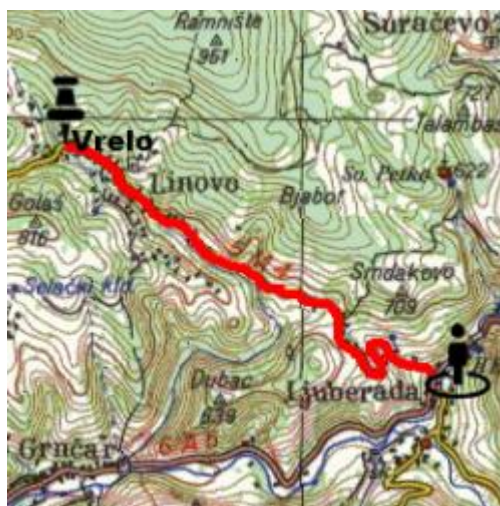
У селу Линову, у општини Бабушница, налази се једно од најлепших врела у пиротском крају. Смештено је у Горњој мали, поред пута за удаљена сувопланинска села Богдановац и Штрбовац, на 660 м надморске висине. Од Љуберађе је удаљено око 5 км, а од Бабушнице 12 км.

Пут из Љуберађе за Линово најпре води узбрдо до љуберашког гробља, које је прилично удаљено од центра села. Са овог места се пружа леп поглед на репетитор изнад Бердуја (941 м), долину реке Мургавице и клисурасту долину Лужнице, у правцу Грнчара.

Надаље се иде долином Линовске реке (Линовшнице) чије извориште представља поменуто врело. На свом току у правцу Љуберађе, Линовшница прави нагли заокрет, обилази брдо Дубац и наставља да тече до села Грнчара где се практично прелива преко пута за Власотинце и Лесковац и улива у реку Лужницу.

Линово се простире знатном дужином уз речицу, тако да до врела треба проћи кроз читаво село. У њему има старих воденица које су, као и бројне сеоске куће, одавно напуштене. Преко речице је изграђено неколико веома лепих камених мостова, а Линовско врело је ограђено и до њега је уређен прилаз за Ђурђевдан 1995. године.

Сува планина је позната по својој безводности. Међутим, овде на крајњем југоисточном делу овог планинског венца воде има у изобиљу, поготову у пролеће. Тада је и врело у Линову најјаче и хладна вода избија испод камена у клобуцима, стварајући утисак као да кључа. Због тога је препорука да се посета овом лепом месту планира управо у том периоду.

Лични утисци

Одувек сам волео природу, а посебно су ме привлачили и фасцинирали извори и врела. Линовско врело сам открио случајно и то у склопу једне своје захтевне релације 2. септембра 2006, која ме од засеока Голубовићи на путу Бабушница - Власотинце, водила преко Дола, села Брестов Дол, Богдановца и Линова, све до Љуберађе. На улазу у Линово, из правца Богдановца, приметио сам ово врело које ме својом лепотом и издашношћу на крају топлог летњег дана „купило” за сва времена.

Иако је до самог места могуће доћи аутомобилом, препоручујем пешачку туру од Љуберађе у трајању од нешто више од сат времена. Релација није лака, првенствено због константног успона у њеном почетном делу. Ипак, уколико се до гробља у Љуберађи дође аутомобилом, најтежи део пута се избегава и релација се у једном правцу скраћује за двадесетак минута.

Врело у Линову сам обишао још два пута. Фотографије које следе су успомена на лепе излете 20. марта 2010. (сл. 23) и 13. октобра 2016. (сл. 24).

Сл. 23: Врело у линовској
Горњој мали

Сл. 24: Једно је од најиздашнијих
на подручју Суве планине

Занимљивост

• Према предању, Линово је добило име по селу Лину на обали Охридског језера, одакле су пристигли досељеници почетком XIX века. Данас се ово село налази на територији Албаније (прим. аут.).¹³

¹³ <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Линово>

Још неколико занимљивих места у близини

- Ако се продужи даље путем који пролази поред врела у Линову, може се стићи до око 6 км удаљеног Богдановца, као и до Штрбовца који је удаљен око 11 км.

Богдановац је некада био седиште засебне општине у оквиру Лужничког среза. Село се до 1891. године звало Кукавица. Тада је на захтев његових мештана преименовано краљевским указом.

Ово село сам посетио неколико пута из правца суседног села Брестов Дол, а 13. октобра 2013. сам релацију продужио и до Штрбовца, који се налази у подножју неких од највиших врхова Суве планине (Големог врха и Литице). Штрбовац је после Другог светског рата имао много више становника него данас. Ја сам га упамтио по дивним јесењим пејзажима и прелепом погледу на јужне обронке Суве планине и Заплање.

Брестов Дол

Положај и опис

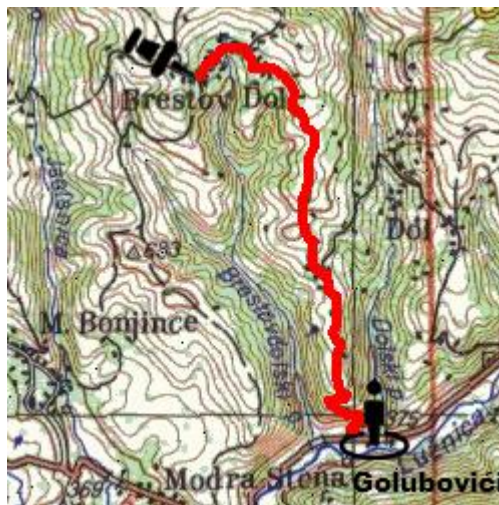
Брестов Дол се налази на падинама Суве планине и припада Горњем Заплању. Једно је од најмањих насељених места у општини Бабушница које је непосредно после Другог светског рата бројало тек нешто више од 400 становника. Од Пирота је удаљен око 43 км и 18 км од Бабушнице. Са регионалним путем који од Пирота води за Лесковац повезује га макадамски пут у дужини од око 4.5 км. Скретање са асфалтног пута је у Голубовићима, махали оближњег села Модра Стена.

С колена на колена се преносило памћење и чувао незаборав на цркву коју је село Брестов Дол имало некада. То је било у време надирања Турака на Балкан у XIV и XV веку.

Каснији Храм Свете Параскеве или Свете Петке подигнут је 1860. године. Изградња ове цркве везана је за име Петра Стаменковића, свештеника који је као велики добротинитељ и просветитељ много допринео развоју села. Следи занимљива прича везана за изградњу ове цркве, али и њен нестанак.

Тек што је донета одлука о подизању храма и добијена сагласност од Турака, настао је проблем око места где ће се храм градити. Једни су били за то да се гради на Рунђули, најлепшем брду на западу од села које је купастог облика са заравњеним врхом. Одатле „пуца“ поглед на Горње Заплање и црквена звона би надалеко одјекивала. Други су сматрали да црква треба буде наспред села, да га краси и да свима буде ближа. Већином су одлучили да се црква ипак гради на Рунђули.

Започну сељани са припремама и довезу материјал на Рунђулу, кад изјутра он стоји наспред села. Врате они опет материјал на брдо и опет следећег јутра материјал стоји наспред села. Схватили су Брестовдолци да је то „божја воља“ и проблем је био решен - црква ће се градити на најлепшем месту у селу, на лепој заравни.

Поп Петар је желео да црква буде од чврстог материјала. Међутим, Турци који су дали сагласност за изградњу, тражили су да црква буде изграђена од лаког и слабог материјала. Поред тога, надгледали су саму градњу. Поп Петар их је надмудрио. Погодио је две групе мајстора - једни су преко дана радили од слабог материјала, а други преко ноћи вршили замену чврстом грађом.

Упоредо са црквом подигнута је и звонара, тада дрвене конструкције. Чедомир Ст. Поповић, свештеник брестовдолског храма и унук попа Петра Стаменковића, покренуо је 1926. године иницијативу и подигнута је звонара посебне лепоте од чврстог материјала са своја два звона чувена по звуку. Звук ових звона памтиће док су живи сви људи који су их слушали. Није се без разлога некада у Горњем Заплању говорило:

„Најлепша су крчимирска стада, брестовдолска звона и боњинске девојке.”

Црква је имала библиотеку са старим и вредним књигама, богату архиву са значајним подацима рођења, крштења и смрти својих парохијана, са доста старих часописа, слика и календара. За време бугарске окупације 1915. и 1942. године многе драгоцености из ове цркве Бугари су, како су људи причали - „натоварили на кола и отерали”.

Парох брестовдолске цркве, Урош Ст. Маринковић, је 1936. године званично обавестио вишу власт да је црква напукла и да је склона паду. По том упозорењу тада није ништа учињено. Световне и духовне власти у то време нису имале довољно слуха нити материјалних могућности за одржавање цркве и она је попустила. Јавиле су се пукотине и после 57 година од првог упозорења на опасност од рушења, десило се оно што се дуго наслућивало.

Усред лета и бела дана у јуну 1993, када су се казаљке на часовнику поклопиле на броју 12, црква је окончала свој век. „Нешто је грунуло!“, причали су људи. Појурили су из кућа и видели како се са места где је била црква диже густ бео дим и облак прашине. Био је то невиђени приказ у селу. Тежином свог крова и зидова црква се стропостала у унутрашњост и похранила све што се у њој налазило.

Тако је нестао брестовдолски храм после 133 године постојања. Отишла је црква у историју, а била је стожер око кога је текао живот, чувана национална свест, морал и вера у човека. Данас покрај рушевине стоји занемела звонара и неколико споменика изгнулим родољубима у ратовима. Мир и тишина све покрива.¹⁴

Лични утисци

И ја сам имао прилику да уживам у звуку брестовдолских звона, 26. марта 2011. Овде објављене фотографије настале су током те посете селу (сл. 25-28). Иначе, Брестов Дол представља родно место деда Чеде, оца моје мајке. Ову причу о селу Брестов Дол, као и претходну о Љуберађи, посвећујем њему и нана Деси.

Најчешће сам у село ишао пешке од скретања у Голубовићима. Ту сада постоји путоказ за село Дол, кроз чију се једну махалу успут пролази, али нема никаквих података о удаљености до села Брестов Дол. Обично ми је за ову деоницу требало нешто више од сат времена хода.

Временом, са мојим одрастањем и сазревањем, Брестов Дол је постао једно од мени омиљених места за одлазак и обавезна почетна тачка за бројна истраживања. То је село у коме може да се ужива у миру, без страха да ће он бити нарушен галамом или буком аутомобила. У топлим летњим вечерима ту може да се посматра звездано небо, а да се ујутру буди уз цвркул птица и пој петлова. То је право место за одмор од свакодневне журбе, нервозе и стресних ситуација.

¹⁴ Радослав Голубовић, Божидар Голубовић: „Монографија села Брестов Дола“; Власотинце, 2010; стр. 104-113

Село је смештено у подножју брда Џуровица и Рунђула, која га штите од хладних ветрова и са којих се пружа леп поглед на јужну, огољену страну Суве планине. Близу улаза у село је дом Голубовића, кућа мојих предака са лепим двориштем и помоћним просторијама.

У центру села се налази велика спомен-чесма, изграђена половином XIX века заслугом свештеника Петра Стаменковића. Обновљена је 1930. године, а натпис на њој посвећен је брестовдолским комитама изгинулим за време Топличког устанка 1917. године. Тада су бугарске власти, узнемирене акцијама комитских одреда, прогласиле малени Брестов Дол за „комитско село“.

Мало даље од чесме су стара сеоска школа из 1901. године (престала да постоји 1977), задружни дом у фази урушавања (подигнут 1939) и звонара некадашње Цркве Свете Петке. На брду Рунђула се налази стари запис из 1868. године посвећен Светом Ђорђу, који је некада представљао место окупљања мештана за Ђурђевдан.

Сл. 25: Спомен-чесма посвећена брестовдолским комитама

Сл. 26: Стари задружни дом

Сл. 27: Звонара брестовдолске цркве

Сл. 28: Спомен запис на Рунђули

Још једна занимљива прича

- О просецању пута Голубовићи - Брестов Дол, после Другог светског рата, постоји и једна анегдота. Наиме, *око 500 м терена изнад Голубовића је скоро вертикално. Успон је једино могао да буде савладан серпентинама.*

На договорном састанку око трасе пута било је разних предлога како да се савлада успон, колико треба окука и сл. Појавило се више предлога, настала је жучна расправа, док се неко од присутних није досетио и дао предлог да се доведе магарац из Богдановца и да се он потера уз литицу. Познато је да магарац не иде уз брдо већ кривуда. Тако је магарац показао градитељима где треба просећи пут.¹⁵

Велико Боњинце

Положај и опис

Ово бабушничко село се налази близу раскрснице важних путева Пирот - Бабушница - Власотинце - Лесковац и Ниш - Гацин Хан - Свође - Црна Трава - Власинско језеро. Од Ниша је, путем преко Заплања, удаљено око 59 км, од Пирота око 44, од Бабушнице 19, а од Власотинца 21 км. Смештено је у подножју планине Крушевице.

Велико Боњинце је одувек важило за једно од највећих села у овом делу Србије. Након ослобођења од Турака, овде је 1880. године почела са радом једна од првих школа у тадашњем Лужничком срезу. Између два светска рата било је привредни и административни центар за бројна околна села. У то време у Великом Боњинцу је био велики број занатских радњи, продавница мешовите робе и неколико кафана, а занатлије из овог села су били власници великог броја циглана, содара и вуновлачара широм ондашње Југославије, али и у Бугарској.

¹⁵ Радослав Голубовић, Божидар Голубовић: „Монографија села Брестов Дола“; Власотинце, 2010; стр. 15

Због својих богатих и утицајних мештана, Велико Боњинце је имало електричну енергију још тридесетих година XX века. Мала хидроцентрала на реци Лужници, у оближњој Модрој Стени, снабдевала је село електричном енергијом, тако да су сва домаћинства имала електрично осветљење, а у селу је било и неколико електричних светиљки. У то време, по причи старијих мештана, Велико Боњинце је било једно од само стотину електрифицираних места у тадашњој Југославији. Тада ни Бабушница ни Власотинце нису имали електричну енергију.

Према попису из 2011. село је имало 278 становника, а 1948. чак 1438.¹⁶

Лични утисци

У складу са својим именом, некада је ово село било велико у сваком погледу. Много година касније, још увек оставља утисак напредног и развијеног места. Куће и зграде у центру села својим изгледом неодољиво подсећају на оне у 12 км удаљеној Љуберађи, и сведоче о томе да је Велико Боњинце некад било важан занатски центар.

На почетку главне улице, на улазу из правца Бабушнице и Власотинца, налази се оронута зграда месне канцеларије са архивом докумената из оближњих села. На другом крају исте улице је велики споменик палим борцима из Балканских ратова и Првог светског рата. Мало изнад је занимљив запис из 1925. године, посвећен Светом Петру, а поред њега и гробови српских ратника.

Још даље на једном платоу налази се сеоска црква посвећена Светом Николи, са великом звонаром и звонима изливеним у Вршцу 1880. године. Близу цркве је стара школска зграда. У западном делу села је зграда нове осмогодишње школе, једне од највећих у крају, а у северном и пар стамбених зграда. У селу је донедавно радио погон металне индустрије, који је запошљавао и до двеста радника.

¹⁶ https://sr.wikipedia.org/sr/Велико_Боњинце

Велико Боњинце сам детаљно истражио два пута - 2. децембра 2012, када сам био у прилици да посматрам обнову звоника цркве, и по лепом пролећном времену 22. априла 2017, када су настале следеће фотографије (сл. 29 и 30).

Сл. 29: Споменик у центру Великог Боњинца

Сл. 30: Још увек недовршена сеоска црква

Занимљивости

- На удаљености од неколико километара од Великог Боњинца, налази се село Мало Боњинце. *Према предањима, то су насеља које је засновао неки Бојин или насеља настала на месту где се у прошлости одиграо неки бој.*

Постоји и мишљење да су заједничко старо село Бојинце основали досељеници са Косова и дали му име према насељу из своје старе постојбине. Раздвајање на два села наступило је почетком XIX века у време заплањских буна.¹⁷

- Најнижа тачка општине Бабушница је на око 360 м надморске висине и налази се у близини Великог Боњинца, код моста на реци Рђавици, близу њеног ушћа у Лужницу и на раскршћу поменутих регионалних путева.

¹⁷ Др Јован В. Ћирић: „Насеља Горњег Понишавља и Лужнице, порекло и истраженост” - Пиротски зборник бр. 8-9, 1979; стр. 137

Манастир Свети Ђорђе (Завидинце)

Положај и опис

Овај манастир је највећа знаменитост која се налази у околини бабушничког села Завидинца. Удаљен је око 3.5 км од раскрснице у селу, где се макадамски пут одваја са регионалног пута који повезује Власотинце и оближње Велико Боњинце са Заплањем и Нишом.

Од Пирота је удаљен око 51.5 км. Налази се у подножју Суве планине, на надморској висини од око 640 м. На самој је граници две општине - Бабушнице и Власотинца, а тиме и два округа - Пиротског и Јабланичког.

Стари манастир је изграђен давне 1376. године, а данашњи храм је новијег датума и највероватније је подигнут на темељима старог. Поред манастира се налази „свето дрво” - дуд, за који се верује да је стар колико и манастир. Манастир је обновљен у лето 2012, а до тада је био потпуно напуштен.

Интересантна чињеница је да је пун назив овог манастира Храм обновљења Светог великомученика Георгија, али да је у народу познатији као Манастир Светог Илије, јер се у манастирском комплексу највећи број људи окупља управо за Светог Илију (2. августа). Тада долазе и стари и млади, они који ту живе читав свој век, али и они који су Завидинце одавно заменили неким градом.

Лични утисци

Када сам ово лепо место посетио 19. октобра 2014, нисам могао да сакријем изненађење због контраста који сам доживео (сл. 31 и 32). Након скретања код старог гробља у Завидинцу почео је неасфалтирани

пут који води до горњег дела села. Поједине деонице биле су изузетно лоше и тешко проходне. Након 2 км од скретања пут за манастир се одваја од пута за оближњу Остатовицу и последња деоница до самог манастира је узана, али асфалтна и већим делом пролази кроз шуму.

Убрзо се преда мном указао леп јесењи приказ - црквица, звоник и чесма на једном пропланку у подножју Велковог камена. Иза црквице је прелепа ливада са коначима који су тада били у изградњи.

Судећи према плановима које сам могао да видим, а заслугом великог броја донатора из целе Србије, манастирски коначи би требало да буду изузетно лепо и да ово место у удаљеном делу Пиротског округа постане занимљива и привлачна туристичка дестинација. Наведене претпоставке треба проверити с обзиром на временску дистанцу од мог последњег и јединог обиласка овог манастира.

Сл. 31: Манастир Свети Ђорђе у близини села Завидинца

Сл. 32: У народу је познатији као Манастир Светог Илије

Занимљивост

• У порти Манастира Свети Ђорђе налази се извор лековите воде посвећен Пресветој Богородици. По легенди, име Завидинца је настало управо по овој води за коју народ верује да је добра за очи („за вид“). Кажу и да су се браћа Мрњавчевићи умивали на овом извору и да су због тога овде подигли светињу.

У манастиру се чувају честице моштију неких великих божјих светитеља: Светог Нектарија Егинског, мученика Пантелејмона исцелитеља и лекара, Светог Антонија Великог, Светог Николе, Јована Шангајског и Свете Петке.¹⁸

¹⁸ <http://niskevesti.rs/12291-svetinja-pored-koje-tece-voda-lekovita-za-vid/>
текст од 22.08.2016, аутор Негослава Станојевић

Црвена Јабука

Положај и опис

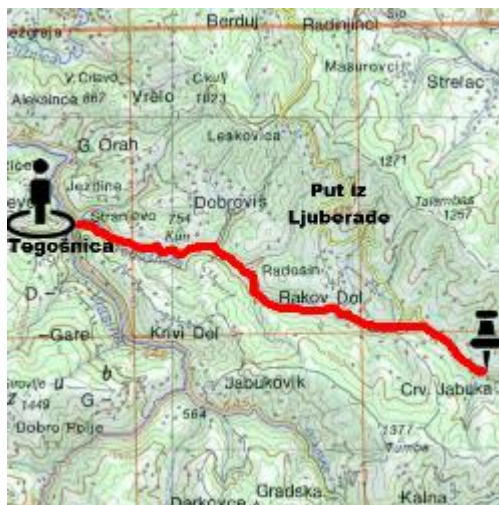
Једно је од најзабаченијих места не само у пиротском крају, већ и у целој југоисточној Србији. Иако припада бабушничкој општини, пут који од Љуберађе иде преко Бердуја, Лесковице, Радосина и села Раков Дол, у дужини од око 27 км, у пракси је неупотребљив и њиме се може једино теренским возилима.

Једину везу Црвене Јабуке са светом практично представља пут којим се до овог места долази са територије власотиначке општине, из села Тегошнице, на путу из Свођа према Црној Трави и Власинском језеру. Ова деоница је дуга 16 км и њоме је Црвена Јабука од Бабушнице удаљена око 45 км, по чему представља најудаљеније село у општини. Центар села се налази на око 730 м надморске висине, док су удаљене сеоске махале на још већој висини. Црвена Јабука је село разбијеног типа чији атар заузима велику површину.

Ово село, једно од најстаријих у лужничком крају, некада се звало Ума Гуска. У турско доба изнад њега је пролазио пут којим су богати трговци носили благо на магарцима из Србије за Цариград. После ослобођења од Турака село је било центар развоја Лужнице, а имало је чак и свог посланика у Трну који је кратко припадао Србији.

О томе колико је ово село некада било велико и јако сведочи податак да је 1900. године Црвена Јабука имала 70, а тадашња Бабушница, данас варошица и општински центар, само 12 домаћинстава. После Другог светског рата село је имало скоро хиљаду становника, а по званичном попису из 2011. остало их је свега 61.

Данас Црвена Јабука полако и сигурно нестаје. Једно је од ретких села у Србији које још увек нема асфалтни пут, телефон нити

сигнал мобилне телефоније. Малобројни мештани са првим снеговима бивају потпуно одсечени од света. Међутим, за сеоску славу Костадиновдан (3. јун), долазе Црвенојабучани расељени по централној Србији (добар део у Баточини крај Крагујевца) и Војводини.

Цркву Светог цара Константина и царице Јелене мештани су обновили 2011. године. Саграђена је 1868. на темељу римских остатака, а у Црвену Јабуку су поводом њеног освештања дошли на коњима лично краљ Александар Обреновић и краљица Драга. Тада су донели два прелепа црквена звона - једно у своје име, а друго у име државе. Звона и данас красе сеоску цркву и чувају успомену на несвакидашњу посету краљевске породице овом забаченом селу.¹⁹

Лични утисци

Црвену Јабуку сам посетио 21. фебруара 2015. (сл. 33 и 34). Тада сам се уверио колико је до овог села тешко доћи. Иако је пут од Тегошнице насипан и прилично добар, мени је за његово савладавање било потребно читавих сат времена. Тако сам у Црвену Јабуку стигао након пређених 68.5 км од Пирота или након два часа вожње. Брзо сам израчунао да сам за исто време могао из Пирота да стигнем до Јагодине или Крушевца. И поред свих отежавајућих околности, посету Црвеној Јабуци убрајам у једну од својих најлепших релација. Један од разлога за то је и прелепа долина чисте и бистре реке Тегошнице.

На улазу у село је стара кућа са спомен-плочом, посвећена палим борцима у народноослободилачкој борби. То је била прва потврда онога што сам раније чуо - да је Црвена Јабука познато „партизанско село“. У центру села, непосредно поред цркве, налази се велики споменик посвећен изгинулим мештанима у Балканским ратовима и у Првом и Другом светском рату. Споменик је један од највећих, ако не и највећи такве врсте у пиротском крају, са подужим списком имена.

Уверио сам се да је обновљена сеоска црква велика и изузетно лепа. Одмах иза ње је споменик Давиду Петковићу, некадашњем трговцу и првом посланику Среза трнског 1878. године. На платоу испред цркве налазе се задружне просторије. Искористио сам прилику да уђем унутра и посматрам старе фотографије и новинске чланке, неме сведоке о прошлости овог некада развијеног и живог места. Управо овде се малобројни мештани, заједно са својим далеко бројнијим рођацима и гостима из целе Србије, окупљају сваке године почетком јуна.

¹⁹ http://www.b92.net/putovanje/zanimljivosti.php?nav_id=720750;
текст „Црвена Јабука - село на крају света“, од 07.06.2013.

Сл. 33: Велики споменик у центру Црвене Јабукe

Сл. 34: Црква Светог цара Константина и царице Јелене

Још једно занимљиво место у близини

• Северно од Црвене Јабукe, у Бабаталској долини, на притоци реке Тегошнице, налази се још једна атракција овог занимљивог села - водопад Бабаталски скок. Висок је 9 м, скривен је, и за њега, сем локалног становништва, мало ко зна.²⁰

Раков Дол

Положај и опис

Ово је још једно у низу села у јужном делу бабушничке општине у коме је у другој половини XX века дошло до изразите депопулације и које је доведено до границе нестајања. По попису из 2011. године имало је свега осам становника.

Кад погледа карту краја, свако ће за долазак до села Раков Дол изабрати пут из Љуберађе, преко Бердуја и Лесковице. Међутим, овај пут је у лошем стању. Успон од Љуберађе ка Бердују је врло напоран, а растојање је исувише велико за прелажење пешице - преко 20 км.

²⁰ <http://www.vodopadisrbije.com/index.php/site/vodopad/4>

Лични утисци

С обзиром да сам једну од најтежих релација током истраживања пиротског краја доживео управо на потезу Љуберађа - Бердуј - Лесковица, 10. јуна 2012, знао сам да до села Раков Дол није лако доћи. Због тога сам и одлазак у ово село непрестано одлагао. Када сам у фебруару 2015. посетио Црвену Јабуку путем преко Свођа и уз долину реке Тегошнице, схватио сам да је одавде Раков Дол много приступачнији. Тако се моја посета овом удаљеном селу десила тек 14. новембра 2015. (сл. 35 и 36).

На приближно 10 км од скретања за Црвену Јабуку са асфалтног пута за Црну Траву и Власинско језеро (или око 6 км пре улаза у Црвену Јабуку), налази се обележено одвајање за село Радосин. Овде сам оставио ауто. До Радосина води око 2 км дугачка деоница лошег пута којом се може само пешке или теренским возилом. Раков Дол се налази са друге стране дубоке долине Раковдолског потока. Због непроходности долине, непун километар ваздушне удаљености између два села претвара се у скоро 6 км обилазног пута.

Изнад села Радосин се долази на раскрсницу где се десно продужава за Раков Дол, а са леве стране долази пут који води из правца Љуберађе, Бердуја и Лесковице. Непосредно пре него што се спусти у сам Раков Дол, пут пролази поред цркве посвећене Светим апостолима Петру и Павлу. Црква се налази на месту старе богомоље порушене од стране Турака између 1835. и 1840. године. Ако се не скрене за Раков Дол, пут даље продужава за Црвену Јабуку која је удаљена око 5 км.

У селу Раков Дол сам био после скоро два сата хода од места у долини Тегошнице где сам оставио аутомобил. У центру села је велики споменик посвећен палим борцима у ратовима у XX веку. По димензијама не заостаје за спомеником у суседној Црвеној Јабуци, а сигурно је један од најочуванијих и најлепших у селима пиротског краја. Подигнут је јула 1981. године и интересантно је да је за сеоску славу својевремено узет управо датум његовог откривања - 6. јул.

Није тешко закључити да је Раков Дол некада био много живље и значајније село него данас. Наиме, од маја 1943. до потпуног ослобођења од Бугара у августу 1944, ово село је било база

партизанског покрета и део слободне територије на потезу Лужница - Црна Трава.

Испред споменика је чесма са хладном водом, а ту је и стара сеоска школа са прелепим двориштем, одавно напуштена и без ђака. Због забачености села Раков Дол, учитељи су у њега одувек нерадо долазили. Из тог разлога је село добило своју школу тек 1909. године, за разлику од оближње Црвене Јабуке где је основна школа отворена још 1867. (по неким изворима и раније - 1852. године).

Раковдолци су надалеко познати печалбари који су средства за преживљавање својих породица раније обезбеђивали радом по варошима и селима Србије, Бугарске и Влашке, најчешће као угљари (ћумурџије). Било је покушаја да се у периоду од 1930. до 1935. ћумур произведен у овом крају транспортује пругом уског колосека из Раките до Сукова, али се због нерентабилности од те намере одустало.²¹

Мало даље од центра села налази се кућа у којој је донедавно била месна канцеларија. Њена врата су била отворена, а призор који сам затекао унутра ме у исто време и растужио и наљутио. Комплетна архивска документација села са старим књигама и списима била је разбацана по поду и препуштена пропадању. Био сам разочаран због небриге коју показујемо према прошлости и својим прецима.

Оно по чему ћу памтити село Раков Дол јесу лепо окречене куће са прозорским даскама и вратима живих боја, најчешће зелене и плаве. То лепо окружење и необично топло новембарско време учинили су да ми ово село остане у драгој успомени.

Сл. 35: Један од најлепших споменика у пиротском крају

Сл. 36: Детаљ из села Раков Дол

²¹ Божидар Богдановић-Бошко: „Раков Дол - хроника“; Пирот, 1984.

Занимљивост

- Највероватније је село Раков Дол добило име по раковима којих је некад било пуно у потоку који протиче кроз долину у којој се налази село.

По другој претпоставци, село је добило име по неком Раки који се ту доселио, а оближње село Радосин, по његовом брату Радету.

Споменик на Тумби

Положај и опис

У Другом балканском рату, 1913. године, на Тумби, географски и стратешки важној тачки југоисточне Србије на старој граници са Бугарском, у некадашњем Власотиначком срезу, српске трупе састављене од Трећег пиротског пешадијског пука трећег позива ојачаног снагама последње одбране, успешно су зауставиле напад бугарске Треће и делова Прве армије према Пироту и Нишу. Тиме су створиле време и простор главним српским снагама у Македонији да потуку бугарску Четврту армију и реше одлучујућу Брегалничку битку у своју корист.

Тумба се налази у атару црнотравског села Кална, западно од превоја Самар, то јест између Градске реке и Калне на југу, те речице Тегошнице и села Црвена Јабука на северу. Од бугарске границе, на падинама планине Руј, удаљена је ваздушном линијом око 7.5 км. Врх Тумба је на висини од 1377 м, а удаљеност од Пирота је око 73 км.

Како је почетком лета 1913. било извесно да ће Бугарска напасти Србију, цео крај је био обухваћен ратним припремама. Брзо и енергично су грађени војни објекти на Таламбасу, Тумби, Самару, Црном врху и Јовиној чуки. Војска и народ су за кратко време ископали и утврдили ровове за одбрану које је војска запосела.

Битка на Тумби се одиграла 7. јула 1913. Дан раније, јаке бугарске снаге су нападе истакнуте српске положаје на Црном врху и Самару и после оштре борбе присиле Други и Четврти батаљон Трећег пиротског пука трећег позива да се повуку на Тумбу и Таламбас. На Тумби су се од раније налазили Први и Трећи батаљон.

Трећи пешадијски пук Пироћанаца био је под командом мајора Јована Цветковића. Он је затражио појачање јер је сумњао да са својим батаљонима трећепозиваца може да задржи напад ојачаних бугарских пукова наоружаних брзометним пушкама:

„Господине генерале, Бугари су пробили фронт код Даичаног кладенца. Јаким снагама се приближавају Тумби и постоји опасност да је заузму. Плашим се да је трећепозивци неће моћи одбранити. Молим да хитно наредите некој јединици да нам притекне у помоћ.”

Генерал Степа Степановић је сматрао да се врх Тумба може бранити са свих страна и да је положај Трећег пука „неосвојив, ако се буде бранио као што треба.” Он мајору Цветковићу није могао да пошаље појачање па му је енергично одговорио да „Тумба може пасти тек онда када цео пук буде сатрвен.” Казао је:

„Командант који није у стању да одбрани Тумбу са расположивим људством, одмах нека преда дужност најстаријем официру а потом изврши самоубиство! Не заборавите да Тумбу бране синови овога краја! Неће дозволити да падне Бугарима у руке!”

Овако је гласио телефонски одговор Степе Степановића, а затим је упутио и писмену депешу у којој је стајало:

„Ви сте имали и времена и средстава да положај солидно утврдите за одбрану. Сада уложите све снаге да положај одржите па макар изгинула сва команда. Мислите на то да и ви имате снагу, а не само непријатељ!”

Ово наређење команданта Армије саопштено је свим војницима и старешинама Трећег пука и на све њих је оставило снажан утисак. Када је 7. јула непријатељска пешадија, подржана снажном артиљеријском ватром, предузела напад на оба крила Трећег пешадијског пука, дочекана је јаком и прецизном ватром храбрих Пироћанаца и заустављена је испред ровова.

Пошто је овај напад био осујећен, Бугари су после подне предузели нови силовити напад, усмеравајући главни удар грбеном

Тумбе на центар српског одбрамбеног распореда. Међутим, блиском пушчаном ватром и ефикасном употребом ручних бомби, густе стрељачки стројеви бугарске пешадије заустављени су на педесетак корака од српских ровова.

Пошто су изгубили око 600 људи, Бугари су увече почели панично да одступају, бацајући пушке, ножеве и муницију. Падине Тумбе, Црног врха и Чуке биле су покривене њиховим лешевима. Иако наоружани једнометним „Берданкама“ и застарелим француским „Дебанжовим“ топовима, борци Трећег пиротског пука трећег позива сјајно су извршили наређење свог команданта, генерала Степе Степановића, учинивши Тумбу неосвојивом тврђавом за непријатеља. Уследио је радостан рапорт:

„Господине генерале, Тумба одбрањена, непријатељ протеран са наше територије, рапортира мајор Цветковић!“

„Честитам мојим храбрим трећепозивцима на успеху, а Вама замерам што нисте извршили самоубиство“, рекао је Степа смешећи се и спустио слушалицу.

Интересантно је да су нове борбе између српске и бугарске војске вођене на сектору Тумбе и Таламбаса и две године касније у Првом светском рату, октобра 1915, када су Бугари без објаве рата поново прешли у напад дуж целе тадашње српско-бугарске границе. Доскора су се на овим врховима распознавале раке погинулих бораца који су бранили своје положаје.²²

На славној Тумби је 21. јула 1931. откривен споменик палим борцима у Другом балканском и Првом светском рату. На тај дан, на Светог Прокопија, сваке године се одржава традиционални вашар.

Лични утисци

До места где је пиротски Трећи пешадијски пук исписао једну од најславнијих страница своје ратне историје, најлакше је доћи из црнотравског села Градска, које је од Пирота удаљено око 67 км, а 7 км од села Састав Река, на путу Свође - Црна Трава - Власинско језеро. Зараван на којој се налази споменик и на којој се одржава чувени вашар, налази се на граници црнотравске и бабушничке општине.

Мени је за прелажење око 6 км дугачког пута од скретања код села Градска било потребно око сат и петнаест минута, 17. јула 2016, само четири дана пре вашара који је одржан тог лета (сл. 37 и 38).

²² Божидар Богдановић-Бошко: „Раков Дол - хроника“; Пирот, 1984.

Касније сам сазнао да је учесник битке на Тумби био и мој чукундеда Лука из села Брестов Дол. Деда Диса, брат мог деда Чеде, причао ми је да се као дете играо пушком „Берданком” коју је из те борбе донео његов деда Лука.

Сл. 37: Споменик на Тумби је подигнут за време владавине Александра I Карађорђевића

Сл. 38: Посвећен је „*знаним и незнаним борцима, палим од 1913. до 1915. године*”

Занимљивост

- На Тумбу се може и из другог правца. Наиме, у долини реке Тегошнице, на око 3 км пре Црвене Јабукe, налази се место на коме се скреће, како пише на путоказу, за 9 км удаљену Тумбу. Ово растојање нисам проверавао као ни квалитет пута, али су ми се северне падине Тумбе учиниле шумовитим и тешко проходним са пута за оближња села Радосин и Раков Дол, у новембру 2015.

Црква Светог Николе у Студени

Положај и опис

Лепо бабушничко село Студена налази се у долини у којој се више потока спаја и гради Мургавицу, реку чије име асоцира на старовлашка номадска племена. Налази се на путу који центар општине, Бабушницу, повезује са селом Звонце, некада активном Звоначком Бањом и некадашњим рударским селом Ракита. Последње је „српско” село на том потезу, јер се на око 3 км после ње налази „подељена” Пресека, а затим следе бабушничка села са већинским бугарским

становништвом: Нашушковица, Берин Извор, Звонце, Ракита, Вучи Дел и Јасенов Дел.

Од Бабушнице је Студена удаљена 18.5 км, а од Пирота око 43.5 км (уколико се иде путем преко Бабушнице). Село је готово подједнако удаљено од Пирота и уколико се до њега иде преко Сукова, Трнских Одороваца и Звоначке Бање. За љубитеље природе и лепих пејзажа, препорука је да направе круг у дужини од око 88 км и да уживају у природи пролазећи кроз три општине - Пирот, Бабушницу и Димитровград.

Студена је прилично раштркано село. Јужно од ње уздижу се врхови Шиљегарник, Црни врх и Гној, од којих су задња два на висини већој од 1400 м и на којима се и у касно пролеће може видети снег.

Поред земљорадње и сточарства, дрварење и пчеларство су главне делатности становника овог и суседних села. Такође, Студена је изузетно богата водом. Село је некада било прилично велико - 1948. године бројало је 1414 становника, да би их по попису из 2002. било вишеструко мање - 200. Као и сва сеоска насеља у бабушничкој општини, обитава на рубу егзистенције и дели судбину свих планинских села пиротског краја. У центру се налазе задружни дом, продавница и споменик палим борцима, а до 1996. године у Студени је радила и основна школа.

У непосредној близини школе се налази стара сеоска црква посвећена Светом Николи Мирликијском, изграђена давне 1867. године за време владавине султана Азизија, о трошку народа из околних села. Местимично је осликана 1870. године у време Бугарске егзархије и архиепископа нишавског Партенија. Из тог времена је и звоник западно од цркве, поред кога се налази спомен-плоча из 1934. године, посвећена погибији краља Александра у Марсеју. Црква је напуштена и све теже одолева зубу времена, али постоји иницијатива да се овај верски објект обнови и тако сачува од заборавља.

Лични утисци

Студена је на мене оставила изузетан утисак 12. априла 2014, када сам је посетио по облачном времену и магли. Тада сам први пут скренуо са пута Бабушница - Звонце и сишао до центра овог села које сам раније посматрао само из даљине.

Стару Цркву Светог Николе посетио сам годину и по дана касније, 5. децембра 2015, у повратку из Пресеке (сл. 39 и 40). Њеним изгледом сам био одушевљен јер ми је изгледала некако старински лепо. Обилазио сам је са свих страна како бих пронашао прави кадар за фотографисање. Колико ме задивила њена лепота, толико сам био разочаран стањем у коме се налазе њен кров и унутрашњост, а посебно иконостас који је у потпуности девастиран.

Сл. 39: Црква Светог Николе у Студени

Сл. 40: Постоји иницијатива да ова стара црква буде обновљена

Занимљивост

- На спомен-плочи, на улазу у некадашњи задружни дом у Студени, може се прочитати да је у овом селу у пролеће 1944. формиран Пиротски народноослободилачки партизански одред. Први командант тог одреда био је пореклом баш из Студене и погинуо је након ослобођења Пирота, марта 1945, у борби са заосталим бугарским фашистима и то на дужности команданта Окружне народне милиције.

Споменик на Таламбасу

Положај и опис

Таламбас је врх са висином од 1257 м који се налази југоисточно од Бабушнице. Може се сматрати и посебним планинским венцем који се налази између слива реке Власине на југозападу, Лужничке котлине на северу и планине Руј на југоистоку. Овако дефинисан, његов заобљени гребен представља везу између Суве планине и планине Руј. У том случају, у састав планине Таламбас треба уврстити и нешто источнији Црни врх, са 1463 м, као њену највишу тачку. Планина Таламбас се тако простире између врха Цртаво (867 м) и Црног врха, па се може сматрати наставком планине Руј ка северозападу.²³

Падине Таламбаса су благе, са шумама и пашњацима.

На његов врх може се изаћи из више различитих праваца, али најбољи избор за почетак релације представља село Стрелац на надморској висини од око 550 м. Налази се у непосредној близини регионалног пута Бабушница - Звоначка Бања. Од Бабушнице је Стрелац удаљен 15 км, а око 40 км од Пирота. Алтернативна рута за успон на Таламбас полази из села Раков Дол на другој страни планине.

Стрелац је једно од већих села у бабушничкој општини које је 1948. године бројало скоро 1600 становника. Налази се на реци Мургавици. Јужно од села, у долини Равне реке која долази из подножја Таламбаса, налази се Црква Успенија Пресвете Богородице, подигнута 1838. године.

²³ <http://planinskivrhovi.blogspot.rs/2013/02/talambas.html>

Као и познатија Тумба (удаљена око 6.5 км ваздушном линијом на југ), Таламбас је место на коме су вођене борбе између српске и бугарске војске у Другом балканском и Првом светском рату. Нажалост, за разлику од чувеног вашара на Тумби, који је још увек „јак” и који сваке године окупља више стотина људи из целе Србије пореклом из ових крајева, вашар на Таламбасу, који је некада окупљао становнике околних планинских села на Ивањдан (летњи Свети Јован - 7. јула), од краја XX века се више не одржава.

Лични утисци

Успон на Таламбас је једна од релација у пиротском крају коју сам остварио међу последњим. Након дугих и темељних припрема то сам учинио са својим добрим другом и колегом Дејаном Тричковићем, 13. маја 2017. (сл. 41 и 42).

Из центра Стрелца се иде путем поред сеоске амбуланте, а затим стазом уз Мургавицу, прелазећи њен ток на неколико места омањим дрвеним мостовима. Река Мургавица своје име заправо добија од Стрелца, након спајања Сицине и Рсавачке реке.

На путу за Таламбас пролази се кроз удаљене сеоске махале. Повремено се могу видети маркације које су планинарима гарант да се налазе на правом путу. Крај је богат водом и са падина Таламбаса се слива већи број потока.

После отприлике два сата хода, углавном на југ уз долину Рсавачке реке, долази се до места званог Црвенојабучка чука које представља важну раскрсницу планинских путева. С леве стране долази пут из правца Пресеке и Раките, право пут из Стрелца продужава за Црвену Јабуку, а десно (на запад) се иде на Таламбас. Са овог места се може видети и нешто виши врх Тумбе.

Надаље се прати шумски пут који иде гребеном планине. Са појединих места могу се видети удаљене куће села Црвена Јабука у долини Тегошнице, као и каменолом у близини села Раков Дол. Пут пролази са јужне стране врха Гариње (1254 м), а мало касније на исти начин обилази и три метра виши врх Таламбаса и води до споменика који се налази западно од врха. Дејан и ја смо се овде нашли после три сата хода из Стрелца, односно сат времена од превоја на Црвенојабучкој чуки.

На споменику облика зарубљене пирамиде је спомен-плоча на којој је записано да је *„на Таламбасу 12. маја 1944. године формирана Седма јужноморавска бригада, чији су борци у току народне револуције баш на овим падинама доказали бугарским фашистима по трећи пут да су српске планине неосвојиве.”*

Споменик је подигнут 1955. године и доста је мањи од оног на Тумби. Такође, у поређењу са Тумбом, до њега је и тежи приступ. Пут којим смо ми дошли даље продужава у правцу села Раков Дол и Лесковице. Помисао да се до пре двадесетак година сваког лета овде окупљао велики број људи, неминовно изазива тугу и размишљање.

Након заједничког освајања овог лепог места у бабушничком крају, Дејан и ја смо кренули назад другим путем. У подножју врха Таламбаса скренули смо лево, на краћи, али тежи и стрмији пут којим се из Стрелца може доћи до споменика. За спуст до села нам је било потребно око сат и по времена.

Сл. 41: Поглед на Тумбу и долину Тегошнице са гребена Таламбаса

Сл. 42: Споменик на Таламбасу

Занимљивости

- Реч „таламбас“ представља архаизам и означава врсту малог старинског бубња у облику зделе или дубоке чаше, са разапетом, обично јарећом кожом.

- Најстарија образовно-васпитна установа на територији општине Бабушница је школа у Стрелцу која је почела са радом 1843. године у оквиру тамошње цркве, најпре описмењавајући свештенике. Касније је прерасла у праву школу. Основна школа у Бабушници почела је са радом тек 1886. године.

Још једно занимљиво место у близини

- У атару Стрелца, у кањону недалеко од махале Лалешевац, на Раљинском потоку, налази се низ каскада, слапова и мањих водопада. Мештани ово место називају Скокови. Скривено је од очију јавности и подсећа на кањон Столске реке. Посетио сам га у пролеће 2018. године.

Столски камен

Положај и опис

Ово маркантно узвишење карактеристичног трапезастог облика издиже се до 1239 м надморске висине изнад Лужничке котлине, ваздушном линијом на око 7 км удаљености од Бабушнице. На слици 43 је поглед на њега, са пута између Бабушнице и Љуберађе, од 13. октобра 2016.

Полазна тачка, одакле практично крећу сва освајања врха, јесте центар села Стол, некада општинског места и центра овог краја. Село се налази на око 660 м надморске висине и удаљено је око 4 км од скретања са главног пута код села Александровца.

По једној легенди, планина Столски камен (користе се и називи Столски камик и Голем стол, прим. аут.) добила је име због свог изгледа, јер посматрана из даљине личи на сто („стол“). Према другој, планина Стол је заравњена када је Марко Краљевић стао на њу и бацио камен на другу планину.²⁴

Столски камен је идеалан за планинарење, па бројна планинарска удружења широм Србије током целе године организују освајање овог интересантног врха. Његов заравњени плато са оштрим ивицама са стране представља изузетан видиковац. Врх је са јужне стране стеновит, одсечен, оштар и практично недоступан, док је са северне стране успон много лакши и може га савладати сваки иоле спремнији планинар.

Западно од њега се налази врх Мали стол (976 м) на коме су пронађени остаци старе латинске цркве. Они се још увек проучавају како би се одредила прецизна старост објекта.

²⁴ https://sr.wikipedia.org/sr-el/Општина_Бабушница

Столски камен је симбол Лужнице. Види се из разних делова општине Бабушница, а за њега је везана и једна интересантна прича. Према тој причи, када становник Бабушнице или неког лужничког села проведе дуже време ван свог родног краја (због школовања, посла, служења војске, путовања или живота у некој другој средини), приликом повратка, обично из правца Ниша или Беле Паланке, када спуштајући се са брда код Беле Воде према Доњем Стрижевцу угледа своје најмилије узвишење, заигра му нешто у стомаку (као „лептирићи“ код заљубљених).

Лични утисци

Мислим да је сваки становник пиротског краја приликом пропутовања кроз Лужницу бар једном пожелео да се попне на врх Столског камена који подсећа на давно угашени вулкан. Тако је и мени ова доминантна природна знаменитост бабушничке општине (и један од најатрактивнијих врхова у целом пиротском крају) одувек привлачила пажњу и распаљивала машту. Дуго сам правио планове, проучавао карте и записе планинара, како бих је једног дана освојио.

Први покушај, по топлом летњем времену, 20. јула 2008, био је неуспешан (сл. 44). Наиме, када сам се нашао са друге, шумовите стране Големог стола, никако нисам могао да пронађем погодно место да пробијем непроходну шуму и избијем на сам врх.

Након дужег лутања, свестан да угрожавам своју безбедност (налазио сам се у пустом пределу где нема никога ко би ми евентуално притекао у помоћ), одлучио сам да одустанем и прилагодим релацију ситуацији на терену. Попео сам се на источну падину Столског камена и са гребена посматрао оближње село Кијевац и Лужничку котлину.

Сл. 43: Поглед на Столски камен или Големи стол

Сл. 44: Пут од Кијеваца према Столу, у подножју Столског камена

Прошло је много времена док поново нисам скупио храброст да кренем у авантуру звану „Освајање Столског камена“. Исправно сам резонувао, поучен искуством из лета 2008, да је најбољи период године за овај подухват рано пролеће, када шума још није олистала и када су стазе много проходније. Уз то, све је лакше у друштву, а у том моменту права особа за то био је Дејан Тричковић.

У оваквим околностима успех је био извеснији и Столски камен је освојен 10. априла 2012. (сл. 45 и 46). Након преласка моста на Столској реци, у Столу, скренули смо лево и наставили путем за Кијевац. За разлику од мог првог неуспелог покушаја, овог пута смо кренули уз долину Крње реке која се пружа између Големог и Малог стола. Ово скретање се налази на око 1.5 км од почетне тачке у селу Стол или после двадесетак минута хода.

План је био да се врху приђе с његове северозападне стране. Овде треба пратити маркације које умногоме олакшавају напредовање и уливају сигурност. Почиње најтежи део пута - успон на сам Големи стол, кроз густу букову шуму са дебелим слојем опалог лишћа. Успон је врло напоран, захтева добру физичку кондицију и прављење честих пауза уз освежавање водом.

После 45 минута успели смо да се пробијемо до војног пута којим сам ишао и током свог првог покушаја освајања врха. На оном истом месту где се пут „мистериозно“ и за мене потпуно необјашњиво завршава, и где сам четири године раније морао назад, дочекала нас је маркација која нас је за петнаестак минута одвела до врха, односно за непуних сат и по од полазне тачке у Столу. У вртачама са северне стране врха још увек је било заосталог снега.

На врху је оскудна вегетација са закржљалим дрвећем изложеним дејству атмосферских падавина и јаког ветра. Ту је и бетонски стуб са означеном надморском висином. Непосредно испод врха је село Кијевац, мало даље су Стол, Дучевац и Камбелевац. На југу се леп поглед пружа на врх Таламбас изнад Стрелца и даље на црнотравске планине, на истоку на Рњос и Руј, на североистоку на Влашку планину и Гребен, а на западу на Бабушницу, Суву планину и Шљивовички врх.

После одмора на врху и уживања у погледу на Лужничку котлину, бројна села, удаљене планине и њихове врхове, кренули смо назад. Након проласка кроз долину Кијевачке реке и село Кијевац, прошли смо путем испод самог врха и нашли се у Столу. Комплетна релација је трајала око три и по сата.

Сл. 45: Оскудна вегетација на врху Столског камена

Сл. 46: Поглед са врха на Бабушницу и Лужничку котлину

Још једно занимљиво место у близини

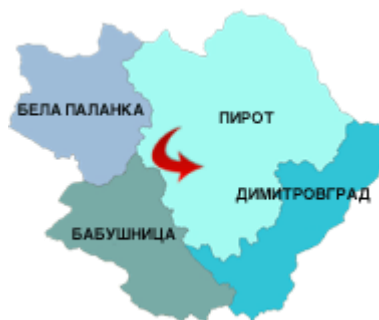
- Ако Столском планином назовемо засебан планински венац који се пружа од Радошевца и Калуђерева на северозападу, до Звонца и Трнских Одороваца на југоистоку, те између долина Мургавице на југу и Кусовранске реке на северу, Столски камен није њен највиши врх. Највиши врх ове планине је, у ствари, Рњос, који се налази око 5 км од Големог стола, у правцу југоистока, са висином од 1274 м.

Дејан Тричковић и ја смо се попели на њега 2. априла 2016, из места Церицје, између села Валниша и Студене. Налази се тачно насупрот нешто нижем Таламбасу. Успон на Рњос ипак се не може упоредити са успоном на далеко атрактивнији Столски камен.

Ћелташ

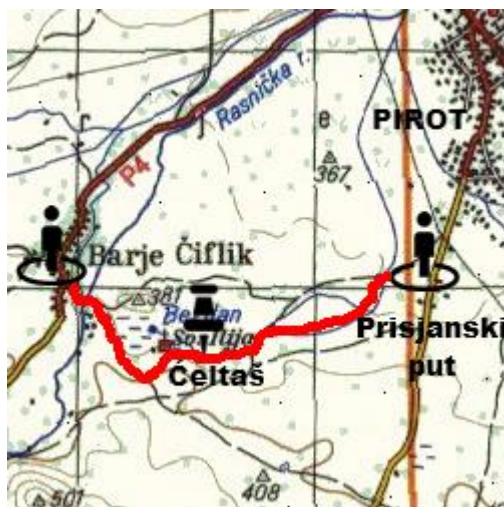
Положај и опис

Ћелташ је низинска тресава која се налази на јужном рубу Пиротског поља, недалеко од села Барје Чифлик, на 380 м надморске висине. Куће на периферији Пирота су од Ћелташа удаљене ваздушном линијом око 2.5 км.

У самом подножју брдашца налази се извор речице Матице који је каптиран. То је врело Ђелташ, издашности око 20 л/сек. У његовој непосредној близини је и врело Бездан, приближно исте обилности.

Процењује се да је слој тресета на Ђелташу дебљине око 2 м. Површина тресаве је стално подводна и угиба се приликом кретања. О њој је писао и наш чувени географ Јован Цвијић, деведесетих година XIX века. Интересантна је појава водене или барске детелине која је веома ретка и обично се среће на висинама изнад 1000 м.²⁵

Место је добило назив од турске речи „kel” („ћелав”), јер је некада било голо, без дрвећа, па је и сада терен на њему кршевит. Овде је некада пролазио антички пут Via Militaris, а у турском периоду и један крак чувеног Цариградског друма који је заобилазио подводно Барје, о чему сведоче бројни остаци античких грађевина.

Сматра се да су се овде за време Римљана налазили кула и војни логор, а да је цео простор био опкољен зидинама од камена. Кула је служила за становање заповедника војске и његове породице, али су је Турци порушили, а све помоћне зграде спалили.

Мало ко зна да и Пирот има свој споменик посвећен незаном јунаку. Налази се у подножју Ђелташа, непосредно испод извора Матице, на десној обали ове речице. Подигнут је у част непознатог српског војника који је храбро погинуо у борби са Бугарима 1885. године. Борио се јуначки до самог краја из једне старе воденице, против неупоредиво надмоћнијег непријатеља. На првобитном споменику подигнутом 1887. године, који су за време Другог светског рата уништили Бугари, били су урезани следећи стихови:

*„На овом месту стекао си вечну славу,
са шест бугарских заменио своју главу,
са јунаштва свог међ’ нама си вечно жив,
а и поколења нека знају да си био див.”*

²⁵ Др Александар Гигов и Александар Алексов: „Тресави Ђелташ у Пиротском пољу” - Пиротски зборник бр. 3, 1971; стр. 205-207

Занимљиво је да се овде, практично на истом месту, налази и други споменик, посвећен Милораду Манчићу Лукањцу, који је ту тешко рањен у сукобу са бугарским фашистима, у лето 1943. Он је ту заједно са још два своја друга требало да се састане са омладинцима из Пирота. Међутим, у то време на Ћелташу се одржавала вежба бугарских војника и они су, не знајући за то, набасали на Бугаре. У неравноправној борби Лукањац је рањен и заробљен, а касније је умро у пиротској болници. Стрелачка дружина у Пироту данас носи његово име.

Лични утисци

На Ћелташу сам био више пута. Пре много година тамо ме водио отац. То је раније било веома популарно место за одржавање школских излета, па ме због тога за њега вежу и многе лепе успомене. Нажалост, као и бројна друга, и ово излетиште је временом заборављено.

До Ћелташа се може доћи на два начина, а свакако треба пробати оба. Први је када се на излазу из села Барје Чифлик скрене лево (право се продужава за Расницу), пређе мостић на Расничкој реци и прође путем лево од војног објекта. Након проласка кроз борову шумицу избија се на малу Цркву Светог Илије. Испред ње се налази неколико старих крстова. Ћелташ се налази у непосредној близини.

Другим путем Ћелташу се прилази са северне стране, долином речице Матице која се у Барју спаја са Рогозом градећи Бистрицу. Пређе се надвожњак за пиротско приградско насеље Присјански пут, скрене десно код новог вашаришта (вашар се на овом месту одржава од 2014), пређе мост на Матици код огледне фарме оваца Завода за пољопривреду и „пресече“ нови ауто-пут. Путем уз леву обалу речице брзо се стиже до Ћелташа.

Овај пут смо раније користили за време школских излета, краћи је од првог па се може ићи и пешице. У току излета радо смо обилазили врела подно Ћелташа и задихани пили хладну воду, а ја сам обожавао да из оближње борове шуме посматрам Пиротско поље, град Пирот, планину Белаву, Видлич и оближње брдо Божурато.

Нажалост, спомен-обележја посвећена двојици храбрих људи из новије историје Пирота су запуштена и у јадном стању. О томе говори чињеница да сам их са својом ћерком Дуњом једва пронашао 30. октобра 2010. (сл. 47). Свакако да место заслужује много већу пажњу, макар у част оних који су овде јуначки погинули.

Последњи пут сам на овом занимљивом месту био са супругом и ћерком 7. јула 2015. (сл. 48). Овог пута на Ћелташ смо дошли из насеља Присјански пут на периферији Пирота, а од моста на Матици и фарме било нам је потребно око пола сата хода. Пријатно сам био изненађен

путоказима до самог Ћелташа и таблом са информацијама на самом месту које би требало да представља ново пиротско излетиште. Извор реке Матице је сада доступнији и успео сам да га фотографишем.

Простор око црквице посвећене Светом Илији је ограђен. Она се налази у западном делу Ћелташа, према Барје Чифлику, непосредно изнад врела Бездан. Сваке године се уочи 2. августа овде окупљају мештани Барје Чифлика и њихови гости у част Светог пророка Илије и Илиндана.

У сваком случају ценим уложени труд, али је за неку озбиљнију туристичку причу потребно много више од ентузијазма појединаца.

Сл. 47: Један поред другог - споменици незнатом јунаку и Милораду Манчићу Лукањцу

Сл. 48: Црквица на Ћелташу посвећена је Светом Илији

Занимљивост

- Средином тридесетих година прошлог века у Пироту је била актуелна прича о наводним налазиштима нафте и земног гаса на ивици Барја према Ћелташу. Наводно, за време Турака су у тој области из дубине избијали запаљиви гас и нафта, који су једном приликом горели читава три месеца. Турци су, према неким сазнањима, преко запаљеног места наврнули речицу са изворишта код Ћелташа и тако угасили ватру.

Још једна занимљива прича

- *Најстарије насеље на подручју данашњег Барје Чифлика било је село Средорек. Настало је пре доласка Турака. То је било катунско насеље са двадесетак кућа. Налазило се између данашњег Барје Чифлика и Пирота, северно од Ћелташа, на десној обали Расничке реке, која га је често плавила. За постојање овог насеља постоји више доказа: нађени су темељи зграда, грнчарија, пепео и др.*

Претпоставља се да је село страдало у одмазди коју су Турци предузели након Аустријско-турског рата у XVIII веку. По предању, Цариградским друмом од села Понора, између Блата и Костура, према атару тадашњег Бари Чивлика, кретао се једном приликом турски караван. На том путу, у вечерњим часовима, караван су сачекали мештани тадашњег села Церовика (део села Блата). Поубијали су Турке, опљачкали и запленили товари злата и других драгоцености отетих од народа. Да их не би открили, везали су мртве Турке за мазге и муле и упутили караван према атару Бари Чивлика.

Мазге су ноћу лутале и у јутарњим часовима зауставиле се поред села Средорека. Трагајући за караваном Турци су посумњали да су мештани Средорека починили зверство те су ово село опколили, све становнике поубијали, а село запалили. Једини преживели био је неки овчар који се сакрио у стадо оваца и тако преживео покољ. И данас ово предање живи међу сељанима.²⁶

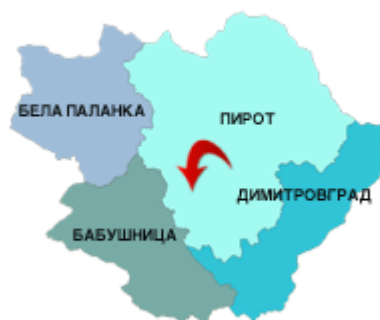
Расничка врела

Положај и опис

Село Расница је од Пирота удаљено око 8 км. Расничка врела се налазе недалеко од села, уз Расничку реку.

Када се пређе мост код сеоске цркве (посвећена је Светим врачима Козми и Дамјану и освештана 1938. године) и крене уском и кривудавом стазом десном обалом Расничке реке, почиње уживање у једној од најлепших долина пиротског краја.

Бистра речица скакуће преко разнобојног камења, а околне шуме и ливаде омамљују својом лепотом. Не зна се да ли је долина Расничке реке лепша у пролеће, када се дрвеће расцвета и замирише, у смирај летњих дана, када се над водом роје милиони инсеката, или у јесен, када се у њој огледају шуме прошаране нијансама златно-жуте боје.

²⁶ Видоје Недељковић: „Барје Чифлик“; Пирот, 2009.

Долина Расничке реке је клисурасто-кањонског типа. На појединим местима млађи мештани села су преградили речицу како би себи омогућили расхлађивање током лета. Неке од тих каскада је однела набујала река која зна да „подивља” и направи проблеме у доњем делу свог тока.

У најужем делу клисуре су прва два извора. Хладна вода „кључајући” избија из стена и након само неколико метара улива се у ток реке. Укупна издашност свих крашких врела у долини Расничке реке износи око 30 л/сек. Извори се хране водом која понире у долинама Присјанске реке и Сињеглавског потока, односно Ропотске реке.

До споја ових речних долина долази се на неких 1.5 км од села. Ако се дође у летњем, сувљем периоду, поставља се логично питање: Корита речица постоје, али зашто нема воде? Одговор је следећи: Расничка река представља наставак Присјанске реке која извире на обронцима Влашке планине и чија је једина већа притока Сињеглавски поток. У кањону између Присјана и Раснице она се губи у скривеним понорима и пресушује, хранећи Расничка врела. Свој површински ток продужава само за време великих падавина у пролеће. Интересантно је да се на изворима изнад Раснице појављује само око трећине ових вода.

Најјаче врело је Бивољак. Богато је водом, не пресушује ни лети. Каптирано је за потребе водоснабдевања Раснице. Ту, на надморској висини од око 460 м, Расничка река практично започиње свој ток дуг скоро 10 км. На улазу у Пирот, у Барју, улива се у Бистрицу, притоку Нишаве.

Ако се од врела Бивољак крене пар стотина метара узводно уз Присјанску реку, наилази се на велику преливну брану на којој се у пролеће формира леп водопад.

До Расничких врела могуће је доћи и са пута који из Раснице води за села Пасјач и Сињу Главу. На око километар од велике основне школе у Расници силази се у најлепши део долине Расничке реке. Ту се налази неколико лепих места за излете где се мештани Раснице обично окупљају за Први мај. Некада су се овде на Расничкој реци налазиле бројне воденице, а на мељаву су долазили и становници околних села. Остаци неких од њих видљиви су и данас.

Лични утисци

Клисура Расничке реке је једно од мојих омиљених излетишта и место где може брзо да се побегне од убрзаног темпа живота у граду. У априлу 2003. тамо сам био први пут са братом Бојаном, али сам је касније често посећивао. Обично ми је за одлазак до врела Бивољак било потребно око пола сата хода од моста у Расници. Свакоме ко је љубитељ природе и лепих пејзажа, а у себи има бар мало авантуристичког духа, препоручујем излет до овог лепог места.²⁷

Када је Расничка река велика, неизбежно је често прелажење са једне на другу обалу, а на појединим местима од помоћи су само дубоке гумене чизме. Једном таквом приликом, 18. марта 2017, када су река и извори обиловали водом и пружали неописиви осећај свежине и позитивне енергије, настале су следеће фотографије (сл. 49 и 50).

Сл. 49: Место у долини Расничке реке где се налазе први извори

Сл. 50: Најиздашније Расничко врело - Бивољак

Занимљивост

• У пиротском крају је у XV и XVI веку било познато више села која су данас практично непозната. Поред већ поменутог Средорека, једно од најпознатијих таквих села било је Ропотово, које се налазило између Раснице и Сиње Главе. Исељено је око 1840. године, а његов атар су касније поделила суседна села.²⁸

²⁷ Моја прича „Расничка врела“, објављена у листу „Слобода“, августа 2007, награђена на конкурс ЈП „Водовод и канализација“ на тему „Вода - богатство Пирота“

²⁸ Др Јован В. Ђирић: „Старост насеља Горње Понишавља и Лужнице“ - Пиротски зборник бр. 7, 1975; стр. 33

Пасјачко врело и врело Челин

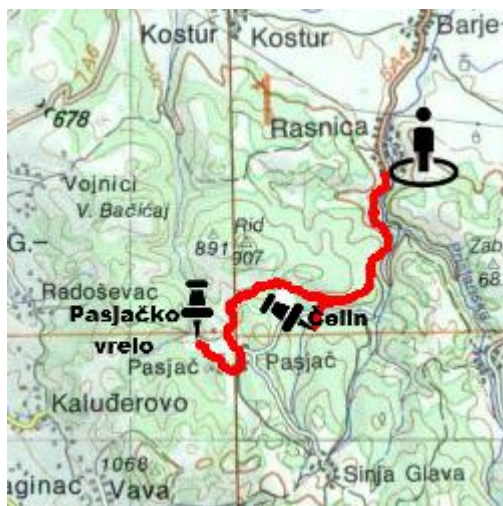
Положај и опис

Пасјач је једно од најзабаченијих села у пиротској општини и, уз оближња насеља, Сињу Главу, Церев Дел и Беровицу, једно од оних села до којих је у пиротском крају најтеже доћи. Од Раснице је удаљен 8 км и 16 км од Пирота, а налази се на око 800 м надморске висине. Овај податак треба прихватити условно, јер је положај села такав да постоји прилична разлика у висини између појединих његових делова.

Да би се стигло до Пасјача морају се проћи Барје Чифлик и Расница. Код школске зграде у Расници креће успон. На појединим местима пут је у релативно добром стању и чак асфалтиран. Најпре прати долину Расничке реке, а касније и потока који долази из правца Сиње Главе. У једном делу добар оријентир је далековод који пресеца правцем север-југ брдо Јасеновицу (усек се пажљивим гледањем може видети и из Пирота) и показује правац у коме се налази село. На око 2 км пре Пасјача налази се превој са кога се „отвара“ поглед у правцу бабушничког села Радошевца.

Истраживањем завичајне литературе, пронашао сам један занимљив текст који је Гојко Антић, истакнути пиротски књижевник и новинар, посветио свом родном селу:

„Не зна се ко му је кум и први крститељ. Не зна се ни кад ни како му је име настало. Не зна се ни који му је гороцвет и невидбог претходио. Посигурно нико не зна шта та чудна реч значи. Зна се само да се Пасјач зове и да Пасјач јесте од кад је века и света, сунца и месеца, од кад је који ту дошао и настанио се. Такође, поуздано се зна,

то и књиге кажу, да је у неколико наврата Пасјач готово на умору био и до истребљења долазио. Зна се исто тако да је после тога изненада јачао и моћао...

Од када се зна за Пасјач, зна се и за шуме и купине, за посно и испијено земљиште, камен, ватру и воду. Небо је над њим увек као поцепано сито: цури и тече, огањ сева и кад ваља и кад не ваља, и кад треба и кад не треба, и дању и ноћу, и лети и зими. А људи научили па и не примећују влагу и жегу.

И земља је овде црвена и гарава дошла. Воду не прима и не држи ни за живу главу. А ако је кад и прими, тешко се ње ослобађа..."²⁹

У околини Пасјача налази се још једно занимљиво место. То је врело Челин, смештено у долини потока који настаје недалеко од Сиње Главе, близу места где он мења свој ток и под правим углом скреће у правцу истока. Од Раснице је врело удаљено око 4.5 км и скретање за њега је практично на половини пута између овог села и Пасјача.

Лични утисци

После пар неуспелих, недовољно добро припремљених покушаја, до села Пасјач сам успео да стигнем 9. новембра 2011, и то после сат и двадесет минута брзог хода из Раснице, практично без одмора (сл. 51).

Ово је село у коме живот полако нестаје. Међутим, поред старе зграде основне школе, која одавно не ради, у Пасјачу има и неколико нових кућа у које њихови власници долазе да уживају у миру. То даје какву-такву наду у опстанак овог старог села.

Мени је посебно био привлачан најнижи, северозападни део села, у коме се налази врело из кога настаје језерце претворено у рибњак. Издашност Пасјачког врела и квалитет његове воде покушао је да искористи један човек из Пирота и формира, како он каже - „*прво приватно језеро у Србији*”.

Језерце, односно рибњак, се налази у малој долини, дугачко је стотинак метара и у правцу запада отиче долином Пасјачке реке. За ову реку је занимљиво да убрзо нагло скреће на север у правцу Блата и да на том путу губи своју воду. Практично изнад Блата постоји као речица само у пролеће, након отапања снегова или обилних падавина.

У периоду када је ова књига увелико припремана за издавање, по други пут сам посетио Пасјач и његово врело, 18. фебруара 2018. Најпре сам се уверио да је пут од Раснице у горем стању него раније, а затим

²⁹ Гојко Антић: Одломак из приче „*Рана цветања*” - Пиротски зборник бр. 14, 1986; стр. 133-135

отклонио сумњу у постојање рибњака. Наиме, и он и Пасјачко врело изгледали су још лепше него током моје прве посете у јесен 2011.

За врело Челин нисам знао да постоји приликом свог првог доласка у Пасјач. До овог лепог места ме одвео колега и пријатељ Мирослав Вељковић 13. марта 2014, и до њега нам је било потребно око 50 минута хода из Раснице (сл. 52). О каквом природном амбијенту је реч, најбоље говори чињеница да је Мирослав планирао да на ливади поред извора подигне викендицу за одмор.

Само врело је скривено у камењару и од њега настаје водени ток који се спаја са потоком из села Сиња Глава. Новонастали поток тече затим долином, до споја са Ропотском реком, и даље до ушћа у Присјанску реку, изнад Раснице (код поменутог врела Бивољак).

Околина врела Челин је веома погодна за излете јер оближња шумица прави хлад у врелим летњим данима, а ледена изворска вода додатно освежава ваздух. Са њега се лепо види пут који из Раснице води за Пасјач, у подножју Јасеновице. Једини проблем може да представља његова удаљеност од добрих путева и чињеница да се до самог врела практично може доћи само пешице.

Сл. 51: Рибњак који се храни водом Пасјачког врела

Сл. 52: Врело Челин се налази недалеко од пута Расница - Пасјач

Занимљивост

• *Стари назив села Пасјач је Добричево и наводно су га крајем XVII и почетком XVIII века населили досељеници са Косова. Постоји неколико претпоставки о пореклу данашњег назива села. Према једној, то је насеље које је населио неки Паскача. По другој, неки Турчин га је проклео као „насје село“, гледајући са коња како пси растржу курјака.³⁰*

³⁰ Др Јован В. Ћирић и Новица Живковић: „Легенде и предања о селима пиротског краја“ - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 132-133

Божурато

Положај и опис

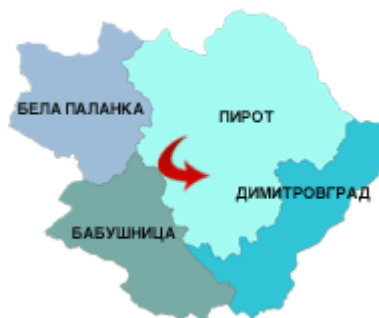
Пиротско поље окружује неколико истакнутих узвишења и планинских врхова. Међу њима, становницима Пирота би једно од занимљивијих могло да буде брдо Божурато, јер је лако доступно и пружа могућност да се за врло кратко време побегне од убрзаног начина живота у граду и да се на миру посматра околина.

Налази на око 7.5 км јужно од центра града. Врх је на око 670 м надморске висине (око 300 м више у односу на Пирот) и до њега се долази са пута за село Присјан. После великог успона и низа оштрих кривина, на једном платоу се оставља превозно средство и скреће лево на земљани пут који води западном падином Божурата. До врха није потребно више од петнаестак минута лагане шетње.

На Божурату се налази зараван где су смештени напуштени војни објекти слични онима који се налазе на већ поменутих местима (Шанчеви између Сарлаха и Белаве, односно Шанац на Јеремијином брду код Бабушнице). У подножју самог Божурата налази се некадашње војно стрелиште, а нешто источније од врха је место где су раније организована артиљеријска гађања. Због тога су резервисти из пиротског краја некада овде долазили и на вишедневне војне вежбе, а место је било много живље него данас.

Лични утисци

Више пута сам долазио на Божурато, у различитим временским условима и у различитом расположењу. Обично сам се добро ишибан ветром, који овде скоро увек јако дува, враћао боље расположен и

спреман за изазове који су били преда мнош. Због тога је Божурато једно од оних места којима се увек радо враћам.

Са врха се пружа прелеп поглед на Пиротску котлину и сам град Пирот. Уколико је при руци двоглед, градске зграде, куће и улице изгледају као на длану. Подједнако леп поглед се пружа и на планину Видлич, венац Старе планине, Белаву, венац Суве планине, Сињеглавску чуку, планину Падеж и Влашку планину. Лепо се виде села начичкана у пољу, као и плодне оранице најразличитијих боја. У зимским месецима може да се догоди да су град и поље у магли, а да се на врху Божурата ужива у дивном сунчаном времену и погледу на околне планинске масиве и њихове највише врхове.

На фотографијама које следе је поглед са Божурата у различитим временским условима. Слика 53 је настала 19. децембра 2010, када сам до врха стигао сâм по дубоком снегу, а слика 54, 9. марта 2014, када сам на ово место први пут довео и своју супругу Сашку.

Сл. 53: Из центра града се на врх Божурата може стићи за пола сата

Сл. 54: Место са кога је поглед на град и Пиротску котлину можда и најлепши

Још једно занимљиво место у близини

- Ако се на скретању за Божурато продужи право асфалтним путем, после отприлике 3.5 км стиже се у село Присјан. Једно је од најстаријих пиротских села у чијој се околини налазе остаци бројних насеља и утврђења.

Од сеоских знаменитости издвојио бих: напуштени задружни дом из 1951. (један од већих у пиротском крају), обновљену и лепу цркву посвећену Светом Ђорђу (са старим звоником из 1934), те напуштену зграду сточарско-млекарске задруге из 1955. године. Присјан је после Другог светског рата имао више од хиљаду становника. Данас је њихов број, нажалост, много мањи.

Беровичко језеро

Положај и опис

Беровичко поље се налази између планине Падеж на северу и Влашке планине на југу. Од долине реке Јерме је одвојено брдом Пештерица, а од долине Присјанске реке Камичком гредом. Простире се правцем северозапад-југоисток у дужини од око 8.5 км и највећа ширина му је 1.8 км. Нагнуто је према југоистоку, где се налази и најнижа тачка у пољу на надморској висини од око 700 м.

Воде Беровичког поља сливају се према језеру које лежи у његовом најширем делу. Из језера дугог око 800 м, широког 240 м и максималне дубине око 4.5 м, истиче отока - Беровичка река. Она увире у бројне сталне и периодичне поноре у најнижем делу поља. Ове воде избијају на површину у виду сталних и повремених врела у долини реке Јерме код села Власи, односно под доњим отвором пећине Ветрена дупка.³¹

Једино насељено место у Беровичком пољу је село Беровица. Иако је од Пирота удаљена „само“ 17 км, једно је од најмањих и најзабаченијих села у пиротској општини. Језеро је удаљено од Беровице око један километар у правцу југоистока.

Лични утисци

Излет до Беровичког језера може се обавити за једно преподне или летње поподне. Мој први сусрет са овим интересантним местом

³¹ Др Јован Петровић: „Пећина Ветрена дупка у селу Власи“ -
- Пиротски зборник бр. 4, 1972; стр. 123-135

десио се 1. маја 2003. Нажалост, тада нисам имао фото-апарат, па је моја авантура остала недокументована и без фотографија.

Други пут сам Беровичко поље, Беровицу и Беровичко језеро, посетио са својим кумом Марјаном, 9. маја 2009. (сл. 55 и 56). До 11 км удаљеног Присјана дошли смо колима, а затим смо до језера стигли преко Камика и превоја који раздваја ово село и Беровицу.

Било је доста воде у језеру, али је било приметно и велико колебање њеног нивоа. По обалској линији се видело да након отапања снега и јаких пролећних киша језеро прилично нарасте. С друге стране, по путу који се јасно оцртавао на дну језера могло се закључити да Беровичко језеро за време лета скоро потпуно пресуши.

Околина језера је лепа, а крај је миран и омогућава уживање у природи. Једина препрека његовој комерцијализацији у туристичке сврхе је тешка приступачност, јер асфалтни пут постоји само до улаза у село Камик, а надаље је пут веома лош.

Сл. 55: Беровичко језеро је од Пирота удаљено око 18 км

Сл. 56: Једно је од ретких природних језера у пиротском крају

Још једна занимљива прича

• Према једној легенди, за време Турака било је по шумама око Беровице доста хајдука. Они су штитили народ од зулумћара и нападали турске караване који су овуда пролазили. Једне ноћи, хајдуци су се спустили са Влашке планине и кренули према Дреновој глави на планини Падеж. Не слутећи ништа, пришли су извору на ливади да се напију воде и одморе. Међутим, ливаду су били опколили Турци који су из заседе отворили ватру на хајдуке и све их побили. Те ноћи је, каже прича, на месту погибије хајдука од ливаде настало језеро.³²

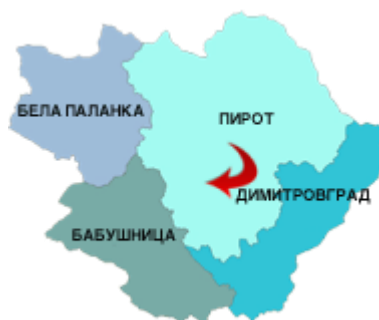
³² Др Јован В. Ћирић и Новица Живковић: „Легенде и предања о селима пиротског краја” - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 129

Велика пећина

Положај и опис

Једна од најлепших пећина у кршу источне Србије налази се само 7 км југоисточно од Пирота, непосредно изнад села Држине, на самом рубу Пиротске котлине. Улаз у пећину је окренут ка северу и налази се на око 470 м надморске висине, у масиву брда Гургуљ (646 м). Пећина се пружа дужином од око 1440 м од североистока ка југозападу, у правцу Присјана.

Најбоље је за полазну тачку изабрати центар Држине где се налази споменик јунацима погинулим у Балканским ратовима и Првом светском рату. Треба кренути путем у правцу Камика и на самом излазу из села, пре последњих кућа, скренути десно на лако уочљиву стазу. Велика пећина се налази на крају долине, испод борове шуме на падинама Гургуља. Од последњих сеоских кућа удаљена је око 500 м.

Пећина има два веома уска улазна отвора који су међусобно удаљени око 8 м, а налазе се при дну вертикалног стенског одсека високог преко 20 м. Улазни канали се након десетак метара спајају у један шири.

Спелеолози који су истраживали Велику пећину извршили су њену поделу на следеће делове: 1) улазни део са дворанама, 2) кањонски део, 3) канал са кадама, 4) корално-блатни канал и 5) брилијантски ходник. То је једноставан, али интересантан меандарски подземни канал који садржи више дворана, природних мостова (прераста), када и базена, преко 50 сталних и периодичних подземних језера, један стални извор (врело), као и обиље пећинског накита различитих форми

и нијанси. Посебно је интересантно што један овако дугачак подземни објекат нема ниједан бочни, споредни ходник или већи слепи канал. Насупрот томе, пећина је несразмерно развијена по вертикали и њена таваница се на појединим деоницама налази и до 30 м изнад дна канала.

Температура ваздуха у Великој пећини је врло уједначена и креће се око 14°C, док је температура воде у свим њеним језерима око 11°C. У пећини влада потпуна тишина, јер су ваздушна струјања веома слаба. Повећана влажност ваздуха проузрокује да је тло у Великој пећини увек влажно.

За постанак и развој Велике пећине неизоставна је пространа увала Врбица, која лежи изнад улаза у њу, између врхова Божурато, Забел и Гургуљ. Управо се појава подземних текућих вода у улазном делу Велике пећине може повезати са акумулацијом воде у повремено плављеној ували Врбици и њеним понирањем кроз венац Гургуља до саме пећине. Веома ретко и краткотрајно, након већих падавина у пролеће и јесен, из отвора Велике пећине избија водени ток који се углавном врло брзо губи, а изузетно ретко доспева до корита Држинског потока који протиче кроз село.

Због тога што је релативно близу граду и проходна по целој својој дужини, за Велику пећину се шездесетих година прошлог века веровало да може бити привлачан туристички објекат, јер њено уређење не би захтевало велике трошкове.³³

Лични утисци

Имао сам два неуспела покушаја у откривању Велике пећине. Најпре сам са братом Бојаном у лето 2000, као тек дипломирани инжењер технологије, покушао да пронађем ово место о коме сам до тада само слушао. До Држине смо дошли бициклама и од мештана сазнали приближну локацију пећине. Међутим, улаз у њу је био практично неприступачан и скривен у густом растињу, тако да смо само могли да претпоставимо његов тачан положај.

Други покушај, истина непланиран, десио се 1. маја 2008, у склопу првомајског излета са школским друговима у оближњој Држини. Улаз у пећину ни тада нисмо пронашли. Били су видљиви трагови недавног шумског пожара у њеној околини. Загонетни положај Велике пећине мучио ме годинама.

³³ Др Јован Петровић: „Велика пећина у Доњој Држини код Пирота“ - Пиротски зборник бр. 2, 1969; стр. 109-125

Моје треће „суочавање” са њом било је и срећно. Десило се на самом крају 2012. године, 27. децембра. Знао сам да су ми шансе да успем увећане због ређега растиња и опалог лишћа, а тиме и веће прегледности терена. Тако је и било. Без већих проблема, након само 15 минута лаганог хода од центра села, крећући се једва приметном стазом до непосредно пред саму пећину, пронашао сам један од два улаза у њу. Био је сасвим неугледан и веома узан.

Да је пут до Велике пећине још увек необележен уверио сам се и 25. фебруара 2017. (сл. 57 и 58). Док сам се кретао ка њој уживао сам у песми птица из оближњег шумарка. Циљ мог доласка био је да направим квалитетније фотографије места где се пећина налази.

Ни овог пута нисам улазио у њу, али сам имао на уму речи своје колегинице Драгане Јовановић, члана Планинарског друштва „Видлич”, да је Велика пећина лепша и колоритнија од свих других познатијих пећина у пиротском крају. Нажалост, планови о стварању занимљиве и лако доступне туристичке атракције су одавно напуштени.

Сл. 57: Велика пећина се налази у подножју брда Гургуљ

Сл. 58: Улаз у њу је прилично узан и неугледан

Занимљивост

• *Име Држине вероватно потиче од неког Држана који се овде први населио. Село се некада звало Пуста Држина, јер су се пред крај турског периода, плашећи се одмазде због побуне, све старинске фамилије разбежале по околини па је село опустело за више година.*

У пиротској општини, у долини реке Јерме, постоји и село Горња Држина, коју су наводно населили становници Пусте или „Доње” Држине због недостатка воде.³⁴

³⁴ Др Јован В. Ђирић: „Насеља Горњег Понишавља и Лужнице, порекло и истраженост” - Пиротски зборник бр. 8-9, 1979; стр. 149

Споменик на Падежу

Положај и опис

У подножју највишег дела шумовите планине Падеж, на око 3 км јужно од Петровца, и неких 500 м од асфалтног пута, налази се један занимљив споменик. Скоро подједнако је удаљен и од оближњег села Војнеговца, али је приступ одатле тежи. Удаљеност од Пирота је око 14 км.

Планина Падеж је одувек била изузетно важна за пиротски крај због одбране од продора окупатора са истока. На њеном највишем врху, Дреновој глави, у јесен 1915. вођена је велика битка између српске и бугарске војске. Бугарска је претходно започела мобилизацију својих трупа, а 22. септембра 1915. објавила је улазак у рат на страни Централних сила. Затим је без објаве рата, у ноћи између 13. и 14. октобра, прешла у напад дуж целе српско-бугарске границе на којој су по одобрењу Врховне команде биле концентрисане релативно слабе снаге наше војске.

Положаје српске војске на Падежу је непосредно пре ове битке обишао и командант Друге армије, војвода Степа Степановић. Он је војнике обавестио да се сваког часа очекује бугарски напад и наредио је да се запоседне Драганов врх, одакле се напад очекивао. Ове процене су се показале као тачне, јер су Бугари извршили напад баш на месту на коме се у то време налазила Прва чета Трећег батаљона Трећег пешадијског пука.

Иако су српске снаге биле много слабије од бугарских, успеле су да задрже напад јаком пешадијском и митраљеском ватром, али уз велике губитке. Погинуло је, нестало или је рањено преко 370 српских

војника и официра. Са бугарске стране губици су били још већи - погинуло је око 500 њихових војника и официра. Сачувано усмено предање учесника борбе на Дреновој глави говори да су Бугари након ове битке у запрежним воловским колима сакупљали шапке својих изгинулих војника. Непријатељ је био приморан да се повуче на полазне положаје.

Међутим, српска војска је у ноћи између 26. и 27. октобра 1915. почела да се повлачи са својих утврђених положаја код Пирота према Нишу, па су Бугари до 4. новембра окупирали пиротски крај. За време наредних трогодишњих ратних окршаја Пирот је био под непрестаном окупацијом бугарске војске.³⁵

Нажалост, спомен-обележје јунацима палим у Првом светском рату на планини Падеж не постоји.

Касније, током Другог светског рата, на Падежу су одржавани први састанци комуниста. Овде је договорано формирање партизанског одреда, а многе одлуке везане за развој устанка у пиротском крају донете су управо на овом месту. Ту је боравио и Сврљешки партизански одред, који је повремено долазио у пиротски крај. Многи добровољци су стизали на Падеж и одатле упућивани у партизанске јединице. Планина је постала центар за окупљање бораца, као и за прикупљање хране и разног материјала, који је накнадно достављан партизанским јединицама. Другим речима, Падеж је у то време био важна партизанска база.

Споменик на Падежу је подигнут након Другог светског рата, 1951. године. На овом месту се до краја XX века сваке године обележавао празник Дан борца - 4. јул. На тај дан одржавала се свечаност, а у оквиру ње и сусрети некадашњих партизанских бораца са омладином и пионирима.³⁶

Лични утисци

Трагом поменутих прича, споменик на Падежу сам пронашао уз велике потешкоће 25. децембра 2011, по врло хладном и магловитом времену. По други пут сам га обишао 22. октобра 2016, у много бољим временским условима, и тада је настала слика 59.

³⁵ Миљан Манић: „Бесмртници, споменица изгинулим у ратовима 1912-1918. 3. пешадијског пука“; Пирот, 2014.

³⁶ Вукашин У. Минчић: „Упознај свој завичај“ - друго допуњено и прерађено издање; Пирот, 1989; стр. 67

Од противградне станице, на брду изнад Петровца, потребно је око пола сата хода. Препорука је да се у оквиру ове релације посете и стара сеоска школа и црква у Петровцу, које се налазе недалеко од пута за споменик, у долини која од овог села води у правцу Камика. У селу одавно постоји и нова, мања школска зграда.

На слици 60, од 27. новембра 2016, је поглед на Падеж и његове највише врхове, Драганов врх (894 м) и Дренову главу (988 м), из Јалботине, села удаљеног око 20 км од Пирота.

Сл. 59: Споменик на Падежу

Сл. 60: Планина Падеж из Јалботине

Занимљивост

- За ослобођење Пирота од Бугара, у септембру 1944, нису се водиле никакве борбе. Томе су претходили повлачење бугарске војске и преговори између партизана и бугарских окупационих власти око предаје града. Преговори партизана и Бугара су најпре вођени баш у околини Петровца, који је већ тада био слободан, а потврђени су у Команди бугарског гарнизона у Пироту.

Читајући „Пиротски зборник“ сазнао сам нешто што ме веома изненадило. Наиме, *много година након ослобођења града, не зна се тачан датум када се то догодило. Тако је Пирот један од ретких градова у Србији и бившој Југославији који има четири различита датума свог ослобођења, односно празновања - три датума у социјалистичком периоду, а од 1997. и четврти, који се и сада слави.*

Најпре је годину дана (1945) празнован 9. септембар, од 1946. до 1960. обележавао се 10. септембар, од 1961. до 1996, 8. септембар, а 1997. године уведен је нови Дан ослобођења, 28. децембар, јер је тог дана 1877. године Пирот ослобођен од Турака.³⁷

³⁷ Мирослав Зубић: „Датуми ослобођења Пирота од 1944. до 1997. године“ - Пиротски зборник бр. 34, 2009; стр. 21-27

Суковско језеро

Положај и опис

Ово мало језеро удаљено је од Пирота око 20 км. Иако је близу Сукова, једног од већих пиротских села, до њега није лако доћи. Практично се може уочити тек када се стигне непосредно до његове обале. Смештено је у долини Тивој дол која је са северне стране омеђена падињама планине Падеж.

Суковско језеро је дугачко 500 м, широко максимално 100 м, и протеже се у правцу североисток-југозапад. Налази се на око 470 м надморске висине. Непосредно изнад њега налази се неколико кућа удаљене махале села Сукова, која се зове Ћиринци.

Просечна дубина језера је око 2 м, али у доњем делу досеже и пуних 8 м. Водена површина је покривена трском и приобалном травом, а има и препрека и грања. Због тога је Суковско језеро веома погодно за риболов. Риболовцима најинтересантнија рибља врста која настањује ово језеро је штука и могу се очекивати добри улови.

Иако не представља значајнију риболовну воду, заљубљеницима у шетњу, природу и истраживачки риболов, ово језеро може пружити незаборавне тренутке, с обзиром на то да није посебно посећено.³⁸

Лични утисци

На мало познато Суковско језеро долазио сам неколико пута и то из различитих праваца. Први пут, 1. новембра 2008, сам некако успео да

³⁸ <http://www.usr-moravica.com/jezera/jugoistocna-srbija/sukovsko-jezero>

га пронађем кренувши из Белог Поља, сеоског насеља које се брзо развија поред магистралног пута Ниш - Софија. Од центра овог насеља удаљено је око 2.5 км, али је пут лош и нема никаквих ознака. Уз мало среће, када се крене овим путем, до Суковског језера се може стићи за отприлике пола сата.

Другом приликом сам до језера стигао путем којим се и најчешће долази до њега, из села Сукова. Изабрао сам рано пролеће и лепо време, 13. марта 2011. (сл. 61). У центру Сукова, где се на путу за Погановски манастир и Звоначку Бању налази велики споменик, треба скренути десно на пут за село Јалботину. На излазу из Сукова скреће се горе десно на лош сеоски пут и од овог места језеро је удаљено непун километар. После краћег лутања сплетом сеоских путељака, у видокругу би требало да се укаже површина Суковског језера.

Ово лепо језеро је грађено првенствено у сврху наводњавања обрадивих површина на подручју између Сукова, Војнеговца и Белог Поља. Тивој дол је практично преграђен земљаном браном и мањи водотокови су усмерени у језеро. Постоји и бетонска преливна брана, која је у време моје друге посете била на значајно вишем нивоу у односу на површину језера. Вероватно своју функцију обавља само онда када долази до наглог топљења снега на оближњем Падежу.

Када сам последњи пут посетио ово лепо место, 28. октобра 2017, никада брже и лакше нисам стигао до њега (сл. 62). Није прошло ни десет минута од напуштања аутомобила на излазу из Сукова према Јалботини, а већ сам био на обали језера. Једна ствар ме посебно обрадовала - почев од скретања код споменика у Сукову, где је постављен путоказ, пут до самог језера је обележен јасним маркацијама.

Ово језеро свакако заслужује пажњу, како због близине насељених места и саобраћајница, тако и због мира који пружа посетиоцима и лепог погледа на источни део Пиротског поља.

Сл. 61: Суковско језеро је настало преграђивањем долине Тивој дол

Сл. 62: Налази се југоисточно од Пирота, у подножју планине Падеж

Занимљивости

- Село Суково је добило име због безводног атара и оскудице у води. Оближње Суковско језеро је створено много касније.

- Након Првог светског рата, на великом потезу где се данас налази најмлађе пиротско село Бело Поље, налазио се аеродром који се користио за војне потребе.

Много година после тога, деоница *источног крака Коридора 10, између скретања за Војнеговац и Белог Поља, планирана је и изграђена и као војни аеродром. Наиме, на овој деоници нема усека, нагиба нити успона, и у случају потребе може се брзо оспособити и употребљавати као аеродромска писта.*³⁹

Манастир Свети Никола (Планиница)

Положај и опис

Овај манастир се налази на око 22 км од Пирота, између села Горње Држине и Планинице, на 630 м надморске висине. *Некада је припадао атару Горње Држине, да би након Другог светског рата био додељен Планиници. Посвећен је Светом Николи Чудотворцу. По народном веровању, да би био скривен, саграђен је с доње стране такозваног Трнског друма. Наводно је подигнут на месту на којем се раније налазила нека старија црква.*

Упоредним анализама сличних примера архитектуре, проучавањем облика, начина и места градње, дошло се до закључка да је црква манастира највероватније грађена крајем XVI или почетком XVII века. Унутрашње зидне површине живописане су у целини 1606. године, о чему говори и натпис изнад улаза. Фреске нису високог квалитета, али могу одлично да послуже за проучавање уметничког стваралаштва из периода робовања под Турцима.

³⁹ <http://www.pirotskevesti.rs/gradska-hronika/deonica-koridora-10-sluzice-kao-aerodrom/>
текст од 08.08.2017.

Црква је имала дрвени иконостас са иконама непознатог мајстора, које су украдене осамдесетих година прошлог века. Данас је у функцији нова преграда са неколико покретних целивајућих икона. У манастирском комплексу налазе се мањи конак и економски објекти. Од 1967. године овај манастир је под заштитом државе.⁴⁰

Лични утисци

Манастир Светог Николе се некада налазио у близини српско-бугарске границе и одувек је представљао стуб православља и српства. Ја сам га први пут посетио 25. фебруара 2012. (сл. 63). Тада се мој одлазак до овог манастира, прилично непознатог пиротској јавности, претворио у праву малу авантуру. Томе су допринели прави зимски амбијент, ледено јутро у селу Горња Држина и сазнање да сам зимске чизме заборавио код куће.

Тако сам на пешачку релацију до манастира, по дубоком снегу, морао да кренем у плитким спортским патикама.

У центру Горње Држине, поред споменика палим борцима, наилази се на путоказ који усмерава до око 2.5 км удаљеног манастира. Мени је за то растојање у поменутих условима било потребно око 40 минута. Главну препреку су ми представљали лед и неугажен снег. Како је манастир пуст у току зимског периода, пре мене поменутих путем нико није прошао.

Иначе, пут од села до манастира води уз једну дубоку долину, што у повољнијим временским условима и у добром друштву гарантује веома пријатну шетњу. На око 2 км од Горње Држине наилази се на нови путоказ и скретање за Планиницу, последње село у пиротској општини, тако да се до манастира може доћи и из правца овог села.

Манастир се налази у лепом природном окружењу. Јужно од њега је гробница иза кога је димитровградско село Бањски Дол. Црквица манастира се налази у дну долине, а испред ње су новоизграђени конаци и звоник. Поред црквице је споменик јеромонаху Дионисију,

⁴⁰ Радмила Влатковић: „Заштићено споменичко наслеђе Пирота“, 2012; стр. 86-90

православном Чеху који је ту дуго живео и умро 1990. године, као и још неколико надгробних споменика. Сама црквица је стара и оронула, али је задржала свој аутентичан изглед и пркосно одолева зубу времена.

Када сам по други пут обишао ово лепо место, 27. новембра 2016, из Горње Држине до манастира било ми је потребно тачно пола сата хода (сл. 64). Врата црквице су овог пута била отворена, па сам искористио прилику да разгледам њене занимљиве фреске.

Сл. 63: Манастир Планиница се налази у близини Горње Држине

Сл. 64: Пружа добре услове за лепе излете у летњем периоду године

Занимљивост

- Горња Држина је једно од три села у општини Пирот са већинским становништвом бугарске националности. Поред ње, то су оближње село Власи и Славиња у Горњем Високу. Ова села су некада припадала бугарској општини Цариброд.

Ветрена дупка

Положај и опис

Село Власи се налази на око 24 км од Пирота, поред пута који повезује Суково са Звоначком Бањом. Смештено је испод стрмог одсека Влашке планине који му даје изузетно атрактиван изглед.

Друга најпознатија пећина у општини Пирот (поред Велике пећине код Држине) налази се у атару управо овог села, на северним огранцима Влашке планине и на левој страни долине Јерме.

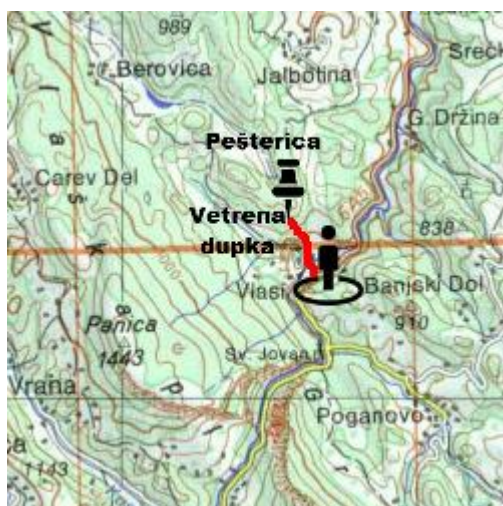
Пећина Ветрена дупка је настала у кречњачком масиву брда Пештерица и има два улазна отвора. Нижи или излазни отвор се налази непосредно поред села Власи, на око 420 м надморске висине. Смештен је у средини стрме долине повременог потока, око 40 м изнад долине Јерме, на месту где ова река напушта свој кањонски део и прави мање проширење.

Виши понорски улаз у пећину налази се у југоисточном делу Беровичког поља. Ова два улаза у пећину удаљена су ваздушном линијом око 1.6 км, а висинска разлика између њих износи око 280 м. Може се рећи да пећина Ветрена дупка представља отоку вишка воде Беровичког поља ка долини Јерме.

Сама пећина се састоји из два дела: 1) хоризонталног или главног пећинског канала, који се пружа од нижег отвора до дна јаме Пештерица, и 2) вертикалне јаме Пештерица, чији се горњи отвор налази на ободу Беровичког поља, а дођи у Блатној дворани где се састаје са хоризонталном пећином. Укупна дужина пећине Ветрена дупка, хоризонталног канала и јаме Пештерица, без слепих бочних каналића, износи око 2760 м. Са доњим, делимично испитаним речним ходницима, дугачка је преко 4 км.

Главна одлика хоризонталног дела Ветрене дупке је једноставан, благо узлазни меандарски канал, са честим прегибима, супротним падовима и мањим проширењима. Одликују га још мала ширина и знатна висина у појединим деловима, потпуна неразгранатост и честа појава сифонских сужења. Пећински накит се јавља само спорадично. Од доњег улаза код села Власи до Блатне дворане, на дужини од око 1860 м, укупан пад хоризонталног канала износи 125 м.

Основни правац хоризонталног дела Ветрене дупке је југоисток-северозапад. У малим бигреним басенима и ерозивним удубљењима одржавају се стална језерца, а у појединим деловима пећина има изглед уског подземног кањона. Највеће, такозвано Велико језеро, дугачко је

око 20 м и широко до 3 м. Има дубину од око 9 м и никада не пресушује. Температура воде у њему је око 12°C. Блатна дворана је највећа подземна просторија у систему пећине Ветрене дупке, дуга око 35 м и широка преко 25 м. Лежи испод понора и јаме Пештерица, где јој висина достиже 45 м.

Вертикална јама Пештерица заправо представља почетак пећине Ветрена дупка. Њен отвор је циновских димензија, пречника око 40 м. Налази се у дну долинице амфитеатралног изгледа која је на северозападној страни отворена према Беровичком пољу. Укупна дубина јаме, од њеног оквира до дна Блатне дворане, је 155 м. То је уједно и најдубља позната јама у кришу источне Србије. Око 250 м узводно од јаме Пештерица јавља се друга јама - активан понор. У њој се завршава плитко корито Беровичке реке, отоке Беровичког језера. Дубока је преко 80 м, делимично је непроходна и повезана је са Ветреном дупком.

За време максималних вода у Беровичком пољу (током пролећа и јесени), активни су сви крашки понори у његовом дну, а вода испуњава највећи део хоризонталне пећине све до њеног излазног дела. Изузетно ретко, када за време изразито великих вода у Беровичком пољу постане активан и понор Пештерица, вода испуни читав хоризонтални део пећине и почне да истиче на њеном доњем отвору. То се догађа у просеку на сваких 10-15 година. Иначе, у долини реке Јерме, поред села Власи, постоје и други врло снажни стални и периодични извори и врела који се хране водом из пећине Ветрена дупка.

Током целе године Ветрена дупка се одликује високим температурама, у просеку за око 4°C већим у односу на температуру спољашњег ваздуха. У хоризонталном делу пећине температура ваздуха је константна и износи око 14°C, слично Великој пећини код Држине. Влажност ваздуха у овој пећини је велика током целе године, што је последица релативно високих температура и zasiћености водом. Ветрена дупка је добила име по врло снажним ваздушним струјањима која се осећају на оба њена отвора. Током зиме, из отвора јаме Пештерица топао пећински ваздух куља тако снажно да се топлота осећа десетине метара од отвора. Због тога се око отвора ове јаме у време најнижих спољњих температура топи снег, а на околном дрвећу се нахватају дебеле наслаге иња. Преко лета се снажније струјање хладнијег пећинског ваздуха осећа на доњем, излазном делу пећине.⁴¹

⁴¹ Др Јован Петровић: „Пећина Ветрена дупка у селу Власи” -
- Пиротски зборник бр. 4, 1972; стр. 123-135

Лични утисци

Пећина Ветрена дупка је још једно у низу места које нисам успео да откријем и освојим у првом покушају. Први пут сам имао намеру да пронађем ову пећину леденог 19. децембра 2008, али без успеха.

Тек неколико година касније, у много повољнијим временским условима, 27. септембра 2011, кренуо сам у поновну потрагу за њом. Овог пута нисам био сâм, већ у друштву Цанка Митова, свог дугогодишњег асистента у „Тигру“.

Да би се дошло до Ветрене дупке, на улазу у село Власи треба прећи мост преко Јерме и одмах скренути десно, у правцу напуштене сеоске школе. Иза ње се налази једна усамљена кућа коју треба обићи са леве стране, и тада се излази на стазу која води узбрдо до улаза у пећину. Пећина се налази на око 500 м од поменуте куће изнад школе.

Улаз у пећину је лако уочљив. Ипак, то је, у ствари, њен излаз, а прави улаз представља јама Пештерица, на ободу оближњег и вишег Беровичког поља. Када сам са Цанком први пут дошао до Ветрене дупке, корито потока испод пећине је било суво, а из самог отвора је избијао хладан ваздух. Нисмо улазили унутра, али сам касније на интернету пронашао пуно лепих фотографија, које су дело спелеолога.

Доста касније, 2. априла 2017, Ветрену дупку сам посетио у друштву својих колега са посла (сл. 65 и 66). Од сеоске школе нам је било потребно мање од 15 минута пријатне шетње, и овог пута сам био у прилици да уђем у улазну пећинску дворану. Даље испитивање пећинских ходника није било могуће, јер то захтева специјалну опрему.

Нажалост, крај ове лепе приче је сличан оном у тексту о Великој пећини код Држине. И до ове пећине пут је необележен, и упркос чињеници да се налази близу прометног пута, за њу зна мали број људи. Посећују је само искусни планинари и спелеолози.

Сл. 65: Поглед на село Власи и кањон Јерме са стазе за пећину

Сл. 66: Улаз у Ветрену дупку

Још једно занимљиво место у близини

- Изнад села Власи се налази леп видиковац кога мештани називају Равни камик. Од задружног дома у горњем делу села и великог појила за стоку креће стрма стаза, тако да су за успон на ово место потребни добра кондиција, мало планинарског умећа и тридесетак минута времена. Највиши део Равног камика налази се на коти од 682 м.

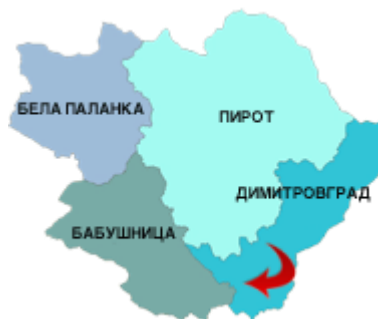
Препорука је да се успон на Равни камик искомбинује са посетом пећини Ветрена дупка и да се то обави у делу године кад још увек није развијена вегетација. Најбоље је то учинити у рано пролеће. Са овог места пружа се прелеп поглед на Власи, долину Јерме, на велики масив на северу иза кога се налази јама Пештерица, као и на северне, шумовите падине Влашке планине. Срећу да уживам у том погледу на околину имао сам током оба своја обиласка пећине.

Планина Гребен

Положај и опис

Гребен је крашка планина која се на територији општине Димитровград простире од границе са Бугарском, на југоистоку, до Влашке планине (са којом формира атрактивни кањон Јерме), на северозападу. Дужина овог планинског ланца у нашој земљи је приближно 12 км, а његов највиши врх је Бежениште (1338 м).

Гребен је безводна и огољена планина, са ретким шумама. Недалеко од Звоначке Бање и Погановског манастира, дугачка и на вршном гребену узана, представља велики изазов за планинаре. Видљива је из Пиротске котлине и лако препознатљива по облику свог највишег дела који подсећа на отворену шкољку или леђа неког диносауруса.

Обично се на највиши врх Гребена иде из димитровградског села Драговите, које се налази на источним падинама ове планине, на око 860 м надморске висине. До овог села води одличан асфалтни пут преко

Поганова. Драговита је од Поганова удаљена 5 км, од скретања са пута Пирот - Звоначка Бања код Погановског манастира 8 км, а од Пирота око 33 км.

На планину Гребен је могуће попети се и са њене западне стране, из Трнских Одороваца. Ипак, та релација је много напорнија, јер је са стране овог села планина знатно стрмија и кршевитија, а потребно је савладати и много већу висинску разлику.

Лични утисци

Са платоа испред бивше школе у Драговити, који се обично користи као полазна тачка за освајање Гребена, успон на највиши врх Бежениште не представља никакву посебну потешкоћу. Међутим, доживљај је непоновљив, а природа кроз коју се пролази прелепа. Поглед из села на саму планину је предиван и даје могућност планирања правца кретања.

Из села има неколико путева којим планинари иду на врх Гребена, а сви воде до превоја који се налази на око 1100 м надморске висине. Планина Гребен је иначе тешко проходна, а најзначајнији превој преко кога се може прећи на другу страну је управо овај који повезује Драговиту са Трнским Одоровцима.

Потребно је 35-40 минута да се од полазне тачке у Драговити стигне до овог места које раздваја врх Изворску главу (1202 м) од највишег дела планине Гребен. Одавде се прате маркације које су због природе терена, а и захваљујући труду појединаца, необично густо распоређене и лако уочљиве.

Ту почиње и најузбудљивији део релације. Отприлике је потребно прећи 2-3 км по самом планинском гребену, стално прелазећи са једне на другу страну планинског масива, крећући се правом козјом стазом. Пред самим врхом Бежениште имате осећај као да се крећете по оштрици ножа, а неретко вам је лева нога на једној, а десна на другој страни планине! Уз све то, планинске падине су тако стрме да неминовно изазивају страх. То чини успон на Гребен једном од најатрактивнијих планинарских релација у пиротском крају.

Оно најлепше следи када се стигне на сам врх и планинар се безбедно и удобно смести у неко удубљење у стени. То је поглед који је речима тешко описати, а „пуца“ практично на све четири стране света: ка југоистоку у правцу нижег дела планине - према Бугарској, Трну, долини Јерме и селима Петачинци, Врапча и Скрвеница, ка истоку и северу - према Димитровградској котлини, планини Видлич и венцу Старе планине, а ка југу и западу - према планини Руј, Јасеновом Делу, Асеновом калеу, Звоначкој Бањи, Ракити, Пресеки, Нашушковици, Рњосу и Влашкој планини.

Мени је од поменутог превоја до врха Бежениште било потребно око 40 минута скакутања по каменитом терену или око сат и петнаест минута од старе школе у Драговити. Овде сам схватио значај добре планинарске маркиције, јер ме је она на тешко проходном планинском гребену непогрешиво одвела до самог врха.

Посебну срећу сам доживео тог 20. децембра 2015, када сам освојио највиши врх Гребена (сл. 67 и 68). Време је било топло и мирно, без дашка ветра, тако да сам могао да уживам на децембарском сунцу.

Најинтересантније је било то што сам кренуо из магловитог Пирота и што ме густа јутарња магла пратила до пред сам улазак у Драговиту. Према мојој процени простирала се до неких 950-1000 м надморске висине, чинећи јасну границу између суседних висинских слојева и различитих временских услова у њима. Комплетна долина Јерме, од бугарске границе до Трнских Одороваца и даље до Сукова, била је у магли. Она је у нижим пределима била тако густа да сам имао осећај да се налазим на рубу неког циновог лонца у коме све ври.

Са врха Гребена је све изгледало прелепо - као на неком пустом острву на морској пучини из које су само штрчали највиши планински врхови. Посебно је једна чињеница употпуњавала моје задовољство, а то је да сам на већини ових врхова и сам био претходних година и да сам их добро познавао. Тешка срца сам напустио Бежениште и кренуо истим путем до Драговите, одакле сам се колима вратио кући.

Дефинитивно, једна од мојих најлепших и најуспешнијих релација, коју сам испланирао до најситнијих детаља и реализовао је потпуно сâм. Моја препорука за сваког са и мало авантуристичког духа и добром физичком кондицијом. Мени је за целу релацију било потребно око четири сата, завршио сам је презадовољан и за много краће време од оног које сам планирао.

Нешто касније, 6. марта 2016, посетио сам Пометковце, махалу Трнских Одороваца на јужним падинама Гребена, и уверио се да је врх Бежениште са те стране тешко приступачан.

Сл. 67: Оштар планински гробен је једини могући пут до врха Бежениште

Сл. 68: Поглед са Гребена према Бугарској (право) и долини Јерме (десно)

Занимљивост

• Мајка Бојка Борисова, градоначелника Софије од 2005. до 2009, и премијера Бугарске у три наврата (између 2009. и 2013, између 2014. и јануара 2017, и од маја 2017), пореклом је управо из Драговите, на падинама планине Гребен. Иначе, Бојко Борисов је рођен 1959. године у бањи Банкја код Софије, а мајка му је била васпитачица у вртићу.

Свети Јован код Трнских Одороваца

Положај и опис

Узводно од кањона реке Јерме, у коме се налази чувени Погановски манастир и недалеко од некада познате и посећене Звоначке Бање, сместило се димитровградско село Трнски Одоровци. Разбијеног је типа, па га поред главног дела чини и неколико удаљених махала на падинама Влашке планине и планине Гребен. Удаљено је од Пирота око 30 км. У околини Трнских Одороваца, на реци Јерми, постоји велики број места за риболов и одмор у тишини и нетакнутој природи.

На излазу из села, према Искровцима, недалеко од ушћа Звоначке реке у Јерму, на јужним падинама Гребена, сместила се прелепа Црква Светог Јована Крститеља. Од скретања са асфалтног пута код моста на Јерми у Трнским Одоровцима удаљена је око 2.5 км. Пут до цркве је обележен путоказима. Може се видети и из Звоначке Бање која је од ње ваздушном линијом удаљена свега 2 км.

Пут до цркве је насипан, утабан и сасвим солидног квалитета, тако да омогућава прилаз аутомобилом. Након великих киша, као и у време топљења снега, може бити проблема са блатом, па свакако једно овако лепо место заслужује и бољи прилазни пут.

Пут даље наставља долином реке Јерме, преко Искроваца и Петачинаца, до бугарске границе, која је на удаљености од око 8 км. Некада је продужавао даље до варошице Трн у Бугарској. По њој је село Трнски Одоровци и добило име (у димитровградском Забрђу постоји село Височки Одоровци).

Постоје планови за оживљавање вековних веза између пиротског и трнског краја, отварањем граничног прелаза код села Петачинци. То би засигурно подразумевало поправку и асфалтирање пута од Трнских Одороваца уз Јерму, што би и Цркву Светог Јована учинило још доступнијом за туристе и љубитеље природе.

Лични утисци

По мом мишљењу, у питању је једна од најлепших цркава у пиротском крају, коју сам посетио неколико пута.

Овде објављене фотографије настале су 1. јануара 2013, када сам имао прилике да уђем у унутрашњост цркве и помолим се Богу за здраву и успешну предстојећу годину (сл. 69), као и 1. маја 2015, када сам са породицом био на лепом првомајском излету у Трнским Одоровцима (сл. 70). Несумњиво је лепа, као и цео овај крај, током свих годишњих доба.

Сл. 69: Црква Светог Јована се налази у предивном окружењу

Сл. 70: Од пута за Звоначку Бању удаљена је само 2.5 км

Још једно занимљиво место у близини

• Неких 5 км узводно од Светог Јована, уз прелепу долину Јерме, сместило се село Искровци. Заслужује да га посети сваки љубитељ природе и авантуриста из пиротског краја.

Налази се у подножју планине Гребен, односно њеног врха Градиште (1129 м), непосредно поред реке Јерме и на око 610 м надморске висине. Од Пирота је удаљено око 37 км. У селу је остало да животари двадесетак старих људи, а број становника је некада досезао и цифру од 600.

Искровце сам посетио неколико пута. Обично ми је било потребно око сат и двадесет минута хода да пређем 7.5 км дуго растојање од моста у Трнским Одоровцима до првих кућа у селу. На деоници после Цркве Светог Јована река Јерма представља границу између димитровградске и бабушничке општине, да би се непосредно испред Искроваца територија општине Димитровград проширила и на њену леву обалу.

Искровци се практично састоје из две махале које су међусобно удаљене неколико стотина метара. У првој се налази проширење где је смештена одавно напуштена сеоска школа, а у другој, која је мало даље, сеоска чесма, која је обично представљала и мој крајњи циљ приликом ранијих обилазака овог места.

Непосредно изнад заравни у центру села, неколико стотина метара изнад сеоске школе уз поток који се спушта са јужних падина Гребена, налази се један лепо водопад. Његов обилазак је у мојим плановима за нека будућа времена.

Петачинци и Врапча

Положај и опис

У питању су најјужнија насељена места димитровградске општине. Петачинци се налазе поред реке Јерме, уз саму бугарску границу, а Врапча је нешто северније и ближе Димитровграду. До ових удаљених села може се доћи на два начина.

Први, који обично користе мештани Димитровграда, јесте пут који води уз Лукавичку реку, па преко Доње Невље и Скрвенице. Растојање од Димитровграда до Петачинаца овим путем је око 26 км, а до Врапче 4 км мање. Други пут је много бољи, али и знатно дужи - преко Сукова, кањона Јерме, Трнских Одороваца и Искроваца. Петачинци су њиме удаљени од свог општинског центра 39 км, а Врапча чак 43 км. Становници Пирота увек користе овај пут за долазак до поменутих села, чија је удаљеност око 41 км (Петачинци), односно 45 км (Врапча).

Проучавајући малобројне текстове на интернету везане за овај јавности прилично непознат крај, пронашао сам два која су ми била посебно интересантна, а чији је аутор Зоран Цветковић из Београда:

О гостољубивости и срдачности домаћина у Петачинцима не треба трошити речи - то се овде једноставно подразумева. Опити утисак је да у овом селу постоје две врсте кућа. У неким се живи, док се у неке с времена на време само наврати. Иако се налазе на истом месту и подигнуте су у исто време, много се разликују. Оне у којима се живи обично су мање сређене и налицкане, али су некако топлије и пријатније јер су живе. Оне друге, у које се понекад само наврати, чак

и кад су сређене, више личе на оставу за одлагање ствари. То је неуспео покушај носталгичних старих власника да направе породични музеј.

Посебно су интересантне фотографије које висе по белим зидовима. По техници и опреми може се закључити да су рађене од тридесетих до шездесетих година прошлог века. Неке су неспретно ретуширане и досликаване фотографском бојом, а све су у једноставним дрвеним рамовима. Углавном су снимљене у некој фотографској радњи јер се препознају исцртане кулисе. Лепше су оне снимане напољу, поводом неког празника, у центру села или испред цркве, са девојкама у непоновљивим народним ношњама.⁴²

У Врапчу се улази практично зараслим путем. Не виде се куће, једини знак живота је понеки бунар на коме је још увек употребљива кофа. Онда се излази на чистину са које се види цело село, односно породична имања смештена по околним брежуљцима.

Једина породица у селу су Ребровићи - Ружа и Фрања. Живе у Јолиној мали. До њихове куће се долази дугим, травнатим путем који је вероватно највећи део зиме затрпан сметовима.

Њихова животна прича је веома интересантна, а почиње у време када је село имало 35-40 кућа и доста младог света. Предвече су се млади окупљали и дружили у центру села - крај продавнице и школе. Ноћу су девојке уз петролејску лампу ткале и преле.

У време кад се граница више чувала него данас, у оближњим Петачинцима била је караула. Тако је 1967. године један од граничара био Фрања Ребровић из околине Огулина у Хрватској. Војници као војници - покушавају да с мање или више успеха привуку пажњу овдашњих девојака. Фрања је мање говорио а више чинио. Кад год је Ружа дошла по воду на чесму Смрдан, био је ту да помогне. Дешавало се да Ружа више пута дневно наврати, често и с пуном кофом. Фрања је и тада ћутао - само би воду из канте заменио новом, свежом.

По одслужењу војног рока вратио се Фрања у своје село код Огулина па је одатле отишао на рад у Немачку. Након пет година проведених тамо љубав рођена у Врапчи се распламса и Фрања одлучи да Немачку замени Врапчом. Прошло је више од 40 година а Ружа и Фрања су и даље ту. Ретко напуштају своју кућу и имање. Радо дочекују пријатеље, најављене и ненајављене госте и граничне патроле.⁴³

⁴² <http://www.srbijaplus.net/petacinci-dimitrovgrad.htm>; аутор текста Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

⁴³ <http://www.srbijaplus.net/vrapca-dimitrovgrad.htm>; аутор текста Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

Лични утисци

Петачинце и Врапчу сам посетио 31. октобра 2015, у склопу релације у којој сам до Искроваца дошао колима и надаље продужио пешке (сл. 71-74). Тада сам се уверио колико је долина Јерме, између Искроваца и Петачинаца, лепа и живописна у јесен.

После пола сата хода или око 4 км од Искроваца, ушао сам у Петачинце, последње село пре границе на некадашњем Трнском друму. Памтићу га по лепим кућама, по изузетно укусним црвеним јабукама и напуштеној караули, „на пушкомет” од границе са Бугарском.

Овде се река Јерма враћа на територију Србије кроз једну долину која представља наставак Трнског ждрела, а које сам са својим другом Бојаном Ристићем посетио само месец дана раније. Баш та чињеница да сам се налазио тако близу места до кога сам морао да возим стотинак километара и да уз то пређем границу, додатно ме узбуђивала.

Сл. 71: На путу између Искроваца и Петачинаца

Сл. 72: Лепа кућа у Петачинцима

Пут за Врапчу пролази тик испод стена планине Гребен и поред чесме Смрдан, поменуте у претходном тексту. Висинска разлика између Петачинаца и Врапче је знатна (315 м) и ја сам је на растојању од скоро 4 км савладао за педесетак минута хода. Пут је веома лош, па је неминовно било да се запитам да ли је могуће да тако изгледа прилаз једном селу у XXI веку. Практично, у Врапчу се може стићи једино пешке, неким теренским возилом или на коњу.

Врапча се налази у лепој долини. Једно повеће брдо је штити од хладних ветрова са северозапада, али је село, нажалост, аветињски празно. У тишини се пролази поред напуштених и оронулих кућа. Пошто је становништво ових крајева бугарске националности, куће су другачије, па човек пре има осећај да се налази у Бугарској него у Србији.

За разлику од неких других села у пиротском крају (Паскашија, Планиница, Пресека), која су поделу атара доживела 1878, након ослобођења од Турака, Врапча је подељена између две државе тек четрдесетак година касније - након Нејског споразума 1919. године. Тако се на бугарској територији налази веће село Врабча, а данашња Врапча у Србији, некада је представљала његову удаљену махалу.

На излазу из села, на раскрсници путева према Скрвеници и Драговити, налази се једно интересантно место. Изграђено је пријатно одмориште са кога се пружа леп поглед на Врапчу и на крај који се назива Скрвеничко селиште. Предео изгледа веома лепо и привлачно, али је пуст и ненастањен. Због тога може да буде занимљив ловцима.

Сл. 73: У Врапчи је пуно напуштених кућа

Сл. 74: Скрвеничко селиште у близини Врапче

Занимљивост

- Врапча је село са највећом надморском висином у општини Димитровград (око 930 м). Најнижа тачка ове општине је на око 430 м надморске висине и налази се на обали Нишаве, низводно од Жељуше.

Још једна занимљива прича

- У току кратког Српско-бугарског рата 1885. године, у околини Врапче одиграла се жестока борба. У њој је славу хероја и све почастии за храброст и одважност, чак и од својих противника, доживео српски мајор Михаило Катанић, да би убрзо потом био заборављен чак и од своје команде. Умро је од последица задобијених рана две године касније у Београду.

Његова смрт је ганула чувеног српског књижевника и комедиографа Бранислава Нушића, иначе и самог учесника Српско-бугарског рата. Он је написао песму „Погреб два раба“ и за њу добио

двогодишњу казну затвора „за увреду владоца путем штампе“, јер се у њој наводно препознао краљ Милан Обреновић.⁴⁴

Данас једно брдо близу села Бребевице, на другом крају општине Димитровград, на самој српско-бугарској граници, носи име храброг мајора Михаила Катанића.

Паница (Влашка планина)

Положај и опис

Влашка планина је једина у кршу источне Србије на којој није развијен типичан крашки рељеф. Нема крашких површи, осим мањих заравни, вртаче се могу на прсте избројати, а нема ни ребрастих шкрапа и шкрапара. Две реке Нишавског слива - Камичка (касније Присјанска и Расничка, прим. аут.) и Пасјачка река, усекле су своје дубоке клисурасто-кањонске долине разбијајући заједно са притокама тектонску структуру њених северних падина. Између дубоких долина, усамљени врхови уједначених висина представљају трагове некадашњих заравни.⁴⁵

Највиши врх Влашке планине зове се Паница и висок је 1442 м. За прилаз овом врху

⁴⁴ Гојко Антић: „Пирот - историјски догађаји и одјеци у литератури“ - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 62-65

⁴⁵ Др Јован Петровић, Миливоје Поповић и Љубиша Јонић: „Хидролошко-морфолошка еволуција крашког рељефа Влашке планине“ - Пиротски зборник бр. 32-33, 2007/08.

обично се бира његова јужна страна, а полазна тачка је најчешће димитровградско село Куса Врана, од Пирота удаљено око 38 км, и око 6 км од Трнских Одроваца.

Врх Паница је у облику платоа састављеног од две велике, плитке, тањирасте, хоризонталне вртаче. Са јужне стране, овај врх се стрмо обрушава према долини Кусовранске реке. Са те стране успон је практично и једино могућ, јер је са северне стране, према селу Власи (по коме је и добила име), Влашка планина шумовита и готово непроходна. Ова планина је одувек била мета трагача за златом, тако да је читав врх Паница буквално прекопан.

Лични утисци

Паницу сам први пут освојио 21. октобра 2001, заједно са ујаком Зораном и Бојаном, мојим тринаест година млађим братом. У сећању су ми остале предивне јесеће боје њених шума и леп поглед са врха на околне планине, Пиротску котлину и сам град Пирот, удаљен ваздушном линијом око 20 км. Нажалост, испоставило се да је то био један од наших последњих заједничких планинарских подухвата.

Годинама сам сањао своје ново освајање лепе Влашке планине и дуго бирао друштво за тај подухват, плашећи се великог успона од Кусе Вране и непознатог пута кроз шуму испод самог врха. На крају сам, као и много пута раније, одлучио да то урадим сâм.

Устао сам у зору 8. јуна 2014. Са раскрснице у близини своје куће, направио сам неколико лепих фотографија врха који сам намеравао да тог дана освојим, а који сам са истог места сетно гледао сваки пут када бих се враћао из града.

Убрзо сам се нашао у селу Куса Врана. До удаљених махала у горњем делу села (Врело, Ћитин гроб и Јавор), дошао сам пешице, брзо поквасио одећу и обућу од високе росне траве, и нашао се у густој буковој шуми испод Панице. Овде се сви путеви и стазе губе, а нема никакве маркације. Ка врху ме водила једино светлост која се помаљала између грана и стена које окружују врх са јужне стране. Размишљао сам да одустанем, али жеља да се поново нађем на врху који сам много година раније освојио са ујаком и братом, била је јача од свега.

Освојио сам Паницу тачно два сата и двадесет минута након њеног фотографисања из свог насеља у Пироту, односно након сат и по хода од Кусе Вране, уз савладавање висинске разлике од око 720 м (сл. 75 и 76). На сунцем обасјаном врху дочекали су ме топло време, благи поветарац и цвеће најразличитијих боја. Било је лепо видети околне планине: Гребен, Руј, Рњос и Столски камен. Посебно сам био фокусиран на Руј који је био у плану за освајање шест дана касније.

Сл. 75: Паница - највиши врх Влашке планине

Сл. 76: Поглед са Панице на долину Кусовранске реке и врх Рњос

Још једно занимљиво место у близини

• У пролеће 2016. група спелеолога успела је да се спусти у јаму код Кусе Вране која је до тада била позната једино мештанима села. Јаму, испитану до дубине од око 80 м, ова екипа спелеолога је делимично истражила и назвала Часлава јама, по имену мештанина Кусе Вране који их је са њом упознао. Ова јама би могла да постане интересантна за истраживања у будућности. Налази се на Столској планини, на граници пиротске и бабушничке општине.⁴⁶

Асеново кале и кањон Цедилка

Положај и опис

Преко пута Звоначке Бање, изнад пута за село Јасенов Дел, високо штрчи стеновито брдо звано Асеново кале (1033 м). Уздиже се око 350 м над Звоначком Бањом. Годинама смо уживали у погледу на њега купајући се у топлој води базена некадашњег хотела „Мир”.

⁴⁶ <http://www.pirotskevesti.rs/gradska-hronika/speleoloji-se-po-prvi-put-spustili-u-caslava-jamu-na-stolskoj-planini/> текст од 28.04.2016.

Маркантан је природни објекат у овом крају и указује се у видном пољу одмах након што пут из правца Трнских Одороваца „савије” ка Звоначкој Бањи. Удаљеност од Пирота је 34 км, а од Бабушнице 27 км.

Тачно испод Асеновог калеа, на Звоначкој реци или Блатаници, налази се мало познати кањон Цедилка. Кроз њега је некада пролазила једна од најатрактивнијих деоница пруге која је повезивала село Ракиту и Бело Поље код Сукова.

Према старим предањима, у подножју Асеновог калеа се некада налазио антички град, а пошто га је у XII веку обновио бугарски цар Јован Асен I, брдо је добило садашњи назив. У то време, свој процват доживљава и Звоначка Бања, чија је топла вода коришћена за лечење још у римско доба. Нажалост, некада перспективна и омиљена туристичка дестинација становника овог дела Србије сада је заборављена и практично „мртва”.

Лични утисци

Успон на врх Асеновог калеа не представља лаку релацију. Ја сам га реализовао у друштву свог друга Дејана Тричковића, 21. маја 2011. (сл. 77 и 78).

Када смо тог јутра стигли у Звоначку Бању, долина Звоначке реке је била под густом маглом. На нашу срећу, магла се брзо подигла и пред нама се указао циљ наше релације у својој пуној лепоти. Кренули смо путем за Јасенов Дел, претходно оставивши аутомобил код скретања за ово село, на око 1.5 км од Звоначке Бање према селу Звонце. У подножју Асеновог калеа, код места где се Ветренски поток улива у Звоначку реку, скренули смо на блатњав пут који је требало да нас најбрже одведе до врха.

Одлучили смо да врху приђемо са његове западне стране, насупрот селу Јасенов Дел. Успут се отварао поглед на шумовиту долину Ветренског потока са малим језером. После оштрог успона стигли смо до једног засеока села Јасенов Дел. Убрзо смо избили на гребен где се поред самог врха Асеновог калеа налази репетитор. Одавде се, поред погледа на прелепи Руј, шумовити Ветрен, села Звонце

и Пресеку, отвара поглед и на другу страну - према планини Гребен, кањону реке Јерме, Влашкој планини и врху Опаљенац (1074 м) изнад Звоначке Бање.

Оно што ми је остало у најлепшем сећању тог дана јесу расцветали јорговани на Асеновом калеу. Никада пре их нисам видео у већем броју. Својим опојним мирисом и нежно љубичастом бојом само су улепшавали доживљај који смо имали због предивног погледа на околину.

Конечно, након нешто више од сат времена од скретања са пута за село Звонце, остварила ми се давнашња жеља да се попнем на врх Асеновог калеа. На његовом најистуренијем делу налази се велики дрвени крст, видљив издалека. Од погледа на Звоначку Бању, која се налази неколико стотина метара ниже, застаје дах. Осећај је исти као када се нагнете над бунар и загледате бојажљиво у његову воду.

После заслуженог одмора на врху и уживања у лепом пролећном времену, направили смо круг и до почетне тачке се спустили преко села Јасенов Дел. Ово село је удаљено око 3 км од скретања на путу између Звоначке Бање и Звонца, и налази се на територији општине Бабушница.

Сл. 77: Поглед на Асеново кале са пута за село Јасенов Дел

Сл. 78: На врху Асеновог калеа

Стаза којом се са пута који пролази кроз Звоначку Бању силази до уског кањона Цедилка, добро је обележена. Спуст низ шуму траје свега пет минута. Кањон је дуг стотинак метара. Прво се наилази на стари камени мост, а затим и на тунел, на месту где се окомите, скоро вертикалне стене кањона готово додирују. Мост и тунел су грађени за потребе једне од најзанимљивијих рударских железница у Србији и бившој Југославији.

За ово лепо место вежу ме и предивне успомене. Пошто је Звоначка Бања одувек оскудевала у погодним местима за камповање, једном приликом сам, као средњошколац, камповао са друштвом управо

на тешко приступачној стени изнад кањона. Ово је била и моја прва релација након завршетка студирања у јулу 2000. Коначно, у лепоти кањона Цедилка имао сам прилику да уживам 15. марта 2014. (сл. 79 и 80), а у јуну 2016. сам ово место посетио са својом породицом.

Сл. 79: Стари мост на Звоначкој реци

Сл. 80: Најужи део кањона Цедилка

Још једна занимљива прича

- У циљу транспорта каменог угља из рудника на подручју бабушничког села Раките, 1925. су започети радови на трасирању и изградњи пруге која је завршена следеће године.

Дужина трасе од железничке станице Бело Поље код Сукова до станице у Ракити износила је 27 км. На траси пруге пробијено је 14 тунела, изграђено је више вијадуката (од којих је највећи био на Беринској реци код села Звонце), подигнуто је неколико мостова преко реке Јерме и њених притока, а просечене су и три до тада непроходне клисуре. Посебно су били атрактивни делови пруге кроз кањоне, са пуно кратких тунела и усека. Данас надалеко познати кањон Јерме, практично је био потпуно непроходан до изградње ове железнице.

Највећа производња угља забележена је 1929, да би од те године почела нагло да опада. После периода од десетак година, са пуно успона и падова, рад на копању угља прекинут је 1938. године и рудник није радио све до 1940. Може се рећи да је то пре Другог светског рата била највећа промашена инвестиција у Краљевини Југославији. Пруга је коначно укинута 1963. године, непосредно након што је рудник у Ракити престао са радом.⁴⁷

⁴⁷ <http://www.zeleznice.in.rs/forum/viewtopic.php?t=248>;
текст од 27.10.2013, аутор „ivanjz”

Занимљивости

- Ракита је удаљена око 3 км од Звонца уз Ракитску реку. Налази се на надморској висини од 780 м, и некада је била најперспективније село у бабушничкој општини.

Овде је 1929. године снимљен и један од првих играних филмова у нашој земљи. Реч је о неком филму „Рударева срећа“, сниманом по мотивима приче о благу цара Радована, које се наводно налазило у кањону реке Јерме.

Први биоскоп у пиротском крају радио је управо у згради сеоског дома у Ракити и то дуги низ година, док је у функцији био рудник каменог угља „Нова Јерма“.⁴⁸

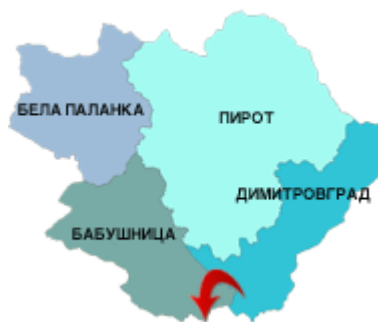
- Звоначка Бања је једино преостало станиште атрактивне биљке зване венерина влас (девојачка коса или гостина влас, прим. аут.). То је ретка и угрожена врста напрати која је у Србији под строгом заштитом. Медитеранска је биљка, а такозвана Венерина падина у Звоначкој Бањи је најсевернија локација на којој се она јавља, због чега је проглашена за специјални резерват природе.⁴⁹

Планина Руј

Положај и опис

Ова планина се налази на самој српско-бугарској граници, а њен истоимени врх је са својих 1704 м највиши у општини Бабушница.

Пут за Руј води преко некадашњег рударског села Раките и око 5 км удаљеног села Вучи Дел, који је удаљен око 46 км од Пирота, путем преко Сукова и Звоначке Бање, а 34 км од Бабушнице.

⁴⁸ <http://www.pressonline.rs/svet/balkan/21148/selo-rudarskih-udovica.html>;
текст од 01.10.2007, аутор А. Ћирић

⁴⁹ https://sr.wikipedia.org/sr-el/Специјални_резерват_природе_Венерина_падина

У зони врха Руј, територија Србије дубоко залази у територију Бугарске. Због тога је кретање у овој зони раније било крајње ограничено, а планинари су, пре освајања врха, морали тешком муком прибављати неопходне дозволе.

Данас то више није случај. Са наше стране, врх је тешко приступачан јер је удаљен од главних путева. Са бугарске стране успон је лакши, па се до врха може стићи и теренским возилима из оближњег Трна.

Прича о пореклу назива ове планине је веома мистична. Рујевит, седмоглави претхришћански бог старих Словена, био је оличење сунца, односно седам топлих месеци у летњем делу године. У корену имена овог бога је заборављена стара српска реч „рујан“, што значи „тамноцрвен“. Претпоставља се да је Руј добио име по боји коју његове преко дана осунчане падине добијају у смирај током заласка сунца.

Лични утисци

По мом личном мишљењу, Руј у погледу своје лепоте стоји „раме уз раме“ са Старом планином, коју сам одувек сматрао ненадмашном у том погледу у овом делу Србије.

Мој први неуспели покушај освајања ове планине десио се 11. јула 2010, са Дејаном Тричковићем (ово је била наша прва заједничка акција). Нова прилика се указала у пролеће 2014, када смо преко интернета сазнали за акцију организованог успона на Руј, у режији Туристичке организације општине Бабушница. Испоставило се да је у питању био Пети међународни традиционални успон на ову планину који је предвиђао сусрет српских и бугарских планинара на врху, уз учешће планинарских друштава из целе Србије (сл. 81-84). Иначе, ова лепа манифестација се одржава сваке друге или треће суботе у јуну.

Тог суморног јутра, 14. јуна 2014, које уопште није личило на летње јутро, лоше време са кишом и маглом довело је извођење целе акције у питање. Због тога су организатори одлучили да се из Раките до Руја иде измењеном трасом, преко села Вучи Дел, а не преко Ракитског камена или Ветрена (1457 м), како је првобитно било планирано.

Пошто је група од око 500 заљубљеника у природу прописно покисла у долини Вучиделске реке, негде изнад села Вучи Дел облаци се склањају, појављује се сунце, време се пролепшава, а благи ветрић пирка и суши кишом натопљену одећу планинара. Веома брзо смо изашли на превој са кога смо Дејан и ја, четири године раније, само немоћно посматрали Руј. Ту у подножју овог божанственог врха, на око 1500 м надморске висине, налази се и извор питке воде.

После пола сата хода из подножја, а читава три сата из Раките, стижемо на врх. Тамо примећујемо да је мања група бугарских планинара стигла раније и да су врх запосели националним обележјима своје земље. Са њима су били и припадници Бугарске граничне полиције.

Дејан и ја смо се фотографисали на врху који означавају одвојене српска и бугарска гранична „пирамида“ (то потиче из времена када до највише коте није било могуће доћи са српске стране), зашли смо слободно дубље на територију Бугарске и посматрали Трн, Знепоље, језеро Јарловце и планинарски дом у подножју. На нашој страни поглед се простирао до свих најзначајнијих врхова у пиротском крају, као и до високих црнотравских планина на југозападу, са врховима преко 1700 м.

У повратку одлучујемо да не идемо истим путем као у доласку, нити трасом преко карауле изнад села Вучи Дел, коју смо већ обишли током првог покушаја освајања Руја. Кренули смо старим патролним путем уз бугарску границу преко Ракитског камена, заобилазећи у луку село Вучи Дел. Испоставило се да је то био прави потез, јер смо видели неке нове и лепе пределе. Схватили смо и зашто су организатори успона тог јутра одустали од ове трасе - неупоредиво је тежа од оне која иде преко села Вучи Дел. У повратку до Раките било нам је потребно мало више од два сата хода. Обе трасе од Раките до Руја су добро маркиране и сналажење на терену не би требало да представља никакав проблем.

Сл. 81: У подножју врха Руј

Сл. 82: Сусрет српских и бугарских планинара на врху

Сл. 83: Поглед са Руја у правцу Влашке планине и кањона Јерме

Сл. 84: Поглед на Знепоље и језеро Јарловце у Бугарској

Занимљивост

• Вучи Дел у општини Бабушница је са 1120 м село на највећој надморској висини у Пиротском управном округу (у општини Пирот то је село Церев Дел са 1020 м). Овај податак се мора прихватити условно, јер је Вучи Дел веома разуђено село, са великом разликом у надморској висини између појединих делова.

Према предању, то је насеље у долини где има вукова („Вучје Дол”). Раније се звало и Владиславци, према српском краљу Стефану Владиславу Немањићу који је наводно тамо једном приликом боравио.⁵⁰

Јама Безданка

Положај и опис

Село Пресека се налази у општини Бабушница. Удаљено је око 21 км од центра општине, и око 44 км од Пирота, путем преко Сукова и Звоначке Бање.

Јама Безданка се налази на источним падинама Беринске чуке. Не припада атару Пресеке, села из кога се до ње обично долази, већ атару суседног села Берин Извор. Улаз у Безданку се налази на надморској висини од око 1170 м.

⁵⁰ Др Јован В. Ћирић: „Насеља Горњег Понишавља и Лужнице, порекло и истраженост” - Пиротски зборник бр. 8-9, 1979; стр. 139-140

Екипа спелеолога из Ваљева, предвођена Владимиром Ранковићем, у новембру 2014, успешно је решила једну од највећих мистерија бабушничког краја испитавши до краја ову јаму. Мештани су одувек сматрали да она нема дно, због чега су јој и дали име Безданка. Бројни трагачи за легендарним благом попа Мартина Химовића, веровали су да управо Безданка представља улаз у тајне подземне лагуме где је Поп Мартин скривао отето злато од турских каравана који су овим крајем превозили товари блага до Цариграда.⁵¹

Поп Мартин је по легенди био свештеник који је мирно живео у селу Поганову и богослужио у Манастиру Светог Јована Богослова (познатијем као Погановском манастиру). Све се променило кад му је неки турски паша упао у кућу и силовао жену. Осрамоћена жена је Турчину истргла нож из појаса и убила га, а затим је пресудила и себи. Поп Мартин је скинуо мантију, узео пушку и јагањ, увежбао своју кћер у јахању и борби, и са 40 другова почео да се свети Турцима.⁵²

Импозантна јама Безданка дубока је око 80 м. Њен отвор није већи од пар метара у пречнику и није га могуће видети са веће удаљености. Дрво или камен бачени у отвор дуго одзвањају, што сведочи о њеној великој дубини. Отвор није заштићен и нормално изазива страх код сваког посетиоца.

⁵¹ <http://www.pirotskevesti.rs/zivot-drustvo/resena-vekovna-misterija-jame-bezdanke/> текст од 28.11.2014, аутор А. Ћ.

⁵² <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:631407-Тајна-блага-попа-Мартина-и-40-хајдука>; текст од 23.10.2016, аутор Борис Субашић

Лични утисци

До јаме Безданке није лако доћи без искусног водича, јер пут до ње није обележен. У друштву драге особе релација није нимало напорна и чак може по лепом времену да се претвори у пријатну шетњу и незаборавно искуство. Ја сам га доживео 5. децембра 2015, заједно са својим верним пратиоцем и „специјалистом“ за дерекулски (звоначки) крај, Дејаном Тричковићем, који је по мајци пореклом из Пресеке (сл. 85 и 86). Успут смо обишли и напуштену фарму „Црни врх“, смештену у подножју Просеченог камика (1368 м), у атару села Раките.

Дејан и ја смо Безданку пронашли после дугог тумарања по пустом и тешко проходном трновитом терену јужно од Пресеке. По мојој процени, од центра овог села до ње се може доћи за свега сат времена хода, али уз савладавање висинске разлике од око 300 м.

Неколико стотина метара даље, на нешто већој надморској висини од јаме Безданке, на јужној падини Беринске чуке, налази се још једна јама већег отвора, али мање дубине. Ова јама је по нашој процени дубока око 20 м, има неправилан и издужени облик. Приступачнија је од Безданке и лакше се проналази. Да ли постоји веза између ове две јаме? На ово питање за сада не постоји одговор.

Сл. 85: Јама Безданка изнад Пресеке

Сл. 86: Отвор друге, веће и плиће јаме

Још једна занимљива прича

- Званично, назив Пресеке потиче од чињенице да је првобитно село Локве подељено од стране Комисије за постављање српско-бугарске границе након Берлинског конгреса 1878. године. Комисија је границу поставила на превоју код села, пресекавши атар и село на два дела - на бугарској страни нашло се 3/4, а на српској 1/4 домаћинства. Подељени мештани, дотад етнички и историјски јединственог села

Локве, прекрстили су своје село и дали му име Пресека („пресечено село”).

До 1920. године, када је село поново у целости ушло у састав тадашње Краљевине СХС, становништво је већ било етнички издиференцирано на становништво српског и бугарског опредељења. По попису из 2002, око 2/3 мештана се изјаснило као Бугари.

Другачије објашњење о називу села добио сам својевремено од своје покојне нана Десе:

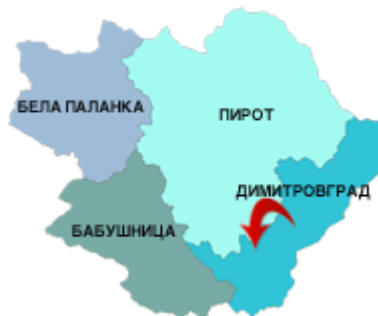
„У Пресеки је развође и тамо се вода дели. Отуда и назив селу.”

Наиме, с једне стране, вода отиче на запад долином Мургавице у правцу Студене, Стрелца, Радињинца и Љуберађе, где се ова река улива у Лужницу. С друге стране, вода отиче Пресечком реком на исток у правцу села Звонца, а затим даље долином Звоначке реке до Трнских Одороваца, где се улива у Јерму. Развође се налази на око 840-870 м надморске висине, на потезу који скретање са пута Бабушница - Звонце спаја са центром села Пресека.

Српска и Бугарска Планиница

Положај и опис

Граница је у прошлости често делила суседна села у пиротском крају. Тако је вештачка граница између Србије и Бугарске, након Берлинског конгреса 1878. године, раздвојила рођену браћу и сестре, кумове и пријатеље, насеља од свог атара, имовину с обе стране. Неколико села је чак и физички раздвојено.

Као у случају поменуте Пресеке, слично се догодило и са Планиницом, селом на граници данашње две општине, пиротске и димитровградске. Наиме, *тадашње село и мањи део атара остали су у Србији, а већи и економски бољи део атара, заједно са појатама, припао је општини Цариброд у Бугарској. У једној држави остале су куће, у другој појате и делови породица. Дешавало се да у истој породици буде и „Бугара” и „Срба”.*

За време Првог светског рата двојица синова једне мајке из Планинице ратовали су у различитим војскама - један у српској, други у бугарској. Кад навале Бугари, мајка се молила за сина који је био у српској војсци. Кад узврате Срби, мајка се молила за сина који је служио у бугарској војсци. Рат се завршио. Молитве нису помогле. Синови су погинули, сваки ратујући у својој војсци.

После ратова граница је измештана. Планиница је остала подељено село са истим именом, али различитим „презименом” - „Српска” Планиница данас припада општини Пирот, а „Бугарска” општини Димитровград.⁵³

Лични утисци

Ова подељена села истог имена посећивао сам из различитих праваца зато што до њих воде одвојени путеви. До Српске Планинице (Доње Планинице или званично само Планинице) долазио сам пешке путевима из димитровградског села Гојин Дол, као и из пиротског Срећковца. Други пут је много бољи, а по мојој процени, њиме је ово село удаљено од Пирота око 23 км (сл. 87, од 30. марта 2014).

Бугарска Планиница је мало већа од Српске и налази се на нешто већој надморској висини, због чега се често назива и Горњом Планиницом. Има доста бољи прилазни пут који полази из Жељуше и даље продужава до суседног села Бањски Дол. Од Димитровграда је удаљена око 9 км. Посетио сам је 7. децембра 2012, заједно са селом Грапа. Жељу да у долини оближњег потока пронађем остатке црквице посвећене Пресветој Богородици, нисам успео да остварим.

Моја друга посета Бугарској Планиници десила се 10. априла 2015, на Велики петак (сл. 88). Почетак четвородневног ускршњег одмора, рано пролећно јутро и лепо време, сазнање да се ћерка Дуња тог дана враћа са рекреативне наставе у Луковској Бањи, обилазак делова села које нисам видео током своје прве посете у децембру 2012, као и

⁵³ <http://www.srbijaplus.net/planinica-dimitrovgrad.htm>; аутор текста Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

поглед на Српску Планиницу преко долине којом је у периоду од 1878. до 1920. пролазила административна граница, учинили су да ми ова релација остане у незаборавној успомени.

Сл. 87: Српска Планиница

Сл. 88: Бугарска Планиница

Занимљивост

- У току одржавања Берлинског конгреса, у јуну и јулу 1878. године, буквално до последњег тренутка се није знала граница између Србије и Бугарске у пиротском крају. Као што је речено, приликом формирања нове државне границе атари појединих села су били подељени.

У неким од ових села дошло је касније до подвајања ентитета на српски и бугарски (Планиница, Паскашија, Пресека), док је, на пример, у Врапчи, етничка припадност мештана с једне и с друге стране границе остала иста - бугарска.

Јама Пропас

Положај и опис

За ово мало познато место у пиротском крају практично знају само мештани Чиниглаваца и околних села, као и малобројни планинари и заљубљеници у спелеологију. Налази се на јужним падинама планине Видлич, око 3 км северно од Чиниглаваца и на око 710 м надморске висине. Крај је у картама уписан под називом Пештерица и на граници је пиротске и димитровградске општине.

Село Чиниглавци се налази на око 19 км југоисточно од Пирота, лево од пута према Димитровграду, у непосредној близини новог ауто-пута Ниш - Софија. У питању је прилично велико село, смештено између околних брда.

Јаму Пропас су први организовано посетили и испитали спелеолози АСАК-а (Академског спелеолошко-алпинистичког клуба из Београда, прим. аут.) у јануару 2010. Током 2011. године детаљно је топографски снимљена, а након двогодишњих систематских и мултидисциплинарних истраживања настао је свеобухватан нацрт овог јединственог спелеолошког објекта.

Јама има вертикалну денивелацију (дубину) од 72 м. Дворана је елиптичног облика, димензија 150x100 м, а висина достиже и до 26 м од дна дворане које је врло раишчлањено и са сопственим микрорељефом. Прорачуната запремина објекта је око 115000 м³, а површина дна око 13000 м². Са оваквим димензијама, то је једна од највећих дворана не само у Србији већ и на Балкану.^{54, 55}

Лични утисци

За јаму Пропас сам чуо из приче, па испрва нисам могао да верујем да се једно такво место налази у близини града у коме живим. Међутим, када сам на наведеним интернет страницама видео њене фантастичне фотографије, одмах се јавила жеља да до тог места и одем. Пошто „слика говори више од хиљаду речи“, свима препоручујем да најпре погледају ове изузетно атрактивне фотографије, а да онда

⁵⁴ <http://speleosak.blogspot.nl/2012/06/nacrt-jame-propas-ciniglavci-pirot.html>

⁵⁵ <https://picasaweb.google.com/107614549884609524708/JamaPropas?gsessionid=BMXv3MkuI7Co0VPTuMM9EA>

покушају да лично доживе ову јаму, јер она представља заиста ретку природну појаву.

До овог чудног места ме је одвео Милован из Чиниглаваца, некадашњи радник „Тигра“, сада пензионер, 6. октобра 2012. Срећна околност која се десила тог јутра била је та што смо, непланирано, добар део деонице прешли трактором.

Из горњег дела села иде се путем на север поред локалне противградне станице. Пут је, иначе, врло лош и каменит, као и читав околни терен. После двадесетак минута вожње трактором, на једној раскрсници смо остали сами и скренули десно, на исток. Уживали смо у лепоти удаљених јесењих пејзажа Влашке планине и планине Гребен.

Важан оријентир у овом крају тешком за сналажење је Вртоп, велика и дубока вртача, једна од бројних карактеристичних за читав планински систем Видлича. Јама Пропас се налази на неких 200 м изнад Вртопа. Скривена је у једном шумарку и тешко ју је пронаћи на једноличном, кршевитом терену. Нама је од места раздвајања путева, одакле смо кренули пешке, до јаме требало око двадесетак минута хода.

Само место делује, у исто време, и спектакуларно и опасно, подиже адреналин, изазива страх и убрзано лупање срца, јер је огромна рупа пречника 5-10 м необележена, неограђена и необезбеђена. Бацањем камена, мој водич Милован и ја смо установили да је дно на дубини од преко 50 м. Касније сам, проучавајући изворе на интернету, сазнао да је стварна дубина и већа. По Миловановој причи, јама Пропас је место на којем се у прошлости одиграла породична трагедија, када је неки мештанин гурнуо свог рођеног брата у понор.

Јаму сам посетио и 31. марта 2017. (сл. 89 и 90). Тада сам се уверио да релација до ње није претерано физички захтевна, али је веома компликована и захтева добру припрему. Овог пута сам комплетну деоницу, по лепом пролећном времену, прешао пешке. Нажалост, пут до јаме је и даље био необележен.

На раскрсници сеоских путева, на око 1.5 км од центра села, направио сам грешку и кренуо у погрешном правцу. Наиме, приликом прве посете, у јесен 2012, нисам обраћао пажњу на крај кроз који сам пролазио и на одређене важне детаље. Овог пута сам отишао сувише на запад, а нешто касније ме погрешан пут одвео и превише на север.

Требало је пронаћи раскрсницу на којој смо се Милован и ја својевремено поздравили са љубазним мештанима и кренули пешке у правцу јаме. У једном тренутку сам изгубио наду и уплашио се да ће то бити немогуће. После дужег тумарања непознатим и пустим крајем, осмехнула ми се срећа. Препознао сам кључну раскрсницу дошавши до ње са супротне, северне стране.

Убрзо се појавио нови проблем - како пронаћи вртачу Вртоп, на чијем се ободу налази јама Пропас? И ту сам изгубио неких десетак минута, а затим сам коначно до јаме следио пут који је ишао западном страном велике вртаче.

Тако сам после сат и 45 минута хода био на циљу, уверен да сам више од половине времена потрошио беспотребно. Овог пута сам јаму фотографисао из свих могућих углова. За повратак до села било ми је потребно свега 40 минута.

Сл. 89: Јама Пропас се налази у северозападном делу Вртопа

Сл. 90: Измерена дубина јаме је 72 м

Још неколико занимљивих места у близини

- У Чиниглавцима се налази Црква Светог архангела Михаила, која потиче из 1850. године. У пролеће 2017. приметио сам да је у веома лошем стању, да јој прети рушење и да јој треба хитна обнова. *Кров цркве се урушио у јесен 2015, а томе су, поред времена и људског немара, наводно, умногоме допринели и трагачи за златом. Трагови грозничаве потраге за богатством видљиви су свуда око овог храма.*⁵⁶

Радови на обнови цркве почели су коначно у јесен 2017. године.

- Јужно од Чиниглаваца, на једном брежуљку на десној обали Нишаве, налази се мали манастир посвећен Светој Марији Магдалени. Нешто је млађи од сеоске цркве и изграђен је 1858. године. Дограђен је 1926/27, а 2004. године је обновљен уз помоћ мештана села и донација добрих људи из Пирота и околине. Посетио сам га на Ђурђевдан, 6. маја 2013, у друштву ћерке Дуње, сестре Иване и сестричине Љубице.

⁵⁶ <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:573103-У-пиротском-селу-Чиниглавци-Копажу-злато-по-темељима-цркве;> текст од 22.10.2015, аутор Витомир Ћирић

Занимљивост

- Постоји неколико претпоставки о пореклу назива села Чиниглавци, а једна је посебно интересантна. Наиме, према легенди, становници околних села су се својевремено ругали сељацима из Чиниглаваца због тога што су бојили чарапе. То је у то време, када се носило углавном бело, изгледало неукусно и смешно. Отуда и име селу („чини наглавци“).

Милојковац и Паскашија

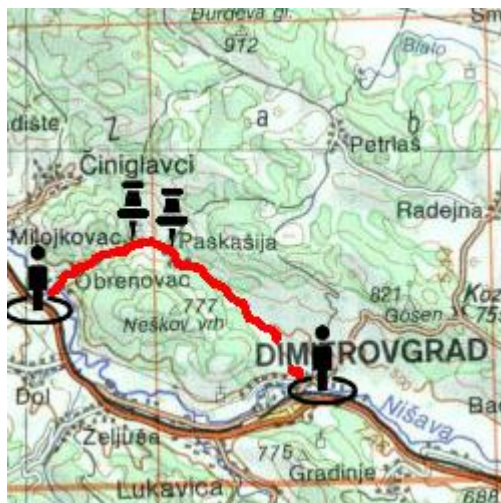
Положај и опис

Милојковац је једно од најмањих села у пиротској општини, а налази се у њеном југоисточном делу. Удаљено је око 2 км од оближњег Обреновца, око 2.5 км од новог ауто- и магистралног пута који повезују Ниш и Софију, и око 20 км од Пирота.

На непун километар источно од Милојковца налази се Паскашија, село које припада општини Димитровград. До ње се најлакше и најбрже долази лошим макадамским путем из Димитровграда дужине 3.5 км.

Оба села се налазе у подножју Нешковог врха (777 м). По попису из 2011, Милојковац је имао свега два становника, а Паскашија шест. Занимљива је прича о њиховом формирању:

До успостављања државне границе између Србије и Бугарске 1878. године, ова села имају заједничку историју под заједничким називом Паскашија. Те године је изворно село Паскашија ушло у састав Кнежевине Србије као погранично српско село.

Међународна комисија која је постављала државну границу, као и у неким другим случајевима, није водила рачуна о јединству сеоског атара. По већ добро познатом сценарију, сеоско насеље са мањим делом атара припада Србији, а већи део атара са сеоским појатама, али без сеоског насеља, Бугарској.

Један део сељака, и то оних чији се већи део имања нашао на бугарској страни, прешао је границу и на ранијим појатама успоставио ново сеоско насеље недалеко од старог села, назвавши га Горња Паскашија. Старо сеоско насеље је због тога названо Долња Паскашија, али не задуго, јер је на предлог државних власти, 1902. године, назив матичног села Паскашија промењен у Милојковац - по генералу Милојку Леијанину, некадашњем министру војном и начелнику Главног генералног штаба Српске војске. Горња Паскашија је временом изгубила свој атрибут и остала је само Паскашија.

Уласком ових села у састав Краљевине СХС, 1920. године, она су се опет нашао у једној држави, али њихов ентитет је био трајно одвојен. Становници Паскашије припадају бугарском ентитету и њихова деца су одлазила у бугарску школу, док Милојковчани припадају српском ентитету и њихова деца су ишла у српску школу. Оба села су наставила да живе у складу са посебним етничким и административним статусом.⁵⁷

Лични утисци

Прави пут од Обреновца до Милојковца практично не постоји и више личи на стазу. Куму Марјану и мени је, 7. новембра 2010, за савладавање ове релације било потребно око 20 минута хода. Тада сам први пут посетио ово село и суседну Паскашију.

Три године касније, 17. новембра 2013, после тридесетак минута хода, дошао сам из димитровградске махале Строшена чешма до напуштене школске зграде и обновљене чесме у Паскашији (сл. 91).

По други пут сам био у Милојковцу 30. септембра 2016. (сл. 92). После пријатне јесење шетње из Обреновца, у селу сам видео и обновљену чесму посвећену Милојку Лешјанину, а у његовом горњем делу сам пронашао остатке старе црквице означене у топографским картама. Уверио сам се да је прилаз Милојковцу много бољи из правца Димитровграда и Паскашије.

⁵⁷ Др Јован В. Ћирић: „Насеља Горњег Понишавља и Лужнице, порекло и истраженост” - Пиротски зборник бр. 8-9, 1979; стр. 157 и 159-160

Сл. 91: Центар Паскашије -
општина Димитровград

Сл. 92: Детаљ из Милојковца -
општина Пирот

Још једно занимљиво место у близини

- Ако се на излазу из Обреновца према Милојковцу, скрене десно на уску стазу, убрзо се долази до једног лепог места. То је Големи камик, видиковац са кога се пружа предиван поглед на реку Гинску, села Обреновац, Срећковац, Гојин Дол и Жељушу, као и на магистрални и ауто-пут. У даљини је могуће видети и Пирот.

Занимљивост

- Село Обреновац је своје име званично добило 1902, исте године кад и Милојковац. Пре тога је било познато по именима Обрениште и Господарев Чивлик.⁵⁸

Још једна занимљива прича

- Још за време Турака, у Пироту је постојао обичај празновања Благог петка (првог петка након Ускрса, прим. аут.). Не дуго након ослобођења, 1889. године, уведено је обележавање овог дана на тадашњој српско-бугарској граници, недалеко од Обреновца, тачније на заравни између овог пиротског села, Жељуше и села Гојин Дол у тадашњој царибродској општини. Од тада „састанак“ на граници се редовно обављао сваке године, све до 1913, када је ова лепа традиција прекинута услед почетка Другог балканског рата.

⁵⁸ Др Јован В. Ђирић и Новица Живковић: „Легенде и предања о селима пиротског краја“ - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 125-127

Сем Пироћанаца, становника ондашњег Цариброда и околног сеоског становништва, на састанку су учествовали и гости из других места, на потезу између Ниша и Софије. То је била прилика да се виде рођаци, пријатељи и кумови које је граница присилно раздвојила.

Такође, како је приличан број становника Пирота, након ослобођења од Турака, пребегао у Бугарску, незадовољан друштвено-политичким околностима у Србији, састанци су служили да се Пироћанци виде са њима. Пошто том приликом није било досадних царинских прегледа са уобичајеним формалностима, већ се граница са обе стране слободно прелазила, посетиоци пограничног састанка најчешће се нису задовољавали само одласком до границе и учешћем у весељу на нашој страни, већ су одлазили да виде Цариброд и Софију.

На отварање границе о Благом петку обично се долазило возом из Пирота. Према неким подацима, састанку је 28. марта 1896. само са српске стране присуствовало око 12000 људи.⁵⁹

Боровско поље

Положај и опис

Боровско поље је зараван југозападно од Димитровграда на надморској висини од око 900 м. Није велико. Заузима површину од неколико десетина хектара и смештено је између врхова приближно исте висине - Басаре (1028 м) и Пероса (1033 м). Од Димитровграда је удаљено 12 км, а око 34 од Пирота. У појединим деловима поље је мочварно.

Преко Боровског поља пролази пут који Димитровград, преко села Праче, повезује са 16 км удаљеним Барјем. *Необична је историја овог пута. Наводно су га крмповима и лопатама прокрчили сами*

⁵⁹ <http://muzejcaribrod.blogspot.nl/2015/04/1889-1913.html>; текст од 17.04.2015, аутор Марјан Миланов

мештани. Дешавало се да дневно ради и по 800 људи. Питање је да ли се радило о добровољној радној акцији или кулуку.⁶⁰

Припремајући се за одлазак до овог лепог и мени дотад непознатог места, на интернету сам пронашао још једну лепу причу Зорана Цветковића:

Постоје две врсте банди. Једну чине бандити и зна се чиме се оне баве. Другу врсту банди, о којој говори овај текст, чине музичари.

До краја шездесетих година XX века своју музичку банду имало је свако село на ободу Боровског поља (Грапа, Прача, Сливница, Верзар, Било, Доња Невља, Барје и Бањски Дол, прим. аут.). Банду су обично чинили: кларинетиста, бубњар, виолиниста, хармоникаш и, од случаја до случаја, још понеки музичар. Окупљали су се недељом и празницима, а лети и сваке вечери у центру свог села. У време када је у селима било и по неколико стотина становника, то је била једина забава у овом делу Србије.

Банде су биле неизоставан део сеоских обичаја - од прослава рођења детета, момачких вечери (прво „бричење“ младожење), испраћаја у ратове и војску, сахрана... Најпознатије банде биле су из махала села Било - Тудовица, Масларци и Боровски анови, као и из села Барје. На прославама на Боровском пољу својевремено се окупљало и по хиљаду људи. Понекад се оро играло „на седам места“, што значи да је толико сеоских банди свирало истовремено.

Дешавало се да банда растури политички митинг, што у неким временима и није било баш безазлено. Тако, сјати се доста народа из околних села на Боровско поље да присуствује неком политичком митингу. Важни политички активисти држе ватрене говоре, а озбиљност и важност теме и значај говорника употпуњује свечано униформисана војна музика. Непланирано и мимо сваког протокола, негде из масе окупљеног света зачује се најпре бубањ, па кларинет. Људи се ухвате у коло од по пет прстенова око банде. И тако, митинг се заврши општенародним весељем.

⁶⁰ <http://www.srbijaplus.net/praca-dimitrovgrad.htm>; аутор текста Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

Време банди је одавно прошло. Како су људи напуштали ова села тако су и музичари кренули неким својим путевима. Остале су само фотографије и понека прича.⁶¹

Лични утисци

На слици 93, од 18. јануара 2014, је поглед на Боровско поље са брда Басара, које се налази у југозападном делу Боровског поља и на чијем врху је репетитор са којег се пружа леп поглед на цео крај. Нема никакве везе са истоименим селом северно од Пирота ни са Басарским каменом на планини Видлич. До врха Басаре сам тада дошао из села Поганова, искористивши прилику да посетим и оближњи Бањски Дол. Тада сам први пут био у прилици да посматрам Боровско поље, наравно уз велику жељу да на њему у блиској будућности и боравим.

Коначно сам посетио Боровско поље и овај помало заборављени део димитровградске општине, последњег дана маја 2015. (сл. 94-96). Тада сам до фарме на Боровском пољу стигао поменути кривудавам путем из димитровградског приградског насеља Белеш. Пут је макадамски, али тврд и релативно добар.

До фарме која се налази у најлепшем делу поља, стотинак метара од чесме са леденом водом и око 10 км од скретања са магистрале у Белешу, било ми је потребно око 35 минута вожње. Искористио сам прилику да посетим Прачу и Барје, као и барјанску махалу Селиште.

Поглед на околне врхове био је изузетан. Боровско поље, које ми је у зиму 2014. са Басаре изгледало сиво и суморно, овог пута је било прелепо, са зеленим пашњацима прошараним пролећним цветовима најразличитијих боја. Био сам испуњен миром које пружа ово место, а никада раније нисам тако јасно и јасно чуо звук авиона у прелету. На фарми сам срео љубазног домаћина који се бави узгојем оваца, говеда и коња. То ме силно обрадовало и дало какву-такву наду у развој и напредак овог предивног краја.

Фарма (некадашња „земљорадничка кооперација“, подигнута осамдесетих година прошлог века) имала је својевремено око 2000 оваца од чијег је млека сир извожен у Америку. Сазнање да се баш ту на Боровском пољу, релативно не тако давно, одвијао друштвено-политички живот околних села, изгледало ми је нестварно. Сада, сваког 2. августа, Светог Илију или Илинд'н овде слави по стотинак потомака становника Барја и њихови гости.

⁶¹ <http://www.srbijaplus.net/bilo-dimitrovgrad.htm>, аутор текста Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

Сл. 93: Поглед на Боровско поље са репетитора на Басари

Сл. 94: Фарма на Боровском пољу

Сл. 95: Источно од Боровског поља уздиже се брдо Перос

Сл. 96: Поглед на супротну страну и брдо Басару

Још неколико занимљивих места у близини

- На око 4 км од фарме на Боровском пољу, налази се село коме је читав крај добио име. Данас се зове Барје, а раније је било познато под називом Борово. Оба назива се данас подједнако користе.

У Барју је пуно напуштених кућа. Осим из Белеша и преко Боровског поља, до овог села се може доћи и путем који из Димитровграда води уз долину Лукавичке реке, па преко Доње Невље.

- Перос, шумовито брдо купастог облика, видљив је и из Пирота. Његов највиши врх мештани називају Свети Тирик. На падинама овог брда налазе се село Прача и неколико удаљених махала села Било.

На јужној страни Пероса, у атару Била, налази се Храм Свете Тројице, саграђен почетком XIX века. Црквицу сам планирао да посетим 4. фебруара 2017. из правца махале Масларци, али ме на деоници од напуштене сеоске школе у томе спречио дубок и неугажен снег.

Горња Невља и Скрвеница

Положај и опис

У пиротском крају постоје мање преоне целине са посебним називима. Поред Висока, Забрђа, Буцака или Дерекула, једна од таквих је и Бурел, крај у сливу Лукавичке реке, који већим делом припада Бугарској, а мањим општини Димитровград. Центар Бурела у Србији је село Доња Невља. Налази се 14 км јужно од Димитровграда, а од Пирота на удаљености од око 36 км.

На око 2 км јужно од Доње Невље завршава се добар асфалтни пут. Ту се налази једно проширење и вероватно бивша окретница аутобуса. Лево се одваја пут за око 2.5 км удаљену Горњу Невљу, а право продужава макадамски пут који води до села Скрвенице (око 3 км). Реч је о давно трасираном турском путу који представља најкраћу везу Димитровграда са селима на крајњем југу општине - Врапчом, Петачинцима и Искровцима.

Лукавичка река на делу свог тока у дужини од око 6 км представља границу, а пут који иде уз њу левом обалом у правцу Доње Невље је од бугарске територије удаљен само стотинак метара. Главни ток ове реке долази из Бугарске и зове се Габерска река.

Иако се налази релативно близу Димитровграда, као свог општинског центра, Бурел је прилично пуст и слабо насељен крај. То је потврда чињенице да је депопулација у пиротском крају најдаље одмакла управо у селима димитровградске општине.

Становништво је већином бугарске националности, што и не треба да чуди, јер је до после Првог светског рата овај крај био у саставу Краљевине Бугарске. Обилазећи бурелска села и њихове удаљене махале, као и кроз разговор са локалним становништвом, немогуће је отети се утиску да се налазите у Бугарској, а не у Србији.

Лични утисци

Бурел сам први пут посетио 28. августа 2011. Шта ми се тачно догодило тог претоплог летњег дана, дуго нисам могао да одгонетнем. Чињеница је да сам, у један мени до тада непознати предео, кренуо прилично неприпремљен и опуштен, што ми није било својствено. Неоспорна је чињеница да сам се прилично уморио посећујући успутна места у сливу Лукавичке реке: Доњу и Горњу Лукавицу, Сливницу, тада пуну караулу „Слобода“, село Верзар, доњи део села Било и Доњу Невљу. Очигледно ми је у завршници релације, када је само преостало да „оверим“ и последње село, концентрација једноставно пала.

Наиме, мој крајњи циљ тада је била Горња Невља. Са већ описаног проширења изнад Доње Невље, кренуо сам погрешним путем - за Скрвеницу. Успут сам видео неколико кућа и појата за које сам исправно закључио да припадају Горњој Невљи. Оне су се налазиле високо под брдом и нисам знао како до њих да дођем. Грешком сам пошао једним локалним путем који води даље на југ и прати поток који се зове Бела вода. Надао сам се да ћу ускоро видети неко скретање на исток и да ће ме тај пут одвести до Горње Невље. Међутим, таквог скретања није било.

Ја сам ишао све даље, удаљавао се од полазне раскрснице где сам оставио ауто и постајао све уморнији, што због исцрпљености у првом делу релације, што због сунца које је немилице пекло, али и због чињенице да сам остајао без воде. Ипак, највећи страх сам имао од помисли на неуспех - да нећу испунити свој циљ и посетити сва планирана села и да ћу морати да се враћам у један удаљени и забачени крај само због „малене“ Горње Невље.

Када је пут, насупрот свим мојим очекивањима, скренуо на запад, почео да се пење и обилази једно брдо, схватио сам да сам негде направио грешку. Када сам коначно с друге стране дубоке долине видео куће које су несумњиво припадале Скрвеници, постало је јасно да сам промашио пут за Горњу Невљу и да сам залутао. Вратио сам се разочаран, а село које сам тражио нисам пронашао.

Решење сам нашао тек две недеље касније, проучавајући крај између две Невље и Скрвенице на Google Earth апликацији. Видео сам да се пут за Горњу Невљу одваја улево мало пре раскрснице, односно проширења и окретнице аутобуса, и да је то одвајање тако неугледно и необележено да га ја у својој превеликој жељи први пут нисам ни видео. Нисам имао мира, па сам потрагу за Горњом Невљом убрзо решио да поновим.

Нови покушај, 10. септембра 2011, био је нека сасвим друга прича. Како се успут нисам задржавао, до Доње Невље и проблематичне

раскрснице сам стигао веома брзо. „Чувено” скретање за Горњу Невљу сам овог пута одмах пронашао.

После двадесетак минута хода нашао сам се у селу које се налази се на око 770 м надморске висине, што је за читавих 200 м више у односу на оближњу Доњу Невљу. Село се налази у подножју једног од неколико купастих брда, чија је висина 922 м и мештани га називају Камик.

Након обиласка Горње Невље вратио сам се на раскрсницу и кренуо другим путем. Овај пут је нешто дужи. Пролази испод брда Градишта (924 м) и омогућава леп поглед на Горњу Невљу. Такође, води у још једно скривено (или скровито, као што му име каже), лепо и мало познато димитровградско село - Скрвеницу.

Касније сам још неколико пута обилазио овај крај, али више фокусиран на Доњу Невљу и села у доњем току Лукавичке реке. Решен да поновим авантуру од пре неколико година, 30. априла 2017, кренуо сам у поновни обилазак Горње Невље и Скрвенице (сл. 97 и 98).

Овог пута сам решио да прво одем до Скрвенице. У селу сам био после 40 минута хода од места изнад Доње Невље, где сам оставио ауто. У овом селу је пуно старих кућа, на улазу је нешто новија чесма, а мештани се могу избројати на прсте. Био сам решен да следећом приликом кроз ово село прођем на путу до забачене Врапче, до које би, по мојој процени, требало да има око 4 км.

После повратка на раскршће, упутио сам се и у Горњу Невљу. Ово село је много живље, у њему има и нових кућа-викендица, а посебно ме обрадовало лепо сређено двориште старе школе. У центру села је и оброчни крст из 1860. године, а са пута, на излазу у правцу истока, пружа се леп поглед на шумовита брда у Бугарској и на венац Старе планине. На око километар од села, ваздушном линијом, налазе се граница и бивша караула „Лазино брдо”.

Сл. 97: Поглед на Горњу Невљу са пута за Скрвеницу

Сл. 98: Стара школска зграда у Горњој Невљи

Још неколико занимљивих места у близини

- У самој Доњој Невљи и њеној околини налази се неколико интересантних места.

Испред улаза у село је обележено скретање за село Барје (бивше Борово). Ако се пође неколико стотина метара овим путем долази се до места Дел, које представља леп видиковац. Са њега се пружа изузетан поглед на долину Лукавичке реке, на граници Србије и Бугарске, и узводно на бугарска села Вишан и Неслу. Поглед чак сеже и до планине Витоше изнад Софије. Неколико стотина метара од овог места, у једној долини, налази се извор чију воду мештани сматрају светом.

У центру Доње Невље могу се видети: споменик палим борцима, напуштени задружни дом и амбуланта, а са друге стране потока који протиче кроз село, налазе се још и Црква Светог Илије и још један извор са „светеном водом”.

Ова лепа места сам посетио 29. децембра 2013, са својим колегом Зораном Џунићем.

Паметник

Положај и опис

Паметник је лако уочљив споменик или спомен-костурница на Нешковом брду (Нешкову) изнад данашњег Димитровграда (бившег Цариброда), подигнута после Српско-бугарског рата из 1885. године.

После повлачења српске војске, на овом брду су остала два пешадијска пука и једна батерија. У нападу Бугара, 12. новембра, дошло је до борбе прса у прса. До краја дана српске трупе су се повукле остављајући за собом 49 својих и 58 бугарских ратника који су страдали на бојишту.

Две године након битке на Нешковом брду, по наређењу бугарског пуковника, команданта тадашњег Царибродског гарнизона, подигнута је спомен-костурница у коју су положени посмртни остаци војника обе зараћене стране. Свечано је откривена 6. маја 1887.

Данас је и Срби и Бугари називају Паметник, по бугарској речи за споменик. Тако костурница необичног имена које веома подсећа на руско или старословенско „памјат” или на српско или бугарско „памет” (као разум уместо рата, супротно намери својих твораца), постаје само увод у бројне споменике које ће посејати будући ратови на Балкану. Наравно да ретко који од њих има антиратну намеру.

У том смислу, Паметник на коти 678 остаје јединствен или бар један од ретких споменика са антиратном поруком, на полуострву које је синоним за ратове, поделе и сукобе.⁶²

Лични утисци

Два пута сам посетио ово лепо место са којег се пружа незабораван поглед на Димитровград и границу са Бугарском.

Први пут је то било 16. децембра 2011, када сам у оквиру исте релације посетио и димитровградски Манастир Светог Димитрија, као и погранична села Градиње и Бачево (сл. 99). Тада сам по правом јесењем времену први пут боље разгледао трасу будућег ауто-пута и део његове обилазнице око Димитровграда, а до Паметника сам стигао краћим, али и напорнијим путем - шумском стазом. За то ми је било потребно око 30 минута хода од димитровградске Јокшине мале, где сам оставио ауто. На моју велику жалост, због магле нисам могао да уживам у лепом погледу на град.

Пошто сам при повратку са првог успона на Паметник дошао до сазнања да до спомен-костурнице води солидан пут који пролази поред противградне станице, на брду изнад димитровградског приградског насеља Белеш, 10. јула 2014. сам искористио пуну дужину овог пута, започевши успон од Цркве Свете Тројице, која се налази непосредно изнад новог ауто-пута, на јужној падини Нешковог брда (сл. 100).

⁶² http://www.jugoistocnasrbija.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=310&Itemid=381&lang=sr

Овај пут је знатно бољи од стрме шумске стазе, па ми је од поменутих црквице било потребно око 25 минута пријатне шетње. Мада је сналажење лако, за сваки случај постоје и маркиције. Са овог пута је леп поглед на села западно од Димитровграда, Жељушу и Гојин Дол, што није могуће са самог Паметника, који је окренут на супротну (источну) страну. У погледу са овог места на Димитровград уживао сам у смирају топлог летњег дана.

Сл. 99: Спомен-костурница на Нешковом брду изнад Димитровграда

Сл. 100: Са Паметника се пружа леп поглед на град и границу са Бугарском

Занимљивост

- Димитровград је варошица која је по попису из 2011. имала нешто више од 6000 становника. Од Пирота је удаљен око 25 км, и у односу на њега налази се на већој надморској висини - око 460 м. Удаљеност од Софије је око 62 км. На само 5 км од Димитровграда налази се Градина, један од најпрометнијих граничних прелаза у Европи.

До 1950. Димитровград се звао Цариброд, а од 27. фебруара исте године, у употреби је његов данашњи назив, који је добио по истакнутом бугарском политичару, револуционару и председнику Георгију Димитрову.

Одборници Скупштине општине Димитровград су 2008. године изгласали иницијативу да се њиховом месту врати стари назив Цариброд (25 од 28 одборника је гласало „за“), али одлука није спроведена у дело. Седам година касније, 2015, поново се јавила слична иницијатива.⁶³

⁶³ <https://sr.wikipedia.org/sr/Димитровград>

Још једна занимљива прича

За стари назив Цариброд везана је и једна лепа легенда. Наиме, *при повратку у Турску, на месту данашњег Димитровграда, зауставио се караван турског цара. Он је пожелео да пређе на другу страну Нишаве, али моста није било. Због тога је издао наређење да се направи мост, односно брод. Мост је саграђен и царева жеља је била испуњена. То место народ је затим прозвао „Царски брод” или скраћено „Цариброд”*.⁶⁴

Трн (Бугарска)

Положај и опис

Постоји једно место где се живот није битно променио последњих 50 година. Тамо је глобализација далеки ехо, а о развоју туризма се још говори у будућем времену. Ипак, ако се нађете у том месту, остаћете задивљени призорима природе који се откривају с обе стране уског асфалтног пута.

Град Трн (ако се градом уопште може назвати место које је по подацима из 2016. имало нешто више од 2300 становника, прим. аут.) удаљен је свега 80 км од Софије, према граници са Србијом, и смештен на око 740 м надморске висине. Окружен је планинама у чијем су подножју шићућурена стара села која чекају да их открију људи авантуристичког духа.

⁶⁴ <https://www.juznasrbija.info/lat/turizam/legende-dimitrovgrad-istocna-kapija-srbije.html>; текст од 06.09.2015.

Општина Трн, трећа по величини у Бугарској и уједно једна од најсиромашнијих у Европи, налази се у географској области званој Краиште. Ово погранично брдско-планинско подручје, које туристи још нису испитали, у погледу природних лепота с правом може бити супарник неком од познатих туристичких центара у Бугарској.

Ако идете из Софије према Трну, убрзо ће вас задивити велика промена у пејзажу. На путу одједном искрсавају високи назубљени гребени планина чији су снежни врхови попут ниски бисера на позадини пролећног неба и тучних поља ишараних цвећем и лековитим травама. Негде у даљини се назире врх Руј, највиши врх истоимене планине. Пут вијуга кроз махале са по неколико житеља, углавном старих људи, чија су се деца и унуци одавно одселили у веће градове.

Централни трг Трна је у потпуности обновљен и модернизован средствима из европских фондова. Локална управа активно ради на промовисању овог места као будућег туристичког одређишта, и сви су убеђени да је будућност овог заосталог краја у развоју еколошког и сеоског туризма.

Каквим се знаменитостима може похвалити Трн? То је, пре свега, Музеј киселог млека (јогурта) у селу Студен Извор, родном месту доктора Стамена Григорова, проналазача бактерије помоћу које се справља кисело млеко. Међу препознатљивим местима у општини Трн је и село Бусинци које је познато по земљаним судовима уметничке вредности. У овом селу може се видети стара грнчарска радња. Управо је у једној таквој глиненој посуди, почетком XX века, Стамен Григоров пренео кисело млеко у Женеву да би га подвргао научним истраживањима. Иначе, у самом центру Трна налази се статуа Мајстора Гиге, који представља збирни лик Трнчана - познатих мајстора зидара, грађевинара и грнчара.

У пределу Краиште налази се и бајковит кањон реке Јерме. Стене у кањону се уздижу до висине од 200 м и веома су атрактивне. Такође, пријатан пут води према селу Трнска Банкја, на граници према Србији, где гранична линија буквално пролази кроз једну кућу.⁶⁵

Лични утисци

Са својим другом Бојаном Ристићем посетио сам Трн 19. септембра 2015. и тако испунио своју жељу да се нађем у крају који је некада био српски и који је гравитирао мом Пироту (сл. 101-104).

⁶⁵ <http://bnr.bg/sr/post/100123232/nepoznata-bugarska-trn>; текст од 10.06.2011, аутор Венета Николова, превела Ана Андрејева

Путем преко граничног прелаза Градина и варошице Драгомана, Трн је од Пирота удаљен готово исто као од Софије, око 79 км или скоро два сата возње. Деоницу од Драгомана чини узан асфалтни пут који пролази кроз ненастањене шумовите пределе у непосредној близини српске границе и тек на око 5 км испред Трна укључује се на главни пут који води из града Перника, седишта области. Отварањем граничног прелаза код димитровградског села Петачинци, пут из Пирота до овог мистичног места био би много краћи и мање напорнији.

Поред знаменитости у самом центру, Бојан и ја смо обишли и Трнско ждрело, кањон на реци Јерми удаљен око 3 км низводно од Трна, као и вештачко језеро Јарловце у Знепољу, са кога се пружа прелеп поглед на јужне падине планине Руј. Трнско ждрело ме је необично подсетило на кањон реке Јерме, између села Власи и Трнских Одороваца, а чињеница да се само километар низводно налазе граница и наше село Петачинци, у мени је изазивала необично узбуђење.

Сл. 101: Статуа Мајстора Гиге у центру Трна

Сл. 102: Споменик посвећен Српско-бугарском рату (1885)

Сл. 103: Трнско ждрело

Сл. 104: Језеро Јарловци

Још једна занимљива прича

• *Мало људи у нашој земљи зна да је област Знепоља (западно од Трна према граничном прелазу Стрезимировци, прим. аут.) заједно са Брезником (место на око 26 км југоисточно од Трна према Пернику и Софији, прим. аут.) за време Немањића била у Србији. Овим крајевима владао је деспот Константин Драгаш (познатији као Константин Дејановић), сестрић цара Душана Силног и отац Јелене, последње византијске царице и једине Српкиње на византијском престолу.*

Мало ко зна да је народ тог краја устајао против Турака за време Првог српског устанка, када их је предводио легендарни јунак Хајдук Апостол, побратим Хајдук Вељка Петровића. Такође, мало је познато да је његов унук, Аранђел Станојевић Трнски, био најугледнији знепољски првак током шездесетих и седамдесетих година XIX века, коџабаша трнски (народни старешина, прим. аут.), витез и војвода, те познати марвени трговац у том крају.

Као и Пирот и оближњи Брезник, Трн је у децембру 1877. од Турака ослободила српска војска, али је град са околином досуђен Бугарској и у Сан Стефану и у Берлину (јула 1878), без обзира на петицију коју је потписало око 16000 угледних Срба тог краја, у којој су изразили жељу да буду припојени матици Србији.

Србија је на Берлинском конгресу добила међународно признање и територијално проширење за четири нова округа на југу, али не и укупну површину предела које је од Турака ослободила њена војска. Пирот је тада постао неодвојиви део српске државе.

Кнежевини Бугарској су, поред Трнског и Брезничког среза, тада припала и подручја данашњег Димитровграда (Цариброда) и горњег тока реке Јерме. Тако су се у Бугарској наша бројна села пиротског краја. Насупрот томе, део Трнског среза (село Црвена Јабука) припао је Лужничком срезу и остао у саставу Србије. Након ових догађаја изван број Знепољаца је прешао границу и настанио се на територији Србије и у пиротском крају.

За време кратког Српско-бугарског рата 1885. године, град Трн је накратко заузела српска војска. Успостављена је и привремена управа, али су га убрзо повратиле бугарске трупе. Коначно, Хејским миром из 1919. године, области западно и северно од Трна су припале Србији, а Трн је постао погранично место на самом западу Бугарске. Овакав положај допринео је стагнацији насеља током већег дела XX века и његовој удаљености од главних токова развоја у Бугарској.⁶⁶

⁶⁶ <http://www.srpskilst.net/istorijski-osvrt/o-istini-i-lazi>; аутор текста Никола Попов

Занимљивости

- *Знепоље, област која се простире на око 800 м надморске висине, називају и „бугарским Пештером”, јер је познато по изузетно ниским зимским температурама. Овде је у зиму 1947. забележен температурни минимум у Бугарској од -38°C .⁶⁷*

- Јерма је највећа лева притока Нишаве. Настаје спајањем Вучје и Грубине реке код села Клисуре, недалеко од Власинског језера у општини Сурдулица. Дужина њеног тока од Клисуре до ушћа (низводно од пиротског села Градишта) је око 63.5 км, а са Вучјом реком, као изворишним краком, око 72 км. Дужина тока кроз Србију је око 45 км, док Бугарској (где се река зове Ерма) припада око 27 км.

Занимљиво је да Јерма најпре тече око 17 км кроз нашу територију, од извора Вучје реке до села Стрезимировци, затим пролази кроз бугарско Знепоље, да би се код Петачинаца поново вратила у Србију и до ушћа текла још око 28 км.

Петровски крст (Бугарска)

Положај и опис

Петровски крст се налази на планини Чепан, на 1206 м надморске висине, северно од Драгомана. Сама планина је део западне Старе планине и налази се у близини границе са Србијом.

Ово место је познато и као Велики Чепан, а поред њега се налази још један врх, Мали Чепан. На самом врху су остаци светилишта које је било посвећено трачком богу сунца Сабацију. На каменом олтару уклесане су две чиније у којима су, према веровању, приношени дарови и жртве. Светилиште је у II веку пре нове ере изградило трачко племе Мелди, под вођством војника Аурелија Местријана.

⁶⁷ <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Знепоље>

У средњем веку, на Петровском крсту је постојао православни Манастир Светог Константина и Јелене. Видљиви су остаци рушевине и део исклесаног крста.

По једној причи, током 1842. године, турски бандити су киднаповали неког земљопоседника Петра, из оближњег Драгомана. Циљ отмице био је да се измами откуп и они су Петра довели до врха да би га застрашили. Када су одозго видели да се мештани спремају за борбу, убили су га и побегли, али нису успели да се спасу. Пошто је Петар био цењен међу сељанима, врх је назван по њему и на том месту је подигнут крст.⁶⁸

Лични утисци

Успон на највиши врх планине, која ме је одувек, током бројних путовања кроз Бугарску, привлачила својим карактеристичним врхом, остварио сам 7. фебруара 2016. (сл. 105 и 106). Тада сам пожелео да се на ово место вратим још који пут.

Аутомобил сам оставио непосредно испред Драгомана, на око 14 км од границе Србије и Бугарске, а око 42 км од Пирота. На једном превоју изнад старог дела ове бугарске варошице са око 4000 становника и на 720 м надморске висине, скренуо сам на пут који ме одвео до циља. Успут сам на северу могао да посматрам венац Старе планине, на западу је поглед сезао до Гребена, Влашке и Суве планине, а на југозападу до Руја и чак до Великог Стрешера (1874 м) на планини Варденик, јужно од Власинског језера. Испод мене, на југу, било је Драгоманско поље са мочваром Драгоманско блато, а мало даље је из магле „провиривала“ Витоша (највиши Черни врх са 2290 м висине).

Добар део пута сам газио снег. После сат и десет минута хода од места на коме сам оставио ауто, био сам на врху где ме дочекао јак ветар. У питању је плато на коме је лепо одмориште са погледом на Драгоман на југу и Годеч на северу. Југоисточно је Сливница, бугарски

⁶⁸ [https://sr.wikipedia.org/sr-el/Петровски_крст_\(врх\)](https://sr.wikipedia.org/sr-el/Петровски_крст_(врх))

градић до кога је у јесен 1885. године у свом бесмисленом надирању стигла српска војска.

На високом јарболу налазила се слеђена бугарска застава. Ту је био и стари камени крст по коме врх носи име. Посебно ме заинтересовао натпис на клупици која је постављена у правцу Драгомана. Преведен на српски језик гласи:

„Цар Борис III је застао овде да се одмори.“

У питању је последњи бугарски краљ који је владао у периоду од 1918. до 1943. године.

Сл. 105: На врху Петровски крст

Сл. 106: Поглед на Драгоманско поље, Сливницу и планину Витошу

Занимљивости

- Бугарска варошица Драгоман, на око 43 км од Пирота, на путу за Софију, добила је име по драгоманима - људима који су били организатори одласка печалбара, посредници између печалбара и послодаваца, као и надзорници за време њиховог рада.

Пиротски крај је иначе одувек био познат по вредним мајсторима-печалбарима који су се бавили углавном цигларским, ћумурцијским и зидарским (дунђерским) занатом. Они су традиционално ради зараде одлазили и у области ван граница Србије, а највише у Влашку (Румунију) и Бугарску. Највише су у печалбу ишли Височани и Лужничани. Печалбари су били организовани у дружине које су се звале тајве.

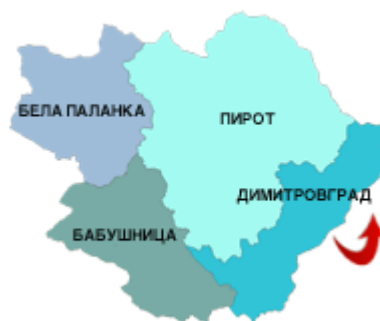
- Српско-бугарски рат, једини освајачки рат који је Србија водила у новијој историји, практично је почео 2. новембра 1885, преласком српске војске преко границе са Бугарском. Већ 7. новембра, након победе у тродневној борби код Сливнице, боље наоружана и мотивисанија бугарска војска натерала је српске трупе на повлачење.

У свом противудару, Бугари, 12. новембра, освајају Нешков вис, изнад села Обреновца, а већ три дана касније заузимају и Пирот. Бугари су се из Пирота повукли 15. децембра 1885, тако да је град месец дана био под бугарском окупацијом.

Годеч и Разбоишки манастир (Бугарска)

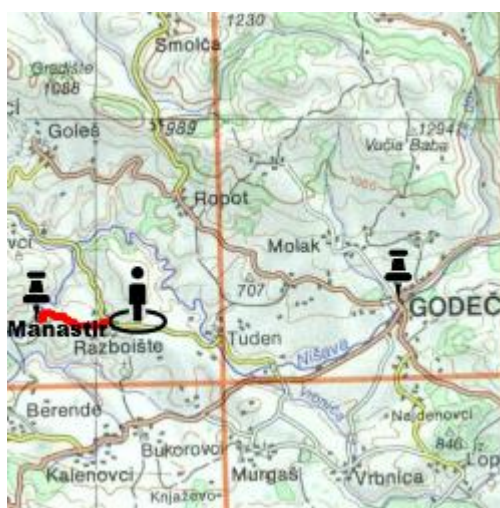
Положај и опис

Годеч је градић у Бугарској са око 4500 становника. Десетак километара ваздушном линијом удаљен је од границе са Србијом, а путем око 50 км од Софије. Путем преко Драгомана, удаљеност од Пирота је 66 км. Налази се на приближно 700 м надморске висине, у котлини коју са севера окружују падине Старе планине, а са југа планина Чепан. Кроз Годеч протиче река Нишава, горњим делом свог тока.

Лични утисци

Ово место сам обишао трагом једне приче. Наиме, поуздано се зна да је некада, у време Турака, постојао пут који је из Пирота, преко Тепоша и Забрђа, водио ка Годечу. Након успостављања границе 1878, овај природни геополитички правац је заборављен, а пиротски крај коме су некада припадали и Годеч, Драгоман и Трн, био је преполовљен. Нажалост, данас скоро нико и не размишља о ревитализацији овог пута и отварању новог граничног прелаза.

Аутор приче је био револтиран чињеницом да се река, која касније протиче кроз Димитровград и Пирот, у Годечу зове Нишава, а да се од српско-бугарске границе код Градиња до ушћа реке Јерме, недалеко од пиротског села Градишта, зове Гинска - по селу Гинци кроз које пролази узводно од Годеча.

За разлику од самозаборава са наше стране, становници Годеча, по аутору текста, воле Пирот и радо се сећају старог пута кроз Висок који је водио ка овој првој већој вароши на западу. Најбољи доказ за то је прослава градске славе Годеча у јуну - Видовдена, толико важног датума за историју Србије, а посебно поштованог у селима пиротског Висока.⁶⁹

Најпре сам сасвим непланирано, 7. новембра 2015, прошао релацију од Калотине, преко Станинаца, Годеча и Костинброда до Софије. Удаљеност Годеча од Пирота је овим путем приближно иста као она преко Драгомана, али сам се касније уверио да је други пут много бољи. Нажалост, пролазак кроз овај крај у Бугарској, до тада за мене потпуно непознат, нисам успео да овековечим фотографијама.

У међувремену опчињен причом о Разбоишком манастиру, поновио сам посету овом крају 25. јуна 2017. (сл. 107 и 108). Тада сам до Годеча стигао преко Драгомана (удаљеност од Годеча 23 км) и искористио дивно летње јутро за шетњу градињем. Уверио сам се да кроз Годеч протиче река коју мештани заиста називају истим именом као и у мом родном граду - Нишава, као и да се у центру места, у другој половини јуна, организује двонедељни Видовденски вашар, који окупља људе из различитих крајева Бугарске.

После обиласка Годеча, вратио сам се путем према Драгоману, и свратио до око 10 км удаљеног села Разбоишта. Ту сам оставио аутомобил и кренуо земљаним путем до манастира који се налази на нека 2 км западно од села. Пут убрзо прелази у стазу с које је могуће видети рудник угља у Станинцима, недалеко од димитровградског села Мазгоша. Такође, с једног видиковца се пружа леп поглед на клисуру реке Нишаве, која овде, након мирног проласка кроз Годечку котлину, започиње живље свој ток ка Калотини и граници са Србијом. Долином реке пролази и железничка пруга између Годеча и Калотине, која је вероватно некада имала много већи значај него данас.

Разбоишки манастир је посвећен Ваведењу Пресвете Богородице и налази се поред саме пруге и реке Нишаве. Да би се дошло до њега, након стрмог спушта правом козјом стазом, треба последњу деоницу

⁶⁹ <http://momcilovac.blogspot.co.ke/search?q=годеч/текст> „Забрављени пут за Годеч“, од 22.01.2014, аутор Горан Игић

прећи буквално по железничким шинама. Мени је од центра села Разбоишта било потребно око пола сата хода.

Ако се прође кроз манастирско двориште наилази се на дрвени мостић на Нишави одакле крећу степенице ка пећинској цркви испосници. Она својим положајем и изгледом веома подсећа на пећинску цркву код пиротског села Рсовци.

Наводно је у овој црквици, обновљеној 1950. године, неколико година пре своје смрти боравио Свети Сава на путу за Јерусалим. Он је овде провео 40 дана у строгом посту и молитви. По његовом одласку почеле су у околини да се догађају бројне невероватне ствари и чудотворна исцелења, а испод стене на којој се налази пећинска црква појавио се извор лековите воде. Због тога Бугари овде необично цене великог просветитеља и првог српског архиепископа, а цео комплекс Разбоишког манастира сматрају светим местом. У знак захвалности што је боравио овде, Свети Сава се и данас помиње у свакој молитви у манастиру.⁷⁰

Посета Разбоишком манастиру и његовој цркви испосници за мене је била посебно важна и симболична. Ово место сам посетио на 12. рођендан своје ћерке Дуње, а гроб великог српског светитеља у некадашњој бугарској престоници Великом Трнову, имао сам прилику да обиђем нешто раније, у јесен 2016.

Према причи једне девојке коју сам срео пред црквом испосницом, све више Срба, а посебно становника Пирота и Понишавља, обилази ово место у потрази за добрим здрављем и решењем својих проблема, уверени у његове исцелитељске моћи.

Сл. 107: Нишава у Годечу

Сл. 108: Разбоишки манастир са црквом испосницом у стени (лево)

⁷⁰ <http://www.pirotskevesti.rs/zivot-drustvo/cudesa-svetoga-save-i-danas-se-prepricavaju-u-bugarskojvideo-prilog/> текст од 27.01.2017.

Занимљивост

• Река Нишава извире у Бугарској испод врха Ком на Старој планини. Дужина њеног тока кроз Бугарску износи 51 км, док је дужина тока кроз Србију 151 км, од чега 43 км припада општини Пирот. Површина њеног слива је око 3950 км², а Србији припада око 2715 км² или 69%. Највећи проток Нишаве у Пироту забележен је 1963. године, 197 м³/сек, а најмањи 1950, свега 1.3 м³/сек.⁷¹

Петрлашка пећина

Положај и опис

Одоровско или Смиловско крашко поље је дугачко око 9 км, а широко 3-5 км. Са севера је ограничено Видличем, са југа Горачом, са запада Тепошем, док је ка истоку обод представљен ниским превојем. У његовом југозападном делу, у атару димитровградског села Петрлаш, налази се систем Одоровских пећина, до којих се може доћи на неколико начина. Први пут води из Петрлаша спуштањем у најнижи део Одоровског поља, а други из правца оближњих Смиловаца, Гуленоваца и Височких Одороваца, односно Смиловског језера Сават 2.

Пећине се јављају на самом ободу Одоровског поља и представљају комбинацију хоризонталних, косих и вертикалних канала насталих спуштањем подземног тока Одоровске реке. Највећа од свих је Попова пећина, чија укупна дужина испитаних канала износи 468 м.

⁷¹ <https://sr.wikipedia.org/sr/Нишава>

Надморска висина пећинског улаза је 686 м, а најнижа тачка је у такозваној Доњој водној галерији на 646 м. Попова пећина има доста сложен систем канала и дворана и богата је накитом. Посебном привлачношћу се одликује такозвана Арагонитна дворана са накитом од црвених и белих кристала који покривају таваницу.

Једини стални водоток у Одоровском пољу представља Одоровска река (у картама означена као Бара, прим. аут.), која понире непосредно поред велике Попове пећине. Ова река се током лета и јесени губи у делу поља који је познат под именом Блато, а за време максималних водостаја пред понорима образује језеро које траје око месец дана.⁷²

Лични утисци

Петрлашку или Попову пећину, главну у систему Одоровских пећина, посетио сам два пута и то из поменутих различитих праваца. Први пут, 9. априла 2012, до ње сам дошао из села Петрлаш. Најпре сам од Радејне до Петрлаша стигао после 40 минута хода по макадамском путу, тако да је по мојој процени Петрлаш од Радејне удаљен око 4 км, а од центра Димитровграда око 12 км.

Од Петрлаша до пећине има још око 2 км, и од центра села је обележен пут. Пошто се изађе на северну страну Петрлаша и прође поред објекта противградне заштите, маркација усмерава на стазу која пролази кроз шуму. После мало тумарања, на видику се указује Петрлашка увала (у картама приказана као Понор). Петрлашка пећина се налази на западном ободу ове увале која је на северу спојена са главним делом Одоровског поља.

И сâм сам се уверио у постојање више пећина, а приметио сам да у близини постоје и дубоки природни ровови у којима понире вода. „Главна” Петрлашка пећина се препознаје по табли која се налази испред ње. Мештани је називају и Голема дупка. Приступ јој је отежан због густог растиња. Има прилично велики улаз, а иако је био почетак априла у њој је још било неотопљеног леда. Као и у случају Велике пећине код Држине, и Ветрене дупке код села Власи, и овде се лако препознаје немар државе према богомданим природним атракцијама.

На овом месту влада савршена тишина. Био сам сигуран да у кругу од пар километара нема никога. У повратку сам, крећући се ка северу, ушао у Одоровско поље. Испред мене су била села Височки

⁷² Др Јован Петровић: „Одоровачке пећине”, приказ из Зборника радова Природно-математичког факултета у Новом Саду, 1971; Пиротски зборник бр. 5, 1973; стр. 257

Одоровци и Гуленовци, са највишим делом Видлича у свом залеђу. Скренуо сам десно и кренуо уз Одоровску реку. Идући јужним ободом поља прошао сам поред Манастира Света Петка и избио на добар насипан пут до Смиловских језера. Путем који спаја Забрђе са Димитровградом вратио сам се до Радејне. Дужина целе кружне релације је око 12 км, за шта је мени (рачунајући задржавање у Петрлашу, посету Петрлашкој пећини и Манастиру Света Петка) било потребно око три сата.

Моја друга посета се десила 1. марта 2015. и изискивала је мање времена. Наиме, Петрлашка пећина је много приступачнија са старог римског пута који је некада водио средином Одоровског поља и који од објекта противградне заштите (између Смиловских језера и села Смиловци) води право на висораван Тепош. Овим правцем се са асфалтног пута до пећине стиже за нешто више од сат времена хода. Доживљај је потпун ако се у пролеће прати ток Одоровске реке, њен улазак у Петрлашку увалу и понирање непосредно испред Петрлашке пећине. Објављене фотографије су управо са те друге посете овом мирном и лепом крају (сл. 109 и 110).

Сл. 109: Петрлашка увала представља најнижи део Одоровског крашког поља

Сл. 110: Испред улаза у Петрлашку пећину

Још једно занимљиво место у близини

- Петрлаш (или Петерлаш) је лепо и интересантно село. На брду изнад њега доминира велика зграда некадашње школе, а у центру села се налази велики задружни дом са занимљивом спомен-плочом на бугарском језику. Село је веома богато водом. Испред дома се налази велика чесма, а вода се ка центру села слива у поточићима.

Посебно ми је била интересантна чињеница да Петрлаш има две богомоље које се налазе на различитим крајевима села (свега је

неколико сличних примера у пиротском крају: Чиниглавци, Добри До, Станичење). Наиме, на узвишењу у западном делу села налази се Црква Свете Тројице, обновљена 2013. године на месту старе цркве. Неколико стотина метара даље налази се новоизграђени храм посвећен Светом Јовану Крститељу.

Занимљивости

- Са површином од 21 км² Одоровско или Смиловско поље у општини Димитровград представља друго по величини крашко поље у Србији, после Пештерског поља на истоименој висоравни у југозападној Србији. Ово је уједно и једино право крашко поље у Србији, јер је Пештерско поље заправо крашка депресија.

• *Подземно одводњавање Одоровског поља усмерено је ка долини Нишаве. Тако се воде Одоровског поља подземном крашком циркулацијом претачу до пиротског села Градишта где извиру у облику издашних врела, а засигурно се појављују и на врелима у селу Крупац и његовој околини („Клок” и „Крупац I и II”).*

Бојењем воде (трасирањем) је утврђено да подземни пут од понора у Одоровском пољу до врела код Градишта (око 8.3 км ваздушном линијом, прим. аут.) вода прелази за око пет дана, чиме је добијена виртуелна брзина подземног тока од око 70 м/час.⁷³

Манастир Света Петка (Смиловци)

Положај и опис

На самом јужном ободу Одоровског поља, недалеко од Смиловског језера Сават 2, скривен лугом столетних јасенова, налази се мали, скоро реновирани и мало коме познати манастир Света Петка. Кроз причу о његовом настанку и

⁷³ Др Јован Петровић: „Одоровачке пећине”, приказ из Зборника радова Природно-математичког факултета у Новом Саду, 1971; Пиротски зборник бр. 5, 1973; стр. 257

судбини могу се боље упознати прилике с краја XIX и почетка XX века у Забрђу, крајњој југоисточној тачки данашње Србије или крајње западној ондашње Бугарске.

Манастир је подигао Манча Неделков, сељак из Смиловаца, који је провео неколико година на црквеном имању Свете Петке у граду Јашију у Румунској Молдавији. У жељи да заштити тек рођену децу, помолио се моштима велике светице да му продужи потомство. Вратио се у родни крај промењен и потпуно посвећен цркви, заветовавши се светитељки да ће јој подићи манастир.

Манча је сам одредио место за манастир и 1894. године поконио је селу цркву са лепом мађерницом (конаком, прим. аут.) и каптираним извором. Село је заветовао да га сахрани у већ направљени гроб, а потомство да 27. октобра сваке године износи кољиво (славско жито, прим. аут.).

Смиловчани су одбили да испоштују Манчину жељу, па је он крајем 1907. покопан на сеоском гробљу. Наредне године, 1908. и 1909, биле су сушне. Суша је кулминирала 1910, када су све сеоске чесме, пољски извори и кладенци у Забрђу пресушили. Поред стоке почели су да умиру и људи.

Тада су виђенији Смиловчани у ондашњем обласном граду Трну испословили дозволу за ексхумацију Манчиних земних остатака. У правој црквеној процесији, кости Манче Неделкова, најпре опране у вину, заједно с његовим надгробним крстом, пренете су са смиловског гробља у Манастир Свете Петке. Киша је почела још исте вечери. Победила је сушу, али није могла да заустави веће невоље.

Ускоро је почео Први, па Други балкански, а онда и Први светски рат, који су сем жртвама резултирали и припајањем Забрђа Краљевини СХС и посрбљавањем његових житеља. Тако је на оброчном крсту Манча Неделков постао Неделковић, а од 1945. није се препоручивало поштовање Свете Петке па ни Манчиног завета. Но он се ипак одржао, у почетку тајно, да би пре десетак година Смиловчани сами потпуно обновили оброк Манче Неделкова.⁷⁴

⁷⁴ http://www.danas.rs/danasrs/periskop/ocaravajuce_nista_narocito.48.html?news_id=93920; текст од 13.06.2008, аутор Иван Гргов - Смиловци

Лични утисци

Манастир Света Петка сам први пут посетио 9. априла 2012, након обиласка Петрлашке пећине (сл. 111). Удаљен је од Пирота 36 км. Налази се у једној питомој долини и од скретања код Смиловских језера удаљен је нешто више од једног километра. Из овог правца манастир је лако приступачан, а скретање код језера је обележено путоказом. Тешко је уочљив из даљине, у шта сам имао прилику и сâм да се уверим, покушавајући да га лоцирам двогледом са падина Видлича изнад Смиловаца.

Други пут сам до Манастира Свете Петке био са својом породицом, 3. маја 2015, на незаборавном излету (сл. 112).

Сл. 111: Манастир Света Петка је од Смиловаца удаљен око 3 км

Сл. 112: Налази се на око 11 км од Димитровграда

Још неколико занимљивих места у близини

• У близини Манастира Свете Петке налазе се Смиловска језера Сават 1 и 2. *То су вештачке акумулације направљене у периоду од 1979. до 1985. године за потребе наводњавања и одводњавања крашког поља код села Смиловци, по коме су и добиле име.*

Сават 1 је мање језеро и простире се на око 5.5 хектара, са највећом дужином од 6 м. Познато је и под називом Протопопинско језеро, јер се налази у близини Протопопинаца, села познатог по очувању аутохтоних раса говеда, оваца и коза (прим. аут.).

Друго језеро - Сават 2, ближе је манастиру и путу за Смиловце, веће је по површини и има око 22 хектара, са истом максималном дужином. Оба језера су на 705-710 м надморске висине.⁷⁵

⁷⁵ <http://www.usr-moravica.com/jezera/jugoistocna-srbija/smilovska-jezera>

Манастир Свети Кирик и Јулита (Смиловци)

Положај и опис

Недалеко од Смиловаца налази се још један леп и занимљив манастир, у народу познат као Свети Тирик. Од Смиловаца је удаљен око 3.5 км у правцу севера и око 15.5 км од Димитровграда. Налази се на обронцима планине Видлич на око 1030 м надморске висине.

На 1.5 км од центра села Смиловци и његове лепе Цркве Вазнесења Господњег, на старом путу који је некада водио за Браћевце и Изатовце, налази се раскрсница на којој за овај манастир треба скренути лево.

Посвећен је хришћанским светитељима Јулити и њеном сину Кирику, за чије се мошти верује да су чудотворне. Црква је подигнута крајем XVIII века, вероватно на темељима старије грађевине или храма који је раније постојао, и покривена је каменим плочама.

Манастир је обновљен 1839. године, а 1925. у њега је дошло четрдесетак монахиња из Русије и Бесарабије. Напуштен је после Другог светског рата. За споменик културе Републике Србије проглашен је 1984. године, а поново је обновљен 2006. и данас у њему живе две монахиње. Манастирска слава је 28. јула.⁷⁶

Лични утисци

Дуго, мени потпуно непознати Манастир Светог Кирика и Јулите, посетио сам први пут 21. новембра 2012. (сл. 113). Испоставило се да се до самог манастира могло доћи и колима, с тим што је први део

⁷⁶ https://sr.wikipedia.org/sr/Манастир_Светих_Кирика_и_Јулите_у_Смиловцима

пута тада био прилично лош, а касније је почела боља деоница која се завршила и асфалтом. За долазак до манастира, тог магловитог јесењег дана, било ми је потребно око 40 минута хода из села Смиловци. Са пута за манастир пружао се леп поглед на Одоровско крашко поље и Смиловска језера Сават 1 и 2.

Манастир ми је изгледао веома привлачно, окружен шумом „осликаном” најразличитијим нијансама јесењих боја, иако манастирски конаци нису били завршени. Подно манастира, пронашао сам један кладенац изузетне лепоте који је, такође, значајно допринео свеукупном утиску.

У повратку сам користио други пут, боље рећи стазу, која води низ долину испод манастира и укључује се на пут за Височке Одоровце и Гуленовце, на око 500 м од Смиловаца. Међутим, пут који сам користио у одласку био је много бољи.

Ово место сам посетио и првог дана 2017. године, у правом зимском амбијенту (сл. 114). Иако је пут био прекривен дебелим снежним покривачем, уверио сам се у то да је од Смиловаца у целости асфалтиран 2016, што је овај прелепи манастир учинило много доступнијим већини заинтересованих посетилаца.

Сл. 113: Манастир Свети Кирик и Јулита је дуго био заборављен

Сл. 114: Са Смиловцима га сада повезује 3.5 км квалитетног пута

Занимљивост

- Манастир Светог Кирика и Јулите је по много чему посебан. Први је женски манастир у Нишкој епархији, и манастир на највећој надморској висини у пиротском крају. На крају, једини је манастир у Србији назван по поменутих свецима (у пиротском крају постоји још једна црква посвећена Светом Кирику и Јулита, а налази се у Стањинцу, селу на граници књажевачке и пиротске општине).

Манастир Свети Димитар (Бребевица)

Положај и опис

Још један у низу мање познатих манастира у пиротском крају, тачније Забрђу, налази се у атару Бребевице у општини Димитровград, на само неколико стотина метара од границе са Бугарском. До њега није лако доћи, јер је од Пирота удаљен чак 43 км.

Лични утисци

На овом лепом месту сам први и засад једини пут био ветровитог 21. децембра 2014. (сл. 115 и 116). Препорука је да се аутомобил остави на раскрсници на којој се раздвајају путеви за Бребевицу и Мазгош. Она се налази на око 17 км од Димитровграда, а до ње се стиже релативно добрим путем преко превоја Козарице, Радејне, Смиловаца и чесме код Протопопинаца, одакле престаје асфалт и пут иде низ Забрдску или Протопопинску реку. Препоручујем да се успут посети и Црква Светог Ђорђа, која се налази поред самог пута, а припада селу Протопопинци.

Од раскрснице се брзо стиже до Бребевице у којој има лепих и очуваних старих кућа. На раскрсници у центру села скрене се десно нагоре и убрзо се налазите на путу за манастир. Пут је прилично лош, а када сам ја њиме пролазио, био је и веома блатњав и на правој ветрометини. Поглед на исток допире до осматрачнице на српско-бугарској граници, а ако се осврнете уназад, пружа се леп поглед на Бребевицу, рудник угља у Бугарској код села Станинци, село Мазгош, венац планине Видлич и на село Мојинце у њеном подножју.

Убрзо се избија на превој са кога се пружа леп поглед на оближњи врх Магура (812 м), као и на југ у правцу Радејне, Бачева и Липинског поља у Бугарској. Неколико десетина метара од превоја постоји скретање за манастир. Пошто је добро скривен у малој шуми у долини, манастир се не може видети са превоја. По мојој процени, до манастира је потребно око 30 минута хода од центра Бребевнице, а од скретања са превоја удаљен је око 500 м.

Манастир је посвећен Светом Димитрију и налази се у дивном окружењу. У његовој близини је врело чија вода формира језерце, а вишак воде се слива најпре у правцу југа, а затим на исток према Липинском пољу. Манастир је недавно обновљен и изгледа веома лепо, са звоником и конаком. По мом мишљењу, посета овом месту може да представља пријатну шетњу сваком заљубљенику у природу.

Сл. 115: Поглед на долину у којој се налази манастир

Сл. 116: Манастир Свети Димитар се налази у шуми

Још једно занимљиво место у близини

- Уколико на повратку из Бребевнице желите да обиђете још неко интересантно место, препоручујем да то буде село Мазгош. Налази се нешто даље у односу на Бребевницу, око 1.5 км од места раздвајања путева за ова два села. Удаљеност од раскрснице у Смиловцима је 6 км.

У близини села је налазиште лигнита, које се пружа баш испод заммишљене граничне линије. Међутим, док су Бугари своје резерве угља у протеклих шездесетак година већ исцрпили, у још активном копу Станинци, на нашој страни све се завршило почетком овог века неуспелим покушајем отварања првог приватног рудника у Србији.⁷⁷

⁷⁷ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:149234-Црно-благо-испод-међе>; текст од 01.08.2003, аутор В. Ћирић

Мазгош је богат водом, а кроз њега протиче Мазгошки поток који извире из прелепог врела непосредно изнад села. Мене је ово врело опчинило својом лепотом у децембру 2014, управо након посете Бребевници и Манастиру Свети Димитар.

Мало пре Мазгошког врела налази се лепа црква посвећена Светом Георгију. Њена обнова је започета 2008. године, а у време моје посете још увек није била завршена. Интересантно је да је Дирекција за веру Републике Бугарске даровала овом храму леп иконостас и иконе, који су постављени 2012. године.

Влковија, Доњи и Горњи Криводол, Бољев Дол

Положај и опис

Планина Видлич, на територији димитровградске општине, раздваја Забрђе од Горњег Висока. Пут је прелази на два места - једно је између села Смиловци и Браћевци, а друго између села Мојинци и Влковија. Док се Одоровско поље простире на надморској висини између 685 и 740 м, дотле се Горњи Висок (између села Изатовци, на западу, и Доњег и Горњег Криводола, на истоку) налази на нешто већој надморској висини (770-900 м).

Превој преко кога прелази асфалтни пут, између Мојинаца и Влковије, налази се на надморској висини од око 1070 м, и у његовој близини се налази репетитор. Удаљен је око 4 км од скретања за Мојинце, око 6 км од чесме код села Протопопинци, и око 20 км од Димитровграда. Одатле се пут кривудава спушта до 4 км удаљене Влковије. До Доњег Криводола има још око 2 км, а од њега је

Горњи Криводол удаљен још око 1.5 км на север, а Бољев Дол 3.5 км на северозапад.

Овде су сва села збијеног типа како би се искористило што мање земље, а најбоље се оставило за стоку од које се одувек живело. Некада су то биле овце - ниједно село их није имало мање од 5000 (Сенокос и преко 15000). Колико је то било разиграних јагањаца, вуне, млека, сира, урде, белмужа, ђобека, масла и јединственог старопланинског качкаваља, данас је тешко и замислити, јер оваца више скоро и да нема.

Место на коме се налази село Влковија није случајно изабрано. Заклоњено је од вејавица, сметова и ветрова, а богато водом. Немојте да вас изненади што се центар села налази на његовом ободу. Ту је један интересантан споменик посвећен погинулим бугарским војницима у Првом светском рату. Натпис на њему је на бугарском језику, што не треба да чуди, јер је овај крај ушао у састав Србије тек 1919. године.⁷⁸

Доњи Криводол је старо село које се налази на раскрсници древних путева. Село није велико, али је захваљујући свом положају, одувек било средиште овог дела Висока. Много је ближе (око 12 км) уколико се из Пирота до овог села иде преко Височке Ржане и Изатоваца, али је тај пут лошији од оног дужег преко Димитровграда и Смиловаца.

Доминантан објекат у Горњем Криводолу је Наставна база Ветеринарског факултета из Београда, односно Центар за планинско сточарство. Ту се налази и велика фарма, с обзиром на то да су овде, због обиља свеже траве и воде, услови за развој сточарства практично идеални.

На око 2.5 км од Доњег Криводола је скретање за Бољев Дол. До овог села даље води око километар макадамског пута. По некима, назив села потиче од Црновунаца и значи „најбољи до“.

Око 500 м од центра села, у долини у којој настаје Бољевдолски поток, налази се стара Црква Светог архангела Михаила. По причи мештана, потиче још из VIII века, а обновљена је у XII. Последњи пут је обнављана 1976, а спомеником културе проглашена је 1984. године.

Лични утисци

Ово је један од најудаљенијих делова Пиротског округа, али, по мом уверењу, и један од најлепших. У откривање те лепоте први пут сам се упустио у рано пролећно јутро, 17. маја 2014. (сл. 117-120).

⁷⁸ <http://www.srbijaplus.net/vlkovija-volkovija-dimitrovgrad.htm>; аутор Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

Са серпентина, на путу између села Мојинци и Влковије, уживао сам у погледу, нарочито на Одоровско поље и Смиловска језера. Затим сам прешао преко превоја и угледао изузетно лепо Изатовско поље (назива се још и Бољевско или Криводолско поље), са непрегледним зеленим пашњацима и неодољивим мирисом пролећне свежине.

Најпре сам посетио Влковију (мештани је називају и Волковија), лепо и мирно место које је успело да одоли „налетима“ цивилизације и задржи дух прошлих времена.

Потом сам „пресекао“ Криводолско поље, правцем југ-север, и уверио се да је овде земљиште мочварно, а затим посетио и напуштenu караулу недалеко од Доњег Криводола. Ту ме дочекала тужна слика - квалитетан војни објекат, напуштен и неискоришћен, зарастао у коров и траву. Са овог места се пружа леп поглед на околину, а граница са Бугарском је на удаљености од свега неколико стотина метара.

Сл. 117: Поглед на Горњи Висок са превоја на Видличу

Сл. 118: Северне падине Видлича из напуштене карауле код Доњег Криводола

Следећа станица на мом путу био је Доњи Криводол, удаљен од Пирота око 51 км. Овде се прелази мост на Височици, која је након обилних пролећних киша била богата водом. Поред ње је и напуштена зграда сеоске основне школе.

Кренуо сам ка Горњем Криводолу. Успут су ме одушевиле прелепе зелене ливаде, као и поглед у дубину бугарске територије. У самом селу, најпре сам приметио расцветале јорговане, беле куће и карактеристичне камене ограде.

По повратку на раскрсницу у Доњем Криводолу, кренуо сам низ долину Височице и даље одличним асфалтним путем који води за Изатовце. Овде река Височица протиче кроз веома интересантан предео.

Последње од четири села које сам обишао тог јутра било је Бољев Дол. Ово интересантно место се налази у јасеновој шуми и

његове куће је тешко учити све до пред сам улаз у село. Ту сам срео једног занимљивог човека који ми је укратко испричао богату историју овог места и читавог височког краја.

Затим сам кренуо уз Бољевдолски поток и успут видео неколико лепих викендица и дворишта (село има више кућа него мештана!). Посебан утисак на мене оставила је стара Црква Светог архангела Михаила, која се налази у прелепом окружењу, поред самог потока.

Посету овом крају поновио сам 3. маја 2015, са ћерком Дуњом и супругом Сашком. Тада смо направили велику кружну туру кроз Висок, спустили се до Смиловских језера и Манастира Света Петка, и ту уживали у лепом породичном излету. Као и током прве посете, Горњи Висок је на мене оставио утисак „шкриње пуне неоткривене лепоте“. Ако ништа друго, како кажу мештани - „овде лети нема врућина, нема комараца, а небо је препуно звезда.“⁷⁹

Сл. 119: Центар за планинско сточарство у Горњем Криводолу

Сл. 120: Црква Светог архангела Михаила изнад села Бољев Дол

Занимљивост

• Бољев Дол је познат и по „Турској чесми“. На први поглед разликује се од свих чесама које сам виђао у пиротском крају. *Стара је око 400 година, са натписом исклесаним на арапском језику. Сазидана је од камена и украшена цветним мотивима. Натпис је растумачен, не тако давно, на Балканолошком институту у Софији, и каже да је чесму подигао неки Турчин Сара, поводом одликовања за војне заслуге.*⁸⁰

⁷⁹ <http://www.srbijaplus.net/donji-krivodol-dimitrovgrad.htm>; аутор Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

⁸⁰ <http://www.srbijaplus.net/boljev-dol-dimitrovgrad.htm>; аутор текста Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

Браћевци и стари пут за Смиловце

Положај и опис

Браћевци су једно од мањих села у општини Димитровград. Место се налази на северним падинама Видлича, скривено у шуми поред саме реке Височице, а загледано у висове Старе планине. Са путем Славиња - Изатовци повезује га око километар земљаног пута, као и мост преко Височице. Удаљеност од Димитровграда је око 33 км, а од Пирота око 36 км, путем преко Височке Ржане и Славиње.

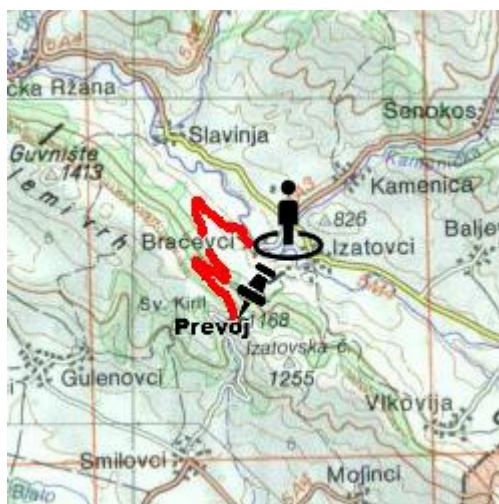
Браћевци су раније били познати под називом Брајковци или Брајћовци. У центру села се налази проширење са чесмом и карактеристичним ланчићем за који је привезано лонче за воду.

Како доскора није постојао садашњи модерни пут који прелази преко планине Видлич, нешто источније, повезујући Одоровско поље и Забрђе са Горњим Високом, стари планински пут Смиловци - Браћевци дуго је представљао најкраћу везу између ових удаљених делова димитровградске општине.

Лични утисци

У Браћевцима сам био неколико пута. Прва посета се десила ратне 1999. године. Тада нисам ни знао да ово село постоји. До њега сам, као члан патроле Војне полиције, дошао из правца Смиловаца, прешавши војним Пинзгауером превој преко планине Видлич и спутивши се у село поменутиим старим путем.

Следећа посета овом селу везана је за топао летњи дан, 15. јула 2012. Тада сам поред овог села посетио и суседне Изатовце, а први пут сам обишао и Каменицу и Сенокос.

Последњи пут сам у Браћевцима био 23. августа 2014, решен да поновим авантуру која се десила 15 година раније и да поново прођем делом старог пута између Браћеваца и Смиловаца (сл. 121 и 122). Мој крајњи циљ тог летњег поподнева био је врх Изатовска чука (1255 м), који се налази тачно изнад села по коме је и добио име.

Како је пут за Смиловце био прилично запостављен у претходном периоду, био сам у недоумици да ли се налазим на правом месту. Једини доказ да је то исти онај пут којим сам прошао у пролеће 1999. били су стари камени стубови са исписаном километражом. Пут је био прилично руиниран, на појединим местима, у густој шуми, остао је без тврде подлоге па је било и доста блата. Избројао сам укупно три велика заокрета или серпентине на путу. Из данашње перспективе звучи невероватно, али је истинито - овде су некада пролазили мањи аутобуси.

После отприлике сат и по хода од центра Браћеваца, изашао сам на једну зараван, то јест превој преко Видлича, која се налази на висини од око 1170 м. Са тог места се пружао леп поглед на југ, ка Одоровском пољу и Смиловским језерима. Пут је даље настављао за Смиловце и учинило ми се да је та деоница пута у много бољем стању, јер се пружала јужном, осунчаном страном Видлича. То је исти онај пут на коме се недалеко од Смиловаца налази скретање за Манастир Свети Кирик и Јулита.

Тачно на поменутом превоју је и скретање за оближњу Изатовску чуку, до које има петнаестак минута хода. Са ње сам, на северу, посматрао венац Старе планине изнад Сенокоса и врх Сребрну главу, гребен Видлича, на истоку, и Славињски камик, на западу. За повратак са Изатовске чуке до Браћеваца било ми је потребно око 65 минута брзог хода. Успут сам брао зреле тамноцрвене дрењине. Никада раније нисам био на месту где их је било тако пуно.

Сл. 121: Центар села Браћевци са карактеристичном чесмом

Сл. 122: Стари пут између Браћеваца и Смиловаца преко Видлича

Још једна занимљива прича

• Браћевици су некада били познати по црепу. Наиме, у околини села налазе се мајдани првокласне глине, савршене за израду црепа. Захваљујући тој чињеници и потребама старопланинских села, предузимљиве браћевачке породице основале су, својевремено, акционарско друштво и подигле црепану.

С обзиром да су Браћевици увек били у пограничном појасу (са ове или оне стране границе), браћевачки цреп је пратио територијалну припадност. Квалитет је остајао непромењен, што сведоче кровови кућа по околним селима, који су и данас покривени баш тим црепом. Изгледа као да је постављен тек пре десетак година. Разликује се само име истог произвођача. Једном је то „Петров, Манов и Новов“ а.д., а потом „Петровић, Мановић и Нововић“ а.д. и тако у круг.

Поуздан и незамењив, браћевачки цреп је преживео међуржавне и друге друштвене промене и реформе. Након „успешне“ национализације у јесен 1953. године, црепана је пресељена у село Поганово у коме је радила још петнаестак година.⁸¹

Сребрна глава

Положај и опис

Сенокос, најсеверније димитровградско село, удаљено је око 37 км од центра своје општине и налази се на надморској висини од око 900 м. Смештено на споју планинских река и на саставу речних долина, неодољиво подсећа на пиротско село Топли До. Представља полазну тачку за освајање великог пространства и бројних планинских врхова, од којих је најатрактивнији Сребрна глава (1932 м). У селу се налази и занимљива сеоска црква посвећена Светом Пантелејмону.

⁸¹ <http://www.srbijaplus.net/bracevci-dimitrovgrad.htm>; аутор текста Зоран Цветковић (Магазин за националну географију, културу и традицију - Србија плус)

Сребрна глава је један од ређе посећиваних, и, међу домаћим планинарима, мање познатих врхова Старе планине. Далек и тешко приступачан, овај врх се као стрела забија у територију суседне Бугарске, представљајући најисточнију географску тачку Србије. Од њега, масив Старе планине лагано почиње да скреће са смера северозапад-југоисток на смер запад-исток. Наводно је врх добио име по руднику сребра који се у римско доба налазио у његовој околини.

Након деценија у којима су Сребрна глава и околни нижи врхови представљали неку врсту „забрањене зоне“, и област у коју је у начелу било опасно залазити због неретких пограничних инцидената са трагичним исходом, данас је ово подручје напослетку мирно, а некада обавезне дозволе за кретање су укинуте. То омогућава планинарима и заљубљеницима у природу да ка овом лепом врху крену попутно опуштени и да упијају природне лепоте пуним плућима.

Лични утисци

У освајање Сребрне главе упутио сам се након детаљних припрема 20. августа 2016, у друштву својих млађих колега из „Тигра“, Милана Николића и Игора Влатковића (сл. 123 и 124). Од полазне тачке, старе чесме у Сенокосу, било нам је потребно око четири сата хода до врха.

Пут иде на север долином Воденичке реке која у летњим месецима углавном пресушује. Низводно од села Каменице се назива и Каменичка река, а у околини Брањеваца се улива у Височицу. Узводно, на око пола сата хода од Сенокоса, налази се лепо одмориште и погодно место за камповање.

Када је у подножју Јаворовог рида кренуо јачи успон са серпентинама, осмехнула нам се срећа. Покупио нас је камион са опремом за извлачење стабала и скратио нам око сат времена хода до шумарске базе у месту Прелесје. Ово место се налази у густој буковој шуми, на око 1450 м надморске висине и на удаљености од око 8 км од Сенокоса.

Након одмора, уз пријатан разговор са нашим домаћинима и допуњавања резерви воде, кренули смо даље на север. Циљ је био изаћи на гребен Старе планине, на самој граници. После 25 минута кретања по блатњавој шумској стази, избили смо на пропланак непосредно испод одмаралишта на врху Мучибаба (1670 м). Одавде смо први пут могли да видимо циљ наше релације - Сребрну главу.

Надаље смо стално ишли у правцу истока, користећи стару патролну стазу наших пограничних јединица и повремено пролазећи поред белих граничних каменова. Успут смо се уверили у оно што смо могли да претпоставимо још у Прелесју - овај крај је необично богат дивљим малинама. Нигде их нисам видео на толико великом пространству и никада раније нисам, као тада, уживао у њиховим зрелим и укусним плодовима.

Поред дивљих малина, преовладава и клека, која је прилично доминантна на нешто јужнијем Црном врху (1831 м). Постоји пут до Сребрне главе који из долине Воденичке реке води преко гребена званог Бољевско летниће, обилазећи поменути Црни врх, али је моје мишљење да је пут који смо ми изабрали много бољи.

Тачно у подне, после пређених 6 км, гребеном Старе планине уз саму српско-бугарску границу, при крају користећи и нешто бољу бугарску патролну стазу, били смо на Сребрној глави. Моја давнашња жеља била је остварена. За разлику од бројних других врхова на Старој планини (Миџор, Вражја глава, Три чуке, Копрен, Каца-камен), стекао сам утисак да је до Сребрне главе лакши успон са територије Бугарске.

Нажалост, време нам није ишло на руку, претила је киша, па поглед није био онакав какав смо очекивали. Било је и много хладније него на почетку наше релације у селу Сенокос.

Најлепша слика коју носим са овог места је поглед на атрактивни бугарски врх Ком (2016 м), карактеристичног пирамидалног облика, удаљен ваздушном линијом око 4 км. У подножју овог прелепог врха, али са његових супротних страна, налазе се изворишта двеју можда најзначајнијих река за пиротски крај - Нишаве и Височице. Дуго се Ком скривао иза облака, па нам се тек током силаска са Сребрне главе открио у својој пуној лепоти. Морам да признам да сам тада добио неописиву жељу да га некада и освојим.

Како смо у старту одлучили да се не враћамо истим путем, већ да обиђемо што више нових пространстава, повратак до Сенокоса није био нимало једноставан. Најпре смо патролном стазом кренули на југ, остављајући са леве стране Ком и дубоку долину у Бугарској, све док после више од сат времена спушта нисмо наишли на остатке старе пограничне карауле.

Овде је крајолик предиван, а нама је оријентацију према Сенокосу представљало Карибањско брдо, то јест долина Карибањског потока. По доласку у Сенокос, били смо уморни и исцрпљени након 24 километара пешачења, али и богатији за још једно непоновљиво планинарско искуство.

Сл. 123: Сребрна глава представља најисточнију тачку Србије

Сл. 124: Ком је први већи врх у бугарском делу Старе планине

Занимљивости

- До Сенокоса се из Пирота може доћи из два правца: путем преко Височке Ржане и Славиње (удаљеност око 40 км), а ако се иде преко Димитровграда, Смиловаца, Доњег Криводола и Изатоваца, растојање је доста веће (око 62 км), али је пут знатно бољи.

Заједно са селом Горњи Криводол и Росомачем, која су у суседству, спада у најпознатија овчарска села у овом делу Старе планине.

- Река Височица је десна и највећа притока Нишаве. Дужина њеног тока је око 84 км, Србији припада 69 км, а Бугарској 15 км. Површина њеног слива обухвата око 810 км². Настаје од неколико извора који се налазе на западној страни врха Ком у Бугарској, недалеко од изворишта Нишаве, реке у коју се касније улива код пиротског села Станичења. Њен главни изворишни крак представља Брлска река.

У Бугарској је Височица позната под именом Комштитчка река, по селу Комштици кроз које протиче. Од улаза у Србију, код Доњег Криводола, до ушћа Топлодолске реке, носи назив Височица, јер тече кроз крај који се зове Висок. Од тог места до ушћа у Нишаву назива се Темштица.

Славињски лонци

Положај и опис

Ова природна реткост налази се на Росомачкој реци или Росомашници, на Старој планини. Различити називи за њу, Славињски лонци (који ћу користити у даљем тексту), Росомачко ждрело, Росомачко грло или само Грло, потичу од имена села која се налазе низводно и узводно од овог изузетно лепог хидрогеолошког феномена. Славињски лонци су удаљени од Пирота око 34 км и 1.5 км узводно од села Славиње.

На овом месту, мала, али лепа Росомачка река, прави необичан кањон са слојевитим странама у коме се налази више проширења са вировима који подсећају на котлове или лонце. Слапови воде се практично пресипају из једног у други „котао“. Овај феномен је настао вертикалном флувијалном ерозијом кроз дуги временски период.

Пролаз кроз кањон могућ је само у летњим месецима или у рану јесен када Росомачка река има мало воде, док се у пролеће и након обилних киша авантуристи упуштају у борбу са речном струјом и клизавим стенама уз неизбежно купање у хладној води. Најбољи поглед на кањон пружа се са његове леве стране (са десне стране гледајући према улазу у кањон) где је терен проходан и где је кретање могуће.

Лични утисци

Приступ овом лепом и занимљивом месту много је лакши из села Славиња. У то сам имао прилике да се и сâм уверим. За ту природну атракцију, једну од највећих у пиротском крају, везује ме и сећање на авантуру коју сам доживео са својим најбољим друговима, кумом Марјаном и Диметом.

Разлог што се једна сасвим добро испланирана релација претворила у пустоловину био је недостатак правих информација. Наиме, раније је само мали број људи, углавном мештана околних села, имао прилике да се лично увери у лепоту Славињских лонаца. Због тога су се усмерења, добијена од колега на послу, пореклом из овог краја, на терену показала недовољним тог 13. септембра 2008.

Идеја је била да до Славињских лонаца дођемо спуштајући се низ Росомачку реку, из села Росомач. Моје убеђење је било да речна струја након летњих суша није јака и да ћемо се кретати готово по сувом кориту реке. То се испоставило само као делимично тачно. Камење, које смо испрва олако савладавали, постајало је све клизавије због воде која извире у самом кањону и наше кретање је бивало све теже. Убрзо смо на појединим местима били принуђени да газимо хладну воду, а при томе „лонаца“ нигде није било.

Тада сам, уплашен за нашу безбедност, донео једну тешку, али у том тренутку и једину исправну одлуку. Знао сам да смо близу циља, али сам одлучио да на једном погодном месту изађемо из кањона на десну обалу Росомачке реке и вратимо се на место одакле смо и кренули. То је била оближња фарма „Беле воде“, где смо оставили аутомобил. Грижу савести због овог неуспеха осећао сам годинама.

Коначно сам Славињске лонце освојио 17. априла 2011, овог пута сâм и наравно из Славиње (сл. 125 и 126). У центру села су тада већ били постављени путокази и фотографије овог природног феномена, тако да је одлазак до овог места сада много лакши. Нажалост, тога није било две и по године раније. Тада сам схватио да је наша акција унапред била осуђена на неуспех, јер је прилаз „лонцима“ са горње стране речног тока, због конфигурације терена, практично немогућ.

Стаза до Славињских лонаца иде из самог центра Славиње уз Росомачку реку и одлично је маркирана читавом дужином. Пошто се „лонци“ налазе на самом излазу Росомачке реке из кањона, немогуће је не пронаћи их. Непосредно пред самим кањоном налази се један пропланак на коме је стара воденица. То је идеално место за камповање и одатле до улаза у кањон има само неколико десетина метара.

Од центра Славиње до циља не треба више од тридесетак минута пријатне шетње. За пењање на стене са којих се пружа сјајан поглед на кањон и са којих је последњих година направљено безброј прелепих фотографија, није потребно више од неколико минута. Мој савет је да Славињске лонце треба посетити након јачих падавина или када се топи старопланински снег, јер је доживљај тада потпунији због обиља воде.

Коначно сам свој „дуг“ према Димету, другу из школске клупе, одужио 16. јуна 2012, када сам до Славињских лонаца одвео чланове

наших породица. Жао ми је што, до тренутка када ово пишем, тамо нисам успео да одведем и свог кума Марјана. Сигуран сам да би и њега, као и све своје посетиоце, необичан кањон оставио без даха.

Када сам у пролеће 2017. пешачио деоницом фарма „Беле воде” - Росомач, на, отприлике, половини растојања, видео сам путоказ за спуст до Славињских лонаца са асфалтног пута. Нисам проверавао, али ето још једне могућности за посету овом лепом месту.

Сл. 125: Славињски лонци

Сл. 126: Једно од најлепших места у пиротском крају

Још неколико занимљивих места у близини

- Непосредно пре улаза у кањон у коме се налазе Славињски лонци, са десне стране, у Росомачку реку се улива један поточић. Ако се испрати његов кратак ток долази се до пећине из које извире вода. Мештани суседних села је називају „Јеврејин”. Од давнина је повезивана са скривеним благом и тема је бројних прича и легенди.

- Велика је штета доћи до Славиње, а не посетити њену стару цркву посвећену Светом Ђорђу. Мислим да се још није десило да боравим у овом удаљеном селу на граници пиротске и димитровградске општине, а да је не обиђем, без обзира на то што је дуже времена напуштена и заборављена од свих, и што се налази у фази убрзаног пропадања. Увек ме подсећала на стару цркву у бабушничкој Студени.

Не зна се поуздано време њене градње. Сматра се да потиче из XVI века, и да је 1864. године подигнута на темељима старије богомоље. Без куполе је, има вредан иконостас, а у њеној порти је пуно надгробних споменика. Проглашена је за културно добро 1984. године.⁸²

⁸² Радмила Влатковић: „Заштићено споменичко наслеђе Пирота”, 2012; стр. 126-131

Росомачки врх

Положај и опис

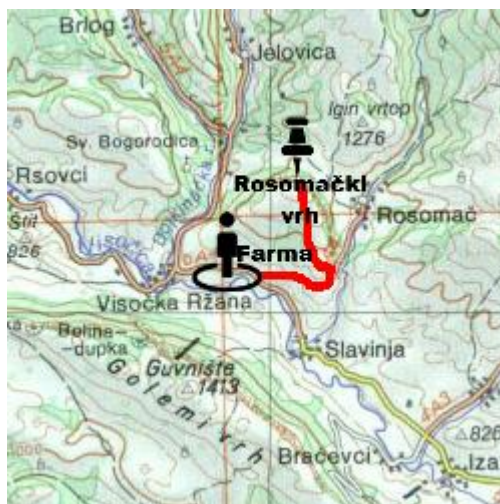
Старопланинско село Росомач удаљено је од Пирота приближно 33 км. Једно је од најудаљенијих села у пиротској општини и једно од оних са највећом надморском висином (око 870 м).

Росомачки врх је из даљине лако уочљив, а налази се између долина Росомачке и Дојкиначке реке, западно од села по коме је добио име. Висок је 1250 м и на њему је подигнут репетитор који телевизијским сигналом покрива подручје Горњег Висока.

Успон на Росомачки врх из села Росомач практично није могућ, већ постоји пут који води директно до врха са супротне стране. Одваја се од пута који полази од фарме „Беле воде” према Росомачу, и то, отприлике, на половини растојања између ових места (око 1.5 км од фарме, мало пре поменутог места за спуст до Славињских лонаца). Једино је скретање са леве стране на путу до Росомача. Некада је пут до овог села био у јако лошем стању, а у јесен 2016. је асфалтиран. Теренским возилом може се доћи до самог репетитора на Росомачком врху.

Лични утисци

На Росомачком врху сам био 6. маја 2012. (сл. 127 и 128). Најпре сам у околини Росомача схватио да му је прилаз могућ једино са јужне стране која је окренута према планини Видлич и селу Славиња. У почетном делу пролази се кроз лепу борову шуму, а касније карактеристични бетонски стубови означавају пут, тако да није проблем попети се на врх и по снегу. Како се приближавате врху, каменити терен

се постепено губи и прелази у лепу ливаду. Од подножја до врха потребно је нешто више од пола сата хода (око 2.5 км стрмог успона).

Са овог лепог места поглед „пуца“ на све четири стране света. Као на длану се виде: венац Старе планине на граници са Бугарском, највиши део Видлича, са врховима Гувниште (1413 м) и Славињски камик (1364 м), Изатовско поље, неколико околних села (посебно је леп поглед на Јеловицу!), као и прелепе долине Росомачке, Јеловичке, Дојкиначке реке и Височице. На истоку поглед сеже до врха Ком у Бугарској, а на северу до Каца-камена и Копрена. Преко пута Росомачког врха, на северу, је Игин вртоп (1276 м) са карактеристичним терасастим ливадама.

Росомачки врх не спада у високе врхове у овом крају, али по својој лепоти не заостаје нимало за много вишим и познатијим. Посебно је леп за посматрање са своје западне стране, са пута који са излетишта Врело води до Височког манастира Пресвете Богородице.

Успон до њега није нарочито тежак, па на овај врх одлазе и деца из Пирота која похађају Зимску школу планинарења. Ја препоручујем пешачку туру од фарме „Беле воде“, односно од раздвајања путева за Росомач и Славињу.

Сл. 127: На Росомачком врху

Сл. 128: Поглед на север, у правцу Старе планине и Копрена

Још једно занимљиво место у близини

- Росомач је село које је задржало аутентичан старопланински изглед и које би могло да постане привлачно за туристе и као етно-село. Назив места вероватно потиче од имена биљке русомаче (познатије као хоћу-нећу или девојачка трава) или од речи „роса“.

У горњем делу села налази се црква посвећена Светој Параскеви, саграђена 1868. године. Прилично је велика, скоро обновљена и једна је од лепших у пиротском крају.

Каца-камен

Положај и опис

Јеловица је село на 1.5 км узводно од излетишта Врело, код кога се Јеловичка река спаја са Дојкиначком реком. Од Пирота је удаљена око 32.5 км.

Каца-камен представља место страдања недужних људи из височког краја у Другом светском рату. Налази се на самој граници, на око 1500 м надморске висине, југоисточно од врха Копрен. До њега се најлакше долази из Јеловице, путем који уз долину Јеловичке реке води преко Широких лука, великог комплекса државних шума. До Каца-камена од Јеловице има око 12 км.

Након више неуспеха у борби са партизанима, Бугари пред крај рата врше одмазду над невиним становништвом у Високу. Тако су у Рсовцима и Височкој Ржани похватили сељаке и повели их са собом. Идући ка Копрену дошли су до Каца-камена. То је огроман вис на коме се издиже десетак метара висока стена ваљкастог облика, налик на кацу. Иза њега је, на бугарској страни, окомит амбис. Бугари су овде задржали једанаесторо Рсовчана.

*Шта су им радили те ноћи, нико не може поуздано да каже, али да су убијени на најсвирепији начин, у то нико не сумња. Мртви људи су падали у амбис, котрљајући се све до дна, где су падали један преко другог. Нека жена је ударила у дрво при врху амбиса и вероватно се закачила хаљином за грану. Неколико дана је била жива. Из провалије се чуо женски глас који је дуго запомагао...*⁸³

⁸³ Вукашин У. Минчић: „Упознај свој завичај“ - друго допуњено и прерађено издање; Пирот, 1989; стр. 68

Лични утисци

У Јеловици треба видети рукавац Јеловичке реке који је некада покретао воденицу, Цркву Свете Тројице из XIX века и камени мост из 1961. године. На излазу из села, у правцу Широких лука, налази се некадашња војна караула. Донедавно је овде одржавана настава за неколико ђака, а у јесен 2016, када сам са Игором Влатковићем, кренуо у освајање Каца-камена, била је препуна војника и полицајаца. Иначе, у овом крају су одувек честе патроле пограничне полиције, па планинаре не треба да изненади и могуће легитимисање.

На око километар удаљености од села, лош асфалт прелази у макадам. Пут даље прати Јеловичку реку целом својом дужином. На око 6 км од центра села, и на надморској висини од око 1000 м, налазе се Широке луке. Ту је смештена велика шумска кућа „Србијашума“, поред које је ливада погодна за камповање и на којој често слободно пасу коњи. Овде је важно састајалиште ловаца, шумара, полицајаца и планинара. Има пуно теренских возила, великих трактора, радних машина и оборених букових стабала спремних за утовар у камионе.

Следеће фотографије настале су 14. маја 2011, када сам релацију од Јеловице до Широких лука прешао пешице за нешто више од сат времена (сл. 129 и 130).

Сл. 129: Прелепа Јеловичка река између Јеловице и Широких лука

Сл. 130: Широке луке су тачно на пола пута између Јеловице и Каца-камена

Шумски пут даље наставља према подножју Копрена и Каца-камена. Крај је шумовит и испресецан бистрим старопланинским потоцима. Од шумске куће (или ловачког дома) у Широких лукама, Каца-камен је удаљен око 6 км, уз разлику у надморској висини од скоро 500 м. За савладавање тог растојања Игору и мени је било потребно око сат и двадесет минута, 5. новембра 2016. (сл. 131 и 132).

Како се до Широких лука лаганом возњом може стићи и колима, ова релација не спада у најзахтевније, и не би требало да просечно спремној особи представља велики проблем.

Долазак на место описаног злочина из Другог светског рата у мени је изазивао узбуђење. На тешко приступачном терену подигнут је мали амфитеатар са спомен-плочом у знак сећања на зверство окупатора. Натпис на њој је у потпуности избледео. Некако сам успео да разазнам 1987. годину.

Сам Каца-камен налази се неколико стотина метара даље и на нешто већој надморској висини. На великој округлој стени подигнут је бели гранични камен. Са овог места се пружа поглед на шумовите падине Старе планине у Бугарској, као и на прелепи Копрен. Овај врх је ваздушном линијом удаљен свега 2.5 км и до њега са Каца-камена води маркирана планинарска стаза.

Сл. 131: Спомен-обележје на Каца-камену

Сл. 132: Карактеристична стена са граничним каменом на врху

Занимљивости

- Каца-камен представља место на коме је бугарска граница најближа Пироту. Ваздушном линијом то растојање износи око 24.5 км.

- На овом месту, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, одржавани су чувени сусрети српског и бугарског становништва поводом такозваног „отварања границе“ (на бугарском „срешта“).

И данас постоји идеја о отварању новог граничног прелаза између две државе на Старој планини, управо на локацији Каца-камена, што би приближило два града који се налазе са различитих страна Старе планине - Пирот и Монтану (некадашњи Михајловград). Да будем искрен, могућност за то, у овом прилично непроходном крају, ја нисам успео да видим.

Још једно занимљиво место у близини

• На путу за овај лепо крај вреди обићи познато Јеловичко врело, једно од најјачих и најлепших крашких врела у пиротском крају. Налази се у лепом излетничком комплексу који Пироћанци по њему и називају Врело. Од Пирота је удаљено око 31 км и налази се на око 760 м надморске висине. Непосредно поред села Јеловице налази се и такозвано Мало Јеловичко врело које је од „главног“ врела удаљено непуна 2 км.

Јеловичко врело је описао Јован Цвијић у својој познатој студији „Извори, тресаве и водопади у источној Србији“. Посебно му је била интересантна ретка појава да ово врело сваке године пресушије. Према казивању мештана, то се догађа само у августу и септембру, веома ретко у октобру. Време мировања је различито, од неколико часова до једног дана, а изузетно и више дана.⁸⁴

Увала Понор

Положај и опис

Село Дојкинци се налази на око 6 км од излетишта Врело, и на 37 км од Пирота. Рачунајући друмско растојање, најудаљеније је село у општини Пирот, али је пут до њега добар и целом дужином асфалтни. То је и једно од села са највећом надморском висином у општини (око 870 м, идентично оближњем Росомачу).

У северозападном делу крашке сабирне области која водом храни Дојкиначко врело, најзначајнија је увала Понор. Налази се на преко 1400 м надморске висине, дугачка је око 700 м, а широка 300 м. Пружа се правцем северозапад-југоисток и у њу, из околних вододржљивих стена, дотичу слаби поточићи.

⁸⁴ Др Јован Б. Петровић и мр Миљивоје Б. Поповић: „Крашко извориште Височице“ - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 28-30

На западном ободу увале јављају се понори. Ту се налази и једина значајнија пећина у овом крају коју је испитао још Јован Цвијић. Има три улазна отвора на које се настављају паралелни канали, испитани до дужине од 164 м. Канали су уски, али су високи и степеничасто се спуштају.

Потоци у ували Понор образују праву реку понорницу која се губи у пећини. Ова увала је периодски плављена. У време топљења снега и пролећних киша, на њеном дну се образује језеро, што указује да подземни канали не могу да приме сву воду. Језеро се тада одржава и до месец дана. Понорница је стална јер у самој ували извиру четири стална извора.⁸⁵

Лични утисци

Лепу и занимљиву увалу Понор сам имао прилике да посетим два пута: 15. октобра 2000, са ујаком Зораном и његовим пријатељима, планинарима, као и топлог 13. августа 2011, са кумом Марјаном. Овде објављене фотографије настале су током друге посете (сл. 133 и 134).

На крају живописног и сликовитог села Дојкинци, узводно уз Дојкиначку реку, налази се бивша војна караула. Сада је то један од најлепших планинарских домова у Србији. Имао сам прилику да ноћим у њему приликом свог првог доласка у овај крај, у јесен 2000, непосредно након дипломирања на факултету и почетка рада у „Тигру“.

На стотинак метара од планинарског дома треба скренути десно, у долину која се зове Дубоки до. Пут пролази кроз шуму, иде десном страном потока и делимично је влажан и блатњав, чак и лети. На једном месту које је обележено маркацијом, скреће се лево. Након четрдесетак минута хода од планинарског дома избија се на планинску косу са које се пружа леп поглед на долину Дојкиначке реке и планински венац између Дојкинаца и Паклештице.

⁸⁵ Др Јован Б. Петровић и мр Миливоје Б. Поповић: „Крашко извориште Височице“ - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 24-25 и 28

Почиње успон, јер треба заобићи Дубоки до. Истовремено се отвара леп поглед на неке од најлепших старопланинских врхова: Вртибог, Мрамор и Браткову страну. Овде треба упозорити на чињеницу да у летњим месецима висока и густа трава прилично отежава пењање на овом потезу.

Убрзо постаје видљив Бодин врх (1484 м) који се налази изнад саме увале Понор (са њене западне стране). Долази се до места где се лево одваја пут за велико пространство Старе планине и врхове Стражна чука, Копрен и Три чуке. Препоручујем прво успон на Бодин врх и уживање у прелепом погледу, а затим силазак у саму увалу Понор. Од планинарског дома код Дојкинаца до Бодиног врха, Марјану и мени је требало око сат и по времена хода. Са Бодиног врха поглед допире до Видлича, Суве планине, Сврљишких планина, планина у Бугарској (нарочито се лепо види врх Ком), као и до Бабиног зуба.

Посебно задовољство је седети на рубу Понора који има облик тепсије, и у чије се дно слива више поточића. У дну увале налази се пећина у коју понире вода. Сама пећина и стене које се налазе изнад ње уочавају се тек силаском на дно увале. У овим стенама се гнезди пуно птица, а обиље воде је присутно чак и у летњим месецима. Поточићи који браздају увалу спајају се међусобно и нестају у тами пећине. Прилаз пећини и њеном највећем улазном отвору је веома стрм.

Сл. 133: Увала Понор се налази непосредно испод Бодиног врха

Сл. 134: На дну увале се налази пећина у коју понире вода

Занимљивост

• *Поред Јеловичког врела, у овом делу Старе планине, постоји још једно стално крашко врело, познато под називом Дојкиначко врело. Потпуно је другачије од Јеловичког, и спада у типична пукотински разбијена врела. Истиче по дну широке алувијалне равни коју при крају своје долине формира Дојкиначка река.*

У разбијеном изворишту Дојкиначког врела, најзначајније је оно код старог рибњака на излетишту Врело, око 250 м од састава Дојкиначке и Јеловичке реке. Важно је напоменути да се извори који се јављају у узводнијим деловима долине Дојкиначке реке, у Брлогу и Дојкинцима, не хране водом из главних подземних крашких токова.

Поред тога што у храњењу Дојкиначког врела учествује сама Дојкиначка река, губљењем воде у скривеним пукотинама и издухама шљунковитог корита, главни подземни ток који га напаја управо је понорница из увале Понор. На око 7 км хоризонталног растојања између понорске пећине на Понору и Дојкиначког врела, вертикална разлика износи око 740 м.

Количину воде која истиче из разбијеног изворишта Дојкиначког врела тешко је утврдити. Ово врело карактерише нешто виша температура воде у односу на Јеловичко врело, а после јачих летњих киша видљиво се замути.⁸⁶

Копрен и Три кладенца

Положај и опис

Копрен је врх (1963 м) и извесна мања морфолошка целина која одговара једном од делова највишег била Старе планине. Ова целина захвата простор главног планинског венца између долинских система Дојкиначке и Јеловичке реке. Чини је главни врх Копрена који је на самој граници, са стеновитим одсеком према Бугарској, док је западно у Србији то пространа и мало дисецирана површина на надморској висини између 1840 и 1935 м, са другим, широким и нижим врхом Копрена висине 1935 м.

⁸⁶ Др Јован Б. Петровић и мр Миливоје Б. Поповић: „Крашко извориште Височице” - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 30-32

Ово подручје има прави алпски климат, и налази се у зони годишње изохијете од 1000 мм воденог талога. Највећа количина падавина излучи се у виду снега, који се овде обично задржава од 15. новембра па све до 1. маја. Вегетацију Копрена чине планинске траве, најчешће у виду бусенова, али и полегла клека, која на појединим деловима има велику густину и чини терен тешко проходним.

Занимљиво је да је на Копрену константовано 13 мањих улока (увала, прим. аут.), које се налазе између 1770 и 1925 м, осим једне, која се налази подно Стражне чуке, на надморској висини од 1655 м. То су плитке затворене или отворене депресије са отоком, које су дубоке најчешће 0.5-1 м, мада има и оних до 2 м дубине. Дно им је заравњено, конкавно или под мањим нагибом, док су стране косе, ређе вертикалне, а код плићих и са травнатим бусеновима.

У топлијем делу године, уколико не пресуше, улоке су најчешће испуњене водом. Истраживања су показала да вода у затвореним улокама искључиво потиче од снега. Важно је истаћи да су ове мразно-снежаничке улоке на Копрену уврштене у списак природних вредности геонаслеђа Србије, од значаја на нивоу Балканског полуострва.⁸⁷

Лични утисци

Дугогодишњу жељу да освојим врх Копрена, коначно сам остварио 5. септембра 2015, када сам ово прелепо пространство посетио са својим колегом Миланом Николићем (сл. 135-138).

Ниједно освајање неког старопланинског врха ме није толико мучило, ниједан други врх у пиротском крају ми није одузео толико времена за припрему и проучавања карата, фотографија и записа планинара. Ниједан врх није у мени изазивао толики страх и подозрење, као што је то био случај са Копреном, и то из оправданих разлога. Пре свега, његова висина улива страхопоштовање и на прсте једне руке могу

⁸⁷ Драган Нешић и Милован Миливојевић: „Мразно-снежаничке улоке на Копрену, Стара планина” - Пиротски зборник бр. 27-28, 2003; стр. 211-216

се избројати врхови на венцу Старе планине који имају већу висину. Други, значајнији разлог је његова изолованост и удаљеност од најближих насељених места (Дојкинаца и Јеловице), као и од путева којима се овом врху може прићи аутомобилом.

Када сам се коначно осмелио на освајање Копрена и за то пронашао неопходно друштво, Милан и ја смо аутом дошли до места Синошћир, које се налази на око 3 км од планинарског дома у Дојкинцима, узводно уз Дојкиначку реку. Ту постоји обележено скретање и пут води право кроз шуму до места Клисуре. Овде, на растојању од око 6 км, треба савладати висинску разлику од 570 м (са 980 м у месту Синошћир до 1550 м на одморишту на Клисуре). Милану и мени је за то било потребно око сат и 35 минута хода кривудавим шумским путем, уз константан, али не прејак успон.

На Клисуре се спајају путеви који долазе са Синошћира и увале Понор. Ту се обично планинари одморе пред наставак пута за Копрен, који се са овог места може први пут лепо видети. Од Клисуре се терен мења, престаје букова шума, и све до Копрена су планински сувати са клеком и ретким усамљеним дрвећем.

После нешто више од пола сата хода од Клисуре, долази се до првог „пролазног циља”, а то је врх Стражна чука (1772 м). До подножја овог врха, својим теренцима често долазе планинари и берачи боровница. Са Стражне чуке се пружа прекрасан поглед на Копрен као и на остале старопланинске врхове у околини: Каца-камен, Сребрну главу, Ком у Бугарској, Паклешки врх, Мрамор и Браткову страну.

Успон на Копрен носи са собом и неколико проблема са којима се планинари неминовно суочавају. Први је недостатак питке воде, јер се једини какав-такав извор где се можете снабдети водом, познат под називом Три кладенца, налази на око километар западно од врха Копрена. Са овим проблемом смо се и ми суочили јер смо брзо потрошили своје залихе воде, а на овако далек и напоран пут у ранчевима није могуће понети неограничено пуно ове течности.

Други, још већи проблем, јесте клека, карактеристична биљка ових крајева, која доминира платоом Копрена, и која је потпуно прекрила његов нижи врх, умногоме отежавајући кретање својим разгранатим приземним и дрвенастим стаблом. На већем делу деонице од Стражне чуке према Копрену, практично је просечен пут кроз густу клеку, али је проблем што се и тај пут на неким местима потпуно губи.

Поред клеке, присутни су: боровница, брусница и плава линцура. Ова последња биљка је законом заштићена врста и њено браће на Старој планини је забрањено. Њен корен се користи у фармацији и народној медицини, за лечење шећерне болести, желуца и јетре.

Испред нижег врха Копрена пут се рачва. Ми смо за даље кретање изабрали десни пут који води у правцу главног врха Копрена. То се показало као добар избор, јер смо се, уз мало потешкоћа око пробијања клеке, брзо нашли у подножју главног врха.

Други пут, који води лево са поменутог раскршћа, пробали смо у повратку са Копрена, преко извора Три кладенца. Он је чак и маркиран, мада врло оскудно. Обилази нижи врх Копрена са његове западне стране, дужи је, а у појединим деловима је веома тешко проходан због густе клеке. Једина предност овог пута је величанствен поглед на Големо равно бучје, Браткову страну, Вражју главу и Миџор.

У подножју главног врха Копрена клека се проређује и појављују се улоке или, како их називају мештани - локве. У време наше посете Копрену, након дугог и сушног лета, локве су биле суве. Највећу од њих мештани називају Црвена локва, и она се налази нешто ниже, према извору Три кладенца.

Успон уз западну падину Копрена нам је отежавао јак ветар. У појединим моментима, а посебно на самом врху, био је орканске јачине. Коначно, после четири часа хода од места где смо оставили аутомобил, или након пређених 15 км (по слободној процени), нашли смо се на врху Копрена. Као и остале значајније врхове на Старој планини, обележили су га планинари купом од камених плоча.

Копрен је са северне, источне и јужне стране стрмо одсечен, тако да поглед на територију Бугарске изгледа као поглед у провалију, и човека природно хвата страх. Поглед са овог врха је јединствен и неописив, једноставно га треба доживети. Кажу да се за време лепог времена и услова екстремно добре видљивости може видети ток Дунава на граници између Бугарске и Румуније (слично Миџору). У нашем случају, због измаглице у даљини, то није било могуће.

Сл. 135: Поглед на Копрен са Стражне чуке

Сл. 136: На врху Копрена са погледом на територију Бугарске

Јужно од Копрена, у првој долини усеченој у масив нижег врха, на територији пиротске општине, налази се такозвани Велики Копренски водопад. Иако смо имали жељу да се спустимо у долину и изблиза се уверимо у његову величину и лепоту, од тога смо убрзо одустали. Једноставно, то представља праву авантуру која одузима пуно времена, а нама је ситуацију додатно отежавао изузетно јак ветар.

Уместо тога, определили смо се за посету извору Три кладенца. Лако се проналази и са надморском висином од око 1870 м сигурно је један од највиших извора у Србији. Има воде током целе године, мада ми нисмо приметили избијање воде са дна неколико мањих језераца, што је, по причи мештана, карактеристично у периоду са више падавина. Овај извор заправо представља извориште Дојкиначке реке. Вода се са њега стрмом долином у правцу запада спушта у Арбиње, формирајући на свом путу водопад истог имена - Три кладенца.

Са овог места се пружа необично леп поглед на врхове Три чуке, на самој граници Србије и Бугарске, које чини неколико вертикалних, назубљених стена. Њихово освајање смо оставили за неку другу прилику. Највиши врх Србије, Миџор, одавде је ваздушном линијом удаљен око 16 км.

Успон на Копрен, уз посету извору Три кладенца, представља једну од мојих најдражих и најлепших релација. Препоручујем је сваком ко има у себи авантуристичког духа, али и добру кондицију у ногама.

Сл. 137: Долина у којој се налази Велики Копренски водопад

Сл. 138: Извор Три кладенца са погледом на Три чуке

Још једно занимљиво место у близини

- Поменути Велики Копренски водопад се налази на највећој надморској висини и званично је највећи водопад у Србији. Налази се на Дабицином потоку, а његове прве каскаде почињу већ на надморској висини од око 1820 м. Висок је 103.5 м и састоји се од неколико каскада

висине и до четрдесетак метара, са просечним падом од 56.4 степена. Управо те каскаде у време великих вода дају овом водопаду пун и величанствен изглед. На само 20-30 м испод последње каскаде, налази се још један водопад висине 50-60 м.

Иако је циљна тачка многих планинара и љубитеља природе, не само из Србије, долазак до овог водопада није нимало лак. Уз сво дужно поштовање лепоти водопада Јеловарник на Копанику, и бројних оближњих старопланинских водопада, Велики Копренски водопад ипак зауставља дах свакоме ко се нађе испод њега. Са сигурношћу се може рећи да је ово убедљиво најлепши водопад, не само на Старој планини, него и у целој Србији, и то не само по лепоти воде и каскада већ и по пејзажу који га окружује.⁸⁸

Занимљивост

- На Копрену расте веома ретка биљка росуља или мухоловка, која је прилагођена да хвата и вари инсекте који се нађу на њој. То је једно од само неколико станишта ове биљне врсте на Балкану.

Арбиње

Положај и опис

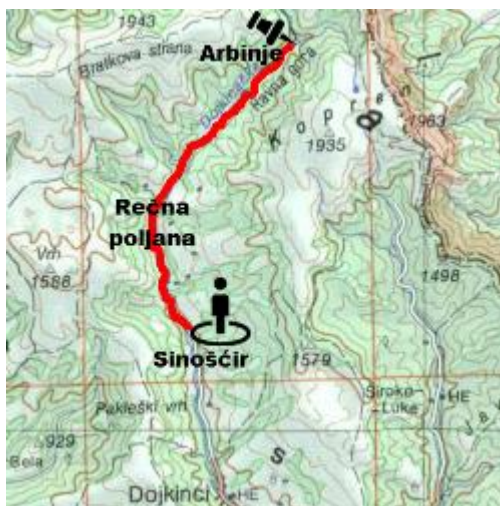
Ако се на путу који води уз Дојкиначку реку, после планинарског дома у селу Дојкинци, не скрене за Дубоки до и увалу Понор, већ се продужи на север, отвара се широко пространство које води до најскривенијих кутака Старе планине. Најлепши међу њима несумњиво је Арбиње, крај у горњем делу тока Дојкиначке реке, удаљен од Дојкинаца десетак километара. По мишљењу свих који су овај

⁸⁸ Драгован Стојадиновић Суле: „Водопади Србије” / Водопади Старе планине / / Копрен; Крагујевац, 2013.

предео посетили, то је без конкуренције најлепша речна долина у Србији, срце предивног старопланинског масива и срж његове лепоте.

Пошто обилује водом, Арбиње има своје водопаде - неколико већих и небројено мањих, мада ни бројни слапови на Дојкиначкој реци неће никога оставити равнодушним. Најпознатији и најлепши водопад Арбиња је Драганов вир, удаљен око 1.5 км од места званог Речна пољана, где се на путу за Арбиње обично прави пауза. На овом проширењу које је река формирала по изласку из Арбиња, некада се налазила војна караула „Лисе”, а сада је ту позната Скрипчанова чесма. Налази се на надморској висини од око 1080 м.

Слично Широкиим лукама и Копрену, Арбиње представља строги природни резерват, у коме се налазе најочуваније и најлепше смрчеве шуме, не само на Старој планини, већ и у Србији уопште. Бројне животињске врсте доприносе богатству природе, а занимљиво је да се у овом крају понекад уоче и трагови мрког медведа.

Лични утисци

Као полазна тачка за освајање Арбиња обично се бира планинарски дом у Дојкинцима. Ту престаје асфалт и почиње добро маркиран макадамски пут. Моја препорука је да се колима продужи до места Синошћир, где се одваја пут за Клисуру и Копрен, и да се даље настави пешице. Права је штета даље ићи аутомобилом, јер се тако може искусити тек занемарљиви делић лепоте овог простора.

Пре инфо-табле која званично обележава улазак у Арбиње, обавезно треба посетити водопад Тупавицу, освежити се хладном водом са Скрипчанове чесме, потражити водопад Драганов вир и уживати у лепоти места званог Т'вне (тамне) чаршије са карактеристичним облицима стенама извајаним у пешчару. Даље се пролази поред неколико напуштених фарми и објеката на десној обали Дојкиначке реке.

Треба напоменути да се на путу кроз Арбиње налази неколико бетонских мостова који сада обезбеђују сигуран прелаз преко реке. Међутим, у лето 2008, незапамћено невреме је однело старе мостове и оштетило пут на више места, тако да се једно време теренским возилима

није могло кроз ово пространство. У међувремену су мостови обновљени и ојачани, па многи планинари, шумари и берачи боровница својим теренским возилима залазе доста далеко.

После октобра 2000, када сам први пут прошао кроз овај крај у повратку са Браткове стране, 10. јула 2016. сам, у друштву свог колеге Марка Костића и његове супруге Иване, обишао Арбиње (сл. 139 и 140). Овде смо се зауставили после два и по сата пешачења од Синошћира уз Дојкиначку реку, и успутног уживања у лепим пејзажима, фотографисању стена, слапова и вирова.

Сл. 139: Дојкиначка река са карактеристичним преливањем преко црвених стена

Сл. 140: Арбиње - најлепши део Старе планине

То ме охрабрило да следећег лета, 30. јула 2017, заједно са Дејаном Тричковићем прођем кроз Арбиње на путу до Крвавих бара, Браткове стране и Мрамора (сл. 141 и 142).

Најудаљеније место до кога се може стићи моторним возилом налази се на споју два потока. Онај слева долази са Крвавих бара, а други представља сам горњи ток Дојкиначке реке и његово извориште чине позната Три кладенца. Место где се потоци спајају налази се на око 1445 м надморске висине, и удаљено је 11 км од Синошћира и 14 км од Дојкинаца. Овде су поменути потоци нанели пуно стеновитог и дрвеног материјала па је даљи пролаз отежан. Ипак, насупротив томе, посебну занимљивост представља чињеница да у овом крају има пуно боровница.

Планинском стазом уз Дојкиначку реку настављају сви они који за циљ имају водопад Три кладенца (доскора мало познат широј јавности), као и они који намеравају да се попну на врх Три чуке на самој српско-бугарској граници. Лево, правцем северозапад, иде се уз Белчин дол за превој Крваве баре, Белеге и слив Топлодолске реке.

Сл. 141: Најлепши Арбињски водопад - Драганов вир

Сл. 142: Највеће богатство Арбиња представљају непрегледне шуме смрче

Још једно занимљиво место у близини

• *На око 5 км од Дојкинаца, и на 1050 м надморске висине, узводно уз Дојкиначку реку према Арбињу, налази се водопад Тупавица. Дефинитивно не спада у групу највећих, али је званично један од најлепших у Србији. Томе доприносе његова ширина и преливање воде са висине од око 15 м преко стена црвенкасте боје.*⁸⁹

Лако се проналази, јер је на безименом потоку који се улива у Дојкиначку реку, свега стотинак метара од пута. Прилаз је добро обележен, а од планинарског дома у Дојкинцима потребно је око сат времена лагане шетње. Околина водопада је уређена у пријатно излетиште.

Ево и једног савета за Пироћанце. Ако желите да своје пријатеље, колеге или рођаке импресионирате лепом природом и обиласком неког занимљивог, а приступачног места, одведите их до Славињских лонаца или водопада Тупавице.

Најбољи периоди за обилазак Тупавице су пролеће и јесен (ако није била сушна година), када се водопад приказује у својој пуној лепоти, а по речима заљубљеника у природу, овај водопад је посебно леп зими, када је окован ледом и представља право ремек-дело природе.

⁸⁹ <http://www.ajmonegde.com/Vodopad-Tupavica-stara-planine-dojkinacka-reka.html>

Кржаве баре, Браткова страна и Мрамор

Положај и опис

Ови географски појмови односе се на североисточни део планинског масива који се налази северно од Пирота, између долина Топлодолске, Јаворске, Дојкиначке реке и Височице (Завојског језера). Крај је тешко приступачан због недостатка квалитетних путева, а до њега се може доћи из три правца: 1) преко Завојског језера и Гостуше, 2) преко Топлог Дола, долином Јаворске реке, и 3) преко Дојкинаца и Арбиња. Последње поменути правац се најчешће користи.

Кржаве баре представљају превој на Старој планини који раздваја сливове Јаворске реке на западу, и Дојкиначке реке на југу. Налазе се на око 1700 м надморске висине и једно су од места у пиротској општини које је најудаљеније од града (17 км од Дојкинаца, и око 54 км од Пирота). *Наводно је место добило име по покољу који су ту Турци извршили над неким одметнутим збегом.*⁹⁰

Браткова страна је са својих 1943 м највиши врх Старе планине, који се налази ван главног планинског венца на граници са Бугарском. Са њим је повезана преко Крвавих бара које су удаљене око 4 км. Налази се на месту са кога се пружа један од најлепших погледа на околне планине и њихове најистакнутије врхове: Бабин зуб, Миџор, Вражју главу, Три чуке и Копрен на Старој планини, Видлич, Гребен, Влашку планину, Столски камен, Белаву, као и на оближње врхове - Мрамор, Белан, Сирманички

⁹⁰ Драгољуб Марковић: „Затписи о завичају“; прича „Илијине очи“ - забележено 1980. од Ивана Виденовића из Пирота, Пиротски зборник бр. 15, 1987; стр. 60

врх и Врх изнад Вртибога. На југоистоку поглед сеже до планине Витоше у Бугарској, а на југозападу до Суве планине и њеног највећег врха Трема.

Око 2 км југоисточно од Браткове стране налази се врх Мрамор (1759 м), подједнако леп видиковац као и виша Браткова страна. Као важна раскрсница планинских путева, незаобилазна је станица на off-road турама, које се све чешће организују на Старој планини.

Лични утисци

Описани крај сам први пут посетио у јесен 2000, у оквиру једне од својих првих старопланинских авантура. Много касније, 30. јула 2017, обишао сам га са Дејаном Тричковићем, и то је била наша прва релација која није била везана за бабушнички или дерекулски (звоначки) крај (сл. 143-146).

Дејану и мени је за прелажење растојања од око 18 км, од места Синошћир, где смо оставили аутомобил, преко Арбиња и Крвавих бара, било потребно четири и по сата хода до врха Браткове стране.

Као и сваки пут када се нађем у овом крају, и тада сам размишљао о томе како би било добро да постоји асфалтиран „кружни“ пут Пирот - Дојкинци - Арбиње - Кржаве баре - Топли До - Темска - Пирот, дужине преко 100 км. Колико би нетакнута старопланинска прострства била доступнија планинарима и туристима и колико би само користи од тога имала пиротска општина.

Са превоја Кржаве баре уживали смо у погледу на око 3 км удаљене Три чуке (висине око 1930 м), а током успона на Браткову страну, и на лако препознатљив врх на самој граници - Вражју главу (1934 м), до које се најлакше долази управо са Крвавих бара. Са Браткове стране смо поглед углавном усмеравали на север, у правцу Миџора и прелепог венца Старе планине источно од њега, али и на југ, у правцу најлепших старопланинских пашњака на висоравни Вртибог.

На Братковој страни смо донели одлуку да у повратку не идемо истим путем, већ да преко Мрамора и Равног бучја истражимо нека нова прострства, те да заобилажењем Арбиња и дубоког Братковачког дола, спустом у долину Дојкиначке реке скратимо пут. За повратак са Мрамора, са кога се пружа изузетан поглед на Миџор (удаљен ваздушном линијом око 11 км) и Дуго било на његовим падинама, требало нам је два и по сата хода.

Посматрање околних врхова, прелепи планински пејзажи са пашњацима прошараним разнобојним цвећем и мир и свежина које смо пронашли тог врелог летњег дана, сврставају ову релацију у једну од најлепших и дају нам наду да ће их убудуће бити још више.

Сл. 143: Крваве баре и поглед на Три чуке

Сл. 144: Вражја глава са падина Браткове стране

Сл. 145: Врх Браткове стране мештани називају и Братков врх

Сл. 146: Мрамор са Миџором у позадини

Занимљивости

• Не тако давно, Браткова страна је важила за једино преостало станиште великог тетреба у Србији, лепе шумске птице која данас представља изузетно угрожену врсту. Скупштина општине Пирот је осамдесетих година прошлог века, у складу с тим, донела одлуку да заштити овај природни резерват и да забрани активности које би могле да угрозе опстанак великог тетреба - уништавање смрче, клеке, боровнице и мравињака, затварање појила и сл.⁹¹

⁹¹ Вукашин У. Минчић: „Упознај свој завичај” - друго допуњено и прерађено издање; Пирот, 1989; стр. 22

Још једна занимљива прича

• Следећа прича из данашње перспективе звучи помало невероватно, али мене изнова одушевљава приликом сваког читања и изазива жал за неким временима која су одавно прошла:

По питању квалитета и квантитета стоке, Гостуша је одувек била у повољнијем положају у односу на суседна села, па и на Дојкинце, јер је имала боље сувате за испашу захваљујући великом планинском атару који се простирао све до Дојкиначке реке на истоку. У овом селу је 1937. године било око 12000 оваца. На гостушке савате дотериване су овце на испашу из свих суседних села, али и из Македоније.

Многобројна стада оваца Гостушани су напасали на Белану, Вртибогу и другим великим паињаџима, а Дојкинчани на Понору и Копрену, али и једнима и другима омиљени су били паињаџи на Равном бучју и Братковој страни.

Жеља мештана ова два села да прошире границе својих сувата, још у време Турака, често их је доводила до спорадичних вербалних, али и физичких сукоба. Заваде су понекад прерастале у кржаве обрачуне, једни на друге су бацали секуре и виле, а најопаснија „битка“ се догодила на месту Белеге, када је у тучи убијен један Дојкинчанин.

Уз велики број тужби и пресуда, истеривање правде се продужило све до пред крај XIX века, при чему се поред судских мера правда тражила и у вербалним дуелима сукобљених страна. Коначно, 1897. године Дојкинчани из ове парнице излазе као победници и успевају да прошире атар свог села до Равног бучја. У Гостуши се нису мирили са пресудом, и сматрало се да су Дојкинчанима на руку ишли и ондашња општинска власт, судство и полиција.

Спор се, међутим, наставља и после Првог светског рата, а по неким изворима, није био решен ни до почетка Другог светског рата, тако да је практично трајао скоро сто година. Доказ томе је да је донедавно био видљив траг једне бразде, која је била изорана након сукоба, а која је својевремено представљала границу између два сувата.

Живот тече даље. У ондашње време било је много стоке у Високу, па је Гостушанима и Дојкинчанима суват био тесан. Данас на Равном бучју и Братковој страни нема ни стоке ни пастира. Између Дојкинчана и Гостушана влада пријатељство, склапају се бракови, људи заједно раде у пиротским фабрикама, а оно „ратовање“ је само једно сећање на оскудна времена када је живот у Високу био буран.⁹²

⁹² Борисав Николић: „Сточарење на Старој планини“ -
- Пиротски зборник бр. 35-36, 2011; стр. 29-46

Паклешки врх

Положај и опис

Овај врх висине 1301 м добио је име по Паклештици, иако се до њега најлакше долази из Дојкинаца. Полазна тачка за освајање је већ поменути планинарски дом на излазу из овог села према Арбињу. На путоказу поред дома стоји да је Паклешки врх удаљен 1.7 км, али треба узети у обзир да је потребно на кратком растојању савладати висинску разлику од преко 400 м.

На Паклешком врху се налазе непрегледни пашњаци, а трагови точкова теренских возила доказ су да је овај предео лако доступан љубитељима природе и авантуристима. Поглед са врха је прелеп и пружа се у правцу Браткове стране, Мрамора, Вртибога, Клисуре, Стражне чуке и Копрена. Јужно је нешто нижа

Субина чука (1296 м) са које се иде у село Брлог, а одсеј површине Завојског језера може се указати у видокругу на западној страни.

Посебну атракцију на Паклешком врху представља одмориште које су подигли планинари. Са тог места се пружа најлепши поглед на долину Дојкиначке реке, до њеног споја са Јеловичком реком код Врела. Оваквих места за одмор је све више у пиротском крају, а Стара планина својом лепотом свакако заслужује да на њој буду још бројнија.

Лични утисци

Паклешки врх сам освојио 22. јуна 2014, пошто сам решио да успомене на неке мени незаборавне догађаје, који су се десили на тај дан, обележим на начин који сам највише волео - одласком у природу (сл. 147 и 148). За то сам изабрао место на коме дотад нисам био.

Пуна три сата проведена у доласку до Дојкинаца, успону на врх, боравак на њему и повратку назад, утрошио сам на сећање на најлепше тренутке и дане у свом животу. То ме тог топлог летњег поподнева испунило и натерало да заборавим на све потешкоће и зној који сам пролио на путу до врха.

Од планинарског дома у Дојкинцима до Паклешког врха, било ми је потребно око 40 минута „пакленог“ темпа. Пут је лепо обележен маркацијама и најпре иде уз долину једног потока чији се ток прати, а затим прелази преко камењара, а делом и кроз букову шуму. Успут се отвара леп поглед на долину Дојкиначке реке, села Дојкинци и Брлог, Росомачки врх, Бодин врх и венац Старе планине.

Након полчасовног уживања у опојном мирису планинског цвећа и миру који пружа Паклешки врх, за спуст до планинарског дома на обали Дојкиначке реке било ми је потребно око 30 минута. То показује да одлазак до Паклешког врха уопште није нека захтевна релација, а задовољство које се добија његовим освајањем је непроцењиво.

Сл. 147: Прелепи пашњаци на Паклешком врху

Сл. 148: Одмориште са погледом на долину Дојкиначке реке

Занимљивост

- За нека од најатрактивнијих места на Старој планини, која се налазе у „троуглу“ Дојкинци - Гостуша - Топли До, Паклешки врх може да послужи као згодна пролазна тачка или место за одмор. То посебно важи за пешачке релације до Вртибога, Белана, Мрамора и Браткове стране.

На супротну, јужну страну, се преко Субине чуке и прелепих пашњака на Ковачеву може сићи до села Рсовци и реке Височице.

Владикине плоче

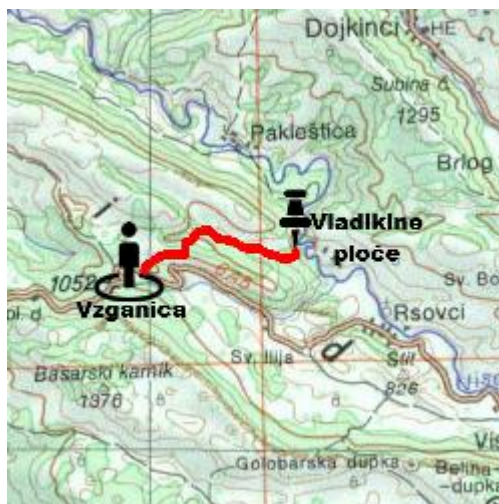
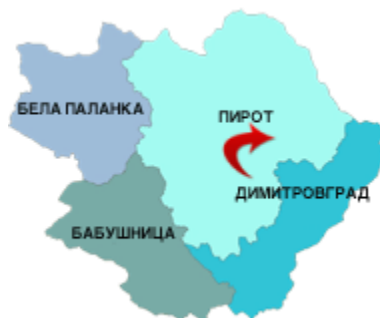
Положај и опис

Најинтересантнији део долине реке Височице је кањон Владикине плоче, дугачак 2 км, и на неким местима дубине преко 300 м. Налази се између височких села Рсовци и Паклештица. *То је један од најзагонетнијих делова Старе планине о ком се испредају многе легенде, а од којих добар део вековима подгрева машту трагача за златом. По једној од њих, овај кањон је добио име по неком владики који се, јашући коња уском стазом што иде клисуром, оклизнуо са литице, пао са коња у клисуру и погинуо.*

Корито прелепе реке Височице, стешњено између глатких кречњачких зидова, на појединим местима широко је свега 4-5 м и пуно је дубоких вирова које ни када је највећа суша није могуће заобићи. Масив кањона је кречњачког порекла, због чега у њему постоји велики број пећина, од којих многе још нису довољно истражене.

Највећа и најлепша пећина у овом делу Висока је истог имена као и кањон - Владикине плоче, коју још називају и Голема дупка. Налази се на левој страни кањона. Улаз у ову пећину је висок 18 м и широк 12 м. Пећина је огромна, а њена дубина никада није истражена до краја. Поуздано се зна да њена укупна дужина, рачунајући и две поткапине на улазу, износи 660 м.

Сам улаз у пећину је веома неприступачан. До њега се може доћи са путељка који се налази неколико стотина метара изнад, али је реч о крајње ризичном подухвату. Наиме, овај терен је, због великог броја змија отровница, назван „царством поскока“. Најлакше је ипак доћи реком, у време када је водостај низак. Улаз у пећину Владикине плоче налази се на отприлике 85 м изнад реке Височице.

У пећинама овог кањона откривени су остаци скелета и посуда од печене глине, камене и дрвене алатке, натписи на зидовима и остаци огњишта. Највише трагова боравка људи нађено је управо у пећини Владикине плоче, за коју се претпоставља да је стара најмање 25000 година. То указује на чињеницу да је долином Височице, преко Рсоваца, вероватно некада водио важан каравански пут, којим су одржаване значајне трговачке везе, али су повремено предузимани и војни походи.⁹³

Лични утисци

До велике пећине у кањону Владикине плоче није лако доћи, иако се она може видети са платоа изнад села Рсовци, на путу према Височној Ржани. Посматрана са овог места, изгледа као да је „на дохват руке”. Међутим, ако из Рсоваца кренете низводно Височицом, убрзо ћете схватити да је пећина практично неприступачна из тог правца.

Нисам имао намеру да много експериментирем, већ ми је жеља била само да овај кањон фотографишем са висине, па сам са таквим размишљањима и кренуо непознатим путем, 18. новембра 2012. Са превоја Вzgаница (неколико километара после Планинарског дома, познатог пиротског излетишта) скренуо сам лево на пут који су раније користили мештани села Паклештица за одлазак до свог села.

Негде на половини пут излази из шуме и спушта се у Татарски дол. Он се пружа на исток у правцу села Рсовци и у њему се налази неколико напуштених појата. На једном месту се путеви раздвајају - право се продужава за Рсовце, а лево се скреће за Владикине плоче.

После неколико минута, стаза избија високо изнад леве обале Височице. Претпостављам да је најбољи начин за долазак до пећине Владикине плоче опрезан спуст низ стрмину у дно кањона (нисам проверавао!). На улазу у кањон река Височица кривуда, формирајући завоје који подсећају на чувене меандре реке Увац у западној Србији.

Ако првог пута нисам имао никакву намеру да дођем до пећине Владикине плоче, онда ми је то управо био циљ 1. јуна 2014. Овог пута сам кренуо из правца села Рсовци, у друштву своје ћерке Дуње, што се испоставило као отежавајућа околност. До пећине нисмо успели да дођемо јер је моја процена била да се пријатна шетња са малим дететом могла лако претворити у опасну авантуру.

Пут води поред сеоског гробља у Рсовцима и великог стабла црног бора које је под заштитом државе. На једном месту, удаљеном око

⁹³ <http://www.pressonline.rs/svet/balkan/202417/glava-vladike-u-pecini.html>; текст од 08.02.2012, аутор Александар Ђирић из Пирота

1.5 км од центра села, наилази се на поток и информативну таблу на којој се могу видети текстови и фотографије кањона и пећине Владикине плоче. Убрзо сам схватио да од посете пећини неће бити ништа, и да нам је максимум поглед на њен велики, тамни отвор. По мојој процени, од пећине смо били удаљени око један километар.

Трећи излет везан за Владикине плоче десио се 18. јуна 2017, када сам, као и први пут, до овог места дошао са превоја Взганица (сл. 149 и 150). Овог пута, велику препреку у остварењу свог циља имао сам у густом и високом растињу, тако да се пут на појединим местима једва разазнавао. То је посебно било изражено у Татарском долу, дугачком скоро 1.5 км, кроз који сам прошао уз велики напор. Због тога је препорука да се овим путем иде у рано пролеће или у касну јесен.

До видиковца са кога се лепо виде Рсовци, кањон Владикине плоче у дну и оближњи Јованков врх, било ми је потребно око сат времена. Маркације су ретке и нешто чешће у другом делу релације, непосредно пред сам кањон.

Лепу прилику да посетим пећину Владикине плоче пропустио сам октобра 2017. Моје колеге, учесници добро припремљене акције, били су фасцинирани њеним димензијама, али и лепотом пећинског накита у оближњој мањој пећини, такође тешко приступачног улаза.

Сл. 149: Почетни део кањона Владикине плоче из правца Рсоваца

Сл. 150: Други део кањона чија је укупна дужина око 2 км

Занимљивост

- Почетком XX века, старопланинским крајем је прокрстарио и наш знаменити географ Јован Цвијић. На коњу и са пратњом проучавао је тектонику и геологију. Био је опчињен водопадима и кањонима Старе планине. У поодмаклим годинама је пешице, како је било једино могуће и тада и сада, прошао кањоном Владикине плоче, на потезу између Рсоваца и Паклештице.

Још једно занимљиво место у близини

• Свега пар стотина метара од моста на Височици у Рсовцима, налази се необична Црква Светог Петра и Павла, познатија као „Пећинска црква”. Од центра села, заинтересованим посетиоцима је потребно 10-15 минута пријатне шетње да дођу до ње. Стаза до цркве је обележена и води десном обалом реке. Испод самог улаза пење се каменим степеницама (изграђеним у лето 2012, прим. аут.) до пећине чије су димензије 7.7x8.1 м.

На северном зиду сачуван је остатак првобитног живописа, фигура Христа Младенца. Фреска је јединствена у српском фреско-сликарству, а потиче из средине или друге половине XIII века. На њој је Исус Христ млад и ћелав.

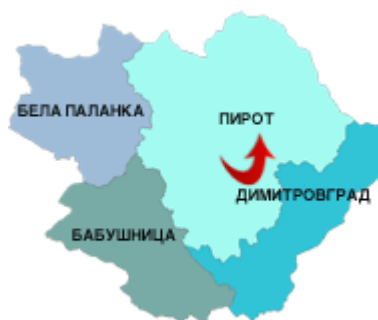
Мишљења у вези са вредношћу и значајем ове фреске су подељена. Једни сматрају да је њен аутор био под јаким утицајем Хришћанства, а други, да је она могла бити насликана само у пећинској испосници. Верује се да су фреску насликали испосници пореклом са Синаја, и да због тога није била подложна епископској цензури.

Копија фреске Христа Младенца, познатије као „Ћелави Исус”, чува се у пиротском Музеју Понишавља. Црква Светог Петра и Павла је проглашена за културно добро 1981. године.⁹⁴

Козји камен

Положај и опис

Реч је о видиковцу са сигурно најлепшим погледом на Завојско језеро. То је велика стена, окомито окренута према северу, која на свом западном делу достиже највећу висину од 1181 м. Простире се у дужини од неколико километара изнад Паклештице и Белског моста, са релативном висином у односу на њих од преко 550 м. Са јужне стране, прилаз је неупоредиво блажи, па се он и користи за долазак до овог места.

⁹⁴ Радмила Влатковић: „Заштићено споменичко наслеђе Пирота”, 2012; стр. 123-126

Лични утисци

По мом мишљењу, ово је једно од најатрактивнијих места у околини Пирота, и једно од оних места у пиротском крају које ме одушевило када сам се први пут нашао на њему. Колико је Козји камен привлачан и какав диван поглед пружа овај феноменални видиковац, нека као доказ послужи чињеница да је одлазак до њега прва релација на коју сам повео своје колеге са посла, по доласку на рад у нову групу. Намера ми је била да им се за свакодневне напоре које улажу на побољшању квалитета, у једној тако великој фабрици као што је „Тигар Tyres“, захвалим и једним лепим излетом у природу.

За одлазак на Козји камен, најбољи избор је пут који креће са већ поменутог превоја Взганица (око 16 км од Пирота) и води у правцу Владикиних плоча. После само неколико стотина метара треба скренути лево (постоји путоказ). Од тог места пут стално води на север преко брежуљака, у почетку пролазећи поред великих, дубоких вртача, карактеристичних за планину Видлич.

Непосредно пред излазак на Козји камен, пролази се кратком деоницом кроз букову шуму, а онда се из долине која води на исток у правцу кањона Владикине плоче, иде стрмо навише. На овом потезу се буквално скаче с камена на камен, а успут се заобилази густо трње и разгранато дрвеће.

Ако се испрва не погоди право место са најбољим погледом на Завојско језеро, треба кренути гребеном у правцу истока и врло брзо ће се пронаћи идеално место за уживање. Моја процена је да је најбоље наћи се тачно насупрот меандру Завојског језера, низводно од Паклештице.

Мени је за савладавање описаног растојања од Взганице до Козјег камена, у пролеће 2016, било потребно око 50 минута, уз напомену да на овој релацији нема извора са водом за пиће.

Поглед који се пружа са Козјег камена је тешко речима описати: кривудава трака Завојског језера дужине преко 10 км, путеви који воде са обе стране језера, велики Белски мост, мноштво викендица и сплавова, лепо село Паклештица, масив Старе планине северно од језера

са Паклешким врхом, Вртибогом, Мрамором, Сирманичким врхом и Беланом. У даљини поглед сеже до Бабиног зуба, Миџора, Браткове стране и Копрена. Овде по правилу настаје много лепих фотографија које обично заврше на друштвеним мрежама и интернет страницама везаним за пиротски крај.

Фотографије које овде објављујем потичу са мог првог доласка на Козји камен, 3. априла 2016. (сл. 151), као и са заједничког излета са колегама, седам месеци касније, 6. новембра 2016. (сл. 152).

Када сам у пролеће 2017. био у пролазу на путу за Горњи Висок, био сам пријатно изненађен информативном таблом на месту скретања за ово лепо место. На њој је Козји камен представљен као „један од најлепших видиковаца Србије”. Овај епитет свакако заслужује.

Сл. 151: Завојско језеро са Козјег камена

Сл. 152: Висинска разлика од површине језера до Козјег камена је преко 550 м

Још једно занимљиво место у близини

- Дубоко у подножју Козјег камена налази се село Паклештица, удаљено од Пирота око 23 км. За време високог водостаја овде практично почиње Завојско језеро ширењем реке Височице. Обрнуто, када је ниво језера на минимуму, са Козјег камена се види само ток Височице далеко испод Белског моста према брани.

Постоји и једна занимљива легенда о пореклу назива овог села. По њој су његови први становници биле избеглице из некадашњег села Паклештице, које се налазило на другом крају пиротске општине, у близини Церове, и који су одатле побегли под налетом Черкеза.⁹⁵

⁹⁵ Др Јован В. Ћирић и Новица Живковић: „Легенде и предања о селима пиротског краја” - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 136

Дупни камик

Положај и опис

Ово лепо и занимљиво место налази се на јужним падинама планине Дел која одваја долину Добродолске реке од долине Височице и Завојског језера. Налази се тачно преко пута Планинарског дома, омиљеног излетишта становника Пирота, и припада атару села Добри До. Ваздушном линијом, Дупни камик је од Планинарског дома удаљен око 3.5 км, и на нешто је већој надморској висини од њега (око 1070 м). Ово место изванредне лепоте у прошлости је било познато и као пребивалиште хајдука.

Одакле Дупном камику тако чудан назив? То је лепа ливада, са јужне стране оивичена стенама, на којима се на једном месту налази повећи отвор („дупка“) усмерен право према Планинарском дому. Нажалост, због удаљености и због невеликих димензија отвора у стени, овај природни феномен није могуће видети са Планинарског дома, чак ни уз помоћ дурбина.

Лични утисци

До Дупног камика није лако доћи. Ја сам се 28. децембра 2011. одлучио за пут преко Взганице (сл. 153 и 154). Овај превој, на 1050 м надморске висине, представља „царство“ прелепих јела и смрека, а налази се на 2.5 км од Планинарског дома, путем према селу Рсовци.

Као по неписаном правилу, за ову авантуру сам, као и много пута до тада, изабрао период најтежих временских услова. Наиме, када сам тог јутра колима дошао до Взганице, све је било залеђено и под дебелим снежним покривачем. Температура је износила -7°C .

Пут није изгледао лоше, снег није био тако дубок и није било трагова проласка људи пре мене. Једино што су свуда наоколо били трагови шумских животиња. Време је било мирно и без ветра. На појединим местима морао сам да уложим напор да бих прошао, јер су гране дрвећа под снегом биле отежале и представљале ми препреку. Овај пут најпре води кроз шуму, на север, а затим избија на део са ређом шумом и завија улево у правцу Дупног камика. Слично путу за Козји камен, и овде постоје широке и дубоке вртаче налик на огромне тањире.

Негде до половине пута нисам имао никаквих брига око тога где ићи јер није било ни већих скретања. Ипак, када сам се нашао у подножју Дела, на месту које се зове Царевац, био сам у недоумици. Испоставило се да треба наставити на запад, путем који иде у правцу Дупног камика кроз ретку борову шуму и без већих варијација у висини. Убрзо сам дошао до неке врсте „капије”, коју на путу формирају стене, и осетио да се налазим надомак циља. Међутим, магла је постајала све гушћа, отежавајући ми оријентацију на непознатом терену.

Најпре сам наишао на стару чесму звану Вирове. Састоји се од 12 корита која су некад служила као појила за стоку. Једна је од највећих чесми у пиротском крају. Налази се на почетку долине укљештене између стена чији најлепши део представља управо Дупни камик.

Када сам стигао на Дупни камик, магла је била најгушћа. Рупа у стени се једва назирала у магли, али је баш то допринело да утисак буде необичан и изузетан. У једном кутку налазила се празна и напуштена појата. На моју велику жалост, Планинарски дом се није видео.

Није било никога, видљивост је постајала све слабија и ја сам морао назад. На повратку ми је, до аутомобила, пратећи своје трагове у снегу, било потребно око 45 минута брзог хода. Био сам пресрећан што сам, захваљујући само својој упорности, остварио циљ, и стигао до тако лепог и необичног места у изузетно тешким условима.

Сл. 153: Чесма Вирове

Сл. 154: Дупни камик - рупа у стени

Имао сам велику жељу да Дупни камик обиђем по лепом времену и да посматрам Планинарски дом са тог места. То сам и учинио 4. августа 2014, користећи исту трасу као и први пут (сл. 155 и 156).

Пут од Взганице је био прилично блатњав и расквашен, па сам на појединим деловима, у најгушћој шуми, газио кроз дубоко блато. Чесма Вирове је била запуштена и урасла је у траву, а њена корита су се тешко разазнавала. Ипак, чесма је била издашна, а вода изузетно хладна.

У складу са претходном проценом, на ливаду Дупног камика, од Взганице, стигао сам након сат времена хода. Трва је била непокошена и необично висока. Поглед на Видлич са Високом стеном, Планинарским домом, Црним врхом, Чуком и Малим врхом, као и на долину Добродолске (касније Градашничке) реке је био заиста незабораван. У нади да ћу се некада на ово лепо место вратити у друштву драгих особа, затворио сам и ову епизоду у свом истраживању пиротског краја.

Сл. 155: Ливада на Дупном камику

Сл. 156: Лети приступ овом месту отежава висока, непокошена трава

Још једно занимљиво место у близини

- На другој страни, јужно од превоја Взганице, уздиже се Висока стена (највиши врх 1338 м), окомити део главног венца Видлича. Ово је највећа стена на Видличу, на којој орлови праве своја гнезда, а за коју се верује да је најпре огреје јутарње сунце и на којој најпре падне снег.

Само место је изузетно неприступачно и стрмо се обрушава над шумом четинара на Взганици. Велико шумско пространство овде је тешко страдало у пожару, у лето 2007. Последице пожара нису саниране због неприступачности терена и одсуства било каквих прилазних путева. Због тога, зараван на Високој стени личи на велико „гробље“ огољених и гаравих стабала која немо стоје усправно или су полегла, подсећајући да се на овом месту некад налазила густа шума.

Овај забити кутак Видлича обишао сам 9. маја 2015. Тада сам са највишег дела Високе стене уживао у погледу на шумске комплексе на Вzgаници и нешто источнијем Крајишту, на венац Старе планине у даљини, и на сребрнасту траку Височице непосредно испод Рсоваца, а пре улаза у кањон Владикине плоче.

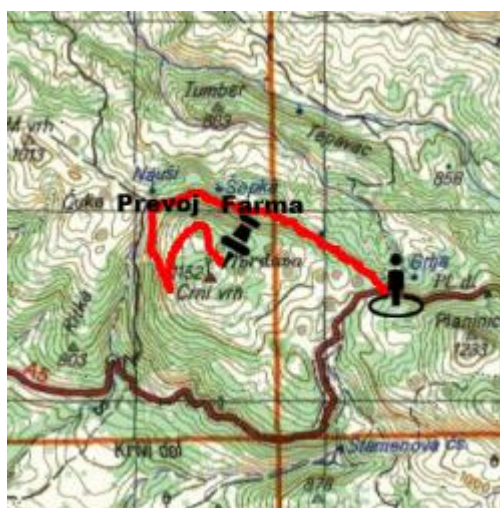
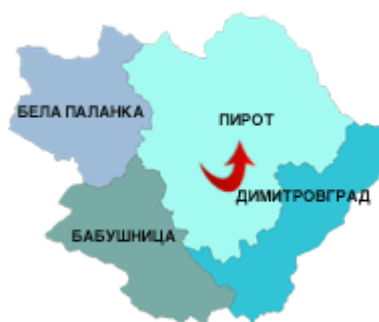
Тврђава на Црном врху

Положај и опис

Ова тврђава се налази на десетак километара од Пирота, близу Планинарског дома на Видличу, и спада у ред најочуванијих тврђава ове врсте у Србији. Подигнута је 1892. године, а у њеној изградњи је учествовало неколико хиљада запрега из читаве југоисточне Србије. Грађена је од камених блокова чија је дебљина 1.6 м, али никада није употребљавана у сврхе за које је подигнута.⁹⁶

Лични утисци

Црни врх изнад Пирота (1152 м) представља место прве веће „авантуре“ у мом животу. Наиме, у јесен 1980, у освајање овог врха ме је повео отац. Сећам се да смо до тврђаве стигли са пута за Планинарски дом, да ми је отац показивао њену унутрашњост и причао о историји, а да је затим распалио ватру и приредио за мене незабораван ручак у природи.

⁹⁶ Вукашин У. Минчић: „Упознај свој завичај“ - друго допуњено и прерађено издање; Пирот, 1989; стр. 84

Дошло је време за повратак. У међувремену се на падине Црног врха спустила густа магла. Пошто је терен, прекривен ниском грабовом шумом и каменит са пуно дубоких вртача, што га чини веома незгодним за сналажење, били смо у проблему - како пронаћи пут до аутомобила.

Тада је мој отац учинио нешто што ме одушевило и што ми се трајно урезало у сећање. Приметио је да бандере са жицама служе за снабдевање струјом репетитора на Црном врху и да воде у правцу пута. Како смо могли лако да пратимо правац простирања жица, врло брзо смо стигли до нашег аута, спремни за повратак кући.

После тога дуго нисам посећивао Црни врх. Волео сам да га посматрам са терасе своје собе и из разних делова града, а посебно је лепо уочљив када се из моје улице у Барју крене према центру. Увек се радо сећам доживљаја са оцем и његове сналажљивости.

По повратку у Пирот са студија у Београду, неколико пута сам био на овом, мени драгом, месту - понекад сâм, некад са братом Бојаном или са кумом Марјаном. Нажалост, за Црни врх је везан и један од мојих већих пехова, који се десио 4. марта 2012, када сам повео своје најбоље другове у његово освајање.

Ишли смо подножјем северне стране врха, заобилазним путем, који користе екипе сервисера када теренским возилима излазе до репетитора на њему. Међутим, код познате „Шиљине фарме“ дочекао нас је дубок снег и даљи напредак је био немогућ. Одустали смо, вратили се назад, а мени је остала горка успомена на неуспешан успон на Црни врх, и на моју неостварену жељу да друговима покажем тврђаву.

За успон на Црни врх треба бирати лепо време. Са асфалтног пута за Планинарски дом и Горњи Висок, нема посебно обележене пешачке стазе, јер је природа терена таква - кршевит је и тежак за кретање. Постоји неколико великих вртача које се једноставно морају заобићи. При самом врху наилази се и на одбрамбени бедем од камена који је некада представљао последњу линију одбране тврђаве. Мени је овом трасом, обично било потребно око 40 минута за успон до тврђаве.

На заравни Црног врха, тврђава заузима такав положај да је окренута ка истоку, јер се вероватно, у време када је грађена, отуда и очекивао евентуални напад непријатеља. Изгледа лепо и очувано, али је са западне стране, лево од главног улаза, прилично оштећена. Да ли је у питању зуб времена или последица НАТО-бомбардовања оближњих репетитора у пролеће 1999. године, остаје тајна. Насупрот томе, лук над улазом у тврђаву добро је очуван, а на странама тврђаве се налазе уски прозорчићи (пушкарнице).

Недалеко од тврђаве налази се репетитор који покрива читав пиротски крај телевизијским сигналом, а у новије време ту су постављене и базне станице оператера мобилне телефоније. Међутим, добар поглед на град и Пиротско поље једноставно није могућ због густог растиња и конфигурације терена, тако да то може да представља разочарење за оне који очекују да виде лепу панораму Пирота. Повратак је обично бржи и лакши од успона, и за то није потребно више од пола сата хода.

Током свог последњег одласка на Црни врх остварио сам своју давнашњу жељу, да на ово лепо место одем са својом ћерком Дуњом. То се десило 30. августа 2014, непосредно пред њен полазак у трећи разред. Искористио сам за то топло летње поподне. Ишли смо джимом, обилазним путем, оставивши ауто код поменуте „Шиљине фарме”, у подножју Црног врха, око 1.5 км од скретања са главног пута. После петнаестак минута хода стигли смо до превоја са кога се десно иде за село Добри До и врхове Чуку и Мали врх, а пут за Црни врх савија лево горе и ту почиње дугачак успон.

Након тачно сат времена хода од фарме и савладане висинске разлике од око 170 м, стигли смо до самог врха. Дуњи је најинтересантнија била стара тврђава, до које је прилаз, овог пута, био нарастао у дубоку траву. Посетили смо и њену унутрашњост, а мени су „прорадиле” успомене на детињство. Двогледом смо посматрали околне врхове и занимљива места на планини Видлич: Басарски камен, Чуку, Китку и Дупни камик.

Дуњи је овај успон на Црни врх остао у сећању и по томе што је имала прилику да по повратку кући двогледом са своје терасе посматра репетитор и антене на Црном врху, само два сата након боравка на њему. Фотографије тврђаве које следе успомена су на овај незабораван заједнички излет (сл. 157 и 158).

Сл. 157: Тврђава на Црном врху је некада имала одбрамбену улогу

Сл. 158: Грађена је исте године кад и она на Шанцу код Бабушнице

Још једно занимљиво место у близини

- Западно од Црног врха, око 1.5 км ваздушном линијом, налази се још један врх на планини Видлич, лако видљив из Пирота. То је Чука, са висином од 997 м.

Још километар даље, на западу, налази се Мали врх (1013 м) на коме је септембра 1943. вођена велика борба између припадника Нишавске (Пиротске) партизанске чете и бугарске војске и полиције. У тој борби учествовало је око 600 људи, а у њој је храбро погинуо Петар Игњатовић Лозовски. Да не би пао непријатељу у руке, подметнуо је активiranу бомбу испод себе.

До Чуке се долази на исти начин као и када се на Црни врх иде заобилазним путем, преко „Шиљине фарме“. Са превоја који мештани називају Слатина или Науши, а са кога се пружа леп поглед на огранак Видлича - Дел, врх Китку и Дупни камик, иде се право стазом на овај благи врх. До овог превоја је некада могло да се дође и путем који од каменолома „Китка“ (на путу од Пирота за Планинарски дом) води уз долину између Црног врха и Чуке, па треба проверити и ту могућност.

Најзначајнији разлог због којег вреди изаћи на Чуку је тај, што се, за разлику од оближњег Црног врха, са Чуке пружа фантастичан поглед на Пирот и Пиротско поље. Такође, у прилог тврдњи да свакако треба посетити Чуку, говори и чињеница да је овај врх прекривен шумским јагодама, због чега за успон препоручујем другу половину месеца јуна, што сам и ја учинио 2003. и 2011. године.

Басарски камен, Умниште и Чарапана

Положај и опис

Ако је Столски камен или Големи стол обележје лужничког краја, онда је Басарски камен, видиковац североисточно од Пирота, један од најзначајнијих природних објеката у окружењу Пиротске котлине. Налази се у позадини многих фотографија и разгледница, доминира својом висином и привлачи знатижељнике атрактивним изгледом. Поглед са њега на

Пиротску котлину је у конкуренцији за најлепши, заједно са оним са Божурата, брда које се налази тачно преко пута, или са Сарлаха.

Постоје два правца којима се иде на Басарски камен: први је са пута за село Басару, по коме је овај врх на планини Видлич и добио име, а други са оближњег Планинарског дома. Ваздушном линијом од врха Басарског камена, на надморској висини од 1376 м, до центра Пирота, има свега 9 км. Сама стеновита вертикала висока је око 200 м.

На око 10 км од Пирота, или на нека 2 км испред Планинарског дома, налази се скретање за једно од најмањих пиротских села, Басару. Пут до њега је у прилично лошем стању, с обзиром на то да се ради о типичном планинском селу у коме је депопулација учинила своје и оставила у животу свега пар становника у поодмаклим годинама. Басарске ливаде, које се пружају с обе стране пута, веома су лепе и пружају добре услове за напасање стоке, али и

за сакупљање печурака и лековитог биља. Иначе, Басара је некада била познато овчарско село, а до ње, од скретања са пута за Планинарски дом, има око 3 км или нешто више од пола сата хода. Нажалост, о некад интензивном овчарству сведоче само бројне напуштене појате.

Поглед са Басарског камена је велики изазов за љубитеље природе, планинаре и авантуристе: ка северу на венац Старе планине и њен највиши врх Миџор, ка југу на град Пирот, Пиротску котлину и планине и брда које је окружују - Црни врх, Правац, Белаву, Сврљишке планине, Суву планину, Божурато, Влашку планину, Гребен, Руј, као и на високе планине у Бугарској - Витошу и Рилу. Дубоко испод вертикалног стенског одсека је село Басара. Југоисточно, у непосредној близини је врх Вучје (1180 м), са својим карактеристичним вртачама, а нешто даље и безводна висораван Тепош.

Подручје источно од села Басаре, тачније долина између Басарског камена и врха Вучје, назива се Умниште, а мало даље, на истоку, налази се Чарапана. Ова ненастањена места популарна су међу пиротским ловцима, јер су релативно близу граду и лако су приступачна теренским возилима. Читав овај крај припада атару Крупца, некада највећег пиротског села. Од Чарапане пут даље продужава у правцу Височких Одороваца у општини Димитровград.

Лични утисци

Током неколико својих успона на Басарски камен, увек сам користио правац са пута за Басару. Релацију преко Планинарског дома нисам испробавао, али претпостављам да подразумева обавезно друштво и искусног водича. Овде објављене фотографије настале су 20. фебруара 2010. (сл. 159 и 160).

Успон на Басарски камен није превише тежак, али тражи претходно добру припрему и темељно проучавање терена. Треба узети у обзир следеће битне ставке: 1) одвајање за врх са пута за Басару је на око 1.5 км након скретања са асфалтног пута за Планинарски дом, 2) након проласка кроз прелепе басарске ливаде иде се иза борове шуме која се налази западно од врха, 3) излаз на сам Басарски камен је са његове северне, благе стране.

На појединим деловима релације успон је велики, планинарска стаза се често губи, али се увек иде на исток, а и само одредиште је често у видокругу. Непосредно пре изласка на врх, са леве стране, прикључује се стаза која води са Планинарског дома. Ова стаза је маркирана, тако да је пут од овог места у густој буковој шуми до самог Басарског камена много лакши јер се прате маркације.

Боравак на врху Басарског камена представља непоновљив доживљај. Мени је обично било потребно око сат и по времена од места где се пут за Басару одваја од пута за Висок. Тренуци након тога су ме увек испуњавали неописивом срећом. На самом врху налази се напуштена кућица Републичког хидрометеоролошког савеза Србије која одавно не служи својој сврси. Не може се видети из града двогледом или из самог подножја због свог положаја. На врху обично служи као заштита од јаког ветра који на Басарском камену скоро увек дува.

Након заслуженог одмора и уживања у лепом погледу, следи повратак. Можете се вратити истим путем, али ја препоручујем да се крене на исток и нађе погодно место за опрезан спуст низ камењар у непосредној близини Басарског камена. Овај пут може се користити и за успон на сам врх из села Басаре. У сваком случају, вреди направити круг, и после освајања врха посетити Басару и још боље упознати њене прелепе ливаде. Басара се налази на око 850 м надморске висине, и у самом центру села је велика спомен-чесма.

Једно занимљиво место се налази испод самог Басарског камена. Многи и не знају за њега јер је добро скривено и тешко уочљиво из даљине. У питању је такозвана „Полицијска чесма“, подигнута 1953. године у спомен на полицајце убијене септембра 1951, у „борби са убаченим бандитима информбировске Бугарске“. Чесма је прилично велика и лепа, мада из ње вода истиче практично у капима.

Сл. 159: Поглед на Басарски камен са ливада у околини Басаре

Сл. 160: На самом врху Басарског камена налази се напуштена кућица РХМЗС

Када сам 4. октобра 2014. посетио Умниште и Чарапану, требало ми је пола сата хода да од села Басаре стигнем до чесме на Умништу, која се налази на око 1060 м надморске висине и подигнута је 1984. године (сл. 161 и 162). Пејзажи су били леви, а природа је увелико попримала различите нијансе жуте, сиве, црвене и браон боје.

Овде је прилика да упозорим на једну потенцијалну опасност везану за планину Видлич. Наиме, врх Вучје, југоисточно од Басарског камена, са своје јужне стране (изнад села Крупца) је изразито шумовит. Међутим, на северној страни овог врха је непроходан терен, састављен од голог камења и трновитог растиња које се уплиће у ноге, пара одећу и кожу, а у лето и јесен досеже до самог грла. Ту је и безброј дубоких вртача које се морају заобићи. Ако на апликацији Google Earth посматрате овај крај, северне падине Вучја, избраздане бројним вртачама, заличиће вам на површину Месеца. Уосталом, када је крајем јула 2007. дошло до појаве великих пожара на планини Видлич, сматра се да су они започели управо на северним падинама Вучја.

Сл. 161: Чесма на Умништу

Сл. 162: Чарапана

Занимљивости

- Међу пиротским селима има и оних која нису тако далеко од града, али за која се ипак може рећи да су одвојена од њега и да имају изглед попут најудаљенијих планинских села. Типичан пример за то је село Басара. Живот у њему и његов однос са Пиротом одају утисак да се ради о веома удаљеном месту, иако је од његовог центра Басара удаљена само 13 км.

Слична прича је и са селом Добри До, а бројних примера има и у другим деловима Пиротског управног округа (Горње Градиње, недалеко од Димитровграда, или Ореовац, близу Беле Паланке).

- *Према једном тумачењу, назив Басаре потиче од турске речи „balsara”, што значи „слана”, јер у овом селу, које је на знатној надморској висини, падну прве јесење магле и слане.⁹⁷*

Тепош

Положај и опис

Ова пуста висораван налази се на граници општина Пирот и Димитровград, између Крупца и Височких Одороваца, на 730-750 м надморске висине, између планине Видлич, са северне, и долине Нишаве, са јужне стране.

Тепош са западне стране ограничава најнижи део широког Одоровског или Смиловског крашког поља, а на њему се налази читав низ типичних крашких облика, као што су велике вртаче и увале. Њиме је највероватније некада отицало неогено језеро Одоровског поља. У том ненастањеном и безводном пределу, у кругу од десетак километара, нема ниједног села нити засеока.

⁹⁷ Др Јован В. Ћирић и Новица Живковић: „Легенде и предања о селима пиротског краја” - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 123-124

Лични утисци

У пролеће 1999, за време НАТО бомбардовања, био сам мобилисан у Чети војне полиције у селу Гњилан, надомак Пирота. Један од свакодневних задатака мог Саобраћајног вода био је обилазак војних јединица размештених, већином, по селима на ободу Пиротске котлине.

То је био важан период у мом животу када сам имао прилику да обиђем многе нове крајеве и села, у којима до тада нисам био. Тако сам тог пролећа први пут посетио Присјан - село свог кума Марјана, као и оближњи Камик. Први пут сам био и у Држини, Петровцу, Војнеговцу, први пут сам видео Одоровско поље и посетио села Забрђа - Радејну, Смиловце и Височке Одоровце. Чак два пута сам прешао преко Тепоша и планине Видлич до села у Горњем Високу - Изатоваца, Брањеваца и Славиње. Први пут сам био у Костуру, селу које ћу касније често посећивати са својом породицом, као и у Срећковцу и селу Гојин Дол. После дужег времена био сам у Великом Суводолу, Понору и Александровцу код Бабушнице, имао прилике да боље упознам Димитровград, итд.

Након завршетка студија и повратка у Пирот, више пута сам обилазио поменуте крајеве. Тако је то ратно пролеће пресудно утицало да касније пронађем леп начин за квалитетно испуњавање свог слободног времена, као и за бег од суморне стварности и свакодневног стреса.

Од свих поменутих места, убедљиво најјачи утисак на мене тада је оставио прелаз преко Тепоша. Посебно су ми се урезале у сећање две ствари - вртаче Тепоша, из којих су по магли извиривали промрзли и измучени резервисти, као и заштитни камени бедем на крајњем источном делу висоравни, пре спуштања у крашко Одоровско поље. Касније сам приметио да сличних бедема има још у околини - један од њих се налази на око 1.5 км југоисточно од поменутог, непосредно изнад Петрлашке пећине. Поглед са бедема на велико Одоровско поље био ми је величанствен, јер до тада нисам знао да такав природни феномен постоји у пиротском крају.

Дуго сам маштао о повратку на Тепош и планирао да тај терен препешачим од запада ка истоку, то јест од Крупца до Височких Одороваца. Требало ми је тачно 15 година да се организујем и одлучим на такав подухват, јер сам знао да је у питању прилично растојање, да ме од Крупца очекује велики успон, да је то крај у коме нема извора са водом за пиће, да потенцијалну опасност представљају дивље животиње и ловци, да је повратак после силаска у Одоровско поље практично немогућ због дужине релације, као и да ме испред Одороваца може сачекати још једна велика препрека - блато.

Своју намеру да таксијем одем рано ујутру до Крупца и да ме након одређеног времена исти таксиста сачека у удаљеним Височким Одоровцима, у општини Димитровград, коначно сам реализовао 11. маја 2014. (сл. 163 и 164).

След догађаја је био много бољи него што сам очекивао, тако да сам раздаљину од петнаестак километара прешао за непуна три сата (планирао сам пуна четири), а да се поштено нисам ни уморио. Комшија Бојан, таксиста који је требало да ме сачека у Одоровцима, прилично се изненадио када сам га назвао по силаску у Одоровско поље и обавестио да сам близу одредишта.

Тада сам схватио једну ствар. Ниједан циљ човеку није недостижан, ако воли оно што ради, ако се максимално труди да у томе успе, и ако се добро организује да то и оствари. То ми је касније помогло да се лакше изборим са нагомиланим проблемима на послу и код куће. Био сам поносан на свој успех и много сам размишљао о свим лепим и мање лепим стварима које су ми се догодиле за тих 15 година живота, између два одласка на Тепош.

Једино ме је разочарао стари одбрамбени бедем на Тепошу - био је запуштен и прекривен растињем. На појединим местима камен са њега је био извађен и вероватно уграђен у стамбене објекте у околини.

Сл. 163: Усамљена викендица на Тепошу

Сл. 164: Остаци одбрамбеног бедема у источном делу Тепоша

Занимљивост

- За време Другог балканског рата, такозвану „Нишавску зону” је од напада Бугара бранила Друга армија Српске војске, под командом војводе Степе Степановића. Током 1913. године, источно и североисточно од Крупца, подигнуто је, ради одбране, више камених зидова (бедема), висине 1.5 м и дужине од 30 до 100 м.

Војвода Степа Степановић је као млад учествовао и у ослобађању Пирота од Турака 1877. године, а у Пироту је борао и касније, за време Првог светског рата. Прославио се као командант Друге армије након чувене борбе на Церу, а потом и након пробоја Солунског фронта.

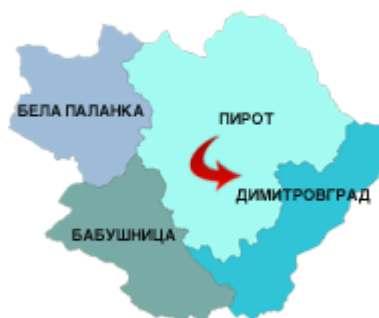
Крупачко језеро

Положај и опис

У питању је највећа ниска тресава у југоисточној Србији, предео изузетне лепоте и јединствени природни екосистем разноврсног биљног и животињског света. За време „крстарења” по Пиротској котлини, посетио ју је и Јован Цвијић, средином априла 1895.

Налази се на око 400 м надморске висине, између Крупца и Великог Села, југоисточно од Пирота. Путем преко Пољске Ржане, Трњане, Великог и Малог Јовановца и Великог Села, језеро је удаљено од града око 12 км, док је пут преко Бериловца, Извора и Крупца нешто краћи - око 9 км.

Назив „језеро” за овај хидрографски објекат не може се прихватити, јер је преко 90%

његове површине прекривено барском вегетацијом. Због тога би много коректнији називи били Крупачка мочвара или Крупачко блато. Међутим, термин Крупачко језеро је одомаћен у пиротском крају, па ћу га и ја користити у даљем тексту.

Ово једино природно језеро у овом делу Србије има дужину од око једног километра, а просечна ширина се креће од 50 до 60 м. Дубина варира, и у доњем делу износи око 4 м, док је горњи део плићи. Језеро се снабдева водом са врела, као и из неколико подводних извора. Најпознатија су Бркина врела и врело Ћошка, у североисточном делу мочваре.

Крупачко језеро настањује неколико интересантних рибљих врста. Можда најзначајнији међу њима је лињак, на кога је пре пар година уведен трајни ловостај, јер је јако угрожена врста у нашој земљи. У овом језеру још увек постоји солидна популација те рибе. Штуке које настањују ову тресаву имају јединствену шару и представљају заиста вредан улов. Поред поменутих рибљих врста, највећу популацију имају црвенперка и пијор, рибице чија су станишта углавном планинске реке и потоци, па овде имају изоловану популацију.

Овај локалитет насељава чак 250 врста биљака, од чега се велики проценат због своје реткости и угрожености налази под заштитом. Од великог је значаја станиште барске напрати, а две значајне врсте су највероватније трајно ишчезле са подручја Крупачког језера - иђирот и водени борић, који су описани у „Црвеној књизи флоре Србије I” као изузетно угрожене врсте.⁹⁸

Крупачко језеро би могло да постане и права туристичка атракција, јер га зими посећују јата лабудова, па су га и становници оближњих села назвали „Лабудово језеро”. Према речима мештана Великог Села, лабудови на Крупачко језеро долазе једном у неколико година, а најчешће за време ледено хладних зима. За разлику од осталих већих водених површина погодних за боравак ових прелепих птица, Крупачко језеро не може да се заледи у потпуности, јер на једној од обала постоји веома јак извор термалне воде.

Још је Јован Цвијић, крајем XIX века, описујући Крупачку тресаву, утврдио да по њеном дну избијају загрејане воде из дубоких вирова, температуре и до 22°C. Најтоплији извор налази се поред саме обале Крупачког језера, у близини Великог Села.⁹⁹

⁹⁸ http://www.jugoistocnasrbija.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=235&Itemid=324&lang=sr

⁹⁹ <http://www.pressonline.rs/svet/balkan/206417/labudovo-jezero-nedaleko-od-pirota.html>; текст од 01.03.2012, аутор А. Ћирић

Лични утисци

Крупачко језеро је једно од мени најдражих места у пиротском крају. Памтим га још из дечачких дана, када сам са оцем ишао у лов на штуче.

До језера се најчешће долази из Крупца, путем који се одваја на излазу из овог великог пиротског села према суседном Великом Селу. До језера има око 500 м, а на месту где вода из језера истиче у канал који се код Крупца улива у Нишаву, подигнут је рибњак за узгајање пастрмке.

Даље, сеоски пут наставља северном страном језера до врела „Крупац 1 и 2“, међусобно удаљених свега 120 м. Она су од 1960. године стављена у функцију водоснабдевања Пирота. Водом са ових врела снабдевају се Тијабара и индустријска зона града, али се након јачих киша замуће и понекад њихова вода постаје неупотребљива за пиће. Крупачка врела су ограђена и под сталним надзором.

Изнад Крупачког језера су падине Видлича, а нешто даље, у правцу истока, је велико ненастањено пространство Тепоша. Језеро је обрасло трском и шеваром, а у појединим деловима године, и нарочито у горњем делу језера, то је толико изражено да се његова водена површина готово и не види. У то сам и сам имао прилике да се уверим 19. фебруара 2011, када сам га посетио у склопу релације која је обухватала нека од највећих пиротских села која се налазе на такозваном „кружном путу“, укупне дужине око 21 км (сл. 165).

Много бољи поглед на ово језеро пружа се са брежуљка на његовој јужној страни, до кога се долази из Великог Села. Са тог места се могу лепо видети Крупац и Видлич са Црним врхом, Басарским каменом и Вучјем. У том погледу сам уживао са својом породицом 11. новембра 2012. (сл. 166).

Сл. 165: Крупачко језеро више личи на мочвару

Сл. 166: Налази се у малој депресији између Крупца и Великог Села

Занимљивости

• На територији општине Пирот постоје четири језера: Завојско, Крупачко, Суковско и Беровичко. На територији Пиротског округа постоји још неколико њих: Дивљанско (општина Бела Паланка), Смиловска језера Сават 1 и 2 (општина Димитровград), као и језерце на Ветренском потоку код Звоначке Бање (општина Бабушница). Од свих поменутих језера, једино су Крупачко и периодично Беровичко природна, а остала су вештачка.

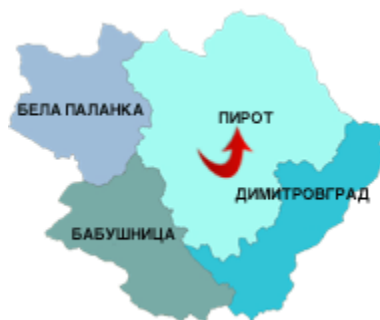
• *Добро је познато да је наш чувени научник, оснивач Српског географског друштва, председник Српске краљевске академије, професор и ректор Београдског универзитета, утемељивач српске географије, Јован Цвијић, истраживао и пиротски крај. Пео се на највиши врх Старе планине, Миџор, и са њега уживао у погледу на планину Рилу, истраживао долине Височице и Дојкиначке реке, картирао Понор и Вртибог, мерио издашност и температуру извора у највишим деловима Старе планине и истраживао изворе Пиротске котлине. Посебну пажњу посвећивао је управо Крупачком језеру.¹⁰⁰*

Китка

Положај и опис

Китка (или Ћитка, како га називају мештани) је врх на планини Видлич, односно на њеном северном истуреном венцу Дел. Висок је 1209 м и налази се источно од села Добри До.

Добри До има изглед типичног старопланинског села, иако је на само 10.5 км од центра Пирота, и на око 4 км од пута којим велики број људи свакодневно иде на Завојско језеро. Налази се на око 620 м надморске висине и одаје утисак места у коме је време стало. Карактеристично је по великом броју чесама са хладном водом.

¹⁰⁰ Др Стеван М. Станковић: „Живот и дело Косте Н. Костића“ -
- Пиротски зборник бр. 21, 1995; стр. 133-134

Китку чине два купаста врха приближно исте висине, међусобно удаљена неколико стотина метара. За планинаре је интересантнији виши, западнији врх, на коме се, као и на најпознатијим старопланинским врховима, налази бетонски стуб.

Са Китке се пружа леп поглед на венац Старе планине, на северу, на доњи део Завојског језера, на северозападу, на врхове главног венца Видлича, на југу, као и на карактеристична три узвишења између Копривштице, Ореовице и Покровеника и две долине између њих. У даљини поглед сеже до Белаве и Суве планине, на југу, а на западу, до Сврљишких планина.

Лични утисци

Китка није лак врх за освајање и у то сам имао прилике да се уверим неколико пута. Приликом задњег покушаја дошао сам до сазнања да то и није тако велики проблем. Тако је побијено моје уверење да освајање Китке мора да крене из Доброг Дола, односно из долине Добродолске реке, која раздваја венце Видлича и Дела.

Први пут сам се попео на Китку 16. августа 2004, захваљујући својој великој упорности. Проблем код освајања овог врха са његове јужне стране, јесу тешко проходна грабова шума и ниско растиње у висинској зони од неколико стотина метара. Успон је знатан, нема обележене пешачке стазе, а путевци приказани на топографској карти практично одавно не постоје. Крај је сув и безводан, а бројне појате и колибе одавно су празне.

Други успон на Китку извео сам са кумом Марјаном, 29. октобра 2011. (сл. 167). Тада смо суочени са сличним проблемима, као и при мом првом освајању врха, али и уживајући у лепим јесећим пејзажима, успели да се нађемо на њему после два сата хода из Доброг Дола.

Моје треће освајање Китке десило се 17. септембра 2015. (сл. 168). Овај пут сам то обавио са њене северне стране. Слушајући приче људи пореклом из овог краја и проучавајући карту, дошао сам временом до закључка да би успон на Китку могао бити неупоредиво лакши и краћи ако се пође од скретања са главног пута за Завојско језеро, код места званог Копривштички крст.

Иначе, сам венац Дел, као саставни део планине Видлич, раздваја се недалеко од Дупног камика (око километар источно од Китке). Тако се паралелно са Китком пружа брдо Пажар, које се стрмо спушта ка Завојском језеру. Између Китке и Пажара налази се једна травната зараван, која допире до висине од 1125 м, и која је лако уочљива са пута за Завојско језеро, између Нишора и Копривштице.

Када сам се нашао у подножју Китке, са њене западне стране, схватио сам да је успон најлакше остварив са поменуте заравни северно од врха. Појас шуме, који представља главну препреку ка врху, овде је неупоредиво ужи, а чак сам у шуми пронашао и ловачку стазу. Тако сам на врху Китке био после само 55 минута хода од Копривштичког крста. То сам доживео као свој велики планинарски успех.

У повратку истим путем уверио сам се да је крај богат шумским плодовима, пре свега дрењином и шипком. Та чињеница љубитељима природе може да употпуни доживљај освајања овог лепог врха.

Сл. 167: Јужне, тешко проходне падине Китке

Сл. 168: На врху Китка

Још једно занимљиво место у близини

- Око километар низводно од Доброг Дола, налази се живописни кањон Добродолске реке, усечен између окомитих стена Великог и Малог Дурмиша. Улаз у кањон је тешко приступачан, а за време обилних падавина, када Добродолска река набуја, практично је немогућ. Стране кањона се уздижу као зидови, а на дну су циновски лонци који се нижу један испод другог.

Овај део клисуре је ванредно леп и диваљ. Неодољиво подсећа на много познатији кањон Росомачке реке и већ поменуте Славињске лонце или Росомачко ждрело. Налази се на око 2 км узводно од Даг бањице, места добро познатог Пироћанцима по лековитим термалним изворима. У лепоту кањона сам се уверио 13. септембра 2014.

Иначе, Добродолска река се у свом доњем току, по изласку из поменутог кањона, зове Градашничка река, по селу Градашници, кроз које пролази пре уласка у Пирот. *Добродолска река током лета често пресушује, јер губи воду понирањем кроз издухе у кањону. Тада Градашничка река, као наставак Добродолске реке, добија воду практично само од термалних извора Даг бањице.*¹⁰¹

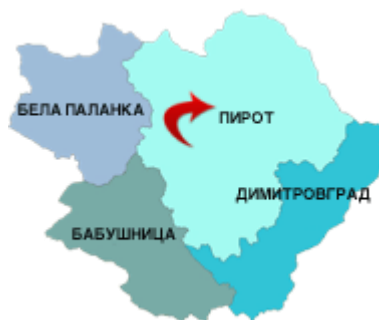
Предање казује да је Добродолска река у IV веку, за време Римљана, у најужем делу кањона била преграђена каменим блоковима. На тај начин створено је језеро које је представљало одбрамбени појас и препреку бројним варварским племенима. Претпоставља се да је на Дурмишу постојало римско утврђење, а о томе сведоче богате ископине предмета из тог времена. Оне, често, привлаче пажњу знатижељних трагача, па се скоро редовно могу уочити свежи ископи земље.

Споменик у месту Врба

Положај и опис

Овај споменик је посвећен борцима за ослобођење Пирота од Турака. Налази се у месту званом Врба, око 3 км северно од Нишора. Да би се дошло до њега, иде се путем за Завојско језеро, и на око 500 м од оштре кривине која се налази иза Нишора, скреће се лево на земљани пут. Он даље пролази између стеновитог одсека Правац и брда Велика кукла, а води у правцу села Ореовице. Споменик се налази поред самог пута, а од скретања са пута за језеро треба тридесетак минута хода.

Од многобројних борби које је малена Србија водила у XIX и почетком XX века, она на Нишору је посебно значајна за Пирот и пиротски крај. У децембру 1877, на овом простору развила се жестока и беспоштедна битка између Срба и Турака. Наиме, српским јуришницима који су надирали из правца Будин дела и Сопота, много мука је задавало турско упориште на брду изнад Нишора.

¹⁰¹ Др Живорад Мартиновић и др Михајло Костић: „Градашнички термални рејон” - Пиротски зборник бр. 3, 1971; стр. 95-119

Одлучујућа битка за ослобођење Пирота одиграла се 26. децембра 1877. (13. децембра по старом календару). Она је одредила даљи ток борби вођених по великој хладноћи, а 28. децембра у град су победоносно ушле јединице Шумадијског и Тимочког корпуса. У борбама за ослобођење Пирота, на српској страни, погинуло је или је рањено око 700 људи, а међу њима и командант Српске војске, капетан Милутин Карановић, који је херојски погинуо недалеко од Нишора.

Споменик у месту Врба подигнут је 1927. године, а касније је обновљен. На њему је записано:

„Овде бораве вечни санак борци за ослобођење Пирота и околине од турског ропства, пали у борби од 12. до 16. децембра. Потомству за спомен и сећање - 1877. год.“

Лични утисци

Мој први одлазак на поприште велике битке на Нишору, 3. новембра 2011, везан је за једну малу авантуру. Тада сам споменик, о коме сам дотад само читао, пронашао после дужег лутања, по мраку. Разлог за то било је непостојање путоказа, али и било каквих фотографија или ближих одредница до његове тачне локације. То су ствари које би морале да буду промењене, ако ништа друго, а оно из поштовања према људима који су за ослобођење Пирота дали своје животе.

Једночасовно тумарање крајем у коме сам се тада први пут нашао, изазвано једним погрешним скретањем у подножју Правца, водило ме тог кратког јесењег поподнева чак до првих кућа Ореовице. Сазнање да се споменик налази у долини која се са превоја, где се налази поменуто скретање, стрмо спушта у правцу Сопота, дошло је буквално у последњем тренутку. На ведром небу појављивале су се прве звезде, а видљивост се смањивала великом брзином. У неравноправној трци са помрачином, успео сам да пронађем тражено место, као награду за уложени труд и упорност.

Нажалост, зуб времена и удаљеност од главних праваца кретања, учинили су своје па ни помрачина није успела да прикрије мој утисак да је споменик изгледао прилично запуштено и заборављено. Било је

очигледно да га делегације Општине Пирот и Друштва за неговање традиција ослободилачких ратова све ређе обилазе.

Када сам по други пут обишао ово место са својим зетом Дарком, 25. септембра 2016, споменик смо пронашли без проблема (сл. 169 и 170). Обрадовала ме чињеница да је у оближњем шумарку направљено пријатно место за одмор, па ми се Врба учинила погодном за неки будући излет са породицом и пријатељима.

Сл. 169: Скретање за Врбу са пута за Завојско језеро

Сл. 170: Споменик ослободиоцима Пирота

Занимљивост

• Истински јунак битке на Нишору, капетан Милутин Карановић, није сахрањен на месту своје погибије, у месту Врба, већ у оближњем Темачком манастиру. Овај манастир је подигнут у XVI веку и посвећен је Светом Ђорђу. Налази се на 2 км од села Темске, уз реку Темштицу.

На споменику у манастирској порти исписани су стихови песме „Капетанов гроб“, Ђуре Јакшића, нашег чувеног песника и Милутиновог побратима. Он је ову песму написао непосредно пред своју смрт:

*„За српског рода дом, слободу,
Дао си живот свој,
Зато ће дуго у српском роду
Живети спомен твој!*

*Ти честит беше међ' браћом твојом,
Диван јуначе, врли Србине,
А то показа и смрћу својом,
Јуначке Груже, јуначки сине!”¹⁰²*

¹⁰² Гојко Антић: „Пирот - историјски догађаји и одјеци у литератури“ - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 57

Правац, Марине ливаде и Голаш

Положај и опис

Реч је о три планинска венца који се простиру паралелно, правцем северозапад-југоисток, у дужини од око 4 км, и граде између себе две заравни и две долине. Читав комплекс се налази између села Сопота и Ореовице на западу, а између Копривштице и Покровеника на истоку. Овај крај има облик седла које се лепо види из различитих делова пиротске општине. Крај је пуст и ненастањен, а у њега повремено залазе само малобројни пастири из поменутих села и ловци.

Лични утисци

Први планински венац (најближи Пироту), Правац (висине 1011 м), нешто је краћи од преостала два. Његов истакнути стенски део лепо се види и из града. Одувек је привлачио моју пажњу и мамио ме да га освојим.

То сам и учинио 10. новембра 2011, али ме тада густа јесења магла спречила да уживам у лепом погледу на Пирот и Пиротску котлину. Тада сам успео да се попнем и на највиши врх Мариних ливада (1041 м).

Овај планински венац је у карте унет под називом Марино ливађе.

Са Мариних ливада, посебно ме је импресионирао поглед на другу долину, којом пролази пут који повезује Копривштицу са Ореовицом и на трећи, најсевернији планински венац, Голаш, који је и највиши, са својих 1112 м. Силазак са Мариних ливада у другу долину био је један од најзахтевнијих у мом животу, јер је тај планински венац са северне стране изузетно стрм.

Овај крај сам посетио још једном приликом, у много бољим временским околностима, 29. јуна 2014, када сам био награђен и много лепшим погледом на околину (сл. 171-174). Овог пута, релацију сам комплетирао и успоном на трећи планински венац, Голаш, као и погледом на север, у правцу Покровеника, Буковице, Завојског језера и Старе планине.

На најистакнутијем делу Правца сам био након 25 минута хода из Копривштице уз прву долину. Поглед на југ је био импозантан, а висинска разлика између овог венца и долине која повезује Нишор са Ореовицом (где се налази поменуто место Врба са Спомеником ослободиоцима Пирота) износи око 300 м.

Са превоја према Ореовици, са кога се пружа леп поглед на Белопаланачко поље и Суву планину са Тремом, попео сам се на врх Мариних ливада. Терен је тежак за кретање, каменит и сличан оном на јужним падинама Сарлаха, изнад Пирота. Поново сам био фасциниран погледом, сада на север, на другу долину и највиши врх Голаша.

Овог пута, силазак у долину која се налази између Мариних ливада и Голаша, а која је на приближно истој надморској висини као и прва долина (између Правца и Мариних ливада) није ми изгледао тако тежак. Изабрао сам најбоље могуће место за то, и у другој долини био после спушта који је трајао свега пет минута.

После десетак минута успона, нашао сам се на највишем врху Голаша и уживао у лепом погледу на крај који уоквирују две моћне планинске реке, Темштица на западу и Височица на северу. На крају сам се, као и у јесен 2011, спустио путем низ другу долину у Копривштицу и после тачно два часа хода завршио ову лепу кружну релацију.

Сл. 171: Поглед у правцу Пирота са врха Правца

Сл. 172: Марине ливаде са Правца

Сл. 173: Поглед са Мариних ливада на другу долину и највиши врх Голаша

Сл. 174: Село Покровеник и Завојско језеро са Голаша

Још једна занимљива прича

• *Марине ливаде представљају зараван на којој су напуштени пашињаци. На највишем делу, који доминира околином, некада се налазило врело.*

Пред крај зиме, када снег почне да копни, Ореовчани са Мариног ливађа уоче правац пружања подземне воде која се пружа од пресахлог врела ка сопотском врелу Бања. Том линијом најпре нестане снега. На то указује и чињеница да вода Сопотске бање има константну температуру од 18°C, па зими топлота воде раскрави снег преко топле земље.

А кад год косачи са оближњих ливада поседају око сувог врела, прислоне уво и ослушкују, чује се гргољење воде у дубини. Тада започињу своју причу:

Девојка Мара, попова ћерка, удавила се када је у време жетве довела жедне коње на појило до врела на брдашицу. Њен отац, у очајању, ошиша овце и уз помоћ руна успе да запуши гротло врела како би пресахла вода, а он из вира извукао тело своје ћерке. Вода је отекла ка Сопотској бањи, а да је то тако, потврђује и то што су Сопоћани пронашли девојчин прстен и перчин које је избацила вода.

По девојци Мари, шире подручје је добило назив Марино ливађе или Марине ливаде.¹⁰³

¹⁰³ Снежана Бранковић: „Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји“, прича „Марино ливађе“; Пирот, 2012; стр. 68

Бела

Положај и опис

Бела је једно од најмањих и најзабаченијих села у општини Пирот. Налази се у Средњем Високу, уз Белску реку, некада десну притоку Височице а сада Завојског језера. У доњем току Белске реке формира се узан рукавац Завојског језера, тако да се језерска вода за време високог нивоа приближава сеоским кућама на мање од километар удаљености.

Село је збијеног типа и смештено на врло малом простору, а са свих страна је окружено шумовитим падинама Старе планине.

Бела је удаљена око 3 км од Белског моста на Завојском језеру, и око 1.5 км од места званог Белски крст, где се пут за ово село одваја од пута за Гостушу. Управо импозантни Белски мост, дугачак око 150 м, представља једину везу становника ова два села са Пиротом.

Од општинског центра Бела је удаљена око 24 км, и налази се на надморској висини од око 685 м.

Бела је данас једно од многобројних старопланинских села чији се број остарелих становника убрзано смањује. Упркос томе, поносно носи своје лепо име (реч „bella” на италијанском значи „лепа”).

Према предању, Бела је настала у првој половини XIV века, па се сматра да је село старо око седам векова. Два пута је расељавана, у XVI и XIX веку, а треће расељавање је избегнуто 1958. године, када је требало да се гради брана на реци Височици.

Лични утисци

Посебно интересантан део пута до овог села за мене представља силазак у живописну долину у којој се оно налази. Како би олакшали кретање у зимским месецима, вредни мештани су стрму деоницу пута пред улазом у село избетонирали.

Баш ту, на улазу у село, налази се неколико објеката који заслужују да буду поменути: реновирана Црква Светог Николе са звоником из 1854. године, бивша сеоска школа из 1947. године и Белски водопад. Овај лепо водопад висине 14 м, заједно са старом воденицом, представља главну атракцију села. Увек је богат водом, а у његовој лепоти сам први пут имао прилику да уживам 31. октобра 2010.

Када сам по други пут посетио Белу, 5. марта 2017, у друштву Бранка и Ане, својих пријатеља из Београда, имао сам више времена за истраживање (сл. 175 и 176). Тада сам установио да се непосредно изнад Белског водопада налази пећина из које извире вода.

Сл. 175: Село Бела има помало необичан положај „у рупи”

Сл. 176: Белски водопад се налази на самом улазу у село

Занимљивост

• Постоје две теорије о необичном имену овог села. *По једној, Бела је насеље настало поред беле, бистре, брзе и пенушаве воде, што, с обзиром на Белски водопад, одговара стварности. По другој претпоставци, то је насеље где је неки Турчин Бела запослио и трајно населио на свом чифлику козаре са разних страна.*¹⁰⁴

¹⁰⁴ Др Јован В. Ћирић: „Старост насеља Горње Понишавља и Лужнице” - Пиротски зборник бр. 7, 1975; стр. 22

Вртибог

Положај и опис

Вртибог је старопланинска висораван која је смештена на надморској висини изнад 1450 м. Налази се у атару села Гостуше и до њега се веома тешко стиже, како пешице, тако и теренским возилима. Ограничавају га Врх (1588 м), на југу, Сирманички врх (1480 м) и долина Сундарице, на западу, Мрамор, на северу, док се на истоку стрмо спушта у долину Дојкиначке реке.

На Вртибогу су се некада могле видети млекара, колибе сточара и на хиљаде оваца. Сада су тамо остали само темељи колиба, а планински ветрови бришу прелепим пашњацима.

Ово је право место за све оне који воле изазов и нетакнуту природу. Ту се понекад, у току дана, смене готово сва годишња доба. После сунчаног периода, брзо се навуку облаци, а небо прошарају муње... Они који су доживели невреме на Вртибогу кажу да тада „с неба падају ужарене лопте”.

Неретко и најбољи познаваоци планине по магли не могу да пронађу пут на Вртибогу. По томе је и висораван добила име - кад падне магла чобани се „врте у круг”, јер осим траве нема дрвећа, стена или других објеката помоћу којих би се оријентисали. Постоји и друго тумачење назива - да се са висине на овом простору могу видети рупе које је наводно „провртео Бог”.

Лични утисци

За одлазак на ово прелепо место на Старој планини припремао сам се годинама. Планирао сам одлазак колима до Гостуше, а затим целодневни излет до Вртибога. Када ми се жеља напослетку сасвим случајно и непланирано остварила, схватио сам да сам тежину релације

увелико потценио и да је она, на начин на који сам је ја планирао, изузетно тешко изводљива.

На Вртибогу сам био у друштву колега са посла, 28. маја 2011. (сл. 177-180). Тада смо из Гостуше, Пинзгауером и Ладом Нивом кренули у авантуру, за већину учесника до тада највећу у животу.

Скретање за Вртибог се налази изнад северне обале Завојског језера, на око пола пута од Белског моста према Гостуши и на надморској висини од око 720 м. Пут ка Вртибогу је изузетно тежак, на неколико места са дугачким и јаким успоном. У почетном делу се може уживати у погледу на Завојско језеро и модрозелену боју његове воде.

На једној заравни, на око 1100 м надморске висине, вреди направити паузу. Одавде се стрми путевци спуштају према Гостуши, на западу, и Бели, на југу, тако да то одмориште са појилом за стоку представља и место спајања путева из ова два села.

Затим почиње најтежа деоница праћена великим успоном и ровинама које разједају пут, а последица су водене ерозије. Дубоких бара и блата на путу има чак и у летњим месецима јер овде често пада киша. Због тога је за посету Вртибогу неопходно изабрати лепо, стабилно и суво време, по могућству у касно пролеће или у рану јесен.

На једном таквом месту наша Лада Нива је застала у дубоком блату. Пошто смо се сви сместили у товарни простор Пинзгауера, кренули смо даље. Мене је повукла авантура па сам, проценивши да нас од крајњег одредишта одваја само узвишење звано Врх, кренуо узбрдо преко непрегледних ливада, успут уживајући у пролећним пејзажима, зеленилу траве и зујању пчела и скакаваца. У даљини се видео део Гостушког залива Завојског језера, а нешто ближе је био планински пут којим је зелени Пинзгауер милио превозећи моје колеге.

Колико сам добро упознао овај крај проучавајући карту и интернет, показало се након пола сата успона на Врх, када су се пред мном указали незаборавни призори - Вртибог у својој пуној лепоти и врх Мрамор у залеђу. У даљини се чак видео и Бабин зуб, а на другој страни, кроз маглу, горостасни Копрен и Три чуке. Уверио сам се у оно о чему сам само слушао - „*Вртибог је непрегледно царство паињака*“. У дну огромне „тепсије“ Вртибога видела су се стада оваца и коза, као и крда говеда и коња која су мирно пасла најквалитетнију траву.

Убрзо се наоблачило и тамни облаци су претили кишом и невременом. На моменте, сунце би успевало некако да пробије тамну „завесу“ и обасја висораван, па би она засијала са мноштвом нијанса зелене боје. Коначно сам на једном месту испред Вртибога успео да ухватим прикључак са групом и тада сам се осећао много сигурније. До тог места било је потребно скоро два сата вожње из Гостуше.

У веселој атмосфери, одушевљени лепотама предела, наставили смо до овчарских колиба у централном делу Вртибога. Неколико номада је овде било одскора. Имали су намеру да проведу лето чувајући стоку, све до октобра, када ће се повући у ниже крајеве. Услови за њихов живот овде су претешки - неколико на брзину склепаних колибица и шатора требало би да их штити од јаког ветра и кише. Замишљао сам како је на Вртибогу зими, када нема никога, када напада снег и када непрегледним пространством само фијуче ледени ветар.

Даље смо наставили пешке до Арбанашког кладенца, који се налази на око 1500 м надморске висине. Чине га велика корита за појење стоке, и представља једино место у близини са пијаћом водом. Судаћи по имену, вероватно је некад био зборно место хајдука. По некој мојој процени, од скретања са пута за Гостушу изнад Завојског језера до овог места има најмање 10 км. Не треба заборавити да на том растојању треба савладати висинску разлику од скоро 800 м.

У близини Арбанашког кладенца је и напуштена зграда млекарне. Некада се овде прерађивало млеко са старопланинских пашњака и правили чувени пиротски качкаваљ, сир и други млечни производи. Сада је усамљена камена зграда само неми сведок неких лепих, давно прошлих времена.

Пошто је почела да ромиња киша, морали смо да се окупимо и кренемо назад, на дуг пут до Гостуше, а касније и до Пирота. Успут смо срели караван ципова пиротског Ротари клуба. Ова релација је магнет за заљубљенике у природу и лепе пејзаже, и као таква, једна је од незаобилазних off-road тура на Старој планини.

Излет на Вртибог ми је остао у незаборавној успомени. Ако се некада будем одлучио да купим „теренца“, један од главних разлога биће моја жеља да стигнем на ово предивно место и да на њему проведем бар пар сати у друштву породице и пријатеља.

Сл. 177: Поглед на Завојско језеро са Врха изнад Вртибога

Сл. 178: Вртибог - једно од најтеже доступних места у пиротском крају

Сл. 179: Арбанашки кладенац

Сл. 180: Некадашња млекара на
Вртрибогу

Још једно занимљиво место у близини

• Гостуша је типично старопланинско село, удаљено око 28 км од Пирота. После формирања Завојског језера додатно је удаљена од града за око 6 км. Разлог за то је следећи: једини мост преко језера, Белски мост, изграђен је узводно, на месту где је оно најуже, а не низводно одакле би било омогућено да Гостуша буде ближа граду.

Због архаичне архитектуре, називају је и „Каменим селом”. Сасвим сигурно једно је од најстаријих места у пиротском крају. Као аутентичном селу које најверније осликава живот старопланинског становништва у прошлом веку, о Гостуши су снимљени многобројни филмови и написани текстови који су ушли у анале етнографије.¹⁰⁵

Као ни у случају Беле, ни за Гостушу се поуздано не зна порекло њеног имена. *Може бити да је то било насеље у густој шуми или шумском крају. По некима је добила име по гостионици на некада важном караванском путу где се могла „гостити душа”. Не треба одбацити ни могућност да је село названо по Радгосту, старословенском богу домаћинства и заштитнику куће, укућана и њиховог напретка.¹⁰⁶*

¹⁰⁵ <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Гостуша>

¹⁰⁶ Др Јован В. Ћирић: „Старост насеља Горњег Понишавља и Лужнице” - Пиротски зборник бр. 7, 1975; стр. 24

Белан

Положај и опис

Слично Вртибогу, и ово је висораван на Старој планини северно од Завојског језера и Гостуше, а јужно од Топлог Дола и долине Јаворске реке. Са најистуренијег дела Белана, на 1576 м надморске висине, пружа се вероватно најлепши поглед на Миџор, „кръв Србије”. Највиши врх наше земље је од овог места, ваздушном линијом, удаљен приближно 9 км, а налази се тачно „преко пута”, односно с друге стране долине Јаворске реке. Као и Вртибог, и Белан припада атару села Гостуша.

У овом делу парка природе „Стара планина”, који је издвојен у односу на главни планински венац на граници са Бугарском, све је више уређених туристичко-пешачких стаза. На тај начин, велико пространство, смештено између долина Топлодолске, Јаворске, Дојкиначке реке и Височице (Завојског језера), са својим непрегледним пашњацима и врховима (Белан, Мрамор, Браткова страна, Равно бучје, Вртибог и Паклешки врх), постаје све доступније планинарима и љубитељима природе.

Лични утисци

Ово прелепо место сам први пут посетио јула 1999, непосредно након бомбардовања земље и свог учешћа у рату, које ме одвојило од редовних обавеза на факултету пуна три месеца. Излет је организовао мој ујак Зоран, а учесници су били и моја сестра Ивана и брат Бојан. Памтим да нам је свима ова релација била добродошла као некакав вид пражњења од доживљеног стреса у претходним месецима.

За уложени труд смо на Белану били награђени величанственим погледом на јужне падине венца Старе планине и на њене највише врхове. Ту су настале и прелепе фотографије као успомена на једну од наших највећих заједничких авантура, и једну од најбоље организованих акција. Много година касније, то ми је послужило као добар пример у ситуацијама када сам ја био у улози водича својим пријатељима до удаљених старопланинских и других крајева.

Идеја о поновном освајању Белана је у мени дуго чекала на реализацију. Спровео сам је у дело 2. маја 2017, овог пута сам, знајући да је релација веома захтевна, и не желећи да превеликим напорима излажем себи драге особе (сл. 181-184).

Пут до Белана води са бране на Завојском језеру, односно из викенд насеља смештеног на његовој северној страни, удаљеног 2 км лошег пута од бране. Ту се некада налазило село Завој са старом Црквом Свете Тројице, које је касније трајно потопљено.

Након проласка кроз сплет изукрштаних шумских путева, излази се на пут који стрмо води кроз голет засађену младим боровима. Овде су присутни трагови великог шумског пожара из 2007, док у позадини остају мирна површина Завојског језера и шумовите падине Пажара.

Успон је константан и напоран, а терен једноличан и тежак за кретање. Овај пут користе једино заљубљеници у природу и off-road авантуре, дрвосече, берачи лековитог биља и, све ређе, пастири и локално становништво. На укупном растојању од неких 8 км, до Белана се савладава висинска разлика од 970 м.

Након проласка кроз борову шуму, терен постаје другачији и пријатнији за око. Чине га прелепи планински пашњаци (сувати) са ретким дрвећем. Први пут се у даљини може видети и Миџор. Са леве стране је оближња Барска чука (1317 м), а даље на запад су лако уочљиве стене Болвана (испод Јабучког равништа) и Бабиног зуба.

Незаобилазна успутна станица је Стражиште, стрм одсек према северу, на 1496 м висине. Овде сам стигао после тачно сат и по хода, и одатле сам могао да видим циљ своје релације, Белан. Био сам пријатно изненађен чињеницом да је у непосредној близини Стражишта подигнуто пријатно одмориште са обележеним путоказима до околних врхова и села.

Надаље према Белану терен је валовит и захтева неколико узастопних спуштања у долине и пењања уз планинске косе. Одавде крећу и маркације којих у првом делу релације није било. Некада је на овом пространству пасло на хиљаде оваца. Данас на то време само подсећају остаци старих појила и усамљених појата-млекара на којима се производио старопланински качкаваљ. Нажалост, приликом своја два одласка на Белан нисам видео ниједно стадо.

Сл. 181: Одмориште на
Стражишту

Сл. 182: Остаци некадашње
млекаре у подножју Белана

Након проласка кроз место Занога и последњег јачег успона, излази се на зараван на којој се налази још једно одмориште са лепим погледом на Миџор. После скоро 18 година од првог освајања Белана, а два сата и четрдесет минута хода од полазног места изнад Завојског језера, нашао сам се на врху са кога Стара планина изгледа као на длану.

Мене је ту дочекало лепо пролећно време и пријатна температура од 14°C, а у увалама на јужној страни Миџора био је присутан снег. Њега је било и на северним падинама Браткове стране и Мрамора, до којих продужава пут ка истоку. Чак и на северној страни Белана, прошараној жбуновима клеке и прелепим цветовима шафрана, било је заосталог снега.

После полчасовног одмора и уживања у погледу са једног од најлепших видиковаца у пиротском крају, кренуо сам назад истим путем. На месту где сам оставио аутомобил био сам после сат и педесет минута хода.

Сл. 183: Белан - место са
најлепшим погледом на Миџор

Сл. 184: Снег у мају на северним
падинама Белана

Занимљивости

- Претпоставља се да су људи височког краја поступак прераде млека и израде качкаваља изучили од такозваних Црновунаца (Каракачана и Аромуна), припадника номадских племена грчког и цинцарског порекла. Они су кроз све време робовања под Турцима, па и после ослобођења, до Првог светског рата (по неким изворима све до 1932. године), редовно долазили у пиротски крај и ту боравили са великим стадима која су бројала и по више десетина хиљада оваца. Напасали су их од пролећа до позне јесени, у сектору Старе планине, а презимљавали су у ниским пределима, најчешће око Дунава. Претпоставка је да су ови номади утицали и на развитак пиротског ћилимарства.

- Према неким подацима, пре Другог светског рата, на подручју пиротске општине, било је око 200000 млечних оваца, а производило се годишње око 1000 тона качкаваља и 300 тона пране вуне.

Ореовица

Положај и опис

Ако се из пиротског насеља Тијабара крене старим Књажевачким путем у правцу Темске, мало пре познате Сопотске петље на магистралном путу Пирот - Ниш, наилази се на место звано Сопотски хан. Овде је скретање за око 2 км удаљено село Сопот, а од њега 3.5 км даље, кривудавим путем, налази се Ореовица, некада познато хајдучко село. Од Пирота је удаљена око 13 км, на надморској висини од 680 м. Деоница пута од Сопотског хана до Ореовице савладава висинску разлику од 320 м на прилично кратком растојању.

Један од најпознатијих хајдучких четовођа у пиротском крају и читавој југоисточној Србији био је Стојан Стефановић Дубанђа, у народу познатији као Стојан Ореовачки, јер је пореклом био баш из Ореовице. Био је неустрашиви борац од кога су Турци зазирали.

Хајдуковао је, како легенда каже, дванаест година, највише око Топлог Дола, Засковаца и Темске. По причи, са њим је четовала и његова ћерка Милка и била најбољи стрелац у дружини. Турци су организовали многе потере за његовом хајдучком дружином, али без успеха.

Стојан Ореовачки био је јуначан човек, одлучан, слободан и вешт у сваком походу. Због њега су Турци избегавали да иду у удаљена старопланинска села, а када су то и чинили, нису смели да врше насиље над народом, јер су се плашили његове освете.

Стојан је умео веома брзо и вешто да се преруши у сељака, слугу, угљара и да тако обучен дође чак и у град.

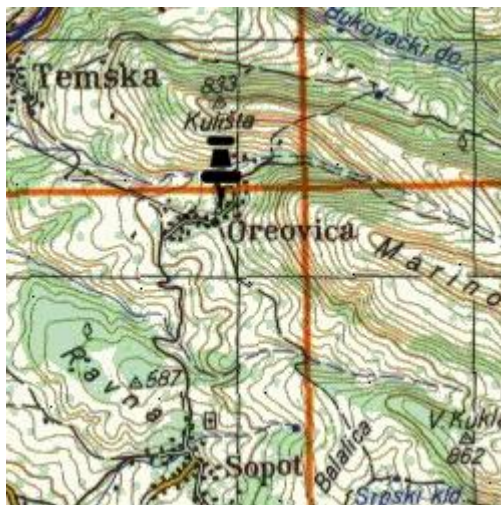
Када су једном приликом Турци организовали велику потеру са око три стотине људи, против Стојанове хајдучке дружине, он се прерушио у сељака и умешао у потеру. Цео дан је био са Турцима, а да га они нису препознали. Сељаци који су то знали нису хтели да га одају.

При повратку из потере, буљубаша (капетан у турској војсци, прим. аут.) је застао код Наниног кладенца, у месту званом Буковица (између Ореовице, Темске и Покровеника, прим. аут.), да се напије воде. Узео је свој тас (врста посуде за воду, прим. аут.), напио се воде и дао другима да пију из њега. Узео је и Стојан, напио се хладне изворске воде и умакао у шуму са тасом. Сутрадан је по једном сељаку послао буљубашу тас уз поздрав:

„Поздраву буљубашу, дај му тас и кажи му да ми га је јуче дао да се напијем воде на Нанином кладенцу.“¹⁰⁷

Лични утисци

До Ореовице је најлакше доћи поменутиим асфалтним путем који води преко Сопотског хана и села Сопот. На Сопотском хану треба видети напуштену кафану „Шангај“ и обновљену стару чесму из 1839. године, која се налази поред самог пута за Темску и Књажевац.

¹⁰⁷ <http://www.koznazna.com/index.php/2015/12/31/hajduk-stojan/>

Ја сам још као дете највише волео да до Ореовице дођем уз долину, из села Темске. Када сам последњи пут то учинио, по врло хладном времену, 18. децембра 2010, било ми је потребно око сат времена хода. Овде објављене фотографије села настале су управо тада (сл. 185 и 186).

Ореовица нема своју цркву, најближа је у суседном Сопоту. Међутим, у близини напуштене школске зграде, на улазу у село из правца Сопота, налази се мали звоник са оброчним крстом.

Село, на први поглед, обилује водом, на шта указује и велика чесма у његовом центру. Такође, ако се у горњем делу села крене путем за Копривштицу, уз долину потока који се спушта према Темској, на непун километар удаљености, наилази се на једно лепо врело. Када сам на овом месту био 18. априла 2013, извирала је велика количина воде и формирала поточић.

Нажалост, у сушном делу године, Ореовица има великих проблема са водоснабдевањем, јер врела у околини села тада ослабе или у потпуности пресуше. У то сам се и сâм уверио 5. новембра 2017, када је поменуто врело изнад села било суво, готово без капи воде.

Сл. 185: Село Ореовица

Сл. 186: Центар села са задружним домом и великом чесмом

Занимљивост

- Ореовица поседује и разноврсно, али неискоришћено рудно богатство. Најважнија су налазишта кварцног песка, обично беле, ређе сивожуте и црвенкасте боје. Погодан је за израду свих врста стакларских производа и оптичких инструмената.

Такође, крајем прошлог века, вршена је експлоатација чувеног ореовичког камена, а њиме је наводно поплочан и нишки кеј поред реке Нишаве.

Још неколико занимљивих места у близини

- У центру Сопота, у кругу од стотинак метара, налази се неколико места вредних пажње. Ту је, пре свега, сада руинирани задружни дом са великом чесмом, из чијих шест шопки истиче необично хладна вода. Изнад њега, поред пута за Ореовицу, налазе се сеоска школа и црква из 1849. године, посвећена Светој Богородици. У њој су, неко време након битке на Нишору, чувани посмртни остаци капетана Милутина Карановића.

Десно од задружног дома, уз поток, налази се јак извор који мештани називају Бања. Сопот је своје име добио управо по овом месту, јер влашка реч „*şorot*” значи „извор”. Занимљиво је да је вода са Бање некада била топлија него сада, али је клизањем земљишта један од топлих извора нестао. Некада је вода покретала десетак воденица, а и сада је жене користе за прање веша. Данас постоји још само једна воденица-поточара, непосредно испод Бање, која је у фази урушавања.

- *Место Сопотски хан је добило име по турском хану који се налазио на простору данашње железничке постаје на прузи Пирот - Ниш. Овде су се путници могли одморити или заменити коње како би наставили путовање ка Нишу, Цариграду или Видину у Бугарској. Аустријанци су га запалили при поновном заузимању Пирота, 1738. године, али је убрзо сазидан нови, тако да је ово место остало свратиште путника и после ослобођења од Турака.*

Међу српским војницима који су 1885. године често свраћали у кафаницу на Сопотском хану, био је и Бранислав Нушић, тада двадесетједногодишњи каплар-добровољац. Он је сећања на двонедељни Српско-бугарски рат објавио у својој првој књизи „Приповетке једног каплара”. У приповеци „Дуња”, описао је изглед Сопотског хана и своја пријатна сећања на конобарицу Дуњу.¹⁰⁸

Кафана „Шангај” на Сопотском хану подигнута је 1938. године. Њен власник је био Алекса Поповић, звани Шангајац, један од највећих авантуриста и особењака свог времена, родом из Сопота. У својој кафани је остао до смрти 1963. године. У њој, бар по причи, и даље на зиду висе урамљена фотографија Алексе Поповића у белом оделу и са белим шеширом, којег Кинез вози на рикиши у далеком Шангају.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Снежана Бранковић: „*Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји*”, прича „*Нушић у Сопотском хану 1885. године*”; Пирот, 2012; стр. 213-214

¹⁰⁹ Снежана Бранковић: „*Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји*”, прича „*Алекса Поповић Шангајац*”; Пирот, 2012; стр. 227-233

Црква Свете Тројице у Рудињу

Положај и опис

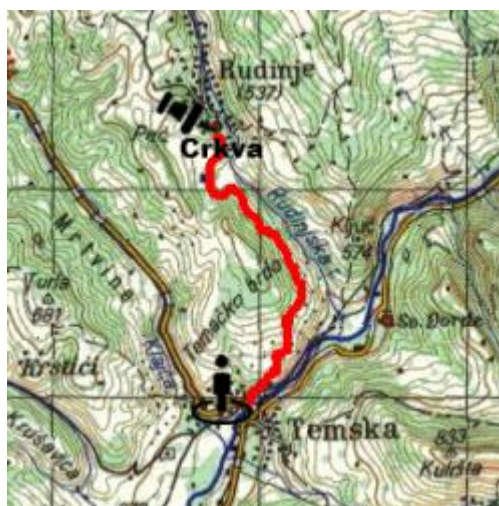
Рудиње је удаљено од села Темске око 3.5 км и око 19 км од Пирота. Са Темском га повезује солидан асфалтни пут. Успон уз Темачко брдо, огољено након великог шумског пожара у лето 2007, један је од најзахтевнијих у пиротској општини. Село се налази у долини Рудињске реке, која прикупља воду са великог пространства на падинама Старе планине. Горњи део Рудиња је на надморској висини од око 540 м.

Према причи старијих људи, у близини села постоје трагови јамских копова и тунела које су користили још Римљани. Тако је, због близине некадашњег римског рудника, насеље добило данашње име. Прича се да су после Првог светског рата, када је школа у селу почела са радом, служитељи крампом откопавали угаљ на тим местима, товарили га на кола, сушили и касније њиме ложили школске пећи.

Најпознатија грађевина је Црква Свете Тројице која се налази на самом улазу у село из правца Темске. Саграђена је 1938, на темељима пређашњег храма подигнутог 1875. године. Непосредно до цркве се налази и напуштена, стара сеоска школа.

Цркву је освештао тадашњи владика нишки Јован Илић. За ту прилику је изаткано платно дужине 500 м, и било је разасртно од једног места испред села до цркве, дуж пута где је владика требало да прође.

На улазу у обновљену цркву налазе се два натписа. Први је посвећен „великом ослободиоцу - Краљу Петру I и палим борцима 1912-1915“, а други „великом ујединитељу - Краљу Александру I и палим борцима 1915-1918“.

Лични утисци

Прва од објављених фотографија настала је 30. децембра 2009, када сам до Рудиња дошао аутом заједно са својом, тада четвороипогодишњом ћерком Дуњом (сл. 187).

Да је савладавање растојања од Темске до Рудиња пешке, прилично захтевна релација, уверио сам се са својим добрим другом Бојаном Ристићем, 19. фебруара 2012. (сл. 188). За тај напор било нам је потребно око 45 минута хода по снегом покривеном путу, непосредно након великих снежних падавина.

Према причи моје покојне бака Мицке из Темске, освештању чувене цркве у Рудињу присуствовао је лично и четнички војвода Коста Пећанац. Баки је остало у сећању да су становници Темске и околних села масовно ишли пут Рудиња на тај велики догађај.

Сл. 187: Једна од најлепших цркава у пиротском крају

Сл. 188: Рудињска црква у зимском амбијенту

Још једно занимљиво место у близини

• Рудиње је село са великим атаром који се на северу граничи са општином Књажевац. На око 4 км северно од села налази се место Викалиште. Ту се, на надморској висини од око 1065 м, налази стрма стена висока двадесетак метара која представља сјајан видиковац.

Наводно је место добило име по неком чобанину кога је један ован из стада нехотице гурнуо са стене. Човек је остао на месту мртав, а његова породица није могла да прежали свог најближег. Долазили су испод стене на Викалишту, палили свеће и непрекидно плакали („викали“). То је трајало толико да су растужили цело село.¹¹⁰

¹¹⁰ Снежана Бранковић: „Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји“, прича „Викалиште“; Пирот, 2012; стр. 63

Стари град Темско

Положај и опис

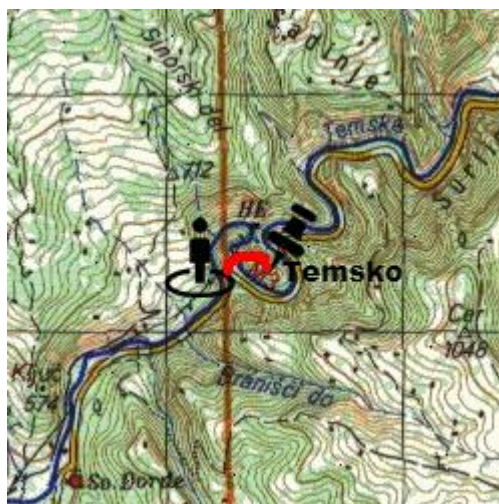
Средњовековна тврђава Темско, по којој је село Темска добило име, налазила се на десној обали реке Темштице, на најзанимљивијем делу њеног кањона, недалеко од бивше хидроцентрале „Темац“. Место се налази на око 5 км узводно од Темске и око 3 км од Манастира Свети Ђорђе, односно 20 км од Пирота.

Према причи, у старом граду Темско је почетком XV века столовао чувени хајдук Новак Караљук, велики борац против Турака. Неки сматрају да поменути хајдук, у ствари, није нико други до чувени Старина Новак.

Кроз бурну српску историју, око ове средњовековне тврђаве водиле су се многе борбе, али она је увек била симбол непокорности и слободарског духа српског народа. У доба турске владавине овим просторима, Темско је било појам одметништва и хајдучије која је правила велике проблеме Турцима.

Нарочито су се тешке борбе водиле око ове тврђаве у време Аустријско-турских ратова, крајем XVII и у XVIII веку. О овим догађајима сведочи натпис попа Љубена у оближњем Темачком манастиру, који се налази на зиду цркве поред улазних врата. Укратко, тај натпис говори да је и сам манастир био опустошен од стране Аустријанаца и Мађара и да се „многа хришћанске крви сиромаша пролило у граду Темско, страдалог од глади и Аустро-Угара“.

У народу такође постоји легенда, која се и дан-данас препричава, да је ту некада био римски град и да је све око њега било под водом, укључујући читаво Темачко поље и место где се данас налази село Темска. Због тога је у то време било немогуће доћи

копненим путем до града Темско, него су Римљани за то користили чамце. Тек када је, наводно, пробијена Сићевачка клисура и вода отекла, стари град Темско је пао у руке освајача.¹¹¹

Лични утисци

Да будем искрен, иако ми је отац родом из Темске, иако сам у Темачком манастиру и кањону Темштице био „хиљаду пута“, иако сам до своје 41. године слушао приче своје бака Мицке, причу о постојању старог града Темско нисам знао док нисам мало „загребао“ по интернету. То ме заинтересовало да потражим локацију овог средњовековног утврђења. Отежавајућа околност је била та што нису постојали никакви ближи подаци нити одреднице.

Оно што сам планирао, коначно сам 7. септембра 2011. спровео у дело (сл. 189). Тог дана сам након посла отишао до ХЕ „Темац“, са кумом Марјаном, његовом старијом ћерком Андрејом и својом ћерком Дуњом. Претходно ми се данима у глави врзала идеја како да пронађем стари град. Наиме, некако сам дошао до информације да се Темско налазило на самој литици изнад хидроцентрале, на месту где река Темштица прави меандар, широко заобилазећи моћну стену и описујући скоро пун круг око ње.

Добро сам проценио да подухват нећу моћи да остварим са Дуњом, а пошто је неко морао да брине о деци која су се играла у кругу одмаралишта ЕПС-а, у остварење зацртаног циља сам кренуо сâм, без кума Марјана. Сама „авантура“ није трајала дуже од 40 минута, али је била изузетно напорна.

Полазна тачка је био видиковац изнад машинске зграде хидроцентрале, са којег се пружа фантастичан поглед на стару брану. Одавде сам кренуо једном стазицом која води на саму литицу изнад реке. Терен је био стрм и веома непроходан. После петнаестак минута четвороножног верања доспео сам до платоа на литици коју река окружује.

Нажалост, од остатака старог средњовековног града Темско није остало много, а и оно мало развукли су трагачи за златом којих у овим крајевима има приличан број. Гомила камења само је указивала на то да се некад давно овде налазио утврђени град. Изглед врха је био прилично измењен и поприлично се разликовао од онога што сам видео на интернету. Наиме, на самом врху литице налазио се стуб далековода који је подигнут непосредно пре мог доласка, а који је требало да има

¹¹¹ <https://temska.wordpress.com/стари-град-темско>

улогу у снабдевању електричном енергијом новог ски-центра „Бабин зуб” на Старој планини. Поред самог стуба далековода налазио се и један стари оброчни крст.

Моје разочарење што нисам пронашао оно што сам очекивао и што је некадашњи стари град потпуно руиниран, било је потпуно када сам схватио да је, у циљу постављања далеководног стуба на врху литице, изграђен прилазни пут који води са пута за Топли До са друге стране реке. Закључио сам да је било много лакше остварити циљ да сам кренуо тим путем, једино што би неизоставно било гажење хладне Темштице.

Фотографија литице на којој се некада налазио стари град Темско настала је 11. новембра 2015, када сам ХЕ „Темац” обишао са својом породицом и уживао у дивним јесењим бојама (сл. 190).

Сл. 189: Стари оброчни крст на месту где се некада налазио средњевековни град Темско

Сл. 190: Поглед на литицу коју окружује река Темштица, а на којој се налазио стари град

Када сам 26. априла 2017. кренуо са намером да поново обиђем ово тајанствено место, горе описаним и наводно лакшим путем, испоставило се да ће ми у тој намери јак речни ток Темштице представљати непремостиву препреку. Мој циљ, представљен горњим делом далеководног стуба који је штрчао из густог растиња на врху, био је тако близу, али у исто време и довољно далеко и недостижно. Искористио сам прилику, сишао до бране на реци и посматрао је из до тада недоживљеног угла.

Решен да не одустанем лако, у повратку сам се спустио путем који води за хидроцентралу и одмаралиште. Међутим, непријатно ме је изненадила закључана капија на улазу у комплекс, кроз коју сам толико пута раније слободно пролазио. Тако је мој покушај поновног освајања старог града Темско тог дана дефинитивно пропао.

Још једна занимљива прича

• Непосредно испод места где се налазио стари град Темско, смештена је бивша хидроцентрала „Темац“, грађена пре Другог светског рата, у циљу задовољења потреба које је тек основана Фабрика гумене обуће „Тигар“ имала за електричном енергијом.

Иначе, још 1902. године постојала је идеја увођења електричног осветљења у Пироту и решавања великог проблема неосветљености града. Чак је пронађен и инвеститор за један такав пројекат - познати индустријалац из Ваљева, господин Матија Ненадовић, који је био заинтересован за изградњу хидроелектране и искоришћавање великог хидроенергетског потенцијала пиротског краја. Потенцијалне локације за будућу хидроелектрану биле су на реци Нишави, неколико километара низводно од Пирота и у клисури реке Темштице, узводно од Манастира Свети Ђорђе. Међутим, династички преврат у мају 1903, а касније Балкански ратови и Први светски рат, одложили су реализацију овог амбициозног пројекта за нека боља времена.

Дозвола за подизање и градњу хидроцентрале на десној страни реке Темштице добијена је у јесен 1939. године. Радови су завршени за релативно кратко време, за само шест месеци. Изграђена је камена, лучна брана, висине 5 м и дужине 50 м, са доводним тунелом и цевоводом, као и машинска зграда са два магацина.

У пролеће 1940. објекат је већ био готов. Систем је први пут испробан и стављен у погон 12. априла исте године, а већ 5. августа хидроцентрала је званично добила дозволу за рад. Била је снаге око пола мегавата. Висинска разлика између нивоа воде у језеру изнад бране и турбина хидроцентрале у машинској згради износила је 18-20 м.

Почетни спор који су власници „Тигра“, пиротски индустријалци Димитрије Младеновић - Мита Гага и браћа Цекић, имали са Пиротским електричним и индустријским друштвом, решен је договором 4. априла 1941, мада је хидроцентрала већ била почела да ради пуном снагом и да доноси профит. Примена уговора, међутим, није била могућа пошто је два дана касније извршен напад на нашу земљу од стране Немаца. За време Другог светског рата партизани су онеспособили хидроцентралу „Темац“ да не би служила Бугарима.

Укључена у хидроенергетски систем Србије, ова хидроцентрала је радила непрекидно до маја 1990, када је због неекономичности престала са радом. Конзервирана је у радном стању и од тада има само музејску вредност.¹¹²

¹¹² Милета Манић: „Градња хидроелектране Темаци“ - Пиротски зборник бр. 31, 2006.

Пријатно изненађење сам доживео 15. децембра 2017. Врата комплекса ХЕ „Темац” су била отворена, па сам са Бранком и Вуком, из Београда, могао, као и раније, слободно да посматрам брану са видиковца. Хидроцентрала је радила и производила струју, тачније један од њена три генератора - у то смо имали прилике да се уверимо и лично уласком у машинску зграду. Чак смо сазнали да постоје и амбициозни планови о обнављању и осавремењавању хидроцентрале који би омогућили производњу знатно већих количина електричне енергије.

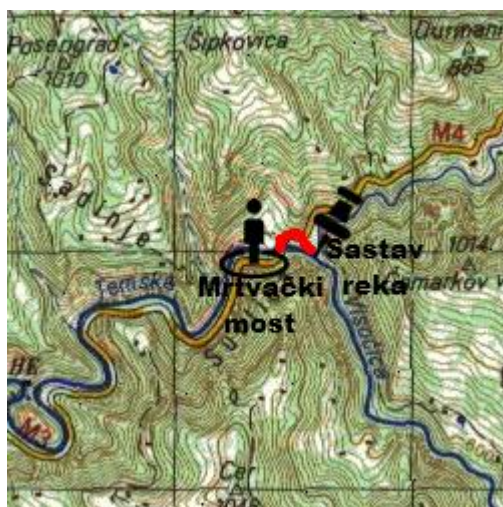
Мртвачки мост

Положај и опис

Ово лепо место налази се на око 9 км узводно од Темске, непосредно испод састава Топлодолске реке и Височице, на око 500 м надморске висине. Тачно је на половини пута од Темске до Топлог Дола, најудаљенијег села пиротске општине.

Мртвачки мост је наводно добио име по месту страдања великог броја хајдука у некој борби са Турцима. На овом месту се, у марту 1944, одиграла и позната битка у којој је Нишавски партизански одред поразио вишеструко бројнију јединицу бугарске војске.

Познати Мртвачки мост изградио је 1933. године, уз помоћ мештана, још чувенији Димитрије Младеновић, звани Мита Гага, рођени Топлодолац и оснивач „Тигра”, данашњег гумарског гиганта. То је скратило пут бројним војницима, жандарима, овчарима, качкавалџијама, рабацијама и ћирицијама (унајмљеним превозницима

робе), трговцима и учитељима, који из Топлог Дола више нису морали да иду до Пирота преко долине Височице, села Завоја и Нишора, већ су запрежним колима стизали брже преко Темске.

Стари мост више не постоји. У његовој непосредној близини данас се налази нови бетонски мост преко Темштице и велико спомен-обележје на месту одигравања битке из Другог светског рата.

Лични утисци

Мртвачки мост ми је одувек привлачило пажњу због бајковитог кањона кроз који се пролази на путу до њега, као и због споја Височице и Топлодолске реке. Низводно од њиховог ушћа река је позната под називом Темштица, по селу Темска кроз које касније протиче. Темштица је највећа притока Нишаве, а занимљиво је да у пролеће, када се отапа снег у планинском делу слива или се јаве јаче кише, Темштица често има више воде од саме Нишаве у коју се улива.

Иако се званично сматра да се код Мртвачког моста Топлодолска река улива у Височицу (неки Височицом називају и реку све до њеног ушћа у Нишаву код Станичења), након изградње бране на Завојском језеру и ограниченог протока Височице, често баш Топлодолска река уноси више воде и Темштици даје пуну снагу. Међутим, због великих колебања у количини воде коју носи, за време сушних летњих и јесењих дана, Топлодолска река више личи на поток.

Ушће две прелепе старопланинске реке најлепше је у пролеће. Овде објављене фотографије настале су 20. маја 2011, када сам ово место посетио са својом ћерком Дуњом (сл. 191 и 192).

Сл. 191: Мртвачки мост је од скретања за хидроцентралу „Темац“ удаљен око 4.5 км

Сл. 192: Пар стотина метара узводно је састав Височице и Топлодолске реке

Још једно занимљиво место у близини

- Ако се непосредно изнад састава поменутих река пређе на леву обалу Топлодолске реке, а затим крене путем који води уз Височицу, пролази се кроз пределе изузетне лепоте и практично нетакнуте природе. Близу ушћа, на реци Височици, налази се неколико лепих вирова за купање и један мањи водопад. Брана на Завојском језеру је одавде удаљена свега 4 км или сат времена хода.

Још неколико занимљивих прича

- О Димитрију Младеновићу - Мити Гаги и данас круже контроверзне приче о томе како је дошао до ненаданог богатства. Зна се да су његови преци на самом почетку XX века били чувени трговци из Топлог Дола и да су чували многобројна стада оваца. Тако имућни, успевали су да извозе живу стоку, овце и овнове, овчије коже и качкаваљ чак у Солун, Цариград, Египат и Алжир.

За време Првог светског рата Мита Гага је био мобилисан и преживео је одступање српске војске преко Албаније. Током повлачења краљ Петар I Карађорђевић је био забринут за своју гладну војску, па је наводно молио ако неко има нешто новца да преда уз признаницу да би се купила храна. Дародавцу би то било признато по повратку у Србију.

Према једној причи, Мита Гага је био у близини када је краљ затражио помоћ. Пришао је краљу, одвојио већи број дуката и предао их. За те паре од Албанаца су купљена три вола. Један део изгладнелих душа се окрепио и после оброка могао је да настави пут.

Тај његов поступак није заборављен после рата. Колико је Мита Гага постао утицајан, најбоље говори прича по којој му је краљ Александар Карађорђевић, после Првог светског рата, лично дошао у пријатељску посету у његово село Топли До.

Мита Гага је имао своје овчарнике и бачије на више места. У свом селу је саградио млекару-качкаваљциницу где се млеко прерађивало у качкаваљ. Преко краља Александра је издејствовао бројне бенефиције. Тако је могао да извози качкаваљ у неограниченим количинама, а то му је касније омогућило да развије и друге активности, пре свега израду гумених опанака.

По другој причи, Мита Гага је као газда имао поред стоке и већи број слуга сточара. Често је обилазио пастуре и стада да би се уверио да је све у реду, па је тако проверавао да ли ће на паишњацима бити довољно траве и процењивао колико сена може да се покоси за зимски период. Наравно, уз стада пастира било је пуно овчарских паса који су помагали око притеривања стада, а свакако, и за одбрану од вукова.

Једном приликом је нестао газда Митин верни пас па је решио да га сам потражи. Зашао је у близини појата у буквику и зазвиждао у прсте. Пас се препознавши свог газду огласио радосно залајавши. Мита се приближавао буквику одакле се чуло кевтање. На његову радост кучка Гара се оштенила у шупљој буквици. Како је ногама растерала трулеж у буквици, пред Митиним очима се указало неколико златника. Сакупио је златнике испод итенади, било их је толико да није могао да их преброји. Неопажен од овчара, однео је богатство кући.¹¹³

Топли До

Положај и опис

Продужи ли се од Мртвачког моста квалитетним асфалтним путем уз Топлодолску реку, још онолико колико је он удаљен од Темске (око 9 км), стиже се у старопланинско село Топли До, смештено у крају изузетне лепоте. Село се налази на споју Рекитске и Јаворске реке, на 730 м надморске висине, а од Пирота је удаљено 33 км. Како је пут узак и кривудава, за прелажење овог растојања потребан је скоро сат возње.

Село је, попут још неких у пиротском крају, успело да сачува свој етно-изглед из прошлих времена. Пре Другог светског рата представљало је центар овчарства и производње пиротског качкаваља, а имало је преко хиљаду становника и било је једно од највећих и најразвијенијих.

¹¹³ Снежана Бранковић: „Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји“, прича „Златна буква Мите Гаге“; Пирот, 2012; стр. 129-130

Од 71 сеоског насеља на територији општине Пирот, Топли До има највећи атар. По многим, најлепши делови Старе планине у Србији припадају управо њему. Пошто га са севера од хладних ветрова штити венац Старе планине, има топлију климу него што одговара његовој надморској висини, а и поједине биљне врсте које расту у околини Топлог Дола обично се срећу знатно јужније.

На улазу у село налази се напуштена војна караула. Могла би да се употреби за смештај планинара, јер је Топли До познат као полазна тачка за освајање великих старопланинских пространа. Поред врхова на Старој планини, за планинаре и туристе су најинтересантнији бројни водопади који спадају у највеће и најлепше у Србији.

Лични утисци

Топли До је село које сам у пиротској општини последње посетио, 9. септембра 2012. Касније сам му се више пута враћао, обично у склопу лепих релација до поменутих водопада. Старе, аутентичне сеоске куће и брза, пенушава Јаворска река, која долази са истока, увек су ме изнова одушевљавали.

Најчешће сам за полазак на удаљене релације бирао плато између Рекитске и Јаворске реке на коме се налазе стара сеоска црква и напуштена школска зграда. У порти Цркве Свете Параскеве налази се споменик Кости Гаги, великом трговцу и деди индустријалца Мите Гаге. У другом делу села налази се њихова породична кућа.

Највише сам волео да са узвишења изнад школе уживам у погледу на село и на његове лепе речне долине. Једном таквом приликом, 10. децембра 2016, када сам до Топлог Дола први пут довео супругу Сашку и ћерку Дуњу, настале су следеће фотографије (сл. 193 и 194).

Сл. 193: Стара црква у Топлом Долу

Сл. 194: Панорама села

Још једна занимљива прича

• У пространом атару села Топлог Дола налазило се, после Првог светског рата, неколико караула на граници са Бугарском. Постоји анегдота о посети краља Александра Карађорђевића граничарима на једној од караула.

Према тој анегдоти, краљ је своје војнике затекао како се картају са бугарским војницима, својим дојучерашњим непријатељима. Војници нису знали да је у питању краљ јер је био прерушен у сељака. Наводно је то краљу било симпатично па није било санкција за српске војнике.¹¹⁴

Пиљски водопади

Положај и опис

Природа нерадо открива своје најлепше творевине па их скрива далеко од насеља и људске знатижеље. До највиших и најупечатљивијих водопада није лако доћи, јер се налазе на стрмим литицама, међу високим стенама и у скоро непроходним деловима шума. Отуда није ни чудо што су Пиљски водопади дуго били непознати јавности.

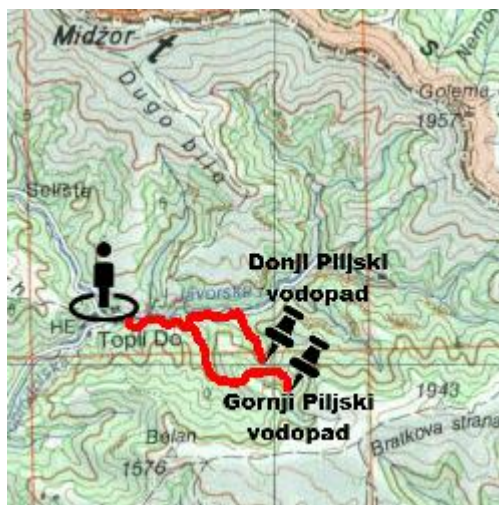

Доњи и Горњи Пиљски водопад, заједно са Крмољским водопадима, Куртулским водопадом, Чунгуљским скоком и Калуђерским водопадом, чине групу такозваних „Топлодолских водопада“. До њих не треба ићи без помоћи искусних водича или планинара, добре физичке кондиције и ваљане припреме.

Оба Пиљска водопада налазе се на Лисевском потоку, притоци Јаворске реке, која се у селу Топли До спаја са Рекитском реком, чинећи Топлодолску реку. Поменути Лисевски поток се слива у близини атрактивног стеновитог врха Пиљ (1467 м). Иако водопаде међусобно дели неких 250 м надморске висине, прилаз до њих је потпуно различит.

¹¹⁴ Снежана Бранковић: „Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји“, прича „Атар Топлог Дола“; Пирот, 2012; стр. 32-34

Доњи Пиљски водопад је смештен на надморској висини од око 1150 м, у шумовитом и тешко приступачном крају. Каскадног је типа и са висином од 64 м трећи је по величини у Србији, одмах после Великог Копренског водопада (103.5 м) и водопада Јеловарник, на источној падини Копаоника (71 м). Од погледа га, док му се не приђе, сакрива густо растиње, а хук воде Лисевског потока издалека најављује његово присуство. Због своје забачености откривен је тек 2002. године, а до тада је за њега знало само локално становништво.

Мање познати и ређе посећивани Горњи Пиљски водопад налази се нешто јужније, у непосредној близини вертикалне стене Пиљ. Висок је око 30 м и нешто је даљи од Топлог Дола, али је доступнији од Доњег Пиљског водопада, јер се налази на свега неколико десетина метара од макадамског пута који Топли До повезује са превојем Крваве баре, Арбињем и селом Дојкинци.

Лични утисци

Прелепи Доњи Пиљски водопад сам посетио у друштву својих колега, Милана Николића и Зорана Џунића, 12. априла 2014. (сл. 195). По мојој процени, од полазне тачке у центру села Топли До, удаљен је око 5 км југоисточно или око сат и по хода.

Пут иде лепом долином Јаворске реке и солидног је квалитета, са лаганим успоном. Са десне стране пута спушта се неколико дубоких долова, али је најинтересантнији Ковани дол са супротне леве стране (гледано уз Јаворску реку). Посматран са пута, спој долине Јаворске реке и Кованог дола изгледа изузетно атрактивно. Трећи по реду дол са десне стране пута је Студенички дол. Ту се прелази преко потока, и одмах после њега одваја се пут којим се иде за Горњи Пиљски водопад.

За Доњи Пиљски водопад овде се наставља право, на шта указују и маркације којих има сасвим довољно, тако да је сналажење веома лако. Убрзо се отвара леп поглед на венац Старе планине у правцу долине Јаворске реке (врхови Голема чука - 1957 м и Орлов камик - 1994 м), као и на горостасну Пиљску стену која указује на близину одредишта.

На око 3.5 км од центра Топлог Дола, на висини од око 850 м, одваја се пут за Лисевски до и Доњи Пиљски водопад. Право се наставља за Крмољске водопаде, Куртулски водопад и Чунгуљски скок.

Стаза даље иде нормално на ток Јаворске реке и након једног места за предах започиње најтежи део релације. До самог водопада води шумска стаза преко великог камења обраслог маховином, и то левом обалом Лисевског потока. И овде су маркације густо распоређене. На неким местима пролаз је веома отежан и захтева доста спретности, тако да је ова деоница прилично напорна.

Конечно, након четрдесетак минута хода од скретања са пута, наилази се на прву од две каскаде Доњег Пиљског водопада са које се отвара поглед на главну, горњу каскаду. Узбуђење достиже врхунац јер се пред вама пружа један од најлепших водопада у Србији. У пролеће је богат водом и изгледа заиста феноменално. Шкљоцање фотоапаратом је неизбежно. Са десне стране се виде конопци којима се најхрабрији могу попети и на врх овог водопада. Комплетна релација из села Топли До до Доњег Пиљског водопада и натраг обично траје око три сата.

Приступ Горњем Пиљском водопаду уз Лисевски поток, узводно од Доњег Пиљског водопада, практично је немогућ и представља опасну авантуру. Због тога је препорука да се после обиласка Доњег Пиљског водопада, вратите у долину Јаворске реке и до поменутог скретања на југ у Студенички дол.

Овим путем сам кренуо сâм, 8. маја 2016, у намери да посетим Горњи Пиљски водопад (сл. 196). Временски услови ми нису ишли на руку, јер је ромињала ситна и досадна киша. Међутим, баш то је учинило ову авантуру једном од најлепших у мом животу, а уз то је „разбило у парампарчад” моју предрасуду од раније - да је Горњи Пиљски водопад мање леп и мање атрактиван од много познатијег Доњег.

Од места у Топлом Долу, где сам оставио аутомобил, до скретања са главног пута за Горњи Пиљ, било ми је потребно око пола сата брзог хода. Надаље пут прати Студенички дол и повремено пролази кроз лепу шуму, савладава више оштрих кривина, прелази преко неколико мостића и омогућава поглед на велику Пиљску стену. Повремено се јавља и маркација. Студенички дол је веома стрм и дубок, а пресеца га неколико мањих долина којима се потоци сливају са висова оближњег Белана. У самом подножју Пиља пут је нешто стрмији са константним успоном, тако да треба правити чешће паузе уз уживање у погледу на предиван крајолик.

Недалеко од Пиља, који је овде главни оријентир, избија се на пропланак који се налази на око 1275 м надморске висине, а затим се пролази испод саме окомите Пиљске стене. Од погледа навише на

прелепу стену огромних димензија застаје дах. Овде се, према предању, некада давно, налазио мистични град Пиљ.

После готово два сата хода од Топлог Дола, наишао сам на Лисевски поток и на циљ своје релације, Горњи Пиљски водопад. Налази се на око 1400 м надморске висине. Ваздушном линијом је удаљен свега 500 м од Доњег Пиљског водопада, али их раздваја изузетно стрм терен и тешко проходна шума.

Водопад је био изузетно богат водом што га је чинило још лепшим. У појединим моментима, иако дупло мањи и неупоредиво ужи, Горњи Пиљски водопад ми се чинио чак и лепши од свог познатијег „брата“. Призор пред којим сам се тада нашао, немогуће је описати речима. Једноставно, треба се наћи у подножју овог водопада и то лично доживети.

Сл. 195: Доњи Пиљски водопад је званично трећи по величини у Србији

Сл. 196: Горњи Пиљски водопад се налази око 500 м узводно од Доњег, уз Лисевски поток

Занимљивост

- Сматра се да се трећина свих водопада у Србији налази на падинама Старе планине. Поређења ради, Копаник „крије“ у себи само два велика водопада.

О бројности водопада на овом подручју сведочи и чињеница да је књига „Водопади Србије“ (енциклопедијско-туристички водич из 2013. године, аутора Драгована Стојадиновића Сулета, из Крагујевца) подељена на два дела, од којих је један посвећен искључиво водопадима Старе планине. Преостали, други део монографије, обрађује водопаде осталог дела наше земље.

На позадини ове књиге, која представља главно издање у Србији посвећено тематици водопада, налази се прелепи дојкиначки водопад Тупавица.

Водопади Крмољ, Куртул и Чунгуљ

Положај и опис

Ако нешто на Старој планини оставља јак утисак на посетиоца, то су свакако њене моћне реке и бројни потоци који теку кроз монументално извајана корита од црвеног пешчара. Управо те реке и потоци, који хуче и носе огромне количине воде, чак и у најсушнијим периодима током лета, формирају бројне водопаде или како их мештани зову „скокове“, какви по величини и бројности не постоје у другим деловима Србије.

Ако се идући узводно уз Јаворску реку од Топлог Дола, не скрене на јасно обележеном месту за Доњи Пиљски водопад, већ се продужи право, на отприлике 6 км удаљености од села, долази се до ушћа Студеначке реке. Преласком ове реке и праћењем горњег тока Јаворске реке и њених левих притока, потока, долази се у вероватно најзабаченији део пиротске општине. Ту креће завршина пешачка потрага за најудаљенијим старопланинским водопадима: Крмољским, Куртулским и Чунгуљским. Поменути водопади се не могу поредити по висини са Доњим Пиљским водопадом, али сигурно спадају у најлепше у нашој земљи.¹¹⁵

Лични утисци

После опсежних и дуготрајних припрема, у освајање једног од најскровитијих делова старопланинског пространства кренуо сам 20. маја 2017, у друштву свог колеге Марка Костића и његове супруге

¹¹⁵ <http://www.stazeibogaze.info/2009/12/01/vodopadi-stare-planine/>

Иване (сл. 197-202). Иако је свако од нас већ имао у глави неки план кретања, више пута разрађиван, много нам је помогла информативна табла поред моста на Јаворској реци, у Топлом Долу, одакле смо и започели своју релацију. Сличне табле постоје и код скретања за оба Пиљска водопада.

После сат и двадесет минута хода од центра села, нашли смо се на левој обали Јаворске реке, недалеко од ушћа Студеначке реке. Овде Јаворска река прави низ мањих слапова преко црвенкастих плочастих стена. Уз огромну количину воде, након великих падавина претходних дана, изгледала је прелепо и моћно. Преко пута реке се, уз Заногу и Дуго било, може, после вишечасовног напорног пешачења, стићи до Мицора, а са супротне десне стране је врх Горњи Јаришор (1205 м), карактеристичног неправилног облика.

Убрзо смо се нашли на месту где смо морали да газимо ледену Студеначку реку. Био сам изненађен чињеницом да овде не постоји никакав дрвени мостић, али с обзиром на снагу реке у пролеће, убрзо сам схватио да је то сасвим логична ствар. Такође, ово место је важан „индикатор“ успешности саме релације. Наиме, ако Студеначку реку овде можете прегазити без проблема, не очекујте много воде ни на водопадима и притокама Јаворске реке. Ако прелазак реке на овом месту подразумева „борбу“ са речном струјом у трајању од пар минута, као што се десило нама, будите уверени да ће поглед на водопаде до којих сте се упутили бити величанствен.

После овог места, које се налази на око 890 м надморске висине, иде се пешачком стазом уз Јаворску реку. Одавде крећу боље и чешће маркације. Стаза води ливадом, повремено силази до саме Јаворске реке и, у зависности од годишњег доба, мање је или више видљива и проходна. Високо горе на хоризонту је Орлов камик (1994 м), први већи врх источно од Мицора, на самој српско-бугарској граници.

Сл. 197: Јаворска река близу ушћа Студеначке реке

Сл. 198: Један од бројних слапова на Јаворској реци

Након скоро сат времена хода од преласка Студеначке реке, уз неизбежна бројна задржавања због фотографисања прелепих слапова и брзака на Јаворској реци, стиже се до места где се Крмољски поток улива у њу. Овде се раздвајају путеви за водопаде Крмољ и Куртул (десно), и Чунгуљ (право).

На Крмољском потоку се налазе два лепа водопада, названа Крмољски водопади. Важно је напоменути да се надаље стално иде десном страном Крмољског потока. Први од шест великих водопада које смо обишли тог дана, налази се на десетак минута хода од ушћа Крмољског потока у Јаворску реку. Реч је о Доњем Крмољском водопаду. Мало даље узводно, након неких пет минута верања стрмом стазом, дошли смо и до Горњег Крмољског водопада. Већи је од Доњег, састављен је од две каскаде и тешко је приступачан.

Сл. 199: Доњи Крмољски водопад

Сл. 200: Водопад Горњи Крмољ

Следећа пролазна тачка је спој Крмољског и Куртулског потока. Налази се на петнаестак минута хода од Горњег Крмоља, а пролази се шумском стазом која местимично може да буде урасла у трње и коприве. Близу ушћа два потока (Крмољски је лево, Куртулски право), на Крмољском потоку, налази се један мањи водопад. Такође, на удаљености од свега стотинак метара од ушћа, али уз Куртулски поток, је такозвани Доњи Куртулски водопад.

Да би се дошло до једног од најпознатијих старопланинских водопада, Горњег Куртулског водопада, кога називају и Куртулски скок, Доњи Куртулски водопад се мора заобићи у широком луку лево, стрмом планинском стазом. Не постоји други начин да се стигне близу водопада који је најскривенији од свих на овом потезу и најтеже доступан. Висок је 27 м, до самог водопада је практично немогуће доћи, већ је најбоље посматрати га са неког безбедног места на оближњој стени. Ми смо то учинили у прелепом окружењу разнобојних, мирисних јоргована.

После обиласка Крмољских и Куртулских водопада, треба се вратити на раскрсницу шумских стаза, на ушћу Крмољског потока у Јаворску реку, за шта је потребно око пола сата. Даље се наставља добро обележеном стазом уз Јаворску реку, и убрзо се наилази на њену леву притоку Чунгуљски поток, који долази из Чунгуљског дола.

Близу ушћа се налази Мали Чунгуљски водопад, где вода свом силином удара у стену и накратко се поново враћа уназад, правећи водоскок. Нама је до овог места, од ушћа Крмољског потока, требало петнаестак минута (по слободној процени око 800 м). Злу не требало, није лоше знати да се поред овог водопада може подићи бивак и преноћити, а да чиста вода Чунгуљског потока може послужити за пиће.

Стаза даље продужава кроз шуму левом страном Чунгуљског потока, и после петнаестак минута хода, стиже се до највећег и најлепшег од свих водопада на овом потезу, Великог Чунгуљског водопада. Познат је и под називом Чунгуљски скок, а налази се на око 1150 м надморске висине. Удаљен је око 9 км од Топлог Дола или три сата хода (уколико се успут не обилазе водопади Крмољ и Куртул), а од места где се прелази Студеначка река, до њега се може стићи за мање од два сата. Висок је 42 м и другачији је од свих претходних. Нема каскада, већ се вода обрушава са једне огромне и вертикалне стеновите литице. Прелеп приказ и место где се треба добро одморити пред наставак пута и повратак до Топлог Дола.

Ово је једно од оних места које ме је одушевило и у чијој је непосредној близини боравак тешко описати речима. Једноставно, моје схватање појма великог планинског водопада поклапа се управо са импресивним Великим Чунгуљским водопадом. По мом мишљењу, то је сигурно један од најспектакуларнијих водопада у Србији и на Балкану. Доласком до њега била је испуњена једна од мојих животних жеља, тако да се и описана целодневна релација (око 21 км) налази на самом врху моје листе најлепших у пиротском крају.

Сл. 201: Куртулски водопад

Сл. 202: Водопад Велики Чунгуљ

Још неколико занимљивих места у близини

- Уколико се пре доласка на место састава Студеначке и Јаворске реке продужи право, или се по преласку Студеначке реке скрене десно и настави уз њен ток у правцу Одошког лица и Вражје главе, после пар километара пешачења наилази се на групу водопада од којих је најпознатији Вурња.

Природа је у овом крају потпуно нетакнута, а терен је на тренутке веома стрм и тежак за пролаз. Чињеница да је веома мали број људи посетио ово место, изазива додатни адреналин. Конфигурација терена, изглед стена и дрвећа, каскаде и сами водопади, свакако спадају у нешто најлепше што се у пиротском крају може видети.

- Узводно од Великог Чунгуљског водопада, око километар уз поток према врху Чунгуљ (1692 м), налази се још један водопад, Горњи Чунгуљ. Дупло је краћи од Великог Чунгуља, састоји се од прелепих кратких каскада и изгледом подсећа на познатији Калуђерски водопад.

Калуђерски водопад

Положај и опис

Овај импозантни старопланински водопад налази се на око 6 км северно од села Топли До. Познат је и под називом Калуђерски скокови. Представља низ мањих водопада који су стрмим каскадама повезани у јединствену целину, са висинском разликом од 232 м. Мерења екипе Рударско-геолошког факултета у Београду, од 9. јуна 2012, показала су да је ово највећи каскадни водопад у Србији.

Калуђерски водопад, као веома упечатљив хидрографски објект, почиње на висини од 1554 м, а преко двадесетак већих и мањих каскада се спушта на коту од 1322 м. Неке од каскада су готово потпуно вертикалне, док је већи број њих под нагибом од 55 до 60 степени.

*Хоризонтално удаљење од прве до последње тачке мерења износи 404 м, тако да би за поглед на овај водопад из ваздуха, у пуној величини, требало изнајмити хеликоптер. Они ретки, који га својом ногом прођу од врха до подножја, савладавањем сваке каскаде ће се изнова и изнова одушевљавати.*¹¹⁶

Лични утисци

Дуго се није знало да место такве лепоте уопште постоји у овом крају. Пут до овог тешко приступачног водопада је, на појединим деоницама, веома лош, па чак и опасан. Због тога треба још доста урадити да ризичне деонице буду уређене и безбедне, како би овај атрактивни водопад био доступан што већем броју људи.

Мој први непланирани покушај освајања Калуђерског водопада завршио се безуспешно 23. августа 2015. Тада сам, по плану, следећи долину Рекитске реке из села Топли До, дошао до места Селиште, где се некада по предању налазило старо село.

На овом месту, које се налази на удаљености од око 3 км од цркве у Топлом Долу, са леве, северне стране, прикључује се Рекитској реци Калуђерски поток, у чијем се горњем делу и налази Калуђерски водопад. Примамљив натпис на путоказу, по коме ме од водопада, о коме сам раније само читао, делило „свега“ 2.2 км, навео ме да покушам да га освојим без икакве претходне припреме.

Тада сам коначно постао свестан онога што сам и раније знао, али на шта, у жељи за освајањем нових места и предела, често и нисам обраћао довољно пажње. За обилазак водопада треба бирати рано пролеће, када нема пуно вегетације и када воде у њима има у изобиљу због отапања снега. Алтернатива раном пролећу може да буде и касна јесен, када су након кишних периода водопади обично богати водом. Пробијање кроз тешко проходне терене са високим растињем је

¹¹⁶ Драгован Стојадиновић Суле: „Водопади Србије“ / Водопади Старе планине / Калуђерски скокови; Крагујевац, 2013.

практично немогуће лети, поготову кроз стрме и ризичне усеке на које се обично налази на путу до ових лепих места. У лето 2015. починио сам управо ту грешку.

Поучен тим искуством, додатно уверен да је за успешност овако захтевног похода неопходно и добро друштво, одважио сам се на други покушај освајања Калуђерског водопада, 20. марта 2016. (сл. 203 и 204). Четворочланој екипи, састављеној од мојих колега, Милана Николића и Зорана Џунића, Милановог брата Ненада и мене, од почетне тачке у Топлом Долу до подножја овог водопада било је потребно нешто више од два сата хода.

У ово доба године Рекитска река је богата водом, а старопланински врхови су још увек под снегом. Пут до Селишта је био сув и у добром стању. На Калуђерској реци, на двадесетак минута хода од раскрснице у Селишту, налази се Савков мост који треба прећи и упутити се на север. Циљ релације, Калуђерски водопад, одавде почиње да се назире на падинама Старе планине. Настаје негде високо горе, из Калуђерских врела, која се налазе на око 1900 м надморске висине.

Ту почиње и најтежа деоница релације и престају, до тада, одличне успутне маркације. Препорука је прећи на другу, леву страну Калуђерске реке, и узводно пратити њен ток. Неизбежне су препреке у виду огромног камења и стабала, које је „дивља“ Калуђерска река свукла са виших делова планине и разбацала као кликере и палидрвца у својој долини. На путу до подножја Калуђерског водопада пролази се поред малог водопада Врла страна, на истоименом потоку, а на стрмим планинским падинама може се уочити и још неколико мањих водопада са танким воденим млазевима.

Боравак у подножју прелепог Калуђерског водопада представља сан за сваког љубитеља природе и незабораван је доживљај који остаје у памћењу за цео живот.

Сл. 203: Калуђерски водопад се налази у подножју Миџора

Сл. 204: Најбоље време за посету овом месту је рано пролеће

Занимљивост

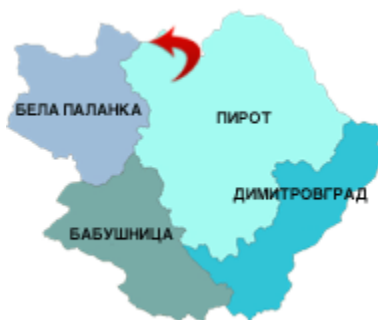
• *За сеоска насеља у пиротском крају карактеристично је њихово измештање у прошлости. Осим страха од турског зулума, она су се измештала и из других разлога: због куге (чуме), због воље или наредбе турских господара, због лошег земљишта и воде која није била добра или због потребе за бољом земљом. Нема села у којем се, по легенди или предању, сеоско насеље није бар једном преместило, а понекад и по неколико пута. Посебно „мутно”, несигурно и бежанијско време, у којем су села и народ доста страдали, представља период аустријско-турских ратова, крајем XVII и у првој половини XVIII века.*

Место старог локалитета неког села у легендама обично носи назив Селиште, што се већином поклапа и у сагласности је са данашњим називима у топономији сеоских атара. Такав је случај и са Селиштем код Топлог Дола.¹¹⁷

Поток Бигар и Манастир Свети Онуфрије

Положај и опис

На око 30 км од Пирота и 5 км испред села Калне, недалеко од познатог водопада Бигар и књажевачког села Стањинца, утонуо у предиван амбијент, налази се Манастир Свети Онуфрије. До њега води земљани пут од самог водопада, који је, у својој књизи „Извори, тресаве и водопади у источној Србији”, Јован Цвијић уврстио у ред најлепших слапова Србије. Водопад и манастир су на међусобној удаљености од свега једног километра.

Не зна се прецизно када је манастир подигнут, али се сматра да потиче још из XIII века, и да је поново из темеља грађен 1868. године.¹²⁰ Долина која води према њему је мочварна, а на речици се налази више

¹¹⁷ Др Јован В. Ћирић и Новица Живковић: „Легенде и предања о селима пиротског краја” - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 121

каскадних кречњачких језераца или такозваних бигрених када. Донедавно урасла у траву и густо шибље, језерца су била позната једино локалном становништву.

Путем до манастира пролази се и поред бројних напуштених воденица. Кажу да их је некада било укупно 12 и да се у свакој од њих воденични камен даноноћно окретао. Поток Бигар се после кратког тока улива у Шугринску односно Стањинску реку, савладавајући висинску разлику од неких 90 м.

За бране на речици се прво мислило да су их направили даброви, али је касније утврђено да је у питању хемијски процес. Бигар се хвата за масу дрвета у води и прави непробојну брану изнад које настаје језеро. Из њега вода истиче, па се преко следеће препреке у речном кориту бигар опет таложу правећи нову брану и ново језеро.^{118, 119}

Некада се, о празницима, на платоу испред манастира и на вашарима окупљало много људи. Данас само понеко наврати да се одмори пред лепотом воде која као да се у густој крији од погледа радозналих пролазника.

Извор потока, на коме су се у средини кратког тока сместила језерца и велики водопад Бигар на његовом завршетку, налази се неколико стотина метара узводно од кречњачких базенчића и манастира. У народу је познат као „Лудо врело“.

Иако деценијама заборављен, захваљујући добротворима и мештанима, пре свега, села Стањинац, Манастир Свети Онуфрије је обновљен 2007. године и сада наставља свој живот употпуњујући природну целину јединствене лепоте.¹²⁰

¹¹⁸ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/srbija-danas/1157846/tajne-jezerca-iznad-vodopada-bigar.html>; текст од 19.08.2012.

¹¹⁹ <http://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html:490987-Vodopad-Bigar---biser-priode>; текст од 10.05. 2014, аутор Ј. Трифуновић

¹²⁰ <http://www.stanjinac.com/Manastir%20Sveti%20Onufrije%20cirilica.htm>; текст „Манастир Св. Онуфрије“

Лични утисци

Водопад Бигар је одувек моја незаобилазна успутна станица према Бабином зубу и селима књажевачке општине. Да у овом слабо посећеном крају постоји храм посвећен мало познатом свецу, а који се слави 25. јуна, на дан када је рођена моја ћерка Дуња, сазнао сам путем интернета. Иначе, житељи Стањинца и Буцака, Манастир Свети Онуфрије називају Норје.

Прилику да са својом ћерком Дуњом уђем у овај манастир и разгледам његове лепе фреске имао сам 23. септембра 2012. Испред манастирске цркве налазе се звоник, конак и велика наткривена тераса. Пространа ливада испод манастира погодна је за организацију излета.

Морам да признам да ни ја, као ни већина људи који путују овим крајем, дуго нисам знао да се у непосредној близини атрактивног водопада налази још један бисер старопланинског краја - каскаде, кречњачка језерца или бигрене каде на потоку Бигар. Фасцинантно је то што се ове природне лепоте налазе на речици дугој тек нешто више од километра.

Тако сам 30. марта 2017, сасвим неочекивано имао утисак да се налазим у предворју раја, задивљен лепотом бигрених каде (сл. 205-208). Очигледно, у периоду између моја два доласка на ово место, вредни и предузимљиви људи из Туристичке организације Књажевца су се потрудили да уреде прилаз потоку Бигар и да његова кречњачка језерца учине доступним свим љубитељима природе. Направљено је једно лепо излетиште са бројним пропратним садржајима. У исто време, долина потока Бигар проглашена је за споменик природе. Једино је, за разлику од моје прве посете, манастир био пуст и без монаха.

Сл. 205: До скоро непозната туристичка атракција - бигрене каде

Сл. 206: Налазе се у средњем делу потока Бигар, на дужини од пар стотина метара

Сл. 207: Манастир Свети Онуфрије је недалеко од бигрених када

Сл. 208: Извориште потока Бигар - „Лудо врело“

Занимљивости

- Све привлачније туристичке атракције, прелепи водопад Бигар и бигрене каде на истоименом потоку, налазе се на територији општине Књажевац, али се оближњи Манастир Свети Онуфрије и „Лудо врело“ налазе на територији пиротске општине, па се до њих може доћи и из правца села Базовик.

- Како пише на инфо-табли испред водопада, у широкој долини потока Бигар налази се *„највећа акумулација бигра (врсте седиментне стене шупљикаве унутрашњости, прим. аут.) у Србији“*. Укупна површина под бигром је око 14.4 хектара.

- У пиротском крају, Свети Онуфрије је поштован као заштитник од градоносних облака, а манастир код Стањинца је једини у Србији посвећен овом светитељу.

Миџор

Положај и опис

Стара планина или Балкан, како је називају у Бугарској, припада систему Балканских планина које се пружају од превоја Вршка чука на западу, до Црног мора на истоку. Дужина овог планинског система износи око 530 км, од чега Србији припада око 130 км.¹²¹

¹²¹ https://sr.wikipedia.org/sr/Стара_планина

У Србији, највиши врх Старе планине је Миџор (2169 м), који се налази на самој граници две државе. Не рачунајући Косово и Метохију, то је највиши врх Србије. Налази се на територији општине Пирот, док планинарски дом на Бабином зубу (на око 1570 м надморске висине), који се обично бира као полазна тачка за освајање Миџора, припада општини Књажевац, заједно са скијашким центром и хотелом на оближњем Јабучком равништу. Ваздушном линијом Миџор је удаљен од центра Пирота око 27.5 км, а најкраће растојање од Миџора до Дунава у Бугарској износи 52 км.

До Миџора се може доћи и из правца југа, не напуштајући територију пиротске општине, са полазном тачком у селу Топли До. Ова планинска релација је изузетно захтевна, што због конфигурације терена, што због разлике у висини од око 1440 м.

Лични утисци

За све планинаре у Србији Миџор представља посебан изазов па је одувек привлачио и моју пажњу. Два досадашња успона су нешто чега се увек најрадије сећам.

Први се десио за време мојих студентских дана, у јулу 1998. Тада сам се на „крв Србије” попео са својом сестром Иваном, деда Чедом, ујаком Зораном и братом Бојаном. Ивана је тада имала 17 година, Бојан само 12, а деда Чеда чак 74, што је податак који заслужује поштовање.

У трајном сећању остају: свеже планинско јутро на Бабином зубу, добар пут, који води практично до самог врха, прелепе ливаде и пашњаци са обе стране пута, коњи који читавог лета слободно пасу на Старој планини, бели гранични каменови у близини врха, фантастичан поглед са Миџора, благо разочарење чињеницом да се „сребрнаста

трака Дунава“ не може видети тако лако као што стоји у описима планинара, јак ветар који дува са бугарске стране (за разлику од наше, стрмо је одсечена ка северу!), као и смена неколико годишњих доба на самом врху у кратком временском периоду. Сећам се да ми је ова релација улила неку додатну снагу и натерала ме да размишљам о новим авантурама по повратку у Пирот након дипломирања.

Мој други успон на Миџор догодио се тек 8. септембра 2010, у друштву Марјана и Димета (сл. 209-212). За разлику од првог пута, био сам у улози вође групе, па је тиме моја одговорност, да добро организујем излет и да све протекне у најбољем реду, била већа.

До планинарског дома на Бабином зубу (око 66 км од Пирота и 29 км од скретања са пута за Књажевац у селу Кална) било нам је потребно око сат и по вожње аутомобилом. Од ове стартне позиције у подножју стена Бабиног зуба (највиша тачка на 1757 м надморске висине), Миџор је удаљен око 8 км.

На путу према Миџору нема много захтевних успона, а један од два озбиљнија је одмах после Бабиног зуба и окретнице жичаре на Коњарнику. Даље пут обилази са северне стране Жаркову чуку (1848 м) и пролази испод Прилепског врха (1906 м). На овој деоници ужива се у прелепом погледу на југ, према планинама у пиротској општини, као и на север, на венац Старе планине у општини Књажевац, и на дубоке долине Големе, Црновршке и Равнобучке реке.

Испод самог врха Миџора налазе се остаци старе граничне карауле, а пут даље продужава на исток, пратећи гребен Старе планине и српско-бугарску границу. Ту се пружа леп поглед на горостасне старопланинске врхове: Орлов камик, Голему чуку, Вражју главу, Три чуке и Копрен, а са друге стране долине Јаворске реке - на Браткову страну, Мрамор и Белан. Овде треба скренути са патролног пута и упутити се право горе на врх.

После јаког темпа и два сата и четрдесет минута хода, нашли смо се на највишој тачки Србије. Фотографисали смо се поред бетонског обележја, уживали у лепом погледу двогледом на све четири стране света, и уписали се у свеску са именима оних који су освојили врх. Једини „непријатељ“ нам је био хладан планински ветар који нас је спречио у намери да дуже останемо на самом врху.

У повратку до платоа испод Бабиног зуба било нам је потребно још мање времена него за успон, свега сат и четрдесет минута, уз уживање у лепим пејзажима. Брање предивног планинског цвећа, лековитог биља, зрелих брусница и боровница, овде се подразумева.

Сл. 209: Миџор са Бабиног зуба

Сл. 210: На путу према Миџору
наилази се и на оваква места која
служе као појила за стоку

Сл. 211: Поглед на Бабин зуб
са падина Миџора

Сл. 212: Уписивање у свеску на врху
Миџора

Још једно занимљиво место у близини

- Непосредно испод пута који води према врху и мало пре самог Миџора, налази се извор на највећој надморској висини у Србији (по неким подацима 2077 м). Име му је Три кладенца (исто као за извор недалеко од Копрена). Посетио сам га у јулу 1998, након свог првог успона на Миџор.

Занимљивости

- Спомен-плоча која се налази на врху Миџора, посвећена је човеку који га је званично први освојио, јула 1890, Лују Адамовићу, српском ботаничару и професору Пиротске гимназије, пореклом из Хрватске.

- За разлику од српског дела који је питомији и приступачнији, у Бугарској је Стара планина виша, шумовитија, мање гостољубива и захтевнија за планинаре. Највиша тачка у Бугарској је врх Ботев, висок 2376 м. Стари антички назив за ову планину је *Nemus*.

- Влада Републике Србије је 1997. године прогласила Стару планину за парк природе и доделила јој први степен заштите, као простору од посебног значаја за целокупно природно богатство, геолошко наслеђе, те генетски, специјски и екосистемски диверзитет Републике Србије и Балканског полуострва.

У пиротском крају, статус парка природе поред Старе планине има и Сићевачка клисура. Два локалитета имају статус специјалног резервата природе - Сува планина и кањон реке Јерме.

Напуштени рудник у Габровници

Положај и опис

Габровница је насељено место у јужном делу општине Књажевац. Удаљена је око 25 км од центра своје општине и 43 км од Пирота. Ово разуђено село се некада простирало у дужини од неколико километара према граници са Бугарском, долином Големе реке.

Некада је у овом крају био активан руднички комплекс који је, поред рудника у Габровници, чинио и прерађивачки блок у оближњој Мездреји. Због сумње да је после затварања рудника „Габровница“ тамо складиштен нуклеарни отпад и да у околини има повећаног радиоактивног зрачења, ово место и дан-данас изазива велику знатижељу стручњака и грађана.

Прича о руднику „Габровница“ почиње шездесетих година прошлог века, када је отворен и веома амбициозно замишљен. Посао је овде добио велики број радника из околине, а у оближњој Кални изграђено је рударско стамбено насеље. У периоду од 1963. до 1966. године из овог рудника експлоатисан је уран.

А онда је, одлуком државних власти и потпуно мистериозно, рудник затворен. Под шифрованим називом „Предузеће број 3” дат је у власништво најпре Општини Књажевац, до 1971. године, а потом београдском Институту за технологију нуклеарних и других минералних сировина.

По писању „Политике”, од 1. фебруара 2007, „Габровница” опет прекомерно зрачи, што су утврдили републички инспектори за заштиту животне средине. Тада је полиција поднела кривичне пријаве против одговорних у Институту, под чијим надзором се и званично налазио рудник код Калне.¹²²

Лични утисци

Тајанствени рудник у селу Габровници и потенцијалну локацију складишта нуклеарног отпада, посетио сам 25. априла 2011. (сл. 213 и 214). Одважио сам се и одлучио да то урадим, заинтересован наведеним текстом (на интернет сајту који више не постоји) у коме су била описана мерења радиоактивности у напуштеном руднику и његовој околини, као и могуће последице по здравље становништва у самој Габровници и сливу Трговишког Тимока.

Скретање за Габровницу је на око 4 км од центра Калне, према Књажевцу. Између Калне и овог скретања је клисура Коренатац. До рудника у Габровници, који се налази на самом улазу у село, на левој обали Големе реке, има још око 1.5 км од скретања са регионалног пута. Табла на улазу у село показује да до следећег села, Татрашнице, у подножју Старе планине, има још око 5 км.

По попису из 2002. године Габровница је имала свега 10 становника, а 1948. чак 792. Код скретања за рудник налази се споменик палим мештанима села у Балканским ратовима и Првом и Другом

¹²² www.zelenevesti.org / Рударска окна постала депоније нуклеарног отпада /
/ *Напуштени рудник уранијума „Габровница” - опасност која вреба,*
аутор текста Силвана Петровић

светском рату. Село изгледа беживотно, пусто и заборављено, са пуно напуштених и оронулих кућа.

Прошао сам кроз зарђалу металну капију и, након преласка дрвеног моста на Големој реци, ушао у необезбеђени руднички комплекс. Нема чувара који би требало да брине о напуштеном руднику. Осећао сам неки чудан немир и страх од непознатог.

Наилазим на зграду која је некада служила као магацински простор. Ту је гомила разбацаних пластичних и металних буради, која су пуна течности и материјала непознатог састава светло зелене боје. Уочавам обележја на бурадима која указују на то да се ради о отровним материјама. Кров и прозори зграде су оштећени. Присећам се навода из раније поменутог текста:

Док је рудник био активан, радиле су три смене са по 400 рудара. Рудари су у рударским окнима радили без специјалне опреме. Тунели рудника били су километрима дугачки. Руда се прерађивала у рударском кругу и у облику погача је пакована у металну бурад. У току ноћи је одвожена. Део прерађеног материјала је вожен у Винчу на дораду, а отпадни материјал је враћан у рудник.

Рудник је тада био под специјалним обезбеђењем. Рудар није могао да се запосли и да ради у руднику без посебне потврде тадашње Службе унутрашњих послова. Вероватно из политичких разлога, производња уранијума је из овог рудника својевремено изненада и без објашњења пребачена у Словенију.

Поред простора за прераду руде постојала је брана која је сакупљала отпадни радиоактивни муљ и песак из прерадних вода. Прилив великих вода са оближњих брда временом је допринео пуцању ове бране тако да су се сав муљ и песак излили у корито Големе реке и касније Трговишког Тимока. Околно становништво је након пуцања рударске бране и наноса песка, који су чинили део корита реке, користило овај песак за изградњу својих кућа.¹²²

У непосредној близини напуштеног рудника налази се оронула црква посвећена Светом Јовану, иза које је напуштено сеоско гробље. Круг рудника ми је изгледао сабласно. Уверио сам се да боравак тамо може бити веома непријатан, поготову што је тих дана прича о напуштеном руднику била актуелна у веома негативној конотацији.

Нисам могао да се отргнем осећају да он крије многе тајне о којима се мало зна, а још мање прича. Шта је све затрпано у дубоким каналима рудника? Шта се може учинити да се овај простор конзервира и спречи даље угрожавање здравља локалног становништва?

Сл. 213: Напуштени рудник уранијума у Габровници

Сл. 214: У оквиру рудничког комплекса је и урушена црква

Занимљивост

- У периоду од 1955. до 1965. године, тадашња рударска варошица Кална била је седиште општине, коју је поред ње чинило још 13 околних села из краја познатог под именом Буцак. На подручју ове општине живело је око 12500 становника, а осмогодишњу школу у Кални похађало је око 800 ђака. После укидања, подручје бивше општине Кална је у целини ушло у састав данашње општине Књажевац.

Бего-мост

Положај и опис

Бего-мост се налази на око 1.5 км узводно од ушћа Темштице у Нишаву, близу села Станичења, као и пар стотина метара од новог ауто-пута Ниш - Софија. Од Пирота је удаљен око 10 км, путем према Белој Паланци и Нишу.

На основу изгледа (само до половине премошћује реку), могло би се претпоставити да је овај објект страдао у неком од ранијих ратова. Међутим, мештани истичу, везујући се за предања, да он никада није ни довршен, јер је у

току градње, која је трајала више година, Темштица изменила ток, те је његово довршавање постало беспредметно.

Према причи, поправке на мосту је вршио неки турски бег, па је по њему мост и добио име Бегов мост или Бего-мост. Зидан је од пешчара, са два свода од по 25 м. Претпоставља се да је у његовој непосредној близини некада била велика латинска тврђава те да је и сам мост из римског периода. Делимично је обновљен за време Турака, највероватније у XVII веку, с обзиром да се у једном запису из Темачког манастира помиње 1682. година.

Остаци моста на левој обали реке указују на могућност да је он ипак био у целости саграђен. Дуго је био једини мост на Темштици у доњем делу њеног тока. Данас Бего-мост није у употреби јер је дрвени део порушен и пропао. Проглашен је за културно добро 1987. године и налази се под заштитом државе.¹²³

Лични утисци

Овај мост је очигледно лош пример како се данашње генерације односе према културно-историјском наслеђу које су добиле „на поклон“ од својих предака. До деведесетих година прошлог века био је у функцији. Њиме су, истина уз велики опрез, могли прелазити пешаци, запрежна кола, па чак и аутомобили.

Управо последњих деценија прошлог века, поред и преко њега се много прелазило, јер је оближњи Младенов јаз на Темштици (удаљен километар узводно) био једно од најомиљенијих излетишта Пироћанаца у летњим месецима. Тада градско купалиште још увек није било изграђено, Завојско језеро још увек није постојало, Звоначка Бања је за многе била предалеко, а једине „конкуренте“ (у погледу погодности за купање и риболов) Темштица је имала у реци Јерми и тада још увек незагађеној Нишави.

¹²³ Радмила Влатковић: „Заштићено споменичко наслеђе Пирота“, 2012; стр. 138-142

Крајем прошлог века дрвена конструкција моста на левој половини реке је пала. Бего-мост је постао неупотребљив јер очигледно никоме није било у интересу да га сачува и обнови. Почео је да зараста у коров, околно дрвеће је почело да га скрива од очију пролазника, а у његовој непосредној близини појавила су се сметлишта.

По мом мишљењу, Бего-мост представља одлично место за организовање породичних излета. Разлога има више: мала удаљеност од центра града, пар стотина метара га дели од ауто-пута и алтернативног пута Пирот - Бела Паланка, поред моста је прелепа ливада на десној обали Темштице која је правилног облика и равна, па на њој може да се запали ватра, припрема роштиљ или да се играју фудбал, одбојка и бадминтон. Уз то, поред њега протиче једна од најлепших река у пиротском крају која је идеална за пецање. Сама чињеница да овде мора да прође сва вода са падина Старе планине и Висока, изазива дивљење. Једино се надам да сву лепоту Бего-моста неће нарушити нови ауто-пут, са кога је он још ближи и примамљивији бројним путницима.

У питању је једно од мојих омиљених места које памтим по лепим излетима. Прва објављена фотографија настала је управо на једном од њих, 27. априла 2010. (сл. 215), а друга 11. марта 2017, у јеку завршних радова на поменутих путевима у непосредној близини моста (сл. 216).

Сл. 215: Лепа ливада за излете изнад Бего-моста

Сл. 216: Зубу времена је одолела само десна страна моста

Још једна занимљива прича

- Постоји интересантна прича о Младену из Станичења, власнику воденице и имања у непосредној близини Бего-моста.

Наводно је некад, између Понора и Суводола, група хајдука сачекала Турке који су носили данак из Босне и Санџака за Цариград. Пошто су поубијали пратњу, са коњима натовареним отетим благом

упутили су се преко планине Белаве. Када су били изнад Станичења, на некој литици, један од коња се спотакао и суновратио низ камењар заједно са кожним бисагама.

Хајдуци у журби нису имали времена да траже коња већ су свратили у једну бедну кућицу на крају села Станичења у којој је животиарио неки Младен. Показали су му место где се сурвао коњ и рекли му да иде да га закопа, да не оставља никакве трагове, а да као награду узме бисаге и све што у њима нађе. Упозорили су га да о томе никоме не прича. Још исте ноћи, Младен је пронашао и закопао коња, а паре сакрио на сигурном месту.

Пошто је код Турака био нека врста слуге, али и веома промућуран, мало по мало је куповао имања од њих и стицао велико богатство. Кад су Турци напустили пиротски крај 1877. године, он је одрешио кесу и одједном купио огромно имање поред Беговог моста на Темштици. У паничном страху и бежању Турци нису имали времена да се распитују одакле Младену толико злата, већ су му уредно издали и потписали тапију на купљену имовину.

Тако се газда Младен, такорећи, преко ноћи, обогатио. Нешто касније постао је посланик Напредњачке странке за Пиротски округ.¹²⁴

Црква Свете Петке и напуштена млекара у Станичењу

Положај и опис

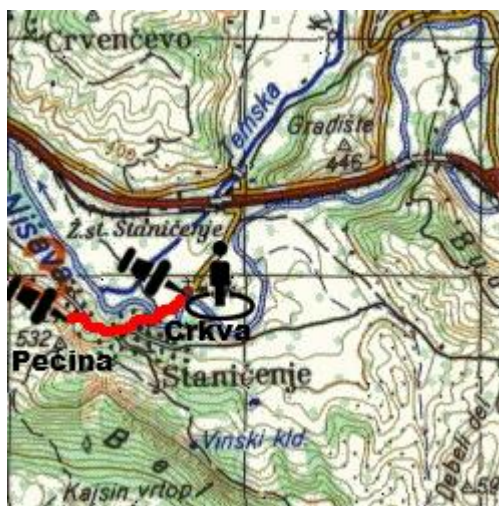
Станичење се налази на неких 12 км од Пирота, на северним падинама Белаве, близу места где се река Темштица улива у Нишаву. У селу је неколико занимљивих објеката које вреди посетити.

Најстарија црква у пиротском крају налази се управо овде. Смештена је на малој заравни на десној обали Нишаве. Посвећена је Светој Петки, а раније је носила име Светог Николе. Сачувана је у неизмењеном облику до данашњих дана.

¹²⁴ Снежана Бранковић: „Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји“, прича „Младен из Станичења“; Пирот, 2012; стр. 98-99

Реч је о вредном објекту средњовековног градитељства, у облику једнобродне грађевине без куполе. Црква је грађена од ломљеног камена пешчара и кречњака, а живописана је 1331/32. године, и у њој се налазе лепе и вредне фреске. Зидана је као гробна црква и невеликих је димензија (7х3.4 м). Попут неке крипте или надземне гробнице има мало прозора, тако да је много више осветљена кандилима и свећама него природном светлости. На зидовима цркве је права мала галерија од десетак историјских портрета.

На западном зиду цркве, изнад улазних врата, смештен је делимично оштећени ктиторски натпис изведен фрескотехником, из кога, поред осталог, сазнајемо ко је подигао овај храм. У слободном преводу и са допуњеним оштећењима у тексту се каже:

„Извољењем Оца и свршењем Сина и поспешењем св. Духа, созда се и ослика овај храм Св. Николе о трошку Арсенија и Јефимије и Константина..., у дане благовернога цара Ивана Асена, а код господина Белаура, године 1331-32.“

Иван Асен је био малолетни бугарски цар који је остао сироче после погибије свог оца Михајла, 1330. у бици код Велбужда (данашњег бугарског града Ћустендила), претрпевши пораз од војске Стефана Дечанског, коју је предводио његов син, Душан Силни. Белаур је био самостални управник Видинске области у Бугарској (прим. аут.).

Постоје две легенде о промени имена ове цркве. Прва датира из 1398. године и говори о кнегињи Милицы која се бавила и дипломатском делатношћу. Она је заједно са Јефимијом те године ишла код султана Бајазита да заступа интересе свога сина Стефана. Том приликом је издејствовала пренос моштију Свете Петке из Видина у Београд. На том путу мошти светице су преноћиле у станичењској Цркви Светог Николе и отуда касније промена њеног назива.

Друга легенда је више историјска чињеница. Наиме, 25. марта 1796. по старом календару, на Благовести Пресвете Богородице, када је у цркви и око ње било много мештана, упали су Турци крпације и посекали силан свет. Од тада црква није отварала врата наредних 20 година. По поновном отварању променила је име у Цркву Свете Петке.

У новије време, црквена слава је Преподобна мученица Параскева или Света Петка Трнова, 8. августа. Црква у Станичењу је 1967. године проглашена за културно добро и под заштитом је државе. За споменик културе од великог значаја проглашена је 1979. године.¹²⁵

На другом крају села, поред друге црквице посвећене Светој Богородици, постоји велика пећина у којој је температура ваздуха увек испод 5°C. Раније је коришћена као велики природни фрижидер за чување и сазревање пиротског качкаваља, пре него што је он транспортован преко Солуна бродовима за далеку Америку или арапске земље. Улаз у пећину је наткривен, а окно уређено 1954. године.

Складишни објекат за сазревање пиротског качкаваља је подигнут на улазном отвору у ову пећину, која представља остатке читавог комплекса пећина познатих под називом Станичењске леденице. Оне су некада представљале леп пример преобраћања природне у наменску оставу, као и редак пример искоришћавања крашких подземних шупљина у привредне сврхе.

Сазревање качкаваља се вршило на хладном пећинском ваздуху. Овде се у једној тури складиштило и по 16 вагона качкаваља за извоз, који је у дубини земље, на благој промаји, добијао посебну арому. Интересантно је да су у прошлости велику пећину, као природну оставу и хладњачу, користили бачијски сточари са Белаве, а у XIX и првој половини XX века и Црновунци.

Пећина је данас напуштена, улаз у њу се урушио, а у пиротском крају нема тако великог произвођача млечних производа који би је обновио и искористио њене потенцијале.¹²⁶

Лични утисци

Током свог истраживања пиротског краја, неколико пута сам обишао село Станичење. Фотографија старе цркве, преко пута нове школске зграде на улазу у село, настала је 7. марта 2010. (сл. 217).

Напуштена млекара се налази у западном делу Станичења, испод Црвене стене која се стрмо уздиже изнад села, и лако је уочљива са ауто-пута и пруге који повезују Пирот и Ниш.

Млекара и њена унутрашњост изгледају сабласно, у шта сам имао прилике да се уверим 1. маја 2011. (сл. 218).

¹²⁵ <https://sites.google.com/site/stanicenjers/contact-us/crkva-svete-petke>;
текст од 14.12. 2013, аутор Славиша Ранђеловић

¹²⁶ Др Живорад Мартиновић и др Михајло Костић: „Станичењске леденице” -
- Пиротски зборник бр. 1, 1968; стр. 89-97

Сл. 217: Црква Свете Петке у Станичењу је од ауто-пута удаљена свега 1 km

Сл. 218: Напуштена млекара у подножју Белаве

Занимљивост

• У великој станичењској пећини некада се налазио извор Свете Богородице, који је, због температуре воде од око 4°C, наш чувени географ Јован Цвијић сврставао у најхладније у Србији. Изградњом млекарне, педесетих година прошлог века, извор је највећим делом забетониран те му је приступ врло отежан.¹²⁶

Пет храстових стабала код Осмакова

Положај и опис

Село Осмаково се налази у северозападном делу општине Пирот. Од града је удаљено око 22 km, а од железничке пруге и ауто-пута Ниш - Софија, код села Црноклиште, око 8 km. Смештено је у долини Осмаковске реке.

У ранијим временима Осмаково је било на главном путу који је од Софије и Пирота водио према Бабиној глави и даље према Сврљигу, Књажевцу и Тимочкој крајини. Према легенди, село је названо према осмој кофи („кови“) вина коју је неки Турчин могао да попије.

Посебну атракцију села Осмакова представља пет храстових стабала, која се налазе на брду Голош. Ова стабла расту једно уз друго и

свих пет подједнако, што је права реткост у природи. Под заштитом су државе и представљају симбол села. Према предању, на корену записа (освештаног храстовог стабла) израсло је пет великих стабала, а свако од њих носи име једног свеца.

Лични утисци

Неколико пута сам био у Осмакову, да би 3. маја 2014, заинтересован причама о пет храстових стабала, одлучио да обиђем место где се они налазе (сл. 219 и 220). За успон од сеоског гробља до врха брда, северно од села, било ми је потребно око 15 минута хода.

Са пропланка је леп поглед у правцу југа, на долину Осмаковске реке и на северне падине Белаве. На западу, поглед сеже до обронака Сврљишких планина, села Бабин Кал, у белопаланачкој општини, и превоја Бабина глава. На северу се лепо виде село Орља, Орљански камен и нешто већи и виши Пајешки камен. Својих пет храстових стабала мештани Осмакова користе као обредно место, украшавају их деловима одеће и цвећем, а поред њих пале свеће.

Препорука је да се после обиласка овог занимљивог места посети и црквица посвећена Светом Ђорђу, која се налази у другом, доњем делу села. Потиче из XIV века и подигнута је на старијем култном месту. Проглашена је за културно добро 1984. године.

Сл. 219: Пет храстових стабала се налазе на брду изнад Осмакова

Сл. 220: Представљају споменик природе и под заштитом су државе

Још неколико занимљивих места у близини

- Пут за Осмаково, од скретања код Црноклишта, води поред Цркве Светог Пантелејмона и кроз село Враниште. Црквица је помало необичног изгледа, потиче из XIX века, а обновљена је 2005. године. Има лепу припрату (предњи улазни део) са звоником. На заравњеном платоу, на коме се налази, све до шездесетих година прошлог века, сваког 9. августа одржавао се сабор мештана.

- *Један од најстаријих археолошких локалитета у пиротском крају, налази се на граници атара Враништа и Осмакова, с обе стране потока Длбоки дол, и с леве стране Осмаковске реке. Целокупна површина овог праисторијског локалитета је данас под шумом, паињаџима и обрадивим површинама.*

Ово место је још 1934. године обишла америчка екипа за праисторијску археологију. У делу који се назива Страње константовано је постојање праисторијског насеља. У каснијим испитивањима која је спроводио Музеј Понишавља у Пироту, прикупљено је доста археолошког материјала за који је утврђено да припада касном неолиту и раном енеолиту (бакарном добу, прим. аут.), односно периоду око IV миленијума пре нове ере.

Изванредан случајан проналазак статуете ковача десио се на овом локалитету шездесетих година XX века, од стране Милутина Поповића, учитеља из Беле Паланке. Бронзана статуета „Ковача из Враништа“ урађена је техником ливења и малих је димензија (висине 8 цм, димензија постоља 5x3.4 цм). Статуа представља нагог ковача у седећем положају, прекрштених ногу, који кује неки предмет на малом наковњу. Ова сцена из свакодневног живота настала је вероватно крајем VIII и почетком VII века пре нове ере у некој од пелопонеских радионица у Старој Грчкој.¹²⁷

Статуета „Ковача из Враништа“ данас се чува у Народном музеју у Београду. Имао сам прилике да је видим у оквиру археолошке поставке на простору Пиротског градића, у мају 2017, током трајања манифестације „Музеји Србије, десет дана од 10 до 10“.

¹²⁷ Вукадин Митић, Предраг Пејић, Драгољуб Златковић, Рајко Видановић: „Враниште“; Пирот, 2005.

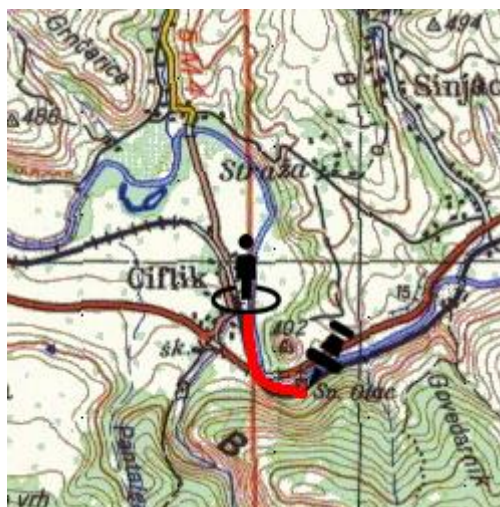
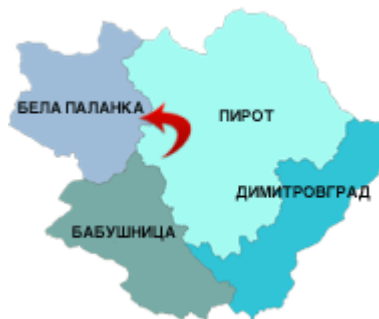
Манастир Свети отац Никола

Положај и опис

Поред Манастира Светог Димитрија у Дивљани, чије је непрекидно трајање и културно деловање од XIV века до данас неспорно, или мање познатог Ветанског манастира, у неким периодима турске окупације егзистирао је још један мањи манастир у белопаланачком крају који је истовремено био и просветни центар. То је Сињачки манастир Светог оца Николе, саграђен или вероватније обновљен почетком XVII века, тачније 1618. године. Његову знатну културну и просветну функцију, у периоду од XVII до XIX века, потврђују и предања мештана околних села.

Налази се на левој обали Нишаве, у подножју планине Белаве, у клисури између Сињаца и Чифлика, на око 21 км од Пирота, и око 8 км од Беле Паланке. Од железничке пруге је удаљен свега десетак метара, па је погодан и за посматрање из воза.

Овај манастир су у Првом српско-турском рату, 1876. године, запалили и похарали Черкези. Касније је обновљен, али је наставио живот као парохијска црква Сињачке парохије, односно њен метох. Само још два пута су га накратко настањивали монаси: монах Соломон (1898-1899) и игуман Данило Морав, руски емигрант (1927-1928). Од 1931. бригу о њему воде тутори из села Сињац. Конзерваторски радови на вредном живопису обављени су 1990. године, када је проглашен културним добром.¹²⁸

¹²⁸ Живота Јоцић: „Манастирске школе у белопаланачком крају од XIV до XIX века” - Пиротски зборник бр. 23-24, 1998; стр. 132-134

Лични утисци

Дуго нисам знао за постојање овог манастира, прилично мало познатог људима пиротског краја. Првом приликом сам га обишао са својом ћерком Дуњом, 18. новембра 2012. Тада смо до њега дошли из Чифлика, уз леву обалу Нишаве, путем који пролази испод великог моста, а који и данас постоји на новом ауто-путу. Овим путем манастир је од Чифлика удаљен мање од километра. Овај крај радо посећују риболовци, јер ту Нишава има миран ток и формира дубоке вирове.

Друга посета се десила 11. марта 2017. (сл. 221). Тада сам први пут прошао деоницом новог алтернативног пута од Бего-моста до Чифлика, и у ово село ушао из другог правца. До Манастира Светог оца Николе било ми је потребно десетак минута хода. За разлику од првог пута, чесма испред манастира је обиловала водом, а поред манастирске цркве био је импровизиран омањи звоник. У кућици поред црквице видео сам и једног монаха.

Као што сам раније имао обичај да га посматрам са паркинга на некадашњем магистралном путу Пирот - Ниш, поред моста на Нишави код села Чифлик, тако сам га, након једне од посета белопаланачком крају, фотографисао 26. јула 2017, са тек отвореног ауто-пута (сл. 222).

Сл. 221: Манастир Свети отац Никола се налази у близини села Чифлик, на левој обали Нишаве

Сл. 222: Поглед на манастир са узвишења поред ауто-пута Пирот - Ниш

Још једно занимљиво место у близини

• *Недалеко од Манастира Светог оца Николе, на брду које представља развође између веће Белопаланачке и мање Ђурђевпољске котлине, налази се Стража, заселак села Сињац. Име је добио по кули стражари која се ту некада налазила.*

У прошлости је овде пролазила граница између Пиротске и Нишке нахије. Пошто је почетком XIX века Белопаланачка котлина припала Пиротској нахији, граница нахија је тада померена на запад и на превој Плоче, развође између Белопаланачке и Нишке котлине.¹²⁹

Када је у пролеће 1941. године, Пиротски округ демаркационом линијом подељен на два дела, на Стражи се налазила граница између Недићеве Србије и Бугарске.

Нови регионални пут Пирот - Бела Паланка који је стављен у функцију почетком 2017. и који представља алтернативу савременом ауто-путу Софија - Ниш, пролази управо преко засеока Стража.

Споменик у Јанкиној падини

Положај и опис

На старом путу који из Беле Паланке води за Пирот преко Понора, налази се једно занимљиво место са потресном историјом. То је Јанкина падина код села Кременице, удаљена око 3 км од центра Беле Паланке.

Са доласком Бугара у Пирот, октобра 1915, међу истакнутим Пироћанцима први на мети у процесу бугаризације били су учитељи и свештеници. Једна од најтрагичнијих епизода страдања српских свештеника у пиротском крају десила се у новембру те године када су Бугари у Јанкиној падини зверски убили 24 недужна свештеника са подручја Епархије нишке, као и двојицу српских официра, а

¹²⁹ Михајло М. Костић: „Територијална припадност Белопаланачке котлине у прошлости и административно обликовање” - Пиротски зборник бр. 27-28, 2003; стр. 16

потом њихова тела спалили на ломачи. Неки од тих свештеника били су пореклом из Пирота и околине, и повлачећи се пред Бугарима, на почетку њихове окупације, задржали су се у Нишу. Сви они су били затворени у Нишкој тврђави, да би 11. новембра поподне на превару били потерани путем Ниш - Пирот, наводно у интернацију у Бугарску.

Међу њима је био и пиротски свештеник Милија Јончић који је пуким случајем преживео страдање. До краја рата скривао се у својој кући, где је испод патоса ископао скровиште. Иза себе је оставио сећање на овај стравичан догађај:

„На месту Јанкина падина војници се постројише иза нас и почеше да нам пуцају у леђа. Настадоше страховито јаукање и самртни крици несрећника. Ја почех бежати уз брдо, поред мене беше један официр, а испред мене свештеник Тихомир. Сакрио сам се иза једног жбуна и ту сачекао зору. Око шест изјутра видех војнике како гасом (петролејом, прим. аут.) поливају тела и пале...”

По Јончићевом сећању, на овом месту остала је бугарска стража од неколико војника која се смењивала месец и по дана, а све да би се сачувала тајност злочиначког чина.

Само неколико дана по покољу у Јанкиној падини, 18. новембра 1915, у Јелашници код Нишке Бање, десио се сличан злочин. Том приликом је убијено 12 свештеника, четири официра и један учитељ. Кости убијених у Јанкиној падини и Јелашници пренете су септембра 1921. у Нишку саборну цркву и сахрањене у заједничку гробницу.

На месту страдања српских свештеника и официра, у ноћи између 11. и 12. новембра 1915, подигнут је 1995. године споменик којим се чува сећање на тај страшан догађај. Споменик је освештао тадашњи владика нишки, а данас патријарх српски Иринеј. На спомен-плочи је следећи текст:

„Спомен обележје свештеноченицима, браниоцима српства, српске православне вере, српске земље, стрељаним 12. новембра 1915. године од бугарских окупатора, као упозорење наступајућим генерацијама православних верника, да се никада више не убијају, већ да се помажу и живе у слози и љубави.”¹³⁰

Лични утисци

Споменик у Јанкиној падини је лако пронаћи јер се налази непосредно поред старог пута Бела Паланка - Пирот. Ја сам га обишао

¹³⁰ Давор Лазаревић: „Последице Великог рата и пиротски крај” - Пиротски зборник бр. 39, 2014; стр. 165

18. октобра 2015. и поклонио се сенима страдалих, после тачно сто година од поменутог трагичног догађаја (сл. 223 и 224).

Сл. 223: Споменик настрадалима у масакру у Јанкиној падини

Сл. 224: Налази се поред старог пута Бела Паланка - Пирот

Занимљивост

• *Међу настрадалима у Јанкиној падини био је и један осамдесетогодишњи старац. То је чувени пиротски поп Дзанга - свештеник Алекса Јовановић. Он је 12. октобра 1895. у Саборној цркви у Пироту (данашња Тијабарска црква, прим. аут.) венчао Радоја Домановића, истакнутог српског друштвеног и политичког сатиричара.*

Радоје је у то време био предавач српског језика у Пиротској гимназији, а оженио се Наталијом Ракетић, сиромашном учитељицом пореклом из Сремских Карловаца, која је била на служби у Прокупљу. Главни сведок на венчању био је Јаша Продановић, познати српски политичар, публициста и књижевник, такође предавач у Пиротској гимназији.¹³¹

Још једно занимљиво место у близини

• Недалеко изнад споменика у Јанкиној падини, на растојању које је ваздушном линијом мање од километра, налази се и једно лепо место. То је чесма на Головршини, пропланку југоисточно од Беле Паланке, смештеном на падинама планине Страње и њеног благо заобљеног Поповог врха (798 м). Од пута који из Беле Паланке води

¹³¹ Радоје Требјешанин: „Радоје Домановић у Пироту 1895. године“ - Пиротски зборник бр. 5, 1973; стр. 3-27

преко брда Велико курило до оближњег села Ореовца, удаљена је десетак минута хода кроз борову шуму.

На чесми нема никаквих података о години изградње. Испод ње се налазе корита за појење стоке. Са овог места се пружа леп поглед на Белопаланачку котлину, Сврљишке планине и Стару планину. Ту сам био 5. марта 2016, по лепом ранопролећном времену.

Велико курило

Положај и опис

Јужно од Беле Паланке, практично на периферији ове варошице, удаљене око 28 км од Пирота, има неколико лепих и занимљивих места која заслужују да буду посећена. Међу њима су брда Велико и Мало курило, раздвојена кратком клисуром коју, пре уласка у Белу Паланку, формира Коритничка река.

Велико курило (545 м) је део масива Страње. У његовом подножју је лепо Белопаланачко врело, права оаза мира у самом центру вароши. Поред Крупачког врела, у западном делу општине, то је најјаче врело које избија у Белопаланачкој котлини. Вода са Врела се улива у Коритничку реку, леву притоку Нишаве.

На врху Великог курила се налази репетитор који покрива подручје Беле Паланке. Са овог места се пружа леп поглед на Белопаланачку котлину, венац Сврљишких планина, Суву планину изнад Дивљане и Мокре, Шљивовички врх и дивљански крај у долини Коритничке реке, са Манастиром Светог Димитрија, дечјим одмаралиштем и Дивљанским језером.

У подножју Великог курила, поред старог гробља, налази се најстарија црква у овом крају. Подигнута је 1835. године, на месту

старијег објекта, и посвећена је Вазнесењу Господњем. Многи Белопаланчани и не знају за постојање ове цркве, већ само за Цркву Христовог Успенија, у центру свог места, изграђену 1910. године.¹³²

Лични утисци

На Велико курило је најлакше доћи са пута Бела Паланка - Ореовац, мада је лепши избор пешачка стаза која креће са Врела или од бившег хотела „Ес“ и пролази кроз шуму. Стаза је добро обележена.

Мени је за успон на Велико курило, од аутобуске станице у Белој Паланци, било потребно око 30 минута, 20. новембра 2011. Претходно ми је требало око 15 минута за излазак на брдо Мало курило, из дела варошице који се налази на излазу према Дивљани и Бабушници.

Поглед на саму Белу Паланку тада није био најбољи због јутарње магле, веома честе у овом крају. Иако је Мало курило нешто ниже у односу на свог „великог“ имењака, чини ми се да је панорама Беле Паланке некако лепша са њега, због бољег угла гледања.

Касније сам још два пута посетио ова места. Тако сам се 18. октобра 2015. поново пео поменутом стазом на Мало курило и уживао у панорами Беле Паланке. Претходно сам обишао стару и делимично обновљену цркву, на платоу недалеко од Врела (сл. 225).

Такође, 5. марта 2016. до репетитора на Великом курилу сам стигао за десетак минута хода од асфалтног пута према Ореовцу (сл. 226). И овог пута поглед је био много бољи у поређењу са мојим првим доласком, а виши делови Сврљишких планина и Суве планине били су под снегом. За разлику од 2011, северним делом Белопаланачке котлине простирао се новоизграђени ауто-пут.

Сл. 225: Најстарија паланачка црква - Вазнесење Господње

Сл. 226: Репетитор на Великом курилу изнад Беле Паланке

¹³² http://belapalanca.org.rs/o-beloj-palanci/aktivni-hriscanski-objekti/belopalanacke_crkve

Занимљивости

• Античка Remesiana (данашња Бела Паланка) је својевремено била најзначајније место у Понишављу. Имала је већи значај и од тадашњег Tutgesa (Пирота), на траси античког пута Naissus - Serdica (данас Ниш - Софија). Управо између Remesiane и Tutgesa простирала се граница између римских провинција Горње и Доње Мезије. Ова граница је представљала и линију раздвајања латинске и грчке културне и језичке сфере.

За време римског цара Трајана, на прелазу из I у II век нове ере, Remesiana је добила статус градског насеља, а у другој половини IV века постаје средиште епископије (епархије) у чијем се саставу налазило читаво Понишавље. У периоду од 366. до своје смрти, 420. године, ремезијански епископ (владика) био је славни Никета Ремезијански.

• *За насеље на месту данашње Беле Паланке се у средњем веку дуго користио назив Извор. У анонимном путопису из 1621. први пут се користи име Мехмед-пашина Паланка, а у каснијим описима и називи Муса-пашина или Мустафа-пашина Паланка. У ратним материјалима аустријског маршала Секендорфа, из 1737. године, први пут се помиње име Ак Паланка („ак“ на турском значи „бео“, прим. аут.).¹³³*

• *Маја 1939. године набујала Коритничка река је, после великог невремена, поплавила Белу Паланку. Том приликом је поред учињене огромне материјалне штете, однела и 17 људских живота. То је највећа природна катастрофа која је задесила ову општину.*

У знак сећања на тај трагични догађај, 76 година касније, 20. маја 2015, код Извиђачког дома у подножју Великог курила и недалеко од Врела, на месту где се некада налазила Милошевска мала, откривена је спомен-плоча жртвама велике поплаве.¹³⁴

¹³³ <http://turizambelapalanka.com/o-palanci/>

¹³⁴ <http://www.belapalanka.org.rs/node/1383>;
текст „Откривена спомен плоча настрадалим у поплави 1939.“, од 23.05.2015.

Мокра

Положај и опис

Мокра је село смештено између падина Дивне горице на Сувој планини, и брда Мало курило, изнад Беле Паланке. Налази се на само 2.5 км од центра варошице, а тек непун километар од скретања са пута Бела Паланка - Бабушница.

Током лета број људи у овом селу се вишеструко повећа због туриста који долазе из свих крајева земље и света. За то су најзаслужнији: прелепа природа, лепа сеоска црква посвећена Рођењу Пресвете Богородице (Малој Госпојини), Мокрањско врело са купалиштем, и још увек надалеко чувени Најданов круг.

Од пре неколико година село има још једну атракцију за туристе. На месту Мокрањско равниште, за које се везују многе локалне легенде, подигнут је дрвени кип (кумир), посвећен старословенском богу Световиду. Легенду о игри шумских вила оживели су ентузијастички са намером да подсети Србе на њихово далеко порекло. Кип на Равништу је израђен од хрстовог дрвета и висок је 2.30 м. Аутору су била потребна два месеца за његову израду.¹³⁵

Мокра је ипак најпознатија по чувеном Најдановом кругу, који је био велика атракција крајем прошлог века. Касније је његову популарност преузео Најданов круг у Малој Крсни код Пожаревца.

Радиестезисти тврде да је у питању место са најјачим позитивним зрачењем у свету, а бројни људи из целе Србије верују у

¹³⁵ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/56/srbija-danas/913944/kumir-na-ravnistu-.html>; текст од 25.06.2011.

његове исцелитељске моћи, и ту налазе лек за многобројне тегобе. На ове кругове долази се и дању и ноћу, у било које доба године, када ко има времена и када је коме термин терапије под отвореним небом, терапије која ништа не кошта. Наука је засад без коментара.¹³⁶

Лични утисци

У лепом и занимљивом селу Мокра био сам неколико пута, обично на путу за оближњи Дивљански манастир и Дивљанско језеро. Кумир на Мокрањском равништу први пут сам посетио 18. октобра 2015. Удаљен је око 2.5 км од центра Мокре, према дечјем одмаралишту у Дивљани. Место је означено путоказом као Видово и удаљено је пар стотина метара од асфалтног пута.

По повратку у село обишао сам Мокрањско врело које се налази на око 340 м надморске висине и представља зачетак Мокрањске реке, леве и најнизводније притоке Коритничке реке. Окружен лепом природом и одушевљен делима вредних људи, био сам помало разочаран Најдановим кругом. Налази се непосредно изнад објекта водовода на Мокрањском врелу и данас изгледа напуштено и помало заборављено.

Овде објављене фотографије настале су током те посете, у октобру 2015. (сл. 227-230). Две године касније, 21. октобра 2017, поменути занимљива места сам обишао у друштву својих колега и чланова њихових породица. Сложили смо се да би Мокрањско равниште могло да представља место неког нашег будућег заједничког излета. Дан смо употпунили посетом лепом дивљанском крају.

Сл. 227: Мокрањска црква је обновљена 2010. године

Сл. 228: Кумир на Равништу

¹³⁶ <http://www.rts.rs/page/tv/sr/story/20/rts-1/41143/eko-karavan-najdanovi-krugovi.html>; текст од 08.02.2010, аутор Драгана Васиљевић

Сл. 229: Мокрањско врело

Сл. 230: Најданов круг

Занимљивост

- Најданови кругови су своје име добили по Најдану Ракићу, човеку који је рођен у Белој Паланци и који их је уз помоћ виска и својих истраживања и пронашао. За свог живота, до 2006. године, Најдан је оставио многе записе о својим испитивањима и мерењима подручја с позитивним зрачењем.

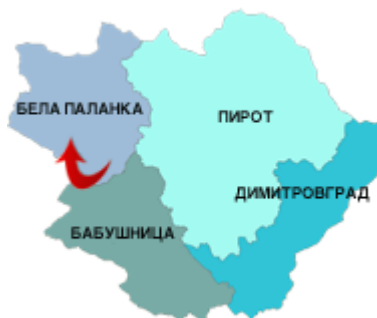
Бавећи се од 1975. последицама негативне енергије на људско здравље и штетним деловањем подземних вода, Најдан је објаснио какво је то позитивно или био-зрачење, на које све болести позитивно делује, како утиче на имунитет људи, колико се дуго стоји у кругу и сл.

Први круг у Мокри Најдан Ракић је открио, измерио и обележио 1991. године. Осам година касније, 1999, открио је локацију у Малој Крсној. Свој проналазак под називом „еликсирни круг“, он је 2001. заштитио у ондашњем Савезном заводу за интелектуалну својину.¹³⁶

Дивна горица

Положај и опис

Са висином од 1389 м Дивна горица је најсевернији врх Суве планине, веће висине. То је уједно и један од њених најлепших врхова, о чему говори његово помало необично име. Представља завршетак бочног крака Суве планине који се од

главног венца одваја на око 5 км удаљеном Пасарелу. Северно од Пасарела, споредни гребен Суве планине се са Рженца (1459 м) спушта на седло по имену Преслап (око 1165 м), а затим се стрмо уздиже до Дивне горице. После ње, и нешто севернијег Боговог врха (975 м), убрзо се завршава изнад белопаланачког Новог Села и Вргудинца.

Јован Цвијић је својевремено Суву планину описао као „Алпи на југу Србије”, због њених окомитих стена које се пружају на северној страни планине:

„Са те стране делује као да је исечена од главног гребена, а на југу је пак доста питомија. О њој се може испричати хиљаде прича, али ниједна неће бити довољна да дочара планину на начин на који би смо то урадили када би је посетили.”¹³⁷

Већ на самом Преслапу отвара се изузетно леп поглед ка главном гребену Суве планине са Ђордином чуком (1735 м), Тремом (1809 м), превојем Девојачки гроб и Соколовим каменом (1523 м). Далеко на западу, према Нишу, налази се не тако високи, али за алпинисте најатрактивнији врх - тешко приступачни Мосор (984 м).

Управо је Дивна горица место са вероватно најлепшим погледом на тај део Суве планине. Са ње се, на супротну, источну страну, пружа прелеп поглед на Белу Паланку (ваздушном линијом удаљену око 7 км), Дивљанско језеро и Шљивовички врх. То овај врх сврстава у групу ванредно лепих видиковаца на такозваној „Нишкој трансверзали”, која повезује највише врхове на Сврљишким планинама и Сувој планини.

Лични утисци

Успон на Дивну горицу обично креће на надморској висини од 465 м, на одвајању са асфалтног пута који од села Мокра води у правцу дечјег одмаралишта код Дивљане. Ово место је од Мокре удаљено око

¹³⁷ https://sr.wikipedia.org/sr-el/Suva_planina / Cvijić, J. (1912) Suva planina i karst Valožja. Glasnik geografskog društva, sv. 1, pp. 92–103, Beograd

1.5 км, од центра Беле Паланке око 4 км, и налази се неких 500 м испред већ поменутог скретања за Видово, односно Мокрањско равниште.

До испод превоја Преслап следи једнолична и не претерано атрактивна деоница тврдог земљаног пута у дужини од око 5.5 км. На њој има неколико оштрих завоја и просечена је кроз падину обрасту ниским дрвећем и жбуњем.

На почетном делу пута наилази се на таблу са информацијом о улазу у специјални резерват природе „Сува планина”. *Његова укупна површина је 31860 хектара, више од половине се налази на територији општине Бела Паланка, а преостали део на територији општина Гаџин Хан и Нишка Бања.*¹³⁸

Ако се крене теренским возилом, може се уштедети пуно времена и енергије. Са правца који води према Преслапу лепо се види циљ релације, врх Дивне горице, који са источне стране обликом подсећа на купу. Један је од доминантнијих врхова у ширем окружењу, и у мени је дуго времена будио жељу за освајањем. После опсежних припрема, то сам и урадио 25. марта 2017, у друштву свог колеге Игора Влатковића и његове другарице Нађе (сл. 231 и 232).

Управо пред Преслапом крајолик се мења, пут пролази кроз букову шуму и утисак је много лепши. До места где се шумска стаза за Преслап и Дивну горицу одваја од пута који води на Пасарело, није потребно тражити било какве алтернативне правце. Нама је до овог места на око 1100 м надморске висине било потребно тачно сат и по хода. Одатле почиње квалитетна маркација, и после 10-15 минута излази се на Преслап, са кога се први пут током релације пружа феноменалан поглед на Суву планину. Ту је настао велики број фотографија планинара објављених на интернету. Дубоко у подножју су село Космовац, Влашка пољана и долина Топоничке реке.

Оно што је нама помало кварило утисак боравка на овом месту јесте јутарња измаглица. Она нас је пратила и током успона са Преслапа на саму Дивну горицу и спречавала нас да у потпуности уживамо у спектакуларном погледу. Због тога смо раније планирани одлазак до Пасарела оставили за неку другу прилику.

На моменте, због јаких ваздушних струјања, магла је у потпуности заклањала сувопланински главни „зид”. Зато је препорука да се за посету Дивној горици бира лепо и стабилно време, у топлијем делу године. Такође, због јаког ветра који често дува, на овом месту се могу видети крошње дрвећа необичних облика, прилагођене суровим природним условима.

¹³⁸ https://sr.wikipedia.org/sr-el/Suva_planina

Лево од Преслапа према Пасарелу уздиже се врх Рженац, а на другу страну води уска и стрма планинарска стаза у правцу Дивне горице. Интересантно је да на овом потезу свуда има трагова боравка сувопланинских полудивљих коња. Приликом нашег повратка, Нађином оштром оку није промакло њихово омање крдо које је мирно пасло на стрмим падинама Дивне горице, па смо их посматрали двогледом.

После пола сата кретања по тешком каменитом терену, стигли смо на Дивну горицу, испод које је, на западу, готово вертикалан стеновит одсек, висине око 500 м. Од скретања са асфалта изнад Мокре, било нам је потребно око два сата и двадесет минута.

Нажалост, магла је на самом врху била најгушћа. Утонула у њу, Белопаланачка котлина је била практично невидљива. На северу се стидљиво назирала трака новог ауто-пута. Себи сам дао задатак да ново освајање овог лепог врха оставим за неко погодније време. На крају и једно упозорење: на читавој описаној релацији нема извора са водом за пиће!

Сл. 231: Поглед на Трем са Преслапа

Сл. 232: На врху Дивне горице чија се висина подудара са годином одигравања Косовског боја

Занимљивост

• На простору Влашке пољане, у подножју Преслапа и у атару села Космовца, у плану је подизање Храма Светог Никете Ремезијанског, у склопу будућег Духовног културно-образовног центра. Циљ пројекта је презентација материјалних и духовних вредности овог подручја и допринос развоју туризма на Сувој планини.¹³⁹

¹³⁹ <http://www.belapalanka.org.rs/sites/default/files/Preuzimanja/Urbanizam/PDRVlaskaPoljana.zip>

Дивљана

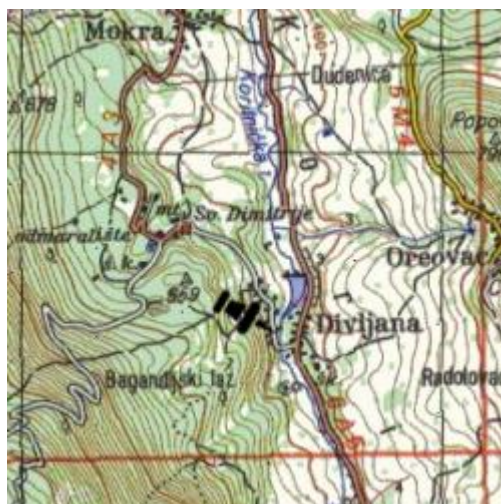
Положај и опис

Дивљана је удаљена 5 км од Беле Паланке и око 33 км од Пирота. На само 500 м од овог села налази се чувени Дивљански манастир, посвећен Светом Димитрију. Мало даље, путем према Мокри, налази се објекат бившег дечјег одмаралишта. Између регионалног пута, који од Беле Паланке води према Бабушници, и пута, који повезује Дивљану са манастиром и одмаралиштем, смештено је Дивљанско језеро. Асфалтни пут пролази читавом дужином његове источне обале.

У Дивљани се налази можда и „најстарији живи створ на Балкану“ - заветни хрст, који је по подацима Туристичке организације Бела Паланка стар преко хиљаду година. Засадиле су га наводно поданици македонског цара Самуила, који је живео од 958. до 1014. године. Хрст је велика атракција, али и свето дрво према коме се мештани односе са великим поштовањем.

Стабло има преко два метра у пречнику. Са горње стране је здраво, али је интересантно да је са доње стране шупље, толико да у шупљину може да стане сто са две столице. Због фасцинантне шупљине, доња страна стабла личи на пећину. Овде се некада доносила литија, славила се Света Тројица, играло се коло и веселило, али је то остало само у сећању старијих мештана.

Недалеко од овог хрста налази се још један, стар више од 500 година, испод кога се налази извор веома јаке биоенергије, која по причама мештана, помаже у лечењу разних болести. Некада је на овом месту постојала табла са описом терапије коју је користио велики број људи, а један младић из Пирота је наводно након терапије устао из инвалидских колиџа, иако је пре тога био непокретан.

Иако заветни храстови у овом делу Србије представљају велике светиње, због чега људи који живе у њиховој околини не смеју ни грану да поломе, због како кажу - „страха од проклетства”, ни велики дивљански храст није остао „имун” на трагаче за златом који су, у више наврата, копали рупе у његовој околини. Међу трагачима се верује да заветни храстови заправо представљају, због своје дуговечности, одличан „сигнал” да се испод њих или у њиховој непосредној околини налази закопано благо из доба Турака, чији су се каравани са заплењеним златом кретали овим просторима на путу ка Цариграду.¹⁴⁰

Лични утисци

Село Дивљана са старим храстом, оближњи манастир и језеро, представљају заокружену туристичку целину и дају наду недовољно развијеној општини Бела Паланка за развој туризма и лепшу будућност.

Моја препорука је да се посета овим лепим местима употпуни посетом селу Мокра и његовим знаменитостима, тако што би се направио „круг” у дужини од око 8 км, и то на следећи начин: скретање за Мокру из правца Беле Паланке - село Мокра са црквом, врелом и Најдановим кругом - кумир на Мокрањском равништу - некадашње дечје одмаралиште - Дивљански манастир - стари храстови у Дивљани - Дивљанско језеро - повратак у правцу Беле Паланке.

Стари храст у Дивљани сам посетио 25. марта 2017, након успона на Дивну горицу (сл. 233). Слика 234 потиче са једне од бројних ранијих посета Дивљанском језеру, 3. маја 2011.

Сл. 233: Дивљански стари храст

Сл. 234: Дивљанско језеро

¹⁴⁰ <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/ovaj-hrast-kod-bele-palanke-postojao-je-i-u-vreme-nemanjica/jqmk7ce>; текст од 01.05.2015.

Занимљивости

- *Најстарији сачувани писани траг о школама и просветној делатности у белопаланачком крају и целом Понишављу односи се на Дивљански манастир. У целом Средњем Понишављу и Нишкој епархији, овај манастир се сматра за највећу светињу, јер је у прошлости представљао надалеко познати духовни, просветни, културни и здравствени центар. И сам назив Дивљана води порекло од латинске речи „Diviana”, која би на српски језик могла да се преведе као „Боговина”.¹⁴¹*

Претпоставља се да Дивљански манастир представља задужбину Мрђавчевића и да потиче из XIV века. Градња данашње задужбине започела је 1874. године, а радови на манастирској цркви су завршени 1902. Иначе, прва црква Дивљанског манастира подигнута је још крајем IV века, између 392. и 395. године. Оснивач манастира био је чувени ремезијански (белопаланачки) епископ Свети Никета, чија је плодна мисионарска и књижевна делатност била добро позната у целом Римском царству.

У манастиру се, у посебном металном кивоту, као изузетна драгоценост, чувају делови моштију Светог Кирика и Јулите (поклон Николаја Велимировића, епископа охридског, између 1920. и 1934. године), делови моштију Светог Григорија Синаита (поклон Манастира Горњак, у долини реке Млаве), као и делови животворног Крста Господњег (поклон архимандрита Севастијана).

Постоји запис да је 1892. Дивљански манастир посетио и чувени српски писац Стеван Сремац. Он га је касније унео у своје чувено дело „Зона Замфирова”.

Између два светска рата у манастиру је живело преко 50 монахиња и десетак сироте деце, под руководством монахиње Диодоре. Наводно је у њему био смештен и већи број руских монахиња, официра и доктора, који су пребегли из Русије након Октобарске револуције. У том периоду овде се отварају манастирска амбуланта, апотека, манастирско обданиште и болнички стационар. Поред болнице у Белој Паланци, која је отворена 1934. године, овде је радила, у то време, једина болница у белопаланачком крају.

Експропријација имовине богатог Дивљанског манастира извршена је у марту 1946. године. Непосредно поред манастира, на његовој некадашњој земљи и у његовим некадашњим зградама, у јулу

¹⁴¹ Живота Јоцић: „Манастирске школе у белопаланачком крају од XIV до XIX века” - Пиротски зборник бр. 23-24, 1998; стр. 130-132

исте године, отвара се прво државно децје одмаралиште у овом крају. Манастир је 1979. године, одлуком Скупштине општине Бела Паланка, проглашен културним добром и спомеником културе.¹⁴²

- Дивљанско језеро је вештачка акумулација настала преграђивањем Коритничке реке. Изграђено је 1983. године, као компензациона брана у циљу таложења наносног материјала и муља.

Ово лепо и питомо језеро простире се на површини од око 8 хектара, дугачко је око 700 м, а широко највише 135 м. Његова просечна дубина је 3 м, мада има делова око бране са дужином и до 6 м.

Августа 2002, дошло је до хаварије на брани, пукла је устава и језеро је исурило за неколико дана. Сав рибли фонд језера, који је гајен и чуван од стране Белопаланчана, отишао је у Нишаву. Ипак, санација бране и комплетног језера је брзо урађена, па је Дивљанско језеро добило своју „другу шансу“.

Након ревитализације, језеро се редовно пориблива и риболов на клена представља његов заштитни знак. Посећују га пеџароши из целе југоисточне Србије. Обала језера је уређена и погодна за излете, а у летњим месецима и за купање, па представља омиљено излетиште становника Беле Паланке.¹⁴³

Још једно занимљиво место у близини

- Осим преко Беле Паланке, до дивљанског краја се из Пирота може стићи и другим путем, преко Блата, Доњег Стрижевца, превоја (засеока) Беле Воде, те Горње и Доње Коритнице. То је важан регионални пут који повезује бабушничку и белопаланачку општину.

На пола пута између две варошице, између скретања за село Бежиште и Горње Коритнице, налази се занимљива и лепа Коритничка клисура или Ждрело. Дугачка је око 2 км, и у њој пут прелази преко неколико мостова на Коритничкој реци.

У топлијем и сушном делу године, корито Коритничке реке у овој клисури је суво због понирања воде. Вода се стално јавља тек на врелу, непосредно на излазу из клисуре према Горњој Коритници. У остатку године Коритничка река је богата водом, па је у циљу спречавања допирања бујичних вода до Беле Паланке подигнуто вештачко Дивљанско језеро.

¹⁴² Живота Јоцић: „Дивљански манастир као здравствени центар” - Пиротски зборник бр. 25-26, 2000; стр. 171-184

¹⁴³ <http://www.usr-moravica.com/jezera/jugoistocna-srbija/divljansko-jezero>

„Мртво” село Дол

Положај и опис

Тешко је поверовати да је једно село, које се некада налазило на само 4 км удаљености од центра Беле Паланке, данас заборављено и да једноставно више не постоји. Наиме, *Дол је 1947. године страдао у бујичној поплави која је натерала његових 420 мештана да потраже ново место за живот.*¹⁴⁴

До Дола се долази тако што се, близу искључења са новог ауто-пута за Белу Паланку, скрене на пут за Сврљиг, пређе велики мост на Нишави, и после стотинак метара поново скрене лево на земљани пут.

Децембра 2014, стадион Црвене звезде или популарна „Маракана”, одлуком Скупштине клуба, добио је име „Рајко Митић”, по легендарном фудбалеру црвено-белих, једном од оснивача клуба и првој „Звездиној звезди”. Месећ дана касније, јануара 2015, некадашња Улица Бањички венац, која води до трибина нашег највећег стадиона, преименована је у Улицу Рајка Митића.

Рајко Митић је своју фудбалску каријеру започео у омладинском тиму БСК-а, у предратном Београду, а капитен Црвене звезде је био од њеног оснивања, 4. марта 1945. Црвено-бели дрес је носио 14 сезона, одиграо је укупно 572 утакмице и постигао 262 гола. Са Звездом је освојио пет титула првака Југославије, док је Куп Југославије освајао четири пута.

¹⁴⁴ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/srbija-danas/1920351/selo-koje-ne-postoji.html>; текст од 15.05.2015, аутор Драгана Сотировски

За репрезентацију Југославије је, током 11 година, наступио на 59 утакмица, уписавши се у стрелце 32 пута. Два пута је учествовао на Олимпијским играма: 1948. у Лондону, и 1952. у Хелсинкију, и оба пута је освојио сребрну медаљу. Био је капитен и члан незаборавног тима из Хелсинкија, који је свих шест утакмица на Олимпијади одиграо у непромењеном саставу: Беара, Станковић, Црнковић, Чајковски, Хорват, Бошков, Огњанов, Митић, Вукас, Бобек, Зебец. Због коректне игре остао је упамћен као велики „џентлмен фудбала“ и „господин у копачкама“.

Од 1960. до 1966. био је на челу стручног штаба Црвене звезде, а у периоду од априла 1967. до новембра 1970. и селектор фудбалске репрезентације Југославије. Умро је 2008, у 86. години живота.

Мало ко зна да је легендарни Рајко Митић рођен управо у некадашњем селу Дол, 19. новембра 1922. У многим текстовима писаних и електронских медија, погрешно се, као место његовог рођења, наводи село Долац код Беле Паланке. Разлог за то је, поред непознавања пиротског краја и његових насељених места, донекле и оправдан и прилично једноставан - Рајково родно село Дол више не постоји, и 1979. године је избрисано из евиденције села општине Бела Паланка. Атар овог села је тада припојен суседном Букуровцу, а име му се може наћи једино у старим топографским картама.

Рајков отац је био железничар, па је убрзо по његовом рођењу добио премештај за Београд. Рајко је своје детињство у Београду започео у вагону који је његов отац, по доласку у престоницу, добио као привремени смештај. Фудбал је почео да игра на београдском Кошутњаку.

Маја 2010. Паланчани су се одужили свом славном земљаку. Испред стадиона локалног фудбалског клуба „Јединство“ подигнут је споменик легенди српског фудбала.^{145, 146}

Лични утисци

Као ватрени и непоправљиви „партизанавац“ одувек сам имао огромно поштовање према легенди највећег ривалског клуба. У родном селу свог прослављеног презимењака сам био два пута - сâм, 10.

¹⁴⁵ http://www.b92.net/sport/fudbal/vesti.php?yyyy=2014&mm=12&dd=21&nav_id=938833 - „Стадион Звезде - Рајко Митић“; текст од 21.12.2014.

¹⁴⁶ <http://mondo.rs/a765714/Sport/Fudbal/Ulica-Rajka-Mitica-odmah-pored-Stadiona-Rajko-Mitic.html>; текст од 29.01.2015.

децембра 2011, и са својом породицом, 14. априла 2013. Фотографије приказане уз овај текст настале су током друге посете (сл. 235 и 236).

Пут за Дол је у изузетно лошем стању, пролази испод ауто-пута и улази у једну питому долину. Ту се могу видети остаци старих кућа. На само 3 км од великог моста на Нишави, налазе се некадашње средсело и велика спомен-чесма. На њој је спомен-плоча која ретке пролазнике обавештава да одавде потиче легендарни фудбалер Рајко Митић. Постављена је у исто време када и споменик испред стадиона у Белој Паланци. Изнад чесме, пут завија у правцу запада и ту се налази неколико напуштених бунара и појило за стоку.

Сл. 235: Спомен-чесма у селу Дол са спомен-плочом посвећеној Рајку Митићу

Сл. 236: Напуштени бунар и појило за стоку на месту где се некада налазило село Дол

Још неколико занимљивих места у близини

- На путу за Дол пролази се поред неколико интересантних места. Одмах поред скретања са асфалтног пута Бела Паланка - Сврљиг, налази се Споменик ослободиоцима Беле Паланке од Турака (децембар 1877). Подигнут је 1881. године и представља пандан споменику у месту Врба код Нишора, посвећеном ослободиоцима Пирота.

Мало даље, пре улаза у долину која води према Долу, а са супротне, леве стране пута, налази се археолошко налазиште са остацима античке Ремезијане. Откривено је октобра 2011, приликом трасирања ауто-пута који повезује Пирот и Ниш.

У пролеће 2017, пријатно ме изненадила инфо-табла са означеним занимљивим местима у некадашњој катастарској општини Дол. Поред поменутих, ту су и насебина из доба Трибала, два црквишта, римске некрополе, латинско гробље, насебина Влаха, турски хан и споменик виноградара.

Занимљивост

- Још једно село у белопаланачкој општини је својевремено брисано из евиденције и практично више не постоји. То је бивше село Трешњанци, чији атар данас припада селу Сињац, на крајњем источном делу општине Бела Паланка.

Уколико се не заустави тренд убрзане депопулације у селима пиротског краја, као и тренд њиховог претварања у викенд насеља, слична судбина чека још неколико села у све четири општине округа.

Пајешки и Орљански камен

Положај и опис

Пајешки камен је маркантан планински одсек, благо заравњен на врху и видљив издалека. У дужини од скоро 4 км пружа се између белопаланачког села Пајеж и пиротског Базовика. Највиши део, изнад Пајежа, достиже висину од 1162 м и стрмим делом је окренут на југозапад, у правцу Беле Паланке.

Пајеж је удаљен од средишта своје општине 21 км, а од Пирота око 48 км. Налази се у крају који је познат под називом Белопаланачки Буџак.

Од великог моста на Нишави, поред старе обилазнице око Беле Паланке, иде се североисточним делом њене општине, путем за Сврљиг. Пролази се кроз села Доњу и Горњу Гламу и Бабин Кал, а затим и преко превоја Бабина глава.

Овај превој између Пајешког камена и Сврљишких планина је истовремено и вододелница. Тако Осмаковска река тече на југ према

Нишави, а Пајешки поток и Сврљишки Тимок припадају сливу највеће реке источне Србије, Тимоку.

На отприлике пола пута између Бабиног Кала и Мирановачке Куле, скреће се десно за Пајеж. Са овог скретања је и најлепши поглед на Пајешки камен. Од скретања до села има око 3 км.

Пајешки камен је леп видиковац и са њега је најбоље посматрати Сврљишке планине на западу, са њиховим почетним делом који се назива Рињска планина. У даљини поглед сеже до Суве планине на југозападу, Тресибаве и Ртња на северозападу, те венца Старе планине на граници са Бугарском на североистоку.

Лични утисци

Често сам посматрао Пајешки камен приликом повратка у Пирот из смера Димитровграда, или са правца између села Чифлика и Беле Паланке, дивећи се облику овог планинског масива. Коначно сам га освојио 30. марта 2017. (сл. 237 и 238).

За полазну тачку сам изабрао центар села Пајеж, на око 740 м надморске висине. Овде се налазе спомен-чесма и стара сеоска црква посвећена Светом арханђелу Михајлу.

Након добијања инструкција од мештана, кренуо сам јединим путем који из села води у правцу севера. Прошао сам кроз место које се назива Црни камен, и убрзо, на превоју, скренуо десно у долину која се пружа са друге стране Пајешког камена. Поучен искуствима са успона на друге стеновите одсеке у пиротском крају (Столки камен, Росомачки врх, Басарски камен, Правац, Дивна горица), план је био да се највишем делу приђе са његове блаже стране, окренуте на североисток. У овом крају не постоје никакве маркације.

Пре завршетка поменути долине скреће се десно и одатле стрмо навише води шумски пут. У рано пролеће он је био лако уочљив, али у појединим деловима године то може да представља проблем. Са порастом надморске висине, отвара се поглед на књажевачки крај, највише старопланинске врхове и планину Видлич изнад Пирота. На заравни на врху има воде, и ту сам успео да видим једну уплашену срну.

Непун сат након поласка из Пајежа, стигао сам на врх. Са истуреног стеновитог дела посматрао сам околину. Мирно и топло време без ветра омогућавало ми је да то чиним опуштено и без журбе. Кровови пајешких кућа били су пода мном, а у даљини поменути планински венци и многи, мени знани и незнани, планински врхови. Посебно ми је било интересантно да посматрам Дивну горицу на чијем сам врху био само пет дана раније.

Сл. 237: Поглед на Пајешки камен из села Пајеж

Сл. 238: На највишем делу Пајешког камена, око 400 м изнад села

Неколико година раније, 28. марта 2014, у сличним временским условима, био сам на Орљанском камену, који представља нижи југоисточни део масива Пајешког камена (сл. 239 и 240).

Иако се пиротско село Орља налази на удаљености од само неколико километара од Пајежа, прилаз овом селу је сасвим другачији. Удаљено је око 30 км од Пирота, путем преко Темске, Церове и Базовика. Не улази се на територију општине Бела Паланка.

Орљански камен је висине око 990 м и налази се изнад самог села, које је смештено у лепом крају и на осунчаној падини. Од задружног дома у центру Орље до врха обележеног великим металним крстом било ми је потребно тридесетак минута.

Камену се прилази са његове југоисточне стране, пут је необележен, а успон је кратак, али и веома стрм. За учињени напор био сам награђен предивним погледом, који је сличан оном са вишег Пајешког камена. Допире до места на територији четири општине - Пирота, Беле Паланке, Сврљига и Књажевца.

Сл. 239: Са успона на Орљански камен

Сл. 240: Поглед са врха у правцу Белаве и Суве планине

Занимљивост

- Пајеж је некада био велико село. После Другог светског рата бројао је преко хиљаду становника. Много раније, 1848. године, у њему је отворена прва приватна грађанска школа у белопаланачком крају. Данашња сеоска школа је одавно затворила своја врата, а у селу је пуно напуштених и старих кућа.

Још једно занимљиво место у близини

- У најнижем делу Орље, неколико стотина метара испод задњих кућа према оближњем Осмакову, налази се мала и необична црква посвећена Светој Петки. Потиче из XIV века. Посетио сам је у пролеће 2014, после успона на Орљански камен.

Понор Пандирало

Положај и опис

Сврљишки Тимок је веома занимљив у свом изворишном делу. Код сврљишког села Периш, ова река нестаје у великом мрачном отвору, Пандиралу. Недалеко одатле, на другој страни села, поново извире на месту које се назива Врело.

Периш је удаљен од Пирота око 52 км, од Беле Паланке око 25 км, и 21 км од средишта своје општине, варошице Сврљиг. У селу се налази важна раскрсница на којој се одваја пут који води за Калну и Бабин зуб преко књажевачког села Јаловик Извор. Ова деоница представља најкраћу везу града Ниша са Старом планином као туристичком дестинацијом у развоју.

Положај овог краја на споју нишавске и тимочке долине, и на граници два велика планинска система, Старе планине и Сврљишких планина, те чињеница да преко њега од давнина води путни правац који спаја поменуте области, имао је за последицу да је одавно постао гранично подручје и у административном погледу. Наиме, овде је некада пролазила граница између римских провинција, а касније турских санџака.

Тридесетих година XIX века, кнез Милош Обреновић је Акерманском конвенцијом издејствовао проширење своје територије, па је српско-турска граница успостављена између Књажевца (тадашњег Гургусовца) и Пирота, поред самог Пандирала, где је био ђумрук (царина). Тако је између 1837. и 1877. године овде пролазила такозвана „граница од плота”, између Кнежевине Србије и Турске царевине, а и данас је овде граница три округа - Пиротског, Нишавског и Зајечарског.

О мистичном Пандиралу су одувек распредане невероватне приче. Неки су покушали да открију шта се крије у његовој тами. Никад се нису вратили, као што ни стока коју би бујице понеле у бездан више никад није виђена. Наводно су злато у Пандиралу сакривали Турци, па су долазили да га траже њихови потомци много година касније. И у самом Перишу има пуно трагача за златом и прича о њима.¹⁴⁷

Лични утисци

Периш и загонетни понор Пандирало сам најпре посетио са својим зетом Дарком, 2. октобра 2010. Тада сам први пут био у сврљишком крају. Стигли смо старим путем из Беле Паланке, а касније се преко Сврљига, Ниша и Сићевачке клисуре вратили у Пирот.

До Пандирала постоји обележена пешачка стаза којом се до њега лако долази. Од пута на улазу у Периш, из правца Беле Паланке, је удаљен око 200 м. У време нашег обиласка, Сврљишки Тимок је на овом месту практично био без воде, након дугог и сушног лета, тако да је велики улаз у тајанствену пећину зјапио празан. Друга пећина и извор Врело налазе се у дну кањона из кога истиче вода, а удаљени су од Пандирала око 700 м. Оба места су на надморској висини 550-600 м.

У жељи да Пандирало доживим у његовом лепшем издању, посетио сам га много касније, 30. марта 2017, при повратку са успона на Пајешки камен. Овог пута Сврљишки Тимок је био много богатији водом и речица је понирала у пећину. Спустио сам се и до долине у

¹⁴⁷ http://www.timockapruga.org.rs/left_side/ukidanje_svrlijiskog_voza.php - „Последњи воз за стару пругу”; аутор текста Драган Боснић

којој се налази Врело и посматрао практично други извор загонетне реке. Фотографије које овде објављујем успомена су на један леп, добро организован и испуњен пролећни дан (сл. 241 и 242).

Сл. 241: Место где понире вода
Сврљишког Тимока - Пандирало

Сл. 242: Врело - место истицања
воде

Још једна занимљива прича

• *Златна грозница не потреса само пустолове и владаре новије доби, већ и оне раније. Кажу да је краљ Александар I Карађорђевић непосредно пред своју смрт, 1934. године, походио Сврљиг и Сврљишке планине, конкретније Периш и Пандирало:*

„Дојављено нам је да долази краљ, па смо саградили велику бину одакле би се он обратио народу. У заказано време окупило се много народа из сврљишког и белопаланачког краја, а краљ само прође недалеко од бине са многобројном свитом и оде даље. Причало се да га је овде интересовало некакво благо и злато, наводно које носи река која ту понире”- причао је деведесетогодишњи Драгослав Јовановић из Периша о чудној посети краља Александра свом селу.¹⁴⁸

Занимљивост

• *Чувена „граница од плота” била је комисијски утврђена и постојала је све до ослобођења ових крајева од Турака. Отварала се на Светог Илију (2. августа) и тада је било дозвољено да становништво из пограничних села одлази на српску, односно турску територију, код својих познаника, родбине и пријатеља.*

¹⁴⁸ <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/08/09/srpski/R01080805.shtml>,
„И краљ Александар тражио злато”; текст од 08.08.2001, аутор Д. Петковић

*Граница би била отворена три дана. Прва два дана се „вило оро“ у српском Перишу, а трећег у оближњем, тада турском, Витановцу. Четвртог дана се одлазило кућама и граница се затварала.*¹⁴⁹

Још једно занимљиво место у близини

• На око 4 км пре Периша, налази се последње место у белопаланачкој општини на путу из Беле Паланке за Сврљиг и Књажевац. То је Мирановачка Кула, чије име асоцира на постојање неког утврђења или старог града у околини оближњег села Мирановца.

Мирановачка Кула је препознатљива по великој и занимљивој Цркви Светог Јована Крститеља која се налази на једном платоу поред пута за Витановац. *Подигнута је 1935. године са првобитном наменом да буде спомен-костурница, али замисао никада није остварена. Црква, својим изгледом, неодољиво подсећа на обновљени Храм Светих Ћирила и Методија у белопаланачкој Црвеној Реци.*¹⁵⁰

Иако мања од околних села, Мирановачка Кула је одувек представљала важну стратешку тачку и центар Белопаланачког Буцака. Некада се овде одржавао вашар на који су сељаци долазили издалека да купе или продају стоку. У селу се налази и напуштена школа, једна од већих у пиротском крају, и раније заједничка за неколико суседних села.

Доњи и Горњи Рињ

Положај и опис

Ова села спадају у ред најзабаченијих места не само у белопаланачкој општини већ и читавом Пиротском округу. Од центра Беле Паланке удаљена су свега 10.5, односно 12 км.

Утиску о изолованости Доњег и Горњег Риња доприносе,

¹⁴⁹ Михајло М. Костић: „Територијална припадност Белопаланачке котлине у прошлости и административно обликовање“ - Пиротски зборник бр. 27-28, 2003; стр. 21

¹⁵⁰ <http://eparhijaniska.rs/parohije/a-n-belopalanačko/6372-belopalanačke-parohije-hramovi>

пре свега, надморска висина на којој се села налазе, као и њихов положај у средишту Сврљишких планина. Лош макадамски пут са константним успоном од Моклишта, тај утисак само додатно појачава.

Обично су у пиротском крају села са префиксом „доњи” - ближа граду, већа, развијенија и пружају боље услове за живот, од оних са префиксом „горњи”. У случају села Рињ, то је тачно једино за удаљеност од града, односно првог већег насељеног места. Сви остали „епитети” некада су припадали удаљенијем Горњем Рињу. Данас оба села од гашења практично чува пар старих мештана, као и мали број људи који наврате само викендом или проведу део лета у крају својих предака.

Лични утисци

Први пут сам овај крај белопаланачке општине посетио 19. маја 2012. Релацију сам поновио 14. јула 2015, када ми је пешачка тура у дужини од око 13 км, од Моклишта до Горњег Риња и назад, изузетно пријала након напорног дана на послу (сл. 243 и 244). За разлику од првог доласка, када ме у томе онемогућила јутарња магла, поглед на околне планинске врхове овог пута био је много бољи.

До чесме из 1939. године, која се налази на улазу у Доњи Рињ, било ми је потребно мање од сат времена хода. Пут је тврд и насипан, пролази најпре поред моклиштанске цркве посвећене Светом архангелу Гаврилу, а изнад овог села иде по висоравни. Затим се улази у дубоку и тешко проходну долину Рињског потока, где је успон нешто блажи.

На излазу из Доњег Риња налази се фарма из 1986. године. У срећна времена имала је и до 3500 оваца и 500 коза, али је напуштена средином деведесетих година. Од 2008, када је имовину пропалог Пољопривредно-индустријског комбината из Беле Паланке купила једна фирма из Пирота, фарма је поново „жива” и на њој се чувају козе.¹⁵¹

¹⁵¹ <http://www.ekapija.com/news/927735/kozji-sir-sa-obronaka-svrljiskih-planina-pirotska-firma-borjana-ozivela-napustenu-farmu>; текст од 19.06.2014. (преузето из листа „Економетар”)

Људи задужени за функционисање ове фарме, дрвари са својим великим и тешким камионима, ловци, љубитељи природе и сакупљачи лековитог биља, као и ретки становници Беле Паланке и Ниша, пореклом из ових крајева, практично су главни преостали посетиоци два заборављена села.

Непосредно изнад фарме коза, на путу за Горњи Рињ, налази се спомен-чесма, симбол прохујалих тешких, али славних времена овог слободарског краја. Ту је 1941. године планула прва устаничка пушка у овом делу југоисточне Србије и започела је борба против фашистичких освајача. Због бунтовне природе својих мештана и оријентисаности према партизанима, села Доњи и Горњи Рињ претрпела су велика разарања током Другог светског рата - паљење кућа, школа и појата, убијање, мучење и интернацију својих становника.

Горњи Рињ је од Доњег удаљен само 1.5 км или двадесетак минута хода, и од њега га раздваја само један превој. Село је смештено у лепој долини, заштићеној од хладних ветрова са севера обронцима Рињске планине. Зелени врх, највиши врх Сврљишких планина, одавде није далеко у правцу северозапада.

Село делује аветињски пусто и подсећа на музеј на отвореном. Појединци покушавају да од њега направе етно-село, како пише на табли на улазу у ово место. Поред напуштених и оронулих кућа, најзначајнији објекат у селу је спомен-чесма посвећена мештанима, који су изгинули у ратовима. Подигнута је 1972. године, али нажалост, одавно са славине ове чесме не тече вода.

За Пироћанце који воле природу и интересују се за прошлост свог краја, а од дестинација не очекују превише, посета селима Доњи и Горњи Рињ може представљати изузетно пријатан полудневни излет.

Сл. 243: Спомен-чесма између Доњег и Горњег Риња

Сл. 244: Чесма без воде у центру села Горњи Рињ

Занимљивост

- Горњи Рињ је село са највећом надморском висином у општини Бела Паланка (око 810 м). Доњи Рињ је нешто ниже - око 750 м.

У белопаланачкој општини се у сливу реке Нишаве налазе најнижа места у Пиротском управном округу: Црвена Река, Крупац, Долац (насеље) и Лесковик (око 270-275 м надморске висине).

Шпај

Положај и опис

Ово село чудног имена удаљено је око 2.5 км од Црвене Реке и магистралног пута Ниш - Пирот, а од општинског центра у Белој Паланци око 11 км. Налази се у пољу, на неких 450 м надморске висине. Пут од Црвене Реке је прилично узан и кривудава, а на кратком растојању савладава разлику у висини од око 180 м.

Мада је по неким изворима шпајска школа почела са радом још 1857. године, вероватније је да је основана 1862. Тада је најиме изграђена сеоска црква, и вероватно је школа у почетку радила под њеним утицајем. По извештају школског надзорника, у школској 1883/84, школа је имала 59 ученика. У Пиротском округу само су четири школе тада имале више ђака: пиротска мушка и женска школа, белопаланачка и суковска школа.

Нова школска зграда је изграђена 1924. године, и по казивању мештана била је права „лепотица“. Сем Шпајца, школу су похађали и ученици околних села.

Школа у оближњој Црвеној Реци почиње са радом 1926. године и тада креће опадање значаја школе у Шпају, до тада најважније и најстарије у читавом крају. Још почетком XX века, становништво почиње да мигрира из виших предела у долину Нишаве, кроз коју пролазе важан међународни пут и пруга. Црвена Река тако постаје примарно насеље у крају, узимајући примат Шпају који губи и школу и парохију.

Шпајска школа је преживела немирна и ратна времена. Коначно је престала са радом 1961. године и од тада је њена зграда препуштена зубу времена и неодговорног друштва.¹⁵²

Лични утисци

Шпај сам први пут посетио 26. фебруара 2012. Тада ми је од Црвене Реке било потребно око пола сата хода по залеђеном путу.

Лако је приметити да је село некада имало много већи значај. У његовом центру се налазе: стара црква са звоником (посвећена преподобномученици Параскеви, обновљена и освештана у јесен 1999), чесма и некадашња основна школа. Изнад Шпаја, на брду Тршевици, које је карактеристично по необичним стенама, налази се репетитор.

Село је аветињски празно, са много напуштених кућа. Одавно је „умрло природном смрћу“. Старци су помрли, а нешто мало млађих људи сишло је ближе путу, градовима и паланкама у околини.

По други пут, Шпај сам посетио 8. марта 2014. (сл. 245 и 246). Тада сам се још једном уверио да је пут до села у очајном стању. Пео сам се до репетитора на Тршевици и посматрао Белопаланачко поље у његовој „вечитој“ измаглици.

Сл. 245: Напуштена и оронула школа у Шпају

Сл. 246: Шпајска Црква Свете Петке

¹⁵² *Летопис школе „Јован Аранђеловић“ у Црвеној Реци; текст „Школа у Шпају“*

Још једно занимљиво место у близини

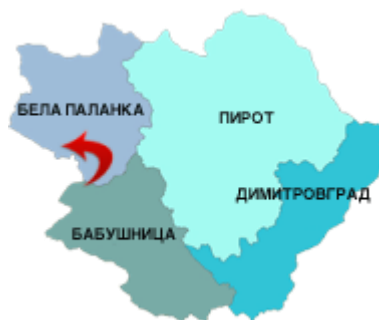
• По изласку из Црвене Реке, на путу за Шпај, пролази се испод трака новог ауто-пута. *Овде су приликом изградње Коридора 10, у септембру 2013, откривени остаци ранохришћанске базилике. У питању је локалитет Кладенчиште. Његово затрпавање, у циљу очувања историјских трагова, извршено је у јулу 2015.*¹⁵³

Током моје посете Шпају, у пролеће 2014, локалитет је још увек био отворен, па сам имао прилике да разгледам и фотографишем његове занимљиве ископине.

Космовац

Положај и опис

У питању је једно од најзабаченијих насељених места у општини Бела Паланка. Удаљено је око 50 км од Пирота, око 24 км југозападно од Беле Паланке, и око 12 км јужно од скретања са магистралног пута у Црвеној Реци. Смештено је испод највиших врхова Суве планине, на месту где се један њен огранак одваја у правцу севера од главног венца (који се пружа правцем северозапад-југоисток) и залази дубоко у Белопаланачку котлину. Село се налази на око 740 м надморске висине.

За долазак до Космовца не постоји велики избор - неко теренско возило или пешке. Пут од 5 км удаљеног успутног села Топоница је, најблаже речено, у катастрофалном стању. Због тога у Космовац не долази аутобус, а најближа станица и продавница су у Црвеној Реци. У селу нема фиксних телефона, а сигнал мобилне телефоније доступан је на свега неколико места. Људи овде живе веома тешко - они млађи, још увек неустрошени од тешког рада, углавном се баве дрварењем, а старији сточарством. Највећи проблем је што, због лошег пута, у ово село не долазе ни лекари.

¹⁵³ [http://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=1087&уууу=2015&mm=07&dd=18&nav_id=1017152;](http://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=1087&уууу=2015&mm=07&dd=18&nav_id=1017152)

текст „Због пута затрпана базилика из 5. века код Црвене Реке”, од 18.07.2015.

Космовац је карактеристичан и по великом броју нежења - од седамдесетак мештана, трећина су нежењени. Космовчани тврде да су после Другог светског рата кажњени од комуниста, јер је последња група четника стрелјана управо у атару њиховог села.

Иако живе у суровом, али и прелепом крају са нетакнутом природом, дивним непрегледним паињацама и богомданим условима за гајење воћа, Космовчани су широкогруди људи, добри домаћини, вредни и поштени. Без обзира што су заборављени од свих, са осмехом на лицу живе свој тежачки живот у инат времену. А оно их, онако остављене на милост и немилост, клеше у живе споменике небриге државе према селима у овом крају.¹⁵⁴

Лични утисци

Лепо село Космовац сам посетио 18. марта 2015. (сл. 247 и 248). Од моста на Топоничкој реци после Глоговца, где се раздвајају путеви за Топоницу и Космовац, на једној, и за Вету и Ветански манастир на другој страни, било ми је потребно нешто мање од два сата хода. То је уједно било и последње белопаланачко село које сам посетио. У општини Пирот такво село је, у септембру 2012, било Топли До, у општини Бабушница, у новембру 2015, Раков Дол, а Драговита је, у децембру 2015, била последње село у општини Димитровград и уједно последње од 214 насељених места у Пиротском округу до кога сам дошао у периоду од новембра 2009. године.

Изнад Космовца се горостасно, као неки окамењени талас или штит, уздиже Сува планина. Високо изнад села је Трем, њен највиши врх. Мало даље, где се венац Суве планине повија под углом од 90 степени, настаје Топоничка река, која заједно са Ветанском реком код Глоговца гради Црвену реку, притоку Нишаве познату по црвеној боји своје воде када се замути после обилних падавина. Цео крај је изузетно богат водом и шумом.

¹⁵⁴ <http://www.pressonline.rs/svet/balkan/36381/zaboravljeni-na-suvoj-planini.html>;
текст од 13.05.2008, аутор А. Ћирић

На платоу на излазу из села, одакле прелеп поглед „пуца“ на све стране, налазе се напуштена сеоска школа и темељи започете цркве која због недостатка пара никад није завршена. Ту се, на месту некадашње цркве, налази стари крст и веома занимљива спомен-плоча, јединствена у пиротском крају. Посвећена је четницима „*пострадалим од партизанске руке*“, у јулу 1942. године.

Космовац је једно од оних села у коме се највише чују два звука: лавеж паса и рад моторних тестера. У овом селу сам видео и нека од најнеобичнијих транспортних средстава која се користе за превоз људи и извлачење дрва, а која више личе на борбена оклопна возила.

Чуо сам да се на месту сеоске школе планира изградња планинарског дома. Међутим, у ту причу и сами мештани не верују, одавно разочарани и изневерени од свих.

Сл. 247: Венац Суве планине са пута за Топоницу и Космовац

Сл. 248: Космовац се налази у самом средишту Суве планине

Занимљивост

- Сви који су посетили овај крај знају да је успон на Трем са северне стране, из Космовца, практично немогућ. Висинска разлика од села до врха је преко 1000 м, при чему неких 400 м при врху представља голу стену са нагибом од скоро 80 степени.

Међутим, поједини алпинисти из Србије су успели да остваре и тај подухват који је за њих представљао вишечасовну, па чак и целодневну авантуру. Најспремнији и најхрабрији су то учинили зими, а поред велике стрмине и смрзнутог снега и леда у жлебовима на литици, највећа опасност, према њиховим речима, претила им је од снежних лавина.¹⁵⁵

¹⁵⁵ <https://vrabacusteni.wordpress.com/tag/suva-planina/> текст „Северна страна Трема или о лавинама и космичким веверицама“, од 21.03.2009, аутор Врабац

Ветански манастир

Положај и опис

Ветански манастир је посвећен Успењу Пресвете Богородице. У саставу је Нишке епархије и налази се у атару села Вета, у општини Бела Паланка, на северним падинама Суве планине и у подножју њеног врха Соколов камен. Од центра Вете је удаљен око 2.5 км, а од Црвене Реке око 10 км. Смештен је на приближно 640 м надморске висине.

Мало је поузданих података о томе када је овај манастир подигнут. Први писани подаци о њему потичу из XVII века, тачније 1686. године, када је обновљен пред разорни Аустријско-турски рат. Највероватније потиче из византијског периода када је у његовој близини пролазио римски пут Via Militaris. Према неким подацима, манастирска црква је саграђена (обновљена) у XV веку и била је сасвим различита од садашње - каже се да је била неупоредиво већа и лепша.

Удаљен од главних путева и већих насеља, заклоњен највишим врховима Суве планине, Ветански манастир је под Турцима имао и национално-ослободилачку улогу. Због тога је његов значај за коначно ослобођење читавог краја од турског ропства изузетно велики.

Предање каже да су овај манастир порушили Черкези у једном од својих рушилачких похода против српског народа и његових светиња. То се поклапа са чињеницом да су Турци средином XIX века, у непосредној близини манастира, населили прилично бројну черкеско-татарску колонију. Такву тактику Турци су примењивали дуж целе тадашње границе са Кнежевином Србијом, сматрајући да ће на тај начин, макар и делимично, зауставити ширење српске

ослободилачке идеје. Истовремено са националним радом, манастир је представљао и снажан духовни и просветни центар целог краја испод Суве планине.

Током Првог светског рата, манастир је опустошила бугарска окупаторска војска, а Други светски рат му је донео нова страдања. Оно што су некада радили Черкези, сада су то чинили православни Бугари. Наиме, пошто се у непосредној близини налазило седиште првобитне Равногорске организације за Ниш и околину, бугарска војска је манастир у потпуности опљачкала и спалила. Коначно, оно што није успела ни бугарска окупаторска војска, урадили су партизани, јула 1942. године. Поменутоу Равногорску организацију напали су и уништили Озренски и Сврљишки партизански одред.

Домаћински настројени и у националном духу потпуно изграђени, мештани некадашње Ветанске парохије обновили су манастир убрзо после Другог светског рата. Међутим, због отпора који је пружен партизанима и националне идеје која је на овом простору преживела рат, манастир и цео крај третирани су од нових власти изразито непријатељски. Дуго је био потпуно пуст. Све што је вредело од имовине покрадено је и уништено. Повремено би се у њему задржао по који монах, али је брзо одустајао и одлазио даље.

У таквом стању Ветански манастир је остао све до 2003. године, када је тежак посао обнове преузео дечански монах Георгије Жунић. Уз помоћ пријатеља манастира обновљен је духовни живот и сада се поново чују звона подно Суве планине. Старо је правило да са обнављањем светиње почиње и духовна обнова народа који живи око ње. Правило је потврђено чињеницом да је школа у Вети, која годинама није радила, поново отворила врата неколицини ђака. Због тога је овај манастир и прави симбол виталности и снаге православља које вековима одолева непријатељима на средокраћу Истока и Запада.¹⁵⁶

Ветански манастир је проглашен спомеником културе од великог значаја. Садашња манастирска црква личи на обичну зграду, не припада ниједном грађевинском стилу и нема нарочите архитектонске вредности. Изузев путира (чаше, прим. аут.), који су поклонили руски војници за покој душа својих другова изгинулих у рату 1854. године, црква је без посебних верских и историјских вредности. Манастир нема струју, нити је прикључен на водоводну мрежу. Водом се снабдева са оближњег кладенца, а ноћу осветљава свећама и кандилом.¹⁵⁷

¹⁵⁶ <http://pravoslavije.spc.rs/broj/933/tekst/manastir-uspenija-presvete-bogorodice-u-veti/print/lat>; 27.06.2013, аутор Владимир Вучковић

¹⁵⁷ https://sr.wikipedia.org/sr/Манастир_Успеније_Пресвете_Богородице_у_Вети

Лични утисци

Мало познати Ветански манастир сам први пут посетио 17. новембра 2013, заинтересован текстовима о њему у штампи и на интернету (сл. 249). Тада сам први пут био у овом делу белопаланачке општине. Радови на изградњи деонице новог ауто-пута од Црвене Реке према Нишу били су у пуном јеку.

Уверио сам се да је пут до манастира од села Вете изузетно лош. Иде долином Ветанске реке која настаје у подножју Соколовог камена. За савладавање ове деонице било ми је потребно двадесетак минута хода. Поред манастира се налази неколико кућа за потребе његовог братства, а иза црквице су гробови бивших монаха и монахиња. Познати планинарски дом на Бојаниним водама удаљен је од овог места ваздушном линијом само око 2 км.

Када сам на овом лепом месту поново био 16. фебруара 2017, са својом ћерком Дуњом, временски услови су били много повољнији него у јесен 2013. (сл. 250). На моје велико изненађење, пут од Глоговца до Вете је био асфалтиран, као и деоница пута кроз само село. Помислио сам да би било лепо да се то деси и са путем за Топоницу и Космовац.

За разлику од прве посете, када је дан био суморан и магловит, могли смо да уживамо у погледу на горостасне врхове и стеновите одсеке Суве планине. Манастирска црква је била откључана, па смо искористили прилику да истражимо њену унутрашњост.

Сигуран сам да ће изградњом ауто-пута од Ниша до бугарске границе мистични Ветански манастир постати још доступнији посетиоцима, јер му траса у близини села Глоговца прилази на раздаљину од свега 5 км.

Сл. 249: Црква и звоник
Ветанског манастира

Сл. 250: Налази се у лепом
окружењу и за њега су везане
бројне занимљиве приче

Још једно занимљиво место у близини

- Оближње село Вета је некада било прилично велико (после Другог светског рата имало је близу хиљаду становника). И данас се протеже уз пут у дужини од преко једног километра. Веће је село од Глоговца, које је ближе Црвеној Реци и Белој Паланци. Некада је представљало седиште Ветанске парохије, коју су поред Вете, сачињавала следећа села: Топоница, Космовац и Тамњаница. Вета је од Беле Паланке удаљена око 17 км.

Слично Космовцу, Вета је један од центара дрварења у белопаланачком крају. И овде се може видети велики број камиона и машина намењених тој делатности. Тако је на заравни испред сада напуштене сеоске школе, формиран својеврстан „центар“ за утовар дрва, углавном ка Белој Паланци и Нишу.

Плантажа лаванде код Црвене Реке

Положај и опис

Мало људи зна да се недалеко од Беле Паланке налази највећа плантажа лаванде у Србији и једна од највећих у Европи. Засађена је 2008. године, на посној и каменитој планинској земљи, испрва на површини од 30 хектара. Поред лаванде, чији су цветови љубичасти, на десетак хектара је засађено и друго лековито биље, пре свега смиље, које има жуту боју.

Плантажа се налази на само 2.5 км удаљености од Црвене Реке, поред старог пута који Пирот и Белу Паланку повезује са Нишом, преко превоја Плоче. Од Пирота је удаљена око 40 км, око 7 км од Плоча и 25 км од Ниша. Улаз у плантажу је на око 450 м надморске висине.

Простор на коме се плантажа налази смеиштен је између масива Суве планине и Сврљишких планина, што ствара климу налик медитеранској, која погодује лаванди. Топли ветрови преко дана наводно долазе са Егејског мора, а преко ноћи клима је планинска - температура ваздуха пада и драгоцено етерично уље се не разлаже.

Да би одговорили захтевима тржишта, предузимљиви власници плантаже су у њеном склопу подигли и мини погон за прераду, са постројењима за сушење, дестилацију и екстракцију. Са ове плантаже, уље и сушена лаванда стижу на пробирљива тржишта Европске уније и Америке, а потражња за лавандом у свим облицима је велика. Осим по величини, засад лаванде изнад Црвене Реке је јединствен и по томе што се производња ове медитеранске биљке одвија без употребе хемије, али уз много ручног рада.¹⁵⁸

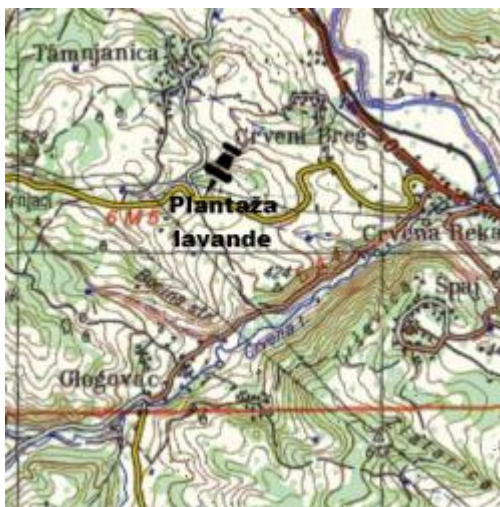
Лични утисци

Моја топла препорука је да се, приликом неког путовања на релацији између Пирота и Ниша у летњим месецима (најбоље почетком јула), скрене са уобичајене трасе и крене старим путем преко превоја Плоче. Путници из правца Пирота треба да скрену лево на раскрсници у селу Црвена Река. Додатни разлог да се прође овим крајем је незабораван поглед на венац Суве планине и њене највише и најатрактивније врхове.

Први пут сам ово место посетио са својом ћерком Дуњом, 14. децембра 2014. Следећег лета, 16. јула 2015, уживали смо у опојном мирису лаванде у цвату.

Две године касније, 26. јула 2017, у жељи да направим нове лепе фотографије, стигао сам и по трећи пут до плантаже лаванде (сл. 251 и 252). Овог пута сам очигледно мало закаснио, јер је берба већ била завршена. Међутим, у ваздуху је и даље био присутан јак и ароматичан мирис лаванде који је неодољиво дражио ноздрве.

Приметио сам да је засад већи него пре две године, и да се састоји из више независних парцела са обе стране пута. Видео сам и пуно грађевинских машина. Нисам био потпуно сигуран да ли је у питању крчење и проширење постојеће плантаже или преоријентисање на неку другу биљну културу. Недоумицу треба разрешити већ наредног лета.

¹⁵⁸ <http://www.biljeizdravlje.rs/code/navigate.php?Id=331&editionId=102&articleId=526>; текст од 18.07.2011, аутор Ј. М.

Сл. 251: Највећа плантажа лаванде у Србији

Сл. 252: Налази се непосредно уз стари пут Бела Паланка - Ниш

Још једно занимљиво место у близини

- Ако се након поља лаванде продужи путем према превоју Плоче, улази се на територију града Ниша. На око 4 км од плантаже је скретање за планинарски дом „Плоче“, базу нишких планинара.

Налази се на свега неколико стотина метара од асфалтног пута, у лепој храстовој шуми, окренут према Сувој планини. Обележен је као „контролна тачка број 6“ на „Нишкој трансверзали“, на надморској висини од 630 м. Посетио сам га крајем јула 2017. и уверио се да је и те како вредан пажње због феноменалног погледа на сувопланински гробен.

Занимљивости

- На око 1.5 км од плантаже лаванде, налази се белопаланачко село Тамњаница. *Према легенди, на његовом месту се некада производио тамјан (тамњан), чији се мирис данима осећао у ваздуху пошто су Турци, једном приликом, запалили село.*¹⁵⁹

- Такозвана „Нишавска магистрала“, најкраћа друмска веза између Софије, Пирота и Ниша, са проласком кроз Сићевачку клисуру, изграђена је тек 1964. године. Пре тога је, као веза између Ниша и Белопаланачке котлине, коришћена управо траса старог пута преко превоја Плоче, коју је још 1862. године успоставио Митад-паша.

Завршетак радова на новом, савременом ауто-путу који повезује Ниш са бугарском границом, очекује се у 2018. години.

¹⁵⁹ <https://sr.wikipedia.org/sr-el/Разговор:Тамњаница>

Крупачко врело (Бела Паланка)

Положај и опис

Крупачко врело избија код села Крупца, северозападно од Беле Паланке. Налази се на око 280 м надморске висине, испод високог и скоро вертикалног стеновитог одсека, на месту где се стране Сврљишких планина стрмо спуштају у Белопаланачку котлину. Удаљено је 12.5 км од Беле Паланке и свега километар од скретања са магистралног пута који повезује Пирот и Ниш.

Ово је једно од најјачих врела у пиротском крају, а спада и у ред најиздашнијих крашких врела источне Србије. Истовремено припада и типу крашких врела која привидно пресушују и смањују своју издашност у зависности од климатских промена. Таква врела по правилу имају дубоко положене и веома простране пећинске канале, у којима се јављају велике количине акумулиране воде.

Крупачко врело је добило име „Модро око“, због воде модро-зеленкасте (местимично плавичасте) боје и њене велике дубинске прозирности. Модро-зеленкаста боја воде потиче од стена и водених трава, а светло плавичаста се јавља у најдубљим деловима врела. Боја се мења током дана због поднебља и висине сунца, али увек доминира њена зеленкаста варијанта.¹⁶⁰

Ово врело се одликује великим осцилацијама протицаја. Мерене вредности су од минимум 118 до максимално 10000 л/сек. Просечна вишегодишња издашност овог врела износи 914 л/сек. Квалитет воде је веома висок током целе године, тако да се само уз мере дезинфекције лако доводи на квалитет потребан за снабдевање насеља водом.

¹⁶⁰ https://sr.wikipedia.org/sr/Модро_око

Крупачко врело је укључено у систем водоснабдевања града Ниша 1984. године. Решење је тако изграђено да је у само врело уграђена усисна цев пречника 900 мм, којом се омогућује обарање нивоа воде у врелу за око 9 м у односу на ивицу прелива. Вода се из врела доводи у пумпну станицу цевоводом по принципу натезе. Захваћена вода се из базена пумпне станице потискује у оближњи резервоар и у цевовод пречника 800 мм, који се прикључује у заједнички цевовод система, пречника 1200 мм.

Водозахват је изграђен преграђивањем вртичастог удубљења браном. Није вршено покривање, то јест остварен је водозахват отвореног типа, по услову Друштва за заштиту природе, да остане васпитно-инструктивни пункт, као карактеристичан пример карстног (крашког) врела.¹⁶¹

Лични утисци

Од стављања у функцију снабдевања водом града Ниша, Крупачко врело је ограђено и неприступачно, слично раније поменутом Комаричком врелу у Љуберађи.

Посетио сам га неколико пута, а фотографије које овде објављујем су од 8. марта 2014, када је врело било изузетно богато водом, са неописиво лепом модро-зеленом бојом (сл. 253 и 254). Проток воде кроз корито којим вода са врела отиче у оближњу Нишаву, био је задивљујућ, тако да је ток личио на реку. Убрзо после тога, 24. маја исте године, Крупачко врело сам посетио са својом породицом.

Сл. 253: Крашко Крупачко врело или „Модро око”

Сл. 254: Изузетно је богато водом у пролеће

¹⁶¹ <http://www.jkpnaissus.co.rs/index.php/o-nama/12-o-naissusu/21-vrelo-krupac>

Занимљивости

- Највећи део воде за снабдевање града Ниша долази са два изворишта на територији Пиротског управног округа. Поред раније поменутог Комаричког врела у Љуберађи (општина Бабушница), то је управо Крупачко врело у општини Бела Паланка.

- Због својих природних одлика, Крупачко врело је 1998. године проглашено за природно добро од великог значаја и сврстано у другу категорију заштите као споменик природе.

Градиште и Плеш

Положај и опис

Градиште је прво село на улазу у Сићевачку клисуру са белопаланачке стране. Налази се на десној обали Нишаве, на око 445 м надморске висине. Од средишта општине у Белој Паланци удаљено је око 19 км, од Пирота око 45 км, а од Ниша око 34 км. Главни пут до села води из насеља Долац и каменолома на магистралном путу Пирот - Ниш. Асфалтиран је тек 1986. године, а поједине деонице овог пута, дугачког око 5 км, данас су у веома лошем стању.

Положај Градишта подсећа на ластино гнездо. Његов атар је прилично велики и простире се од кањонског дна на реци Нишави, на југу, до гребена Сврљешких планина, на северу. Масив Сврљешких планина одваја га од Сврљешке котлине, истовремено га излажући јужној климатској експозицији и штитећи га од хладних утицаја са севера. Због тога Градиште има нешто топлије поднебље у односу на суседна села с друге стране Сврљешких планина.

Изнад села се налази брдско узвишење Чука, с чије јужне стране Нишава раседом улази у теснац (кањон). Ово место је проглашено за видиковац јер се са његовог темена пружа прекрасан поглед на Сићевачку клисуру, Трем на Сувој планини, брдо Облик (901 м) изнад Островице и на гребен Сврљешких планина са врхом Плеш (1267 м) и

Зеленим врхом (1334 м). Југоисточно од Плеша, у правцу Градишта и Доља, пружа се Коритиште, дуг и окомит расед који је дубоко усечен у планинску масу.

Према старим белешкама путописаца, нарочито оних с дубровачког подручја, овај крај је, заједно са Сићевачком клисуром, у средњем веку представљао прави мали „океан шума“. Мимикријски скривено на улазу у Сићевачку клисуру, Градиште је у овом кршевитом и тешко приступачном крају пружало добро и сигурно скровиште и прибежиште пред потерама или осветом турских господара и крјалија. Такође, овај крај је одувек био повољно уточиште за хајдучке дружине. Због тога су Турци у ову област нерадо залазили.

У центру села налази се црквица посвећена Светој Петки, која је изграђена у последњој деценији XIX века на одвајакада сакралном месту (црквиту). Звон црквице, које потиче из 1906. године, после Другог светског рата је подигнуто са земље на бетонске носаче, али је сама црква затворена и делимично порушена 1947. Недавно је обновљена.

Стара четвороразредна основна школа подигнута је 1930. године поред црквице. После Другог светског рата изграђена је нова школска зграда на улазу у село, али је, због смањења броја ђака, 1957. године престала са радом. Оронулу школску зграду мештани су обновили, али уз другачију намену - првобитно за галерију слика, а затим за планинарско-туристичке сврхе, као дом културе и задружни дом.

Иначе, након таласа експлозивне миграције становништва шездесетих и седамдесетих година XX века, последњи пописи бележе константан пад броја становника овог лепог села. Међутим, из чињенице да у Градишту није примећено веће и битније отуђивање власничке имовине, ипак би се могла очекивати обнова и ревитализација становништва и самог села на некој новој привредној, а посебно туристичкој основи.¹⁶²

¹⁶² Јован Ћирић: „Градиште - хроника села“; Ниш, 2006.

Лични утисци

Градиште, лепо и занимљиво село са пребогатом историјом и једном од најквалитетнијих писаних монографија у ширем окружењу, у претходном периоду обишао сам три пута. Први разлог за мој долазак до њега био је видиковац који се налази поред базне станице на брду Чука, са којег се пружа незабораван поглед на Сићевачку клисуру.

Следеће фотографије настале су 20. октобра 2012, приликом моје прве посете овом селу (сл. 255), односно 26. новембра 2016, када сам до овог места, у повратку из Ниша, свратио са Сашком и Дуњом (сл. 256).

Сл. 255: Место са вероватно најлепшим погледом на Сићевачку клисуру

Сл. 256: Овај део Сићевачке клисуре назива се и Градиштански кањон

Други повод за мој долазак у Градиште био је успон на Плеш, један од најатрактивнијих врхова на Сврљишким планинама. Овај врх удаљен је ваздушном линијом од села свега 4 км, али је и на више од 800 м већој надморској висини.

Освојио сам га са кумом Марјаном, 16. априла 2016, после скоро три и по сата хода, по изузетно тешком и непрегледном каменитом терену (сл. 257 и 258). Релацију нам је умногоме олакшала одлично маркирана стаза, али и чињеница да је терен у последњој трећини постао питомији и нешто лакши за кретање.

После напорног успона, били смо у прилици да уживамо у погледу на Суву планину, град Ниш, варошицу Сврљиг, врхове Сврљишких планина, Белопаланачку котлину и удаљени венац Старе планине са последњим остацима сезонског снега. Боравак на ивици дубоког и атрактивног раседа Коритиште одузимао нам је дах и изазивао узбуђење. Све у свему, ова релација представља један од наших највећих заједничких планинарских успеха.

Сл. 257: Врх Плеш и расед
Коритиште изнад Градишта

Сл. 258: Поглед са Плеша у правцу
Беле Паланке

Занимљивости

- На брду Чука сачувани су остаци некадашњег утврђења (града или кастела) које је чувало улаз у Сићевачку клисуру. Овде је некада пролазио и бочни огранак Via Militarisa (у односу на главни правац преко Плоча), који је преко Сићева водио из Белопаланачке котлине за Ниш. По утврђењу (градини) које се ту налазило још у доба цара Јустинијана (VI век) и чији се остаци још распознају, село Градиште је добило име након колонизације од стране Словена, у VII или VIII веку.

Сматра се једним од најстаријих села у белопаланачкој општини, са најстаријим аутохтоним родовима и становништвом. Представља, заједно са суседним Црнчем, на левој страни Нишаве, последње село шопског културног утицаја према западу. Прва следећа села - Островица, Равни До и Сићево, припадају моравском културном утицају, а гравитационо и тржишно су оријентисана ка Нишу.

- Пре Другог светског рата у околини Градишта је, по казивању старијих мештана, било много појата. Неке од њих су закупљивали мајстори из пиротског краја и претварали их у радионице за израду качкаваља. На појатама се некад проводио велики део године, а на сувим јужним падинама Сврљишких планина, стока се напајала росом, снежницом и водом из вртача и кречњачких пукотина.

- До Градишта се може доћи и уском планинском стазом, која полази са једног места на почетку Сићевачке клисуре (посматрано из правца Пирота и Беле Паланке према Нишу), где се налази аутобуско стајалиште. Најпре се пролази кроз уско ждрело које планинари зову Тирићев пролаз, по човеку који је после Другог светског рата први прошао кроз њега, помажући се алпинистичким техникама. Потом се иде уз долину Вељи дол, коју формира један поток-понорница.

Манастир Света Петка Иверица

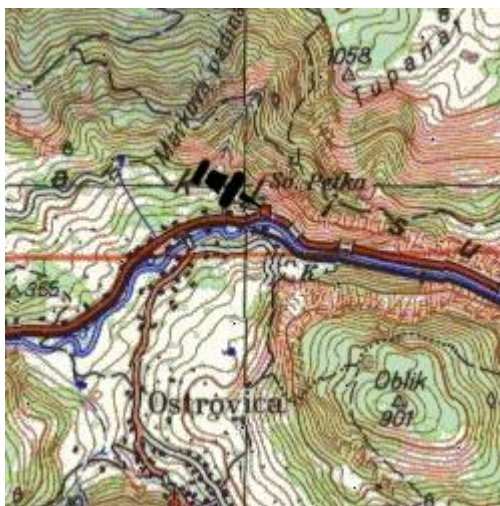
Положај и опис

Реч је о средњовековном српском манастиру из прве половине XV века. Налази се у атару села Островице, у општини Нишка Бања, на око 20 км источно од Ниша према Пироту. У средишњем је делу Сићевачке клисуре и на десној обали Нишаве, а од Пирота је удаљен око 50 км.

Историја настанка прве цркве у овом манастиру није до краја истражена. То што је уз име светитељке Свете Петке додата реч „Иверица“, упућује на претпоставку да су стари манастир основали монаси из грузијског Манастира Ивирона, са Свете горе.

По свој прилици, с краја XIV или с почетка XV века, када је Османлијско царство било најјаче, бежећи пред турском силом по балканским земљама, многи монаси из тада окупираних балканских земаља, међу њима и они са Свете горе и из Манастира Ивирона, били су принуђени да се повуку из својих светилишта. Један део њих је нашао уточиште у непроходној Сићевачкој клисури, где су поред још неколико манастира основали и Манастир Свете Петке, на остацима старог опустелог манастира.

Манастир су Османлије срушиле за време једног великог народног сабора у XVI веку, који им није био по вољи, и све до краја XIX века виделе су се само рушевине старог Манастира Свете Петке. Од тог првобитног манастира данас је видљив само мутвак или оцаклија старог манастирског конака и импозантна зарубљена камена пирамида, што сведочи о његовој старости. У откопаним старим темељима манастирске цркве, с краја XIX века, откривена су три слоја

градње и пронађени предмети из различитих периода: копља, стреле, оклоп и новчић из времена краља Уроша I. То додатно говори о старости и разарањима првих храмова на овом простору.

Манастирску цркву, која у том облику и данас постоји, подигле су 1898. године инжињеријске јединице Српске војске, које су припремале терен за прокопавање тунела и пролаза за пут и пругу кроз Сићевачку клисуру.

Повод за обнову старе цркве је био више него интересантан. Наиме, инжињерци Војске Србије овде су примили вест да је краљ Александар Обреновић спасен сигурне смрти у мору код Бијарица у Француској, током летовања 1895. године. Због тога на спомен-табли на улазу у цркву стоји следећи натпис:

„Овај храм из темеља обнављају захваљујући се Свемогућем што је сачувао драгоцен живот Узвишеног Господара Србије, а у знак топлих осећања који су према његовој узвишеној личности прожети.“

Од освештања 1898, па све до 1903. године, манастир је у поседу Војске Србије и у њему су верску службу вршили војни свештенници. То потврђује Указ краља Александра, од 19. фебруара 1901, када је за старешину манастира постављен војни свештеник. Манастир је у то време носио име Краљевски српски војни манастир Света Петка Иверица. После Мајског преврата, 1903. године, манастир прелази у власништво Епархије нишке.

Црква је сазидана као једнобродна грађевина у српско-византијском стилу са наизменичном употребом двобојне декорације која подсећа на камен и опеке. Поред цркве се налази издвојени звоник из 1898. године, са три звона тешка 400 килограма. На јужној граници манастирског дворишта, скоро уз ограду, поред магистралног пута, налази се велика купаста стена претворена у капелу. То је један од ретких преосталих доказа о пореклу овог манастира из давних времена. Поред цркве се налази манастирско гробље на коме је сахрањено неколико инжињераца погинулих при пробијању тунела кроз Сићевачку клисуру, у време грађења цркве.

Као црква подигнута на остацима старијег, још недовољно истраженог објекта, као и због историјских вредности нове цркве, Манастир Света Петка Иверица је 1973. године стављен под заштиту државе. Скоро 130 година непрестано и озбиљно га угрожава оближњи каменолом, отворен још 1886. године, за потребе изградње железничке пруге, који је од њега удаљен свега 200 м.¹⁶³

¹⁶³ https://sr.wikipedia.org/sr/Манастир_Свете_Петке_Иверица

Лични утисци

Овај лепо манастир удаљен је само стотинак метара од улаза у први тунел Сићевачке клисуре (гледано из правца Ниша према Пироту). Налази се у туристички најинтересантнијем и најлепшем делу ове клисуре, дугом 5.5 км, познатог под називом Градиштански кањон (по оближњем селу Градишту), чије се литице спуштају у дубину око 400 м. На другу страну се, у правцу Ниша, пружа кратак „коридор” у Островичкој котлини (дужине око 2 км) и Сићевачка клисура у ужем смислу (дуга око 8.5 км).

Магистралом поред овог манастира прошао сам много пута. Приметио сам да бројни Пироћанци, приликом проласка поред њега, имају обичај да се прекрсте и у себи помоле за здравље и срећу.

Овде објављене фотографије су од 2. фебруара 2014. (сл. 259), односно 24. маја 2014. (сл. 260), када сам га посетио са својом породицом.

Сл. 259: Островички Манастир
Света Петка Иверица

Сл. 260: Налази се поред пута и
пруге Ниш - Пирот

Занимљивост

• *Унутрашњост цркве Манастира Света Петка Иверица није живописана, само је на таваници плаво небо осликано звездама. Постоји и једна фреска на којој је приказана бура на мору, без веће уметничке вредности, са намером да подсећа на догађај поводом кога су инжењерци Српске војске подигли манастирску цркву. Иконостас је постављен одмах по завршетку градње храма, а највероватније је израђен по угледу на иконостасе руских цркава.¹⁶³*

Сићевачка клисура и село Сићево

Положај и опис

Сићевачка клисура је део речне долине Нишаве, а настала је интензивним усецањем њеног воденог тока у стенску масу између северних огранака Суве планине и јужних огранака Сврљишких планина. Налази се између нишког села Просека и белопаланачког насеља Долца. Дуга је око 16 км, и спаја Нишку и Белопаланачку котлину, то јест Доње са Средњим Понишављем.

Због геоморфологије, као и јединствене флоре и фауне, Сићевачка клисура је проглашена за парк природе и заштићено подручје са значајним еколошким и културним добрима. Парк природе „Сићевачка клисура” је предео богат природним лепотама, а станиште је и више ендемских, реликтних и ретких

врста биљака и животиња. Она покрива делове подручја општина Нишка Бања и Бела Паланка, са укупном површином од око 77.5 км².

Ретко која европска земља се може похвалити хидроелектранама које производе електричну енергију више од стотину година. Електропривреда Србије у Сићевачкој клисури има чак две такве које и даље неуморно раде. Мини хидроелектрана „Света Петка” у Островици је 2017. обележила 109, а мини хидроелектрана „Сићево” 90 година рада. То су биле прве електране у Србији које су радиле по принципима Теслиних полифазних струја. Посматрано у светлу материјалне културе и историје техничког развоја земље, ове хидроелектране, заједно са још осам сличних у нашој земљи из периода од 1900. до 1940, представљају почетак модерног доба у Србији.¹⁶⁴

¹⁶⁴ https://sr.wikipedia.org/sr/Сићевачка_клисура

Сићевачки манастир је изграђен 1647, а исте године је и живописан. Пустошен је у току и после бројних ратова, али је и више пута обнављан. Последња обнова извршена је 1927. године. Манастирски комплекс са Црквом Ваведења Пресвете Богородице стављен је под заштиту државе 1968, а 1983. године је одлуком Скупштине Србије проглашен културним добром од великог значаја.

У дворишту манастира се налази занимљива осликана чесма, а са платоа испред ње пружа се леп поглед на десну обалу Нишаве, падине Сврљишких планина и пут за село Сићево. Записи на живопису овог манастира јесу најстарији сачувани у нишком крају.

Лични утисци

Своју велику жељу да ближе упознам Сићевачку клисуру испунио сам 30. јануара 2016. (сл. 261-264). Прилика је да објасним и разлог због кога овај крај, по свему „нишки”, сврставам у „пиротске”.

Пироћанци кроз Сићевачку клисуру за живота прођу небројено пута, углавном знају за брану на Нишави и доживљавају је као оријентир за близину Ниша. Међутим, мало ко од њих зна за оближњи манастир посвећен Пресветој Богородици или је био у прилици да посети нишко село Сићево по коме је надалеко позната клисура добила своје име.

У жељи да моји суграђани Пироћанци кроз Сићевачку клисуру не буду само на пропутовању, већ да понекад застану и истраже њена занимљива места, настала је и ова прича.

На почетку релације, у зиму 2010, извео сам једну малу авантуру и прошао другим делом Сићевачке клисуре (посматрано из правца Пирота ка Нишу) дуж железничке пруге, између викенд насеља Шутевац (на излазу из села Островице према Нишу, око 48 км од Пирота) до бране на Нишави (око 2.5 км низводно).

Крећући се по шинама, после неких пола сата хода, стигао сам до чувене сићевачке бране, изграђене 1922. године, за потребе хидроцентрале која је почела са радом неколико година касније. Огромна количина вода се сурвавала са друге стране бране, а Нишава је била у свом препознатљивом издању, попут неке планинске реке - брза, моћна и пенушава. Фасцинирала ме својим изгледом, а хук воде се чуо надалеко. Директан приступ брани је немогућ. Иза ње, на левој обали реке је канал, којим се вода спроводи до пар километара удаљене хидроцентрале „Сићево” и служи за покретање њених турбина.

Након посете сићевачкој брани и уживања у спектакуларном призору обрушавања воде, обишао сам Сићевачки манастир који се налази изнад објекта хидроцентрале и викенд насеља Сићево. Од

магистрале ми је било потребно око 15 минута хода. Манастир је смештен у шуми, испод Големог камена, и до њега води кривудава пут. Доскора нисам ни знао да овај манастир постоји, јер је добро „ушускан“ и практично невидљив са магистралног пута.

Сл. 261: Брана на Нишави у Сићевачкој клисури

Сл. 262: Сићевачки манастир Ваведења Пресвете Богородице

До Сићева води око 2.5 км пута од некадашњих винских подрума на магистралу. Село је збијеног типа и прилично је велико. Има положај сличан белопаланачком Градишту, али се налази на улазу у Сићевачку клисуру са супротне, западне стране. Буквално је смештено изнад бране на Нишави, а изнад њега је један од атрактивнијих врхова на Сврљишким планинама, Градац (1062 м).

Сићево је од центра Ниша удаљено око 18 км, а око 57 км од Пирота. Осим по виноградарству и производњи вина, познато је и по најстаријој ликовној колонији на Балкану, коју је 1905. године основала позната српска сликарка Надежда Петровић.

За кратко време сам обишао најзначајнија места у селу: лепу фонтану и видиковац на улазу, нови задружни дом у центру, Цркву Светог Илије са звоником, као и велики споменик посвећен палим борцима из села у Првом и Другом светском рату.

Посебно бих истакао најнеобичније фудбалско игралиште које сам видео у свом животу. Налази се на самом рубу провалије која се спушта према сићевачкој брани и која је дубока око 150 м. Од амбиса га одваја само стена са које се пружа прелеп поглед на клисуру, са запада, реку Нишаву са браном, и брдо Облик изнад села Островице. На овом месту направљене су све најпознатије фотографије Сићевачке клисуре које су ушле у бројне књиге и уџбенике.

Пред крај 2017. године, 25. новембра, поново сам обишао ово велико, лепо и занимљиво нишко село, овог пута са својом породицом.

Сл. 263: Панорама Сићева

Сл. 264: Поглед на Сићевачку клисуру са видиковца у селу

Занимљивости

- *Пабло Пикасо, један од највећих сликара XX века, на пропутовању кроз пиротски крај до Истанбула, у јесен 1926. године, био је одушевљен лепотом Сићевачке клисуре. Са прозора железничког вагона дивио се делу „највећег вајара - природе“.¹⁶⁵*

- Идејни пројектант мини хидроелектране „Света Петка“ у Островици био је лично Никола Тесла. Он је касније проглашен почасним грађанином тадашње општине Сићево.

И за крај - још једна занимљива прича

- *По једном предању, Сићевачки манастир се најпре налазио у подножју брда Јечаве, с друге стране реке Нишаве, у крају где је некада бујала винова лоза. Свети Сава се једном приликом, идући ка Цариграду путем по литици Јечаве, уморио и свратио у оближње село Сићево окружено виноградима. Затражио је воде од једне домаћице, а она му је одговорила да „воде нема већ само вина“ и пружила му врч. Када је Свети Сава окусио пиће са сићевачких падина, благословио је село и винограде.*

Према легенди, манастир је касније прелетео из подножја Јечаве на другу страну кањона, где је и данас.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Александар Алексић: „Топли дах метроа (Запис из Француске)“ - Пиротски зборник бр. 19-20, 1994; стр. 91

¹⁶⁶ <http://www.novosti.rs/vesti/turizam.90.html:637776-Sicevo-je-srpska-Kapadokija>; текст од 05.12.2016, аутор Борис Субашић

ЗАВРШНА РЕЧ

У „позadini“ ове књиге је:

- Око 450 релација у пиротском крају, само у периоду од новембра 2009. до јануара 2018. (у просеку 55 годишње, 4-5 месечно или једна недељно);
- Укупно око 18000 пређених километара (просечно око 40 км по релацији), од тога око 3600 км пешке или просечно 8 км по релацији;
- Око 1600 сати проведених на релацијама или око 66 дана (у просеку око 3.5 сата по релацији), при чему је око 70% укупног времена проведено у ходању до крајњег одредишта;
- Утрошено преко 1000 литара дизел горива;
- Преко 30000 фотографија распоређених у кућном рачунару на 92 различите дестинације у пиротском крају и у скоро 600 албума (просечно 6.5 албума и преко 330 фотографија по дестинацији);
- У просеку 68 фотографија по једној релацији у околини Пирота;
- Око 2200 сати или 92 дана утрошено на писање и сређивање књиге у периоду од јануара 2014. до јануара 2018. (просечно 1.5 сат дневно);
- Бар исто толико, а вероватно и много више, утрошено на припрему релација и читање књига и текстова на интернету посвећених пиротском крају.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. *Пиротски зборници бр. 1-42* (годишња публикација радова стручног и истраживачког карактера посвећених пиротском крају); раније Новинско-издавачка установа „Слобода“, касније Народна библиотека Пирот; 1968-2017.
2. Снежана Бранковић: *„Прошлост мог завичаја - предања, приче, догађаји“*; Пирот, 2012.
3. Радмила Влатковић: *„Заштићено споменичко наслеђе Пирота“*; 2012.
4. Вукашин У. Минчић: *„Упознај свој завичај“*
- друго допуњено и прерађено издање; Пирот, 1989.
5. Предраг М. Видановић: *„Пиротски крај у европском вртлогу 1912-1918.“*; Пирот, 2015.
6. Миљан Манић: *„Бесмртници, споменица изгинулим у ратовима 1912-1918. 3. пешадијског пука“*; Пирот, 2014.
7. Драгован Стојадиновић Суле: *„Водопади Србије“*; Крагујевац, 2013.
8. Радослав Голубовић, Божидар Голубовић:
„Монографија села Брестов Дола“; Власотинце, 2010.
9. Божидар Богдановић-Бошко: *„Раков Дол - хроника“*; Пирот, 1984.
10. Станоје Петровић, Томислав Митић, Радомир Ћирић:
„Село Вава (монографија)“; Београд, Бабушница, 2012.
11. Видоје Недељковић: *„Барје Чифлик“*; Пирот, 2009.
12. Вукадин Митић, Предраг Пејић, Драгољуб Златковић, Рајко Видановић:
„Враниште“; Пирот, 2005.
13. *Летопис школе „Јован Аранђеловић“ у Црвеној Реци*
14. Јован Ћирић: *„Градиште - хроника села“*; Ниш, 2006.
15. Остале монографије села пиротског краја
16. Чланци у штампаним и интернет издањима дневних новина и часописа:
 - „Вечерње новости“ (<http://www.novosti.rs>)
 - „Данас“ (<http://www.danas.rs>)
 - „Блиц“ (<http://www.blic.rs>)
 - „Глас јавности“ (<http://glas-javnosti.rs>)
 - „Слобода“ (пиротске недељне новине)

17. Чланци са интернет портала и сајтова посвећени пиротском крају:

- <https://sr.wikipedia.org/sr>
- <http://www.srbijaplus.net>
- <http://www.rts.rs>
- <http://www.pirotskevesti.rs>
- <http://belapalanka.org.rs>
- <http://www.usr-moravica.com>
- <http://www.b92.net>
- <http://www.pressonline.rs>
- <http://www.jugoistocnasrbija.rs>
- <http://niskevesti.rs>
- <http://www.vodopadisrbije.com>
- <http://planinskivrhovi.blogspot.rs>
- <http://www.zeleznice.in.rs>
- <http://speleoasak.blogspot.nl>
- <https://picasaweb.google.com>
- <http://muzejcaribrod.blogspot.nl>
- <https://www.juznasrbija.info>
- <http://bnr.bg>
- <http://www.srpskilist.net>
- <http://momcilovac.blogspot.com>
- <http://www.ajmonegde.com>
- <http://www.koznazna.com>
- <https://temska.wordpress.com>
- <http://www.stazeibogaze.info>
- <http://www.stanjinac.com>
- www.zelenevesti.org
- <https://sites.google.com>
- <http://turizambelapalanka.com>
- <http://mondo.rs>
- <http://www.timockapruga.org.rs>
- <http://eparhijaniska.rs>
- <http://www.ekapija.com>
- <https://vrabacusteni.wordpress.com>
- <http://pravoslavlje.spc.rs>
- <http://www.biljeizdravlje.rs>
- <http://www.jkpnaissus.co.rs>

18. Топографске карте 1:100000, листови: 582 (Ниш), 583 (Бела Паланка), 584 (Пирот), 633 (Власотинце) и 634 (Брезник); Војногеографски институт (ВГИ), Београд

19. Географска карта Пирота и околине (електронско издање)

20. Електронска карта Пиротског управног округа „Pirotski_district” (https://sh.wikipedia.org/wiki/Pirotski_okrug)

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

908(497.11 Пиротски крај)

МИТИЋ, Горан, 1973-

Лепа, занимљива и мање позната места у пиротском крају / Горан
Митић. - Власотинце : Тибет, 2018 (Власотинце : Тибет). - 318 стр. :
илустр. ; 25 cm

Тираж 200. - Стр. [V-VI]: Рецензија / Миле Костић. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. [321-322].

ISBN 978-86-7100-019-2

а) Пиротски крај

COBISS.SR-ID 262064652